

แนวทางการออกแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและเสนาสนะในเขตสังฆาวาส
: กรณีศึกษาพุทธมณฑล

นายศรัทธา เจริญรัตน์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2546

ISBN 974-17-4990-2

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**DESIGN GUIDELINES FOR THE SUPREME PATRIARCH'S ABODE
AND BUDDHIST LODGINGS IN MONKS' QUARTER
: A CASE STUDY OF BUDDHAMONTHON**

Mr. Satta Charoenrat

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Architecture in Architecture

Department of Architecture

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2003

ISBN 974-17-4990-2

ศรัทธา เจริญรัตน์ : แนวทางการออกแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและเสนาสนะในเขต
 สังฆาวาส : กรณีศึกษาพุทธมณฑล (DESIGN GUIDELINES FOR THE SUPREME
 PATRIARCH'S ABODE AND BUDDHIST LODGINGS IN MONKS' QUARTER : A
 CASE STUDY OF BUDDHAMONTHON) อาจารย์ที่ปรึกษา : อาจารย์ เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี,
 301 หน้า. ISBN 974-17-4990-2.

สมเด็จพระสังฆราชถือเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญสูงสุดในพระพุทธศาสนา โดยมี
 พระมหากษัตริย์เป็นผู้สถาปนาด้วยพระองค์เอง จึงทำให้ทรงต้องมีพระจริยวัตรและศาสนกิจต่างๆ ที่
 มากกว่าภิกษุสงฆ์ทั่วไป รวมไปถึงเครื่องใช้ต่างๆ ก็จะต้องแสดงออกถึงสมณศักดิ์ของพระองค์ด้วย
 โดยเฉพาะกุฏิอันเป็นที่ประทับพบว่ามี การสร้างให้มีรูปแบบที่มีความพิเศษกว่ากุฏิสงฆ์โดยทั่วไปและ
 เรียกกุฏิเหล่านี้ว่า “ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช” ซึ่งในงานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงรูปแบบและ
 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ถูกนำมาใช้เพื่อแสดงออกถึงฐานานุศักดิ์ของสมเด็จพระสังฆราชที่มี
 เอกลักษณะเฉพาะตนอันได้รับการขัดเกลาสืบเนื่องมาจากอดีตจนถึงปัจจุบันภายใต้เงื่อนไขแห่งหลักธรรม
 คำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้องเป็นอย่างดี

งานวิจัยนี้ได้ใช้วิธีการศึกษาข้อมูลด้านเอกสารและข้อมูลจากการสำรวจจริงวัดในสถานที่จริงเป็น
 หลัก โดยตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่ศึกษาจะเน้นเฉพาะที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น ซึ่งมี
 จำนวนทั้งสิ้น ๑๖ หลัง จาก ๙ วัด แล้วนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อหาข้อสรุป ซึ่งจาก
 การศึกษาพบว่าตำหนักแต่ละหลังต่างมีขนาดใหญ่โตและมีการจัดผังที่ซับซ้อนกว่ากุฏิพระสงฆ์
 โดยทั่วไปอันเกิดจากความต้องการใช้งานที่มีมากตามตำแหน่งที่ได้รับ แต่ก็ยังคงยึดอยู่ในกรอบพระวินัย
 เป็นหลักทั้งขนาดของห้องบรรทม ความสูงของฝากั้นห้อง และรูปทรงของเรือนต่างๆ เป็นต้น ส่วนการ
 ประดับตกแต่งอาคารก็จะใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่างๆ เช่น ฐานอาคาร บานประตูหน้าต่าง
 หน้าจั่วและหน้าบัน มาประกอบกันเพื่อให้อาคารมีลักษณะที่สำคัญกว่ากุฏิหลังอื่นๆ แต่จะไม่ตกแต่งให้
 เทียบเท่ากับอาคารในเขตพุทธาวาส หรือพระที่นั่งและตำหนักต่างๆ ของพระมหากษัตริย์และพระบรม
 วงศานุวงศ์เลย อันถือเป็นการจัดลำดับฐานานุศักดิ์ของอาคารได้ชัดเจนเป็นอย่างดี

ภาควิชา.....สถาปัตยกรรมศาสตร์.....	ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา.....สถาปัตยกรรม.....	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา.....2546.....	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

447 42147 25 : MAJOR ARCHITECTURE

KEY WORD: SUPREME PATRIARCH'S ABODE/ BUDDHIST LODGINGS/ BUDDHAMONTHON
 SATTA CHAROENRAT : DESIGN GUIDELINES FOR THE SUPREME PATRIARCH'S
 ABODE AND BUDDHIST LODGINGS IN MONKS' QUARTER : A CASE STUDY
 OF BUDDHAMONTHON) THESIS ADVISOR : PAO SUWANNASAKSRI, 301 pp.
 ISBN 974-17-4990-2.

The Supreme Patriarch is the most important position in Buddhist which is created by the king. Its make him has more authorized than other monks and his accessories show the dignity of Buddhist monk. Especially his residence was built in unique style of architecture called "The Supreme Patriarch abode". The objective of this research is studying about architectural form and elements are brought to show the dignity of the Supreme Patriarch which have characteristic be developed from past to present day under Buddhist doctrine.

The method of research was based on documentary and field survey of 16 buildings from 9 temples was built in Rattanakosin period for analyzed all information in conclusion. According to study, it has found that The Supreme Patriarch abode has larger size and complicated plan than general monk's residence. Because of that building need a lot of facilities and still follow in Vinaya Pitaka such as size of bedchamber, height of partition wall and building form, etc. Building ornaments were used many kind of architectural elements to decorated characteristic such as base, door, window, rake and gable. It will not decorate as well as other building in public precincts of a monastery or royal building of the king and member of the royal family. Those are representing the dignity of building.

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Department.....Architecture.....

Field of study.....Architecture.....

Academic year.....2003.....

Student's signature.....

Advisor's signature.....

Co-advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ก็ด้วยความอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากบุคคลผู้มีพระคุณหลากหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยก็ต้องขอกราบขอบพระคุณทุกๆ ท่านมาในที่นี้ด้วย อันได้แก่

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชที่ทรงพระกรุณาให้ทำการศึกษาเกี่ยวกับพระศาสนกิจ ส่วนพระองค์ผ่านทางหลวงพี่สะท้านพระอนุจร รวมทั้งพระคุณเจ้าและหลวงพี่ทุกรูปในทุกวัดที่อนุญาต และให้ความร่วมมือในการสำรวจจริงวัดพร้อมทั้งให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเป็นอย่างดี

นายประสงค์ เจริญรัตน์ และนางสายสุดา เจริญรัตน์ ผู้ซึ่งเป็นบิดาและมารดา รวมทั้งพี่น้องในครอบครัวเจริญรัตน์ ที่ได้ให้กำลังใจและช่วยเหลือเกื้อกูลในการศึกษามาตั้งแต่ต้นจนถึงในปัจจุบัน

คณะครูบาอาจารย์ทุกท่านในสาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อันได้แก่ ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ศาสตราจารย์ ผุสดี ทิพทัส, รองศาสตราจารย์ ดร. ภิญญา สุวรรณศิริ, อาจารย์ เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี และอาจารย์ ประชา แสงสายัณห์ ที่ได้ให้แนวทางและข้อเสนอแนะในการทำวิจัยและออกแบบจนสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี รวมถึงรองศาสตราจารย์ สมใจ นิ่มเล็ก ที่อุทิศแรงกายแรงใจในการสั่งสอนให้เกิดความเข้าใจถึงงานสถาปัตยกรรมไทยได้อย่างถ่องแท้

คุณสุจินต์ ทวีกาญจน์ และคุณวิศิษฐ์ พงศ์พัฒน์จิต เจ้าหน้าที่ของส่วนงานในสมเด็จพระสังฆราช ที่ให้ความรู้ความเข้าใจถึงการปฏิบัติงานของสมเด็จพระสังฆราช และบรรดาเจ้าหน้าที่ในสำนักพุทธมณฑลทุกท่านที่อำนวยความสะดวกเป็นอย่างดีทุกครั้งที่เราเข้าไปขอข้อมูลในการศึกษา

นายณพคุณ ต่อวงศ์, นายเสกสรร เล็กอุทัย, นายสุรยุทธ วิริยะดำรงค์, นายพรเทพ ลัคนาวัดมน, นายฐาณูกร อนันตโชค และน้องๆ สถาปัตยกรรมไทยที่ร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือในการเขียนแบบและทำงานขั้นสุดท้ายเป็นอย่างดี รวมทั้งนางสาวอรรวิ พิริยะการย์ที่เป็นกำลังใจสำคัญในยามเหนื่อยล้าจากการทำวิทยานิพนธ์เสมอมา

และสุดท้ายขอขอบคุณผู้ที่สนใจศึกษาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ทุกท่าน และหวังว่าจะได้เป็นส่วนหนึ่งในการแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจต่องานสถาปัตยกรรมไทยให้กว้างขวางออกไปในภายภาคหน้า

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ณ
สารบัญแผนผัง	ญ
สารบัญภาพลายเส้น	ฐ
สารบัญภาพ	ฒ

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	๒
๑.๓ ขอบเขตของการศึกษา.....	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการศึกษา.....	๓
๑.๕ ประโยชน์ที่จะได้รับจากการศึกษา.....	๔

บทที่ ๒

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๒.๑ ประวัติ ความเป็นมาของตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช.....	๕
๒.๒ ราชทินนามสมเด็จพระสังฆราช.....	๒๑
๒.๓ พัตยศและเครื่องประกอบสมณศักดิ์.....	๒๕
๒.๔ พระศาสนกิจในสมเด็จพระสังฆราช.....	๓๓

บทที่ ๓

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชในสมัยรัตนโกสินทร์

๓.๑ ที่มาและประเภทของกุฎิ.....	๔๐
๓.๒ เกณฑ์ในการศึกษาตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช.....	๔๘
๓.๓ ประวัติและรูปแบบสถาปัตยกรรมตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช	๕๐

บทที่ ๔	การวิเคราะห์ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช	
๔.๑	มูลเหตุแห่งความเป็นมา.....	๑๗๖
๔.๒	ลักษณะผังบริเวณ.....	๑๘๓
๔.๓	ลักษณะผังพื้น.....	๑๙๘
๔.๔	ลักษณะรูปแบบอาคาร.....	๒๑๔
๔.๕	ลักษณะโครงสร้างอาคาร.....	๒๒๗
๔.๖	องค์ประกอบตกแต่งทางสถาปัตยกรรม.....	๒๓๔
บทที่ ๕	การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของพุทธมณฑล	
๕.๑	ประวัติ ความเป็นมาของพุทธมณฑล.....	๒๔๖
๕.๒	แนวความคิดการวางผังบริเวณ.....	๒๔๘
๕.๓	พุทธสถานและสิ่งก่อสร้างต่างๆในพุทธมณฑล.....	๒๕๑
	ส่วนพุทธาวาส.....	๒๕๑
	ส่วนสังฆาวาส.....	๒๕๓
	ส่วนฆราวาส.....	๒๕๕
	ส่วนพุทธอุทยาน.....	๒๕๘
บทที่ ๖	การออกแบบตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในเขตพุทธมณฑล	
๖.๑	รายละเอียดของโครงการ.....	๒๖๑
๖.๒	ผลงานการออกแบบ.....	๒๖๕
บทที่ ๗	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๒๙๕
	รายการอ้างอิง	๒๙๘
	ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	๓๐๑

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๑ แสดงรายนามตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์.....	๔๙
๒ แสดงพระอารามที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช.....	๑๗๘
๓ แสดงที่มาของการสร้างตำหนักสมเด็จพระสังฆราช.....	๑๘๑
๔ แสดงองค์ประกอบอาคารภายในคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช.....	๑๙๓
๕ แสดงขนาดห้องบรรทมของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช.....	๒๐๐
๖ แสดงผังพื้นตำหนักสมเด็จพระสังฆราชแบบมีหอประชุมสงฆ์.....	๒๐๖
๖(ต่อ) แสดงผังพื้นตำหนักสมเด็จพระสังฆราชแบบมีหอประชุมสงฆ์.....	๒๐๗
๗ แสดงผังพื้นตำหนักสมเด็จพระสังฆราชแบบไม่มีหอประชุมสงฆ์.....	๒๐๙
๗(ต่อ) แสดงผังพื้นตำหนักสมเด็จพระสังฆราชแบบไม่มีหอประชุมสงฆ์.....	๒๑๐

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่	หน้า	
๓-๑	ผังบริเวณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ สมัยรัชกาลที่ ๕	๕๔
๓-๒	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	๕๕
๓-๓	ผังบริเวณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (แสดงตำแหน่งวาสักกรี)	๖๖
๓-๔	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งวาสักกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	๖๗
๓-๕	ผังบริเวณ วัดบวรนิเวศวิหาร (แสดงตำแหน่งนักเติม)	๗๕
๓-๖	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งนักเติม วัดบวรนิเวศวิหาร	๗๖
๓-๗	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ ตำแหน่งนักเติม วัดบวรนิเวศวิหาร	๗๗
๓-๘	ผังบริเวณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม	๘๑
๓-๙	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช(สา) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม	๘๒
๓-๑๐	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช(สา) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม	๘๓
๓-๑๑	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๓ ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช(สา) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม	๘๔
๓-๑๒	ผังบริเวณ วัดบวรนิเวศวิหาร (แสดงตำแหน่งจันท์)	๙๓
๓-๑๓	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งจันท์ วัดบวรนิเวศวิหาร	๙๔
๓-๑๔	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ ตำแหน่งจันท์ วัดบวรนิเวศวิหาร	๙๕
๓-๑๕	ผังบริเวณ วัดบวรนิเวศวิหาร (แสดงตำแหน่งเพชร)	๙๙
๓-๑๖	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร	๑๐๐
๓-๑๗	ผังบริเวณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (แสดงพระที่นั่งสี่ตลลภิมรย์)	๑๐๔
๓-๑๘	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ พระที่นั่งสี่ตลลภิมรย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	๑๐๕
๓-๑๙	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ พระที่นั่งสี่ตลลภิมรย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	๑๐๖
๓-๒๐	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๓,๔ พระที่นั่งสี่ตลลภิมรย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	๑๐๗
๓-๒๑	ผังบริเวณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (แสดงตำแหน่งอรุณ)	๑๑๔
๓-๒๒	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งอรุณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	๑๑๕
๓-๒๓	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ ตำแหน่งอรุณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	๑๑๖
๓-๒๔	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๓ ตำแหน่งอรุณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	๑๑๗
๓-๒๕	ผังบริเวณ วัดสุทัศนเทพวราราม	๑๒๔
๓-๒๖	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช(แพ) วัดสุทัศนเทพวราราม	๑๒๕
๓-๒๗	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช(แพ) วัดสุทัศนเทพวราราม	๑๒๖
๓-๒๘	ผังบริเวณ วัดบวรนิเวศวิหาร (แสดงตำแหน่งบัพญจบเบญจมา)	๑๓๒
๓-๒๙	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำแหน่งบัพญจบเบญจมา วัดบวรนิเวศวิหาร	๑๓๓
๓-๓๐	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ ตำแหน่งบัพญจบเบญจมา วัดบวรนิเวศวิหาร	๑๓๔
๓-๓๑	ผังบริเวณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	๑๔๐

แผนผังที่

หน้า

๓-๓๒	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	๑๔๑
๓-๓๓	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	๑๔๒
๓-๓๔	ผังบริเวณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร.....	๑๕๒
๓-๓๕	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำหนักสมเด็จฯ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร.....	๑๕๓
๓-๓๖	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ ตำหนักสมเด็จฯ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร.....	๑๕๔
๓-๓๗	ผังบริเวณ วัดมกุฏกษัตริยาราม.....	๑๕๘
๓-๓๘	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ กุฏิสุวรรณทัต วัดมกุฏกษัตริยาราม.....	๑๕๙
๓-๓๙	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ กุฏิสุวรรณทัต วัดมกุฏกษัตริยาราม.....	๑๖๐
๓-๔๐	ผังบริเวณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (แสดงกุฏิสมเด็จฯ เจริญอักษร).....	๑๖๕
๓-๔๑	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ กุฏิสมเด็จฯ เจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๑๖๖
๓-๔๒	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ กุฏิสมเด็จฯ เจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๑๖๗
๓-๔๓	ผังบริเวณ วัดบวรนิเวศวิหาร (แสดงตำหนักค้อยท่าปราโมช).....	๑๗๒
๓-๔๔	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตำหนักค้อยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร.....	๑๗๓
๓-๔๕	ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ ตำหนักค้อยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร.....	๑๗๔
๔-๑	แสดงการเข้าถึงของคณะตำหนักสมเด็จฯ พระสังฆราชจากเขตพุทธาวาส.....	๑๘๓
๔-๒	แสดงการเข้าถึงของคณะตำหนักสมเด็จฯ พระสังฆราชจากเขตสังฆาวาส.....	๑๘๔
๔-๓	แสดงการจัดแผนผังเขตสังฆาวาสตามการปกครองภายในวัดขนาดใหญ่.....	๑๘๕
๔-๔	แสดงจัดแผนผังเขตสังฆาวาสตามการปกครองภายในวัดขนาดเล็ก.....	๑๘๖
๔-๕	แผนผังการจัดกุฏิเจ้าอาวาสตามคติความเชื่อ.....	๑๘๖
๔-๖	แผนผังตำแหน่งคณะตำหนักที่สัมพันธ์กับทิศทางการหันหน้าของพระประธาน.....	๑๘๗
๔-๗	การจัดวางผังแบบแกนเดี่ยวของคณะตำหนักสมเด็จฯ พระสังฆราช.....	๑๘๔
๔-๘	การจัดวางผังแบบแกนคู่ของคณะตำหนักสมเด็จฯ พระสังฆราชวัดมหาธาตุยุวราช รังสฤษฎ์.....	๑๘๕
๔-๙	การจัดวางผังแบบกลุ่มของคณะตำหนักสมเด็จฯ พระสังฆราช.....	๑๘๖
๔-๑๐	การจัดวางผังแบบกลุ่มของคณะ น.๑๖ ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๑๘๖
๔-๑๑	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบภายในตำหนักแบบมีหอประชุมสงฆ์.....	๒๐๕
๔-๑๒	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบภายในตำหนักแบบไม่มีหอประชุมสงฆ์.....	๒๐๘
๔-๑๓	ผังพื้นหอประชุมสงฆ์ แบบโถงโล่ง.....	๒๑๑
๔-๑๔	ผังพื้นหอประชุมสงฆ์ แบบมีระเบียงหน้า.....	๒๑๒
๔-๑๕	ผังพื้นหอประชุมสงฆ์ แบบผสม.....	๒๑๓
๕-๑	แผนผังพุทธมณฑลเดิม.....	๒๔๘
๕-๒	แผนผังพุทธมณฑลในปัจจุบัน.....	๒๔๙

แผนผังที่	หน้า	
๖-๑	ผังบริเวณพุทธมณฑล แสดงพื้นที่โครงการออกแบบ.....	๒๖๒
๖-๒	ผังบริเวณแสดงแนวความคิดในการวางผังตามการใช้สอย.....	๒๖๖
๖-๓	ผังบริเวณแสดงแนวความคิดในการวางผังตามต้นไม้ในพุทธประวัติ.....	๒๖๘
๖-๔	ผังบริเวณของโครงการออกแบบ.....	๒๖๙
๖-๕	ผังพื้นที่ของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและอาคารต่างๆ ภายในโครงการ.....	๒๗๑
๖-๖	ผังพื้นที่ชั้นล่าง ส่วนตำหนักสมเด็จพระสังฆราช.....	๒๗๕
๖-๗	ผังพื้นที่ชั้นล่าง ส่วนประชุมมหาเถรสมาคม.....	๒๘๓
๖-๘	ผังพื้นที่ชั้นล่าง ส่วนสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม.....	๒๘๕
๖-๙	ผังพื้นที่ชั้นล่าง กุฏิสมเด็จพระราชาคณะ.....	๒๘๗
๖-๑๐	ผังพื้นที่ชั้นล่างและผังพื้นที่บน กุฏิพระราชาคณะ.....	๒๘๙
๖-๑๑	ผังพื้นที่ชั้นล่าง กุฏิพระอาคันตุกะ.....	๒๙๑
๖-๑๒	ผังพื้นที่บน กุฏิพระอาคันตุกะ.....	๒๙๒

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพลายเส้น

ภาพลายเส้นที่	หน้า
๓-๑ รูปด้านหน้า ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์.....	๕๖
๓-๒ รูปด้านหลัง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์.....	๕๖
๓-๓ รูปด้านข้าง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์.....	๕๗
๓-๔ แบบขยายหน้าบัน ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์.....	๕๘
๓-๕ รูปด้านหน้า ตำหนักवासुกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๖๘
๓-๖ รูปด้านข้าง ตำหนักवासुกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๖๘
๓-๗ รูปด้านหลัง ตำหนักवासุกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๖๙
๓-๘ รูปด้านข้าง ตำหนักवासุกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๖๙
๓-๙ รูปด้านหน้า ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(สา) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม.....	๘๕
๓-๑๐ รูปด้านข้าง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(สา) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม.....	๘๖
๓-๑๑ รูปด้านหลัง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(สา) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม.....	๘๗
๓-๑๒ รูปด้านหน้า พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม.....	๑๐๘
๓-๑๓ รูปด้านข้าง พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม.....	๑๐๘
๓-๑๔ รูปด้านหลัง พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม.....	๑๐๙
๓-๑๕ รูปด้านข้าง พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม.....	๑๐๙
๓-๑๖ รูปด้านหน้า พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	๑๔๓
๓-๑๗ รูปด้านข้าง พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	๑๔๓
๓-๑๘ รูปด้านหลัง พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	๑๔๔
๓-๑๙ รูปด้านข้าง พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	๑๔๔
๓-๒๐ หน้าบัน พระที่นั่งทรงผนวช (ที่ประทับของรัชกาลที่ ๕).....	๑๔๕
๓-๒๑ หน้าบัน พระกู่ (ที่พานักของพระอุปัชฌาย์).....	๑๔๕
๓-๒๒ หน้าบัน กู่ (ที่พานักของพระกรรมวาจาจารย์).....	๑๔๕
๓-๒๓ รูปด้านข้าง กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๑๖๘
๓-๒๔ รูปด้านหน้า กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๑๖๘
๓-๒๕ รูปด้านข้าง กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๑๖๙
๓-๒๖ รูปด้านหลัง กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๑๖๙
๔-๑ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณี ประเภทเรือนเดี่ยว.....	๒๑๕
๔-๒ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณี ประเภทเรือนแฝด.....	๒๑๕
๔-๓ ฐานอาคารของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณี.....	๒๑๖
๔-๔ รูปด้านของตำหนักवासุกรี แสดงสัดส่วนของเรือนและหลังคาที่สัมพันธ์กัน.....	๒๑๗

ภาพลายเส้นที่

หน้า

๔-๕	องค์ประกอบต่างๆ ของหลังคาตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณี.....	๒๑๙
๔-๖	ลักษณะโครงสร้างระบบผนังรับน้ำหนัก	๒๒๗
๔-๗	เปรียบเทียบลักษณะหลังคาของอาคารที่มีเสาร่วมใน และไม่มีเสาร่วมใน	๒๒๘
๔-๘	ลักษณะโครงหลังคาแบบเครื่องประดับสมจันทน์	๒๓๐
๔-๙	ลักษณะโครงหลังคาแบบชื่อกับจันทน์	๒๓๑
๖-๑	รูปตั้งด้านหน้าและรูปตั้งด้านข้าง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๗๖
๖-๒	รูปตัดตามขวางและรูปตัดตามยาว ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๗๗
๖-๓	รูปตั้งขยายด้านสกัด ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๗๘
๖-๔	รูปตั้งขยายด้านยาว ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๗๙
๖-๕	แบบขยายหน้าบันมุขด้านหน้า ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๘๐
๖-๖	แบบขยายหน้าบันมุขด้านข้างและด้านหลัง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๘๑
๖-๗	แบบขยายซุ้มพระประธานประดิษฐานภายในตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๘๒
๖-๘	รูปตั้งด้านหน้าและรูปตั้งด้านข้าง ส่วนประตูมมหาเถรสมาคม	๒๘๔
๖-๙	รูปตั้งด้านหน้าและรูปตั้งด้านข้าง ส่วนสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม	๒๘๖
๖-๑๐	รูปตั้งภายในและรูปตั้งภายนอก กุฏิสมเด็จพระราชาคณะ	๒๘๘
๖-๑๑	รูปตั้งด้านหน้าและรูปตั้งด้านข้าง กุฏิพระราชาคณะ	๒๙๐
๖-๑๒	รูปตั้งด้านหน้า กุฏิอาคันตุกะ	๒๙๓
๖-๑๓	ทัศนียภาพภายนอกมองจากทางเข้าหลักของโครงการ	๒๙๔

สารบัญญภาพ

ภาพที่		หน้า
๒-๑	พัตยศ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า.....	๒๖
๒-๒	พัตยศ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า.....	๒๖
๒-๓	พัตยศ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ.....	๒๗
๒-๔	พัตยศ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สร้างขึ้นใหม่).....	๒๗
๒-๕	พระสุพรรณบัฏ.....	๒๘
๒-๖	ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ.....	๒๘
๒-๗	ประกาศพระบรมราชโองการ.....	๒๘
๒-๘	พระตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช.....	๒๙
๒-๙	ไตรแพร ๑ ไตร.....	๒๙
๒-๑๐	บาตรพร้อมด้วยฝาบาตร และเชิงบาตรถมบัต.....	๒๙
๒-๑๑	พานพระศรี.....	๒๙
๒-๑๒	ชั้นน้ำพานรอง มีจอก และฝาชีหุ้มตาด.....	๓๐
๒-๑๓	ถาดทรงพระพักตร์.....	๓๐
๒-๑๔	หีบตราจักรี.....	๓๐
๒-๑๕	หีบพระไอศถหลังนูน.....	๓๐
๒-๑๖	คนโท.....	๓๐
๒-๑๗	กาทรงกระบอก.....	๓๑
๒-๑๘	หม้อล็กจั้น.....	๓๑
๒-๑๙	ปิ่นโตกลม ๔ ชั้น.....	๓๑
๒-๒๐	สุพรรณราช.....	๓๑
๒-๒๑	สุพรรณศรี.....	๓๑
๒-๒๒	พระแท่น พร้อมเศวตฉัตร ๓ ชั้น.....	๓๒
๒-๒๓	บรรยากาศการประชุมมหาเถรสมาคมภายในตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร.....	๓๕
๓-๑	กุฎิพระคันถธุระ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๔๑
๓-๒	กุฎิพระวิปัสสนาธุระ วัดบุปผาราม จ.ตราด.....	๔๒
๓-๓	คณะกุฎิ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร.....	๔๒
๓-๔	ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช.....	๔๓
๓-๕	ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของตำหนักประทับชั่วคราวของสมเด็จพระสังฆราช.....	๔๔
๓-๖	กุฎิพระตำหนักอันเป็นที่พำนักของพระราชาคณะ.....	๔๔
๓-๗	ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของกุฎิพระราชาคณะ.....	๔๕

ภาพที่	หน้า
๓-๘ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของกุฏิเจ้าอาวาส.....	๔๖
๓-๙ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของกุฏิเจ้าคณะ.....	๔๗
๓-๑๐ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของกุฏิพระสงฆ์แบบเรือนเดี่ยว.....	๔๗
๓-๑๑ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของกุฏิพระสงฆ์แบบเรือนแถว.....	๔๗
๓-๑๒ ผนังปั้น ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์.....	๕๕
๓-๑๓ รูปด้านสกัด ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช.....	๕๕
๓-๑๔ รูปด้านข้าง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช.....	๕๕
๓-๑๕ สภาพภายในตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุฯ.....	๖๐
๓-๑๖ ลานต้นจันทร์ด้านหลังตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเดิมเคยเป็นที่ตั้งของหอสด มนต์ภายในคณะตำหนัก.....	๖๐
๓-๑๗ ตำหนักเหนือสันนิษฐานว่าเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช(สุก ญาณสังวร).....	๖๑
๓-๑๘ หอไตรตั้งอยู่คู่กันกับหอเย็น บริเวณด้านหน้าของคณะตำหนัก.....	๖๑
๓-๑๙ รูปด้านสกัด ตำหนักवासกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๗๐
๓-๒๐ รูปทางเข้าด้านหน้า ตำหนักवासกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๗๐
๓-๒๑ สภาพภายในห้องพระโรง ตำหนักवासกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๗๑
๓-๒๒ สภาพภายในห้องบรรทม ตำหนักवासกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๗๑
๓-๒๓ ศาลาเก็งจิ้น ใช้เป็นหอกกลางของคณะ น.๑๖.....	๗๒
๓-๒๔ หอไตร ภายในเขตคณะ น.๑๖.....	๗๒
๓-๒๕ ด้านหน้าของตำหนักเดิมส่วนที่หันเข้าสู่ลานด้านหลังคณะ.....	๗๕
๓-๒๖ รูปด้านหลังของตำหนักเดิมส่วนที่ต่อกับตำหนักจันทร์.....	๗๕
๓-๒๗ สภาพเดิมของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(สา) ก่อนทำการบูรณะจะเห็นได้ว่าบริเวณ ระเบียงด้านหน้านั้นเดิมกั้นผนังไม่เป็นห้องทรง.....	๗๕
๓-๒๘ ด้านหน้าของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) ในปัจจุบัน.....	๗๕
๓-๒๙ ด้านข้างของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา).....	๗๕
๓-๓๐ ตำหนักสูงด้านหลังของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) ใช้เป็นที่ประทับบรรทมของ สมเด็จพระสังฆราช.....	๗๕
๓-๓๑ สภาพภายในตำหนักสูงที่ใช้ประทับบรรทมของสมเด็จพระสังฆราช.....	๗๖
๓-๓๒ สภาพภายในห้องประชุมสงฆ์ที่ใช้สำหรับเสด็จออกรับแขกของสมเด็จพระสังฆราช.....	๗๖
๓-๓๓ ตำหนักจันทร์บริเวณบันไดทางขึ้นไปยังชั้น ๒ ของตำหนัก ซึ่งเป็นห้องบรรทมของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส.....	๗๖
๓-๓๔ ด้านหน้าตำหนักจันทร์เป็นลานต้นจันทร์ที่เชื่อมต่อกับตำหนักเพชรและพระปั้นหย่า.....	๗๖
๓-๓๕ รูปด้านหน้าตำหนักเพชร ส่วนที่หันเข้าสู่ลานต้นจันทร์.....	๑๐๑
๓-๓๖ รูปด้านหลัง ตำหนักเพชร.....	๑๐๑

ภาพที่	หน้า	
๓-๓๗	สภาพของพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ขณะเรือตำหนักอรุณจะเห็นได้ว่าห้องบรรทมที่อยู่ทั้ง ๒ ข้างของชั้นที่ ๓ นั้นยังไม่ได้รับการสร้าง เป็นเพียงระเบียงโล่งเท่านั้น.....	๑๑๐
๓-๓๘	สภาพของพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ในปัจจุบัน.....	๑๑๐
๓-๓๙	ด้านหลังของพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ ติดกับคลองหลังวัด.....	๑๑๑
๓-๔๐	สภาพภายในบริเวณชั้น ๒ ของพระที่นั่งสีตลาภิรมย์.....	๑๑๑
๓-๔๑	สภาพตำหนักอรุณหลังการบูรณะในสมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้าชินวรสิริวิวัฒน์.....	๑๑๘
๓-๔๒	รูปด้านหน้าของตำหนักอรุณในปัจจุบัน.....	๑๑๘
๓-๔๓	บริเวณบันไดทางเข้าด้านหน้าของตำหนักอรุณ.....	๑๑๙
๓-๔๔	รูปด้านข้างของตำหนักอรุณ.....	๑๑๙
๓-๔๕	สภาพภายในส่วนชั้น ๓ ของตำหนักอรุณ ซึ่งแต่เดิมใช้เป็นห้องประชุมสงฆ์สำหรับเสด็จออกรับแขกของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าชินวรสิริวิวัฒน์.....	๑๒๐
๓-๔๖	สภาพภายในส่วนชั้น ๒ ของตำหนักอรุณ ซึ่งแต่เดิมใช้เป็นห้องประชุมสงฆ์สำหรับเสด็จออกรับแขกของสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์).....	๑๒๐
๓-๔๗	บริเวณทางเข้าของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเป็นทางเชื่อมระหว่างตำหนักประทับและหอประชุมสงฆ์.....	๑๒๗
๓-๔๘	ด้านข้างของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช.....	๑๒๗
๓-๔๙	รูปด้านสกัดของหอประชุมสงฆ์ ซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้าของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช.....	๑๒๘
๓-๕๐	สภาพภายในของหอประชุมสงฆ์ที่ในปัจจุบันจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ของวัด.....	๑๒๘
๓-๕๑	รูปด้านหน้าตำหนักบัญชาเบญจมา.....	๑๓๕
๓-๕๒	รูปด้านข้างตำหนักบัญชาเบญจมาส่วนที่ติดกับถนนภายในวัด.....	๑๓๕
๓-๕๓	รูปด้านหน้าของตึกพัทธพิมลพรรณ.....	๑๓๖
๓-๕๔	รูปด้านหลังของตึกพัทธพิมลพรรณ ส่วนที่ติดกับทางเชื่อมกับตำหนักบัญชาเบญจมาที่อยู่ด้านหลัง.....	๑๓๖
๓-๕๕	พระที่นั่งทรงผนวชองค์เดิมขณะที่อยู่ภายในพระบรมมหาราชวัง ก่อนริ้อมาสร้างยังวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	๑๔๖
๓-๕๖	รูปด้านหน้าพระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	๑๔๖
๓-๕๗	พระกุฎี ตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช (ปลด) ตั้งอยู่ด้านหลังพระที่นั่งทรงผนวช.....	๑๔๗
๓-๕๘	สภาพภายในของพระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	๑๔๗
๓-๕๙	สภาพภายในโถงรับรองแขกของพระกุฎี.....	๑๔๘
๓-๖๐	สภาพภายในห้องบรรทมของพระกุฎี.....	๑๔๘
๓-๖๑	กุฎีที่ใช้พำนักของพระสงฆ์ ภายในพระที่นั่งทรงผนวช.....	๑๔๙
๓-๖๒	หอนั่ง ตั้งอยู่กลางพระที่นั่งทรงผนวช.....	๑๔๙

ภาพที่

หน้า

๓-๖๓	รูปด้านหน้าตำหนักสมเด็จฯ	๑๕๕
๓-๖๔	รูปด้านหลังตำหนักสมเด็จฯ	๑๕๕
๓-๖๕	รูปด้านหน้ากุฏิสุวรรณทนต์	๑๖๑
๓-๖๖	รูปด้านหลังกุฏิสุวรรณทนต์	๑๖๑
๓-๖๗	สวนด้านหน้ากุฏิสุวรรณทนต์	๑๖๒
๓-๖๘	ตึกศิริสม เดิมใช้เป็นสำนักงานเลขาธิการสมเด็จพระสังฆราชตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามกุฏิ สุวรรณทนต์	๑๖๒
๓-๖๙	รูปด้านหน้าของตำหนักคอยท่าปราโมช	๑๗๕
๓-๗๐	รูปด้านข้างของตำหนักคอยท่าปราโมช	๑๗๕
๔-๑	พระอารามที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชในอดีต	๑๗๖
๔-๒	การกำหนดขอบเขตด้วยรั้วของคณะตำหนัก วัดบวรนิเวศวิหาร	๑๘๘
๔-๓	การกำหนดขอบเขตด้วยกำแพงของคณะ ๖ วัดสุทัศน์เทพวราราม	๑๘๘
๔-๔	การกำหนดขอบเขตด้วยที่ว่าง	๑๘๙
๔-๕	อาคารที่เป็นใช้สำนักงานเลขานุการสมเด็จพระสังฆราชภายในวัดต่างๆ	๑๙๑
๔-๖	หอพระไตรปิฎกภายในคณะตำหนักสมเด็จฯ	๑๙๒
๔-๗	หอร่มภายในคณะตำหนักสมเด็จฯ	๑๙๒
๔-๘	ลักษณะฝากันห้องบรรทมภายในตำหนักสมเด็จฯ	๒๐๑
๔-๙	ลักษณะเตียงบรรทมภายในตำหนักสมเด็จฯ	๒๐๒
๔-๑๐	โถงกลางภายใน พระที่นั่งสิตลาภิรมย์	๒๐๓
๔-๑๑	โถงต้อนรับ ภายในตำหนักคอยท่าปราโมช	๒๐๓
๔-๑๒	ลักษณะฐานอาคารของกุฏิสงฆ์ทั่วไป และอาคารในเขตพุทธาวาส	๒๑๗
๔-๑๓	ลักษณะช่องเปิดประตูหน้าต่างของตำหนักสมเด็จฯรูปแบบไทยประเพณี	๒๑๘
๔-๑๔	เปรียบเทียบลักษณะเครื่องปิดเครื่องมุงของกุฏิในแต่ละประเภท	๒๑๙
๔-๑๕	ลักษณะหน้าต่างต่างๆ ของตำหนักสมเด็จฯรูปแบบทรงไทยประเพณี	๒๒๐
๔-๑๖	ตำหนักสมเด็จฯรูปแบบจีน	๒๒๑
๔-๑๗	ตำหนักสมเด็จฯรูปแบบเลียนอย่างตะวันตก	๒๒๓
๔-๑๘	ตำหนักสมเด็จฯรูปแบบเลียนอย่างตะวันตกแบบมีหลังคาปั้นหย่า	๒๒๓
๔-๑๙	ตำหนักสมเด็จฯรูปแบบตะวันตกในช่วงต้น	๒๒๔
๔-๒๐	ตำหนักสมเด็จฯรูปแบบตะวันตกในช่วงปลาย	๒๒๕
๔-๒๑	ตำหนักสมเด็จฯรูปแบบไทยประยุกต์	๒๒๖
๔-๒๒	ลักษณะอาคารที่มีเสาร่วมใน ตำหนักสมเด็จฯ วัดมหาธาตุฯ	๒๒๘
๔-๒๓	ตำหนักสมเด็จฯที่มีโครงสร้างหลังคาแบบปั้นหย่า	๒๓๒

ภาพที่

หน้า

๔-๒๔	ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีโครงสร้างหลังคาแบบพื้นเรียบ	๒๓๓
๔-๒๕	ฐานอาคารของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๓๔
๔-๒๖	ลักษณะเสากายนอกของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๓๕
๔-๒๗	ลักษณะเสากายในของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๓๕
๔-๒๘	การตกแต่งเสากายในของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๓๖
๔-๒๙	การตกแต่งหัวเสารูปแบบอื่นๆ ของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๓๖
๔-๓๐	การตกแต่งซุ้มประตูหน้าต่างด้วยการทำลอมบัวปูนอยู่โดยรอบช่องเปิด	๒๓๗
๔-๓๑	การตกแต่งซุ้มประตูหน้าต่างในรูปแบบต่างๆ ของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๓๗
๔-๓๒	การตกแต่งบานประตูหน้าต่างของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชรูปแบบไทยประเพณี	๒๓๘
๔-๓๓	การตกแต่งหย่องหน้าต่างของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๓๙
๔-๓๔	ลักษณะหน้าบันแบบเรียบของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๔๐
๔-๓๕	ลักษณะหน้าบันที่นำตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชมาประดับตกแต่ง	๒๔๑
๔-๓๖	ลักษณะหน้าบันที่นำตาลปัตรพัดยศของสมเด็จพระสังฆราชมาประดับตกแต่ง	๒๔๑
๔-๓๗	ลักษณะหน้าบันแบบลายสัญลักษณ์ของผู้สร้างตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๔๒
๔-๓๘	ลักษณะหน้าบันแบบอื่นๆ ของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๔๓
๔-๓๙	ฝ้าเพดานของตำหนักประทับโดยทั่วไปจะมีลักษณะที่เรียบง่าย	๒๔๔
๔-๔๐	ฝ้าเพดานของหอประชุมสงฆ์ที่ประดับตกแต่งด้วยบัวไม้ คิ้วไม้	๒๔๔
๔-๔๑	ฝ้าเพดานของหอประชุมสงฆ์ที่ประดับตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง	๒๔๕
๔-๔๒	ฝ้าเพดานของตำหนักประทับที่ลงรักปิดทองบนพื้นเขียว	๒๔๕
๕-๑	พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราชทรงวางศิลาฤกษ์พุทธมณฑล	๒๔๗
๕-๒	พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์	๒๕๑
๕-๓	วิหารพุทธมณฑล	๒๕๒
๕-๔	มหาวิหารประดิษฐานพระไตรปิฎกหินอ่อน	๒๕๓
๕-๕	ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	๒๕๔
๕-๖	ที่พักสงฆ์อัครคันตุกะ	๒๕๕
๕-๗	หอประชุมและสำนักงานพุทธมณฑล	๒๕๖
๕-๘	พิพิธภัณฑ์ทางพระพุทธศาสนา	๒๕๗
๕-๙	หอสมุดแห่งพระพุทธศาสนา	๒๕๗
๕-๑๐	สังเวชนียสถาน ตำบลประสูติ	๒๕๘
๕-๑๑	สังเวชนียสถาน ตำบลตรัสรู้	๒๕๘
๕-๑๒	สังเวชนียสถาน ตำบลปฐมเทศนา	๒๕๙
๕-๑๓	สังเวชนียสถาน ตำบลปรินิพพาน	๒๕๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมา และความสำคัญของการศึกษา

นับตั้งแต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ให้กำเนิด พระพุทธศาสนาขึ้น ก็มีเหล่าพุทธศาสนิกชนที่เลื่อมใสศรัทธาได้เข้ามาร่วมนับถือและประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์เป็นจำนวนมาก และส่วนหนึ่งก็เข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุสงฆ์สาวกเพื่อที่จะค้นหาทางพ้นทุกข์โดยอาศัยการปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า รวมทั้งทำหน้าที่เผยแผ่คำสอนของพระพุทธองค์แก่บรรดาพุทธศาสนิกชนสืบเนื่องเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับประเทศไทยเมื่อได้รับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖ โดยมีพระภิกษุชาวลังกา ๒ รูป คือ พระโสมณะเถระและพระอุตตระเถระเป็นผู้นำมาเผยแผ่นั้น ทำให้มีพุทธศาสนิกชนที่เลื่อมใสศรัทธาได้เข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุอยู่เป็นจำนวนมาก จึงจำเป็นต้องมีการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ขึ้น เพื่อที่จะสามารถดูแลควบคุมภิกษุสงฆ์ให้ประพฤติปฏิบัติตนได้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยและให้เกิดความสงบเรียบร้อย จึงมีการจัดตั้งตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็นประมุขของสงฆ์ทั้งปวง สันนิษฐานว่าตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชน่าจะมีมาแต่ครั้งสุโขทัยแล้วเนื่องจากพบศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงที่ได้จารึกไว้^๑ และตำแหน่งนี้ก็ยังมีสืบเนื่องมาถึงสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี จวบจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระสังฆราช ถือว่าเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญสูงสุดในพระพุทธศาสนา โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้สถาปนาด้วยพระองค์เองมีศักดิ์เทียบได้กับเจ้าต่างกรม^๒ จึงทำให้ทรงมีพระจริยวัตรและหน้าที่ปฏิบัติต่างๆ ที่แตกต่างมากกว่าภิกษุสงฆ์ทั่วไป รวมทั้งเครื่องใช้ต่างๆ ก็ต้องแสดงออกถึงสมณศักดิ์ของพระองค์ให้มีความสำคัญด้วย เช่น ตาลปัตรพัดยศ พระสุพรรณบัฏ และเครื่องประกอบสมณศักดิ์ต่างๆ เป็นต้น โดยเฉพาะกฏวินัยเป็นที่ประทับก็มีการสร้างให้มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีความพิเศษกว่ากฏสงฆ์โดยทั่วไปรวมทั้งองค์ประกอบการประดับตกแต่งก็ยังแฝงไว้ซึ่งนัยแห่งฐานานุศักดิ์ด้วย ซึ่งจะเรียกอาคารประเภทนี้ว่า “ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช” อันถือเป็นสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าและมีเอกลักษณ์เฉพาะตน ที่ได้รับการขัดเกลาสืบเนื่องมาจากอดีตจนถึงปัจจุบันภายใต้เงื่อนไขแห่งหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้องเป็นอย่างดี

สำหรับพุทธมณฑล ถือว่าเป็นสถานที่ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นจุดศูนย์กลางแห่งพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง มีหน้าที่เป็นศูนย์ศึกษาค้นคว้าทางศาสนา เผยแผ่พระพุทธศาสนา และเป็นสำนักงานกลางการ

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์ (พระนคร: วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๖.

^๒ พระมหาอุทิศ อุทิศเมธี, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสมณศักดิ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๖.

บริหารการคณะสงฆ์แห่งประเทศไทย^๓ โดยภายในเขตพุทธมณฑลได้มีการจัดแบ่งพื้นที่ออกเป็น ๔ ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่ ส่วนพุทธาวาส ส่วนสังฆาวาส ส่วนฆราวาส และส่วนพุทธอุทยาน โดยปัจจุบันภายในส่วนสังฆาวาสได้มีอาคารที่ถูกสร้างไว้แล้ว ๒ หลัง ได้แก่ ตำนกสมเด็จพระเจ้าสังฆราชและที่พักสงฆ์อาคันตุกะ แต่เนื่องจากการออกแบบอาคารทั้งสองหลังขาดการคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยที่เหมาะสมต่อพระจริยวัตรที่แท้จริงและพระชนม์มายุขององค์สมเด็จพระสังฆราชทำให้อาคารถูกปล่อยทิ้งร้างขาดการใช้งาน รวมทั้งปัจจุบันทางพุทธมณฑลก็มีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับทางภิกษุสงฆ์มากขึ้น เช่น การจัดงานบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน การปฏิบัติธรรมเจริญสมณะและวิปัสสนากรรมฐานสำหรับพระภิกษุ และการอบรมพระธรรมทูต เป็นต้น ทำให้ขาดสถานที่ที่เหมาะสมในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของสงฆ์ จึงจำเป็นต้องไปใช้อาคารอื่นๆ ในเขตฆราวาสแทน ดังนั้นจึงเห็นว่าเป็นการเหมาะสมที่จะสร้างตำหนักสมเด็จพระสังฆราชขึ้นใหม่พร้อมทั้งทำการปรับปรุงเขตสังฆาวาสให้มีเสนาสนะต่างๆ ที่พอเพียงต่อการใช้งานของภิกษุสงฆ์ตามกิจกรรมต่างๆ ที่เพิ่มมากขึ้นด้วย

ดังนั้นการศึกษาเรื่องแนวทางการออกแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและเสนาสนะในเขตสังฆาวาส ที่พุทธมณฑล จึงถือเป็นการเป็นการศึกษาค้นคว้าเพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องต่อสถาปัตยกรรมประเภทที่พักอาศัยของภิกษุสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์ต่างไปจากภิกษุสงฆ์โดยทั่วไป ทั้งในแง่ประโยชน์ใช้สอย และการแสดงนัยแห่งฐานานุศักดิ์ต่างๆ ที่เหมาะสม รวมทั้งในปัจจุบันกฎเหล็กนี้ก็ชำรุดทรุดโทรมลงตามกาลเวลา ขาดการดูแลรักษาที่ถูกต้องและบางหลังก็มีการปรับเปลี่ยนแก้ไขการใช้งานไป จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลเอาไว้ เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าและนำไปใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการทำการออกแบบต่อไปในภายภาคหน้า

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. เพื่อศึกษาถึงมูลเหตุความเป็นมา และความเปลี่ยนแปลงของสถาปัตยกรรมที่พักอาศัยประเภทตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในสมัยรัตนโกสินทร์
๒. เพื่อศึกษาถึงพระจริยวัตรของสมเด็จพระสังฆราชที่มีความแตกต่างกับภิกษุสงฆ์ทั่วไป และเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการใช้พื้นที่ภายในตำหนักที่ประทับ
๓. เพื่อศึกษาถึงรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ถูกนำมาใช้เพื่อแสดงออกถึงฐานานุศักดิ์ของพระที่มีสมณศักดิ์สูง ทั้งในด้านผังบริเวณ ผังพื้น รูปทรงอาคาร โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง รวมทั้งองค์ประกอบตกแต่งทางสถาปัตยกรรมต่างๆ
๔. เพื่อจัดทำโครงการออกแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราช และเสนาสนะในเขตสังฆาวาส ที่พุทธมณฑล ให้มีความสอดคล้องกับการใช้สอยในปัจจุบันและผังไว้ซึ่งนัยแห่งฐานานุศักดิ์ที่เหมาะสมแก่สมณศักดิ์ของภิกษุสงฆ์อันเป็นผู้พำนักอยู่ในกฎีกนั้น

^๓ กรมศาสนา, พุทธมณฑลรัลึก (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๔), หน้า ๘๑-๘๓.

๑.๓ ขอบเขตของการศึกษา

๑. ศึกษาเน้นงานสถาปัตยกรรมตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นหลัก
๒. ศึกษาตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีลักษณะสมบูรณ์เพียงพอต่อการศึกษา หรือหากมีการบูรณะเปลี่ยนแปลงก็ยังไม่เสียรูปแบบทางสถาปัตยกรรม รวมทั้งต้องได้รับความอนุญาตจากผู้ดูแลสถานที่ให้เข้าทำการศึกษาได้
๓. ศึกษาเน้นในด้านต่างๆ ดังนี้
 - ๓.๑ ตำแหน่งที่ตั้ง ได้แก่ การวางผังบริเวณ และความสัมพันธ์กับบริเวณอื่นๆ เช่น เขตพุทธาวาส เป็นต้น
 - ๓.๒ รูปแบบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ ผังพื้น รูปด้าน รูปตัด รูปทรง และที่ว่าง
 - ๓.๓ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ การตกแต่งเครื่องบน ฝาผนัง ประติมากรรม หน้าต่าง ฐานอาคาร เป็นต้น
 - ๓.๔ โครงสร้างและวัสดุก่อสร้างทางสถาปัตยกรรม
๔. เสนอแนะโครงการออกแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและเสนาสนะในเขตสังฆาวาส ที่พุทธมณฑล โดยทำการวางผังและออกแบบอาคารเสนาสนะต่างๆ ภายในเขตสังฆาวาส เช่น กุฏิพระ หอฉัน หอสวดมนต์ เป็นต้น และเน้นการออกแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราชเป็นสำคัญ

๑.๔ วิธีดำเนินการศึกษา

๑. การสำรวจคัดเลือกตัวอย่างตำหนักสมเด็จพระสังฆราชทำโดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นและทำการสำรวจสภาพจริงของอาคาร เพื่อนำมาพิจารณาคัดเลือกโดยอาศัยเกณฑ์ที่กำหนดในขอบเขตของการศึกษา
๒. การค้นหาข้อมูลด้านเอกสาร (Documentary Research) โดยทำการค้นคว้าทั้ง
 - ๒.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ จดหมายเหตุ พระราชพงศาวดาร พระธรรมวินัย
 - ๒.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ เอกสารคัดลอกจากงานเขียน ข้อคิดเห็น รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
๓. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Research) ได้แก่
 - ๓.๑ การสัมภาษณ์ ทำการสัมภาษณ์ทั้ง เจ้าอาวาส พระสงฆ์ลูกวัด สามเณร รวมทั้งบุคคลที่เกี่ยวข้องและมีความน่าเชื่อถือ เพื่อให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของวัด การเปลี่ยนแปลงของกุฏิ ลักษณะความเป็นอยู่ และการใช้ชีวิตของพระสงฆ์ในวัด

๓.๒ การสำรวจจริงวัด ทำทั้งในลักษณะ

- Visual Survey คือ การบันทึกข้อมูลด้วยภาพถ่าย และแผนที่ทางราชการ
 - Measured Survey คือ การสำรวจภาคสนาม, การรังวัดอาคารต่างๆ
๔. การจัดระบบระเบียบของข้อมูลโดยจัดกลุ่มแยกแยะตัวอย่างที่ศึกษา อาศัยเกณฑ์จากข้อมูลประวัติศาสตร์และรูปแบบสถาปัตยกรรมแบ่งออกเป็นชนิดและประเภทเพื่อนำมาวิเคราะห์ได้อย่างต่อเนื่อง
๕. การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาจะใช้วิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยอาศัยความรู้ทางสถาปัตยกรรมและความรู้เกี่ยวเนื่องอื่นๆ เป็นเกณฑ์ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้
- ๕.๑ การศึกษาประวัติความเป็นมาที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของงานสถาปัตยกรรม
- ๕.๒ การศึกษาพระจริยวัตรและหน้าที่ของสมเด็จพระสังฆราชที่มีผลต่อรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม
- ๕.๓ วิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ในด้าน
- ตำแหน่งที่ตั้ง ได้แก่ การวางผังบริเวณ และความสัมพันธ์กับบริเวณอื่น ๆ
 - รูปแบบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ ผังพื้น รูปด้าน รูปตัด รูปทรง และที่ว่าง
 - องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ การตกแต่งเครื่องบน ฝาผนัง ประตู หน้าต่าง ฐานอาคาร เป็นต้น
 - โครงสร้างและวัสดุก่อสร้างทางสถาปัตยกรรม
๖. การสรุปผลที่ได้จากการศึกษาเพื่อให้เห็นถึงรูปแบบและวิวัฒนาการของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อหารูปแบบที่เหมาะสมต่อการใช้งานในปัจจุบัน
๗. ทำการออกแบบอาคารประเภทตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและเสนาสนะในเขตสังฆาวาส ที่พุทธมณฑล เพื่อใช้เป็นแนวทางเบื้องต้นสำหรับผู้ที่ทำการศึกษาต่อไป

๑.๕ ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

๑. ทำให้ทราบถึงมูลเหตุที่มาของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ตลอดจนถึงหลักเกณฑ์และแนวความคิดในการออกแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
๒. ทำให้เข้าใจถึงความสำคัญของสมเด็จพระสังฆราช และพระจริยวัตรหน้าที่ต่างๆ ที่ทรงประพฤติปฏิบัติในหน้าที่ของประมุขแห่งสงฆ์อันสืบเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน
๓. เพื่อใช้เป็นหลักฐานข้อมูลที่สำคัญในการอนุรักษ์อาคารตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่ยังคงเหลืออยู่
๔. เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการจะนำไปออกแบบอาคารประเภทตำหนักสมเด็จพระสังฆราช กุฏิพระราชอาคันตุกะ และกุฏิพระภิกษุสงฆ์ต่างๆ ให้มีความเหมาะสมและถูกต้องต่อฐานานุกรม และฐานานุกรมศักดิ์

บทที่ ๒

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๒.๑ ประวัติ ความเป็นมาของตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช

คำว่าสมเด็จพระสังฆราชหรือสังฆราช ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้ให้ไว้หมายถึง ประมุขแห่งคณะสงฆ์ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก สันนิษฐานว่าตำแหน่งสังฆราชนี้ น่าจะเกิดขึ้นในประเทศลังกาค่อนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ โดยใช้คำว่า “มหาสามี” และ “สังฆราช” ควบคู่กัน^๑ จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ได้พบว่ามีการใช้คำว่า “สังฆราช” กับพระภิกษุที่ดำรงตำแหน่งเป็นสังฆนายกผู้ซึ่งทำหน้าที่เป็นประมุขปกครองเหล่าสงฆ์ในพุทธศาสนาเรื่อยมาจนกระทั่งถึงในปัจจุบัน

สำหรับประวัติของตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช จะขอกล่าวควบคู่ไปกับประวัติของการปกครองคณะสงฆ์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจและเห็นภาพรวมของพุทธศาสนาในประเทศไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๒.๑.๑ สมัยพุทธกาล

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ได้ทรงออกไปแสดงธรรมเผยแผ่ศาสนา รวมทั้งทรงทำการอุปสมบทให้แก่บรรดาสาวกผู้เลื่อมใสในคำสอนด้วยตัวของพระองค์เอง จนกระทั่งเกิดมีพระสาวกมากขึ้นพระองค์จึงได้ส่งพระสงฆ์สำเร็จจนถึงชั้นพระอรหันต์ออกไปประกาศพระศาสนาตามดินแดนต่างๆ พร้อมทั้งแต่งตั้งให้พระอรหันต์เหล่านั้นเป็นพระอุปัชฌาย์สามารถทำการอุปสมบทแก่สาวกต่างๆ แทนพระองค์ได้ตามพุทธานุญาต ทำให้มีจำนวนของภิกษุสงฆ์มากขึ้นและก่อให้เกิดเป็นคณะสงฆ์ต่างๆ ขึ้นมาในหลายสถานที่

ดังนั้นการดูแลปกครองคณะสงฆ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาทั้งหมดนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดให้เป็นลักษณะที่เรียกว่า “สัทธีวิหาริก อันทเวาสิก” อันหมายถึงพระภิกษุผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของคณะสงฆ์นั้นจะต้องมีหน้าที่ดูแลและสั่งสอนศิษย์ของตนให้ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติไว้ ส่วนการปกครองคณะสงฆ์โดยส่วนรวมพระพุทธเจ้ายังทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระธรรมราชาประมุขของสงฆ์ทั้งหมด โดยมีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดีทำหน้าที่ช่วยตามทีโปรดให้ช่วย และมีพระโมคคัลลานะกับพระเถระชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย เช่น พระมหากัสสปะ พระอุบาลี และพระอานนท์ เป็นต้น เป็นสังฆมนตรีและสังฆปริณายกทำหน้าที่ดูแลปกครองคณะสงฆ์ที่เป็นสัทธีวิหาริก อันทเวาสิกของตน ส่วนอำนาจการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจต่างๆ ของสงฆ์ทรงมอบให้เหล่าภิกษุสงฆ์ทำการ

^๑ไมเคิล ไรท์, “ความเป็นมาของสถาบันพระมหาสามีสังฆราชในลังกาทวีป,” ศิลปวัฒนธรรม ๗ (สิงหาคม ๒๕๒๙) : ๑๒๒-๑๒๔.

ประชุมสังฆกรรมกันจนมีมติเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ร่วมกันทุกรูป โดยยังคงต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัยด้วย^๒

๒.๑.๒ สมัยหลังพุทธกาล

หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เหล่าคณะสงฆ์ต่างก็ดูแลปกครองกันเองโดยยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นประธานแห่งพุทธศาสนาตามอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสกับพระอานนท์ก่อนที่จะปรินิพพานไว้ว่า

"อานนท์ พระธรรมและวินัยอันใด ที่เราได้แสดงและบัญญัติไว้ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว พระธรรมและวินัยนั้นแหละจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย ฯลฯ"^๓

ซึ่งจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงกำหนดให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งทำหน้าที่เป็นประธานในการดูแลปกครองคณะสงฆ์ หากแต่ทรงต้องการให้ภิกษุทุกรูปเคารพนับถือและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระองค์ได้ทรงบัญญัติไว้เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติแทน แต่เนื่องจากพระธรรมวินัยนั้นเป็นเพียงแต่พุทธโอวาทของพระพุทธเจ้าที่ได้ถวายเป็นพระอรหันต์บางรูปเท่านั้น ดังนั้นเมื่อเวลาล่วงไปจึงเกิดการตีความหมายของพระธรรมวินัยที่คลาดเคลื่อนแตกต่างกันออกไปทำให้ต้องมีการทำการสังคายนาพระธรรมวินัยถึง ๓ ครั้ง โดยครั้งแรกนั้นกระทำเมื่อ พ.ศ. ๑ หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน และการสังคายนาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๑๐๐ ซึ่งการสังคายนาทั้งสองครั้งส่งผลให้เกิดการแตกแยกภายในคณะสงฆ์ เนื่องจากคณะสงฆ์แต่ละฝ่ายต่างก็มีความคิดเห็นในการวินิจฉัยพระธรรมวินัยที่แตกต่างกัน ทำให้พระภิกษุที่เป็นประธานของแต่ละฝ่ายก็ต่างแยกย้ายกันออกไปตั้งเป็นคณะสงฆ์นิกายต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดเป็นคณะสงฆ์ต่าง ๆ อีกหลายคณะในช่วงเวลาต่อมา^๔

และในปี พ.ศ. ๒๓๖ ได้มีการสังคายนาขึ้นเป็นครั้งที่ ๓ โดยมีพระโมคคัลลิตบุตรตัสสะเป็นประธาน และมีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์ ซึ่งหลังจากการสังคายนาครั้งนี้พระเจ้าอโศกมหาราชได้จัดส่งพระอรหันต์ที่เป็นสมณะทูตออกไปเผยแผ่พุทธศาสนาทั้งภายในและภายนอกประเทศรวมทั้งหมด ๘ สาย ซึ่งในการไปประดิษฐานพุทธศาสนาตามสถานที่ต่าง ๆ นั้น มีความจำเป็นที่จะต้องรับการอุปถัมภ์จากฝ่ายอาณาจักรของประเทศนั้นๆ ทำให้การคณะสงฆ์จึงจำเป็นต้องมีรูปแบบการปกครองที่เป็นไปตามระบบราชการแผ่นดิน ตั้งแต่การวางแบบแผนการปกครองคณะสงฆ์ตลอดจนการแต่งตั้งพระ

^๒ พิชุร มลิวัลย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย (กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๑.

^๓ ที.ม. (ฉบับมหาจุฬาย) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔

^๔ แสง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๕๓-๕๘.

สังฆปริณายกให้มีสมณศักดิ์ลดหลั่นกันตามลำดับ^๕ โดยมีพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเอกอัครนูปถัมภกทรงแต่งตั้ง พร้อมทั้งยังทรงได้คัดเลือกพระสงฆ์องค์หนึ่งองค์ใดผู้มีคุณสมบัติเป็นที่เคารพบูชาของสงฆ์ทั้งหลายขึ้นเป็นหัวหน้าดำรงตำแหน่งสูงสุดในคณะสงฆ์ทั้งหมดและเรียกพระสงฆ์องค์นั้นว่า “พระสังฆราช” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมราชาธิบายในเรื่องนี้ไว้ในจดหมายเหตุตอนหนึ่ง มีความว่า

“...ตำแหน่งพระสังฆราชนั้น เดิมแต่ก่อนอย่างธรรมเนียมในสยามประเทศนี้ แลเมืองอื่นๆใกล้เคียงกันบันดาเป็นเมืองมีพระสงฆ์อยู่เป็นที่นับถือ โดยปรกตินั้นในบ้านเมืองนั้น ย่อมมีจารีตมาคือพระมหาเถรเจ้าองค์ใดซึ่งพระเถรานุเถระผู้น้อยผู้ใหญ่เจ้าหมู่เจ้าคณะในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก พร้อมใจกันนับถือบูชาว่าเป็นผู้ประกอบด้วยศีลและปัญญาศรัทธาที่คุณควรจะเป็นประธานที่พึ่งแก่พระสงฆ์ทั้งปวง แลราชกุลทั้งราษฎรในการสั่งสอนแนะนำให้ปฏิบัติการกุศลในพระพุทธศาสนาได้ด้วยดีแล้ว ในพระเจ้าแผ่นดินก็พร้อมกับความคิดเสนาบดี ย่อมแต่งตั้งพระมหาเถรเจ้าองค์นั้น ให้มีอิศริยยศบันดาศักดิ์อย่างใหญ่อย่างสูงกว่าพระสงฆ์ทั้งปวงเรียกนามว่าพระสังฆราชเยี่ยงอย่างนี้มีมานาน...”^๖

และพระนามที่ใช้เรียกตำแหน่งของพระสังฆราชนั้นก็แตกต่างกันไปตามแต่ละประเทศ เช่น ประเทศลังกาเรียก “พระมหาสามีสังฆราช” ประเทศลาวเรียก “พระยอดแก้ว” ส่วนประเทศไทยเรียก “สมเด็จพระสังฆราช” เป็นต้น

๒.๑.๓ สมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๙๒๐)

พระพุทธศาสนาได้มาประดิษฐานยังดินแดนสุวรรณภูมิตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว แต่หลักฐานที่ยืนยันได้เกี่ยวกับตำแหน่งสังฆราชนั้นถูกพบในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช กษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งกรุงสุโขทัย เนื่องจากพระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาคณะสงฆ์แบบลังกาวงศ์ที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราชเป็นอย่างมาก จึงได้อาราธนาพระมหาเถรสังฆราชขึ้นมาเผยแผ่พุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย ดังข้อความในจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ ๑ มีความว่า

“...เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้มีอริยัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่พระมหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลุดแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา...”^๗

^๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์ (พระนคร: วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๓-๕.

^๖ หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ ๕๒, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔, สมุดไทยดำ เรื่องตำแหน่งพระสังฆราช.

^๗ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ จารึกสุโขทัย (พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๐), หน้า ๓.

การปกครองคณะสงฆ์ในช่วงเวลานั้นมีการจัดสมณศักดิ์เป็น ๒ ชั้น คือ ชั้นที่ ๑ เรียกว่า พระสังฆราชหรือพระสังฆราชา ชั้นที่ ๒ เรียกว่า ปู่ครูหรือพระครู ส่วนพระภิกษุสงฆ์ผู้มีพรรษาหรือมีความรู้ความสามารถเป็นที่เคารพของคนทั่วไปก็จะเรียกว่า มหาเถระหรือเถระ ดังข้อความใน จารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. ๑๘๓๕ มีความว่า

“ที่พระนครสุโขทัย มีสังฆราช มีปู่ครู มีมหาเถระ และมีเถระ”^๘

การคณะสงฆ์สมัยสุโขทัยมีการจัดแบ่งการปกครองไปตามหัวเมืองต่างๆ เช่นเดียวกับการปกครองราชอาณาจักร มีการแต่งตั้งสังฆปริณายกปกครองดูแลคณะสงฆ์ในเขตหัวเมืองนั้นๆ โดยถ้าเป็นหัวเมืองใหญ่จะเรียกว่า “พระสังฆราช” ส่วนหัวเมืองเล็กเรียกว่า “พระครู” ดังนั้นตำแหน่งพระสังฆราชในสมัยนี้จึงพบว่ามีหลายองค์ในคราวเดียวกัน ดังปรากฏในทำเนียบชั้นหลังที่ยังคงเรียกเจ้าคณะเมืองว่าสังฆราชาอยู่ (จนกระทั่งมาเปลี่ยนเป็นสังฆปาโมกข์ในสมัยรัชกาลที่ ๔)^๙

ช่วงปลายสมัยสุโขทัยในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทย กษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งกรุงสุโขทัยพบว่าได้มีการอาราธนาพระมหาสวามีสังฆราชจากเมืองลังกามาจำพรรษาที่กรุงสุโขทัย และเนื่องจากพระมหาสวามีสังฆราชนี้เป็นพระที่เน้นด้านวิปัสณาธุระจึงมีคนเลื่อมใสศรัทธามาก มีคนเข้ามาขอบรรพชาอุปสมบทเป็นพระสงฆ์ในภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมาก ทำให้คณะสงฆ์ในช่วงนี้จึงแบ่งออกเป็น ๒ คณะ คือ

๑. คณะคามวาสี ได้แก่ คณะสงฆ์ที่เน้นศึกษาด้านพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่มีอยู่แต่เดิม ส่วนมากมักพำนักอยู่ภายในเขตเมืองตามย่านชุมชนต่างๆ
๒. คณะอรัญวาสี ได้แก่ คณะสงฆ์ที่เข้ามาใหม่ เน้นศึกษาด้านการปฏิบัติวิปัสณาธุระมักพำนักอยู่ตามวัดที่ตั้งห่างไกลจากตัวเมืองออกไป

ซึ่งคณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายต่างแยกการปกครองออกจากกันอย่างชัดเจนแต่ละคณะก็จะมีสังฆราชเป็นสังฆนายกปกครองคณะสงฆ์ของตน ทำให้ภายในกรุงสุโขทัยจึงมีพระสังฆราชอยู่ ๒ องค์ในคราวเดียวกัน จะเห็นได้จากรายชื่อของสังฆราชที่ค้นพบในจารึกสุโขทัยหลักต่างๆ เช่นในปี พ.ศ. ๑๙๔๙ ได้มีการสถาปนาพระบรมครูดีโลกดิลกดิตรน สีลคนธรวาสิ ธรรมกิตติ สังฆราชมหาสวามีเจ้า เป็นสังฆราชฝ่ายอรัญวาสี และได้สถาปนาพระสังฆราชญาณรุจิมหาเถร ขึ้นเป็นสังฆราชฝ่ายคามวาสี ด้วยเช่นกัน^{๑๐}

ส่วนประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งราชทินนามแก่พระสงฆ์นั้นปรากฏว่ามีขึ้นในช่วงเวลานี้ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงความเห็นไว้ว่า ในสมัยสุโขทัยตอนปลายกำลังนิยมแบบแผนและลัทธิสงฆ์อย่างลังกาเป็นอย่างมาก ทำให้ราชทินนามต่างๆ ที่ลังกาได้ใช้อยู่ก่อนจึงได้ถูกนำมาใช้กับพระภิกษุสงฆ์สมณศักดิ์ต่างๆ ในไทยด้วย^{๑๑}

^๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๖.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๑๐} วิเชียร อากาศฤกษ์, ประวัติสมณศักดิ์และพัทธยศ (กรุงเทพฯ: เนชั่นเนล เอ็ดดิท, ๒๕๒๘), หน้า ๑๘.

^{๑๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๙-๑๑.

๒.๑.๔ สมัยอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐)

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามการปกครองของฝ่ายอาณาจักรที่เน้นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้คณะสงฆ์เดิมที่มีสังฆราชปกครองตามหัวเมืองใหญ่ต่างๆ อย่างเป็นอิสระต้องเปลี่ยนมาขึ้นกับ “สมเด็จพระสังฆราช” อันเป็นตำแหน่งที่ตั้งเพิ่มขึ้นเพื่อทำหน้าที่สกลมหาสังฆปริณายกเป็นประมุขของสงฆ์ทั้งหมดเพียงองค์เดียว ทำให้ตำแหน่งสังฆนายกในสมัยอยุธยาจึงแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ สมเด็จพระสังฆราช พระสังฆราชาและพระครู^๒

ส่วนการแต่งตั้งพระภิกษุให้ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงความเห็นไว้ว่า ในช่วงต้นกรุงศรีอยุธยาการปกครองคณะสงฆ์มีลักษณะเช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย คือแบ่งเป็น ๒ คณะ ได้แก่ คณะคามวาสีมีสมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์เป็นเจ้าคณะใหญ่ และคณะอรัญวาสีมีสมเด็จพระวันรัต(พระพนรัตน์)เป็นเจ้าคณะใหญ่ หากพระสงฆ์รูปใดมีอายุพรรษามากกว่าในช่วงเวลานั้นก็จะได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช จึงทำให้พบว่าในพระราชพงศาวดารบางครั้งจะปรากฏพระนามของ สมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ หรือ สมเด็จพระวันรัตต่างผลัดเปลี่ยนกันขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช^๓

และในช่วงสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งกรุงศรีอยุธยา การคณะสงฆ์ได้ปรับเปลี่ยนเนื่องจากการเข้ามาของพระสงฆ์นิกายป่าแก้ว ทำให้การปกครองคณะสงฆ์ในช่วงนี้จึงแบ่งออกเป็น ๓ คณะ ได้แก่^๔

๑. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย คือ คณะสงฆ์ที่มีมาแต่เดิมตั้งแต่สมัยสุโขทัย
๒. คณะอรัญวาสี คือ คณะสงฆ์นิกายลังกาวงศ์ที่เน้นการศึกษาวิปัสสนาธุระ
๓. คณะคามวาสีฝ่ายขวา คือ คณะสงฆ์ป่าแก้วที่เข้ามาใหม่

โดยมีเจ้าคณะใหญ่ของคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย คือ สมเด็จพระอริยวงศ์ และเจ้าคณะใหญ่ของคณะคามวาสีฝ่ายขวา คือ สมเด็จพระวันรัต ซึ่งการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชในช่วงหลังนี้จะพิจารณาเลือกจากเจ้าคณะใหญ่สององค์นี้เท่านั้น และมีพระพุฒาจารย์เป็นเจ้าคณะอรัญวาสี ส่วนตำแหน่งสมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ที่เคยเป็นเจ้าคณะอรัญวาสีนั้นก็เปลี่ยนเป็นเพียงผู้ช่วยมหาสังฆปริณายกหรือเรียกว่า ปลัดสังฆราชเท่านั้น^๕

ส่วนนามสำหรับสมเด็จพระสังฆราชที่เรียกว่า “สมเด็จพระอริยวงศ์สังฆราชาธิบดี” นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ที่ทรงโปรดให้ตั้งพระอริยมุนีขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชและเนื่องจากเป็นพระสงฆ์ที่มีความดีความชอบมาก พระองค์จึงทรงให้ใช้นามของพระอริยมุนีเป็นราชทินนามของสมเด็จพระสังฆราชองค์

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๑๗.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙-๒๐.

^๔ พระยาประกาศกิจกรจักร, พงศาวดารโยนก (พระนคร: ชูสิน, ๒๔๙๘), หน้า ๗๘.

^๕ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๓๔.

ต่อๆ มาก่อนที่จะมาเปลี่ยนเป็นสมเด็จพระอริยวงศญาณในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้นเอง^{๑๖}

และในสมัยอยุธยาพบว่า มีประเพณีการจัดพระอารามให้เป็นที่ประทับประจำตำแหน่งของสมเด็จพระสังฆราชด้วย โดยถ้าสมเด็จพระสังฆราชเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะคามวาสีฝ่ายซ้ายจะประทับที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แต่ถ้าสมเด็จพระสังฆราชเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะคามวาสีฝ่ายขวาก็จะประทับอยู่ที่วัดป่าแก้วหรือวัดใหญ่ชัยมงคล ส่วนพระสงฆ์ในตำแหน่งอื่นๆ สามารถพำนักอยู่วัดใดก็ได้ ขึ้นอยู่กับพระภิกษุรูปใดที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะในช่วงเวลานั้น^{๑๗}

๒.๑.๕ สมัยธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๑-๒๓๒๕)

หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้นสภาพบ้านเมืองก็จลาจลแตกแยกเป็นหลายก๊กหลายเหล่าทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมลง จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงได้กอบกู้เอกราชกลับมาและได้สถาปนากรุงธนบุรีขึ้น พระองค์ก็ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นมาใหม่โดยเร็วจึงทรงจัดการคณะสงฆ์ขึ้นมาใหม่ให้มีรูปแบบเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา และทรงแสวงหาพระราชาคณะในกรุงเก่าเพื่อมาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแต่ก็ไม่พบสักองค์เดียวจึงได้ทรงอาราธนาพระเถระที่มีชั้นธรรมดาสามัญขึ้นมาดำรงตำแหน่งแทน โดยในสมัยธนบุรีนี้มีพระภิกษุที่ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชอยู่ทั้งหมด ๓ องค์ ได้แก่^{๑๘}

องค์ที่ ๑ สมเด็จพระสังฆราช (ดี) เดิมเป็นอาจารย์ดี อยู่วัดประตู ในกรุงศรีอยุธยา

องค์ที่ ๒ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เดิมเป็นอาจารย์ศรี อยู่วัดพนัญเชิง กรุงศรีอยุธยา ครั้นเมื่อกรุงแตกได้หนีไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช แต่ไม่ปรากฏว่าอยู่วัดใด ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๑๒ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกกองทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราช จึงได้พบและทรงอาราธนามาครองวัดบางหัวใหญ่(วัดระฆังโฆสิตาราม)แล้วทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ในปลายรัชกาลสมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ถูกถอดออกจากตำแหน่งเพราะไม่ปฏิบัติตามพระราชประสงค์ของพระองค์ จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ขึ้นครองราชย์และสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์แล้วจึงได้อาราธนาให้กลับมาเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์สกลมหาสังฆปริณายกตามเดิมอีกครั้งหนึ่ง

องค์ที่ ๓ สมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) เดิมเป็นพระครูสุวรรณวิหารมหายานี่ เจ้าคณะเมืองระยอง ได้รับการสถาปนาแทนสมเด็จพระสังฆราช(ศรี)ที่ถูกถอดออกจากตำแหน่ง แต่เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ถูกลดยศลงมาเป็นเพียงพระธรรมวิหารมหายานี่ว่าที่พระวันรัตน์

เมื่อพิจารณาการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชในสมัยนี้แล้วพบว่า จะขึ้นอยู่กับพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดินแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ไม่ได้มีการพิจารณาคัดเลือกจากสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่เหมือน

^{๑๖} สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๒๐-๒๒.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๑๘} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, (พระนคร: โรงพิมพ์ตีพิมพ์, ๒๕๑๑), หน้า ๖๑๙.

ในสมัยอยุธยา รวมทั้งหากพระสังฆราชรูปใดไม่ทรงเป็นที่พอพระราชหฤทัยก็จะทรงถอดออกจากตำแหน่งทันที จึงทำให้การคณะสงฆ์ในสมัยนี้เกิดความวุ่นวายและแปรปรวนเป็นอย่างมาก

๒.๑.๖ สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ปัจจุบัน)

๑) รัชกาลที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๕๒)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จผ่านพิภพ ขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระพุทธศาสนากลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง จึงเริ่มโดยการโปรดให้สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช(ศรี)และพระราชาคณะที่ถูกถอดถอนในสมัยกรุงธนบุรีให้กลับมาดำรงตำแหน่งตามเดิม พร้อมทั้งโปรดให้สถาปนาพระอารามใหญ่น้อย รวบรวมทำสังคายนาพระไตรปิฎกและตรากฎหมายคณะสงฆ์ขึ้น

ในด้านการคณะสงฆ์ยังคงยึดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยอยุธยาเป็นหลัก เพียงแต่มีการเปลี่ยนแปลงบ้างคือเดิมในสมัยอยุธยาจะแบ่งคณะสงฆ์เป็น ๓ คณะ ได้แก่ คณะคามวาสีฝ่ายชาย คณะคามวาสีฝ่ายขวา และคณะอรัญวาสี มีเจ้าคณะใหญ่ทั้ง ๓ คณะ คือ สมเด็จพระอริยวงศ์ (บางครั้งเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) สมเด็จพระวันรัต และพระพุฒาจารย์ตามลำดับ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๑ เนื่องจากคณะอรัญวาสีมีพระสงฆ์น้อยลง จึงได้ยุบคณะนี้แต่ยังคงไว้ซึ่งตำแหน่งพระพุฒาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ เพราะมีหน้าที่ต้องตามเสด็จและเปลี่ยนตำแหน่งรองเจ้าคณะเป็นพระญาณสังวรแทนตำแหน่งพระญาณไตรโลกซึ่งถูกลดมาเป็นตำแหน่งพระราชาคณะชั้นสามัญตั้งแต่นั้นมา ส่วนคณะสงฆ์อีก ๒ คณะนั้นได้ถูกเปลี่ยนชื่อเรียกใหม่ว่า คณะเหนือสำหรับคณะคามวาสีฝ่ายชาย และคณะใต้สำหรับคณะคามวาสีฝ่ายขวา โดยที่ตำแหน่งของเจ้าคณะยังคงเดิม^{๑๙}

รายพระนามสมเด็จพระสังฆราชที่ได้รับการสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้แก่^{๒๐}

องค์ที่ ๑ สมเด็จพระอริยวงศญาณ (ศรี) สถิต ณ วัดระฆังโฆสิตาราม ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๓๗ รวม ๑๒ ปี

องค์ที่ ๒ สมเด็จพระอริยวงศญาณ (สุก) สถิต ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๓๗-๒๓๕๙ รวม ๒๒ ปี

๒) รัชกาลที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๕๒ – ๒๓๖๗)

การคณะสงฆ์ในสมัยนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ ๑ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงครองราชย์เป็นเวลาเพียง ๑๕ ปีเท่านั้นจึงไม่ได้แก้ไขปรับปรุงมากนัก จะมีเพียงแต่ได้ปรับปรุงแก้ไขการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม ซึ่งแต่เดิมครั้งกรุงศรีอยุธยากำหนดให้บาเรียนมี ๓ ชั้น ได้แก่ บาเรียนตรี บาเรียนโท และบาเรียนเอก เปลี่ยนเป็นบาเรียน ๙ ประโยคแทน

^{๑๙} สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๔๓.

^{๒๐} พิชุร มลิวัลย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๑๗๑.

เนื่องจากทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระภิกษุสามเณรกวาดขันในการศึกษาความรู้ให้มากขึ้นกว่า
บาเรียนแต่เดิม^{๒๑}

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ นี้มีข้อสังเกตว่าสมเด็จพระสังฆราชที่ได้สถาปนาขึ้นมาทุกพระองค์จะได้รับการ
การอาราธนาให้ไปสถิต ณ วัดมหาธาตุทั้งหมด ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุ
ภาพทรงอธิบายไว้ว่า

"...ในรัชกาลที่ ๒ ต้องทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชถึง ๓ พระองค์ ตั้งแต่
สมเด็จพระสังฆราช(มี)เป็นต้นมาล้วนอยู่พระอารามอื่นก่อนแล้วจึงมาสถิต ณ
วัดมหาธาตุทั้งนั้นเมื่อจะเป็นสมเด็จพระสังฆราช บางพระองค์แห่มาสถิตวัด
มหาธาตุก่อนแล้วจึงรับพระสุพรรณบัตร บางพระองค์รับพระสุพรรณบัตรก่อน
แล้วจึงแห่มาสถิตวัดมหาธาตุ เห็นจะเกี่ยวด้วยฤกษ์ที่ทรงสถาปนา ถ้าฤกษ์อยู่ใน
เวลาที่สมเด็จพระสังฆราชองค์ก่อนยังอยู่ที่ตำแหน่ง ก็รับพระสุพรรณบัตร
ก่อนพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อนแล้วจึงแห่
สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่มาสถิตวัดมหาธาตุ ถ้าฤกษ์สถาปนาเป็น
เวลาพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อนแล้ว ก็แห่มา
สถิตวัดมหาธาตุก่อนแล้วจึงรับพระสุพรรณบัตร..."^{๒๒}

ส่วนในด้านสมณศักดิ์พบว่าได้มีการสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี (สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสชินโรส) ขึ้นเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสดำรงตำแหน่งเป็น
พระองค์เจ้าพระราชกณะ เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่เจ้านายในพระราชวงศ์ได้
สมณศักดิ์เป็นพระราชกณะในสมัยรัตนโกสินทร์

รายพระนามสมเด็จพระสังฆราชที่ได้รับการสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้แก่^{๒๓}

องค์ที่ ๓ สมเด็จพระอริยวงศญาณ (มี) สถิต ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทรงดำรง
ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๕๙-๒๓๖๒ รวม ๓ ปี

องค์ที่ ๔ สมเด็จพระอริยวงศญาณ (สุก ญาณสังวร) สถิต ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๒-๒๓๖๕ รวม ๓ ปี

องค์ที่ ๕ สมเด็จพระอริยวงศญาณ (ต่อน) สถิต ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทรงดำรง
ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๘๕ รวม ๒๐ ปี

^{๒๑} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๔๕.

^{๒๒} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
๒๔๖๑), หน้า ๔๑.

^{๒๓} พิฑูร มลิวัลย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๑๗๑.

๓) รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗ – ๒๓๙๔)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ทำการรวมพระอารามหลวงและวัดราษฎร์บาง ส่วนในเขตกรุงเทพฯ เข้าด้วยกันและตั้งเป็นคณะหนึ่งต่างหาก เรียกว่าคณะกลาง ซึ่งขึ้นกับกรมสมเด็จพระปรมาณุกษัตริย์นโรดมเมื่อครั้งยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นกรมหมื่นนุกษัตริย์นโรดม อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน ทำให้การคณะสงฆ์ในเวลานี้จึงแบ่งออกเป็น ๔ คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะ อริยวาส^{๒๔}

ในรัชสมัยนี้การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอันส่งผลกระทบต่อการคณะสงฆ์ไทยมาจนถึงปัจจุบันนั้นคือ การกำเนิดของนิกายธรรมยุติ โดยมีเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งในขณะนั้นยังทรงผนวชอยู่เป็นผู้ก่อตั้งในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ เนื่องจากพระองค์ทรงเห็นว่าพระภิกษุสงฆ์ในขณะนั้นประพฤติปฏิบัติผิดจากพระวินัยบัญญัติ การปฏิบัติศาสนกิจไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ พระองค์กับพระสงฆ์จำนวนหนึ่งจึงได้แยกตัวออกมาตั้งเป็น คณะใหม่ขึ้นที่วัดสมอราย(วัดราชาธิวาส) เพื่อจะได้ปฏิบัติตนให้เคร่งครัดได้ตามพระธรรมวินัยอย่างถูกต้อง แต่เนื่องจากพระสงฆ์ที่เป็นพระนิกายธรรมยุติยังมีน้อยรวมทั้งวัดธรรมยุตินิกายส่วนมากก็อยู่ใน กรุงเทพฯ ทำให้การปกครองของคณะนี้จึงขึ้นอยู่กับคณะกลาง โดยมีกรมสมเด็จพระปรมาณุกษัตริย์นโรดมทรง เป็นเจ้าคณะ ต่อมาภายหลังศูนย์กลางของคณะธรรมยุติได้ย้ายมาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารทำให้คณะนี้จึงมี ชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บวรนิเวศาคณะ^{๒๕}

ในส่วนสมเด็จพระสังฆราชพบว่า สมเด็จพระอริยวงศญาณ (นาค) สมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๖ นั้น ไม่ได้เสด็จประทับ ณ วัดมหาธาตุ เหมือนสมเด็จพระสังฆราชองค์ก่อนๆ เนื่องจากในช่วงเวลานั้น รัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดให้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุอยู่ จึงทำให้จำเป็นต้องสถิต ณ วัดราชบูรณะ อันเป็นพระอารามเดิมของพระองค์จนตลอดพระชนม์ชีพ

รายพระนามสมเด็จพระสังฆราชที่ได้รับการสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้แก่^{๒๖}

องค์ที่ ๖ สมเด็จพระอริยวงศญาณ (นาค) สถิต ณ วัดราชบูรณะราชวรวิหาร ทรงดำรง ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๖-๒๓๙๒ รวม ๖ ปี

๔) รัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔ – ๒๔๑๑)

หลังจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จสวรรคต เหล่าพระราชวงศ์ เสนาบดี และ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็ได้อาราธนาให้พระวชิรญาณโณ(เจ้าฟ้ามงกุฎ) ให้ทรงสีกจากสมณเพศแล้วเสด็จมา ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้การคณะสงฆ์โดยเฉพาะคณะ ธรรมยุติกนิกายที่พระองค์ทรงเป็นผู้ก่อตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนจนเจริญเติบโต ขึ้นเป็นอันมาก แต่ว่ายังไม่ได้แยกการปกครองออกเป็นอิสระคงขึ้นอยู่กับคณะกลางตลอดจนสิ้นรัชกาล ดังนั้นการคณะสงฆ์จึงยังมีอยู่ ๔ คณะเหมือนในสมัยรัชกาลที่ ๓ เช่นเดิม

^{๒๔} สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๔๗.

^{๒๕} พิชุร มลิวัลย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๒๐-๒๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

การคณะสงฆ์ในสมัยนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดให้มีการแก้ไขราชทินนามของสมเด็จพระสังฆราชจาก “สมเด็จพระอริยวงศญาณ” มาเป็น “สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ” เป็นครั้งแรก และทรงเปลี่ยนนาม “สังฆราชา” ซึ่งเป็นตำแหน่งประมุขสงฆ์ในหัวเมืองต่างๆ เป็น “สังฆปาโมกข์” และได้ใช้สืบมาจนถึงบัดนี้ รวมทั้งทรงสถาปนาตำแหน่งพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ต่างๆ ขึ้นเป็นสมเด็จพระกู่องค์ ได้แก่ พระวันรัตเป็นสมเด็จพระวันรัต เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ พระพุทฺธโฆษาจารย์เป็นสมเด็จพระพุทฺธโฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่คณะกลาง พระพุทฺธมาจารย์เป็นสมเด็จพระพุทฺธมาจารย์ เจ้าคณะใหญ่อรัญวาสี และทรงตั้งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณขึ้นเป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ เนื่องจากแต่เดิมตำแหน่งเหล่านี้เป็นสมเด็จพระสังฆราชเป็นชั้นธรรมดาดำรงไม่สม่ำเสมอ และนามสมเด็จพระสังฆราชที่แต่งตั้งในคราวนี้ก็ยังไม่ใช้เป็นตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชคณะเรื่อยมาจนถึงในปัจจุบันอีกด้วย

ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ ตำแหน่งของสังฆปริณายกยังว่างทั้งสมเด็จพระสังฆราชและพระวันรัต ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดให้ทำการแต่งตั้งสังฆปริณายกตำแหน่งต่างๆ ขึ้นทุกองค์ และได้โปรดให้ตั้งพระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษก สถาปนาพระเกียรติยศกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรส ประธานแห่งสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาจักร ซึ่งถือเป็นครั้งแรกที่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ได้รับการสถาปนาขึ้นมาดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกด้วย

ส่วนราชทินนามของกรมสมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรสนั้น เมื่อดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช แล้วได้รับพระราชทานพระนามเป็น “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า” อันราชทินนามของสมเด็จพระสังฆราชนามใหม่ที่เกิดขึ้นมาในช่วงนี้ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงได้อธิบายไว้ว่า

“สมเด็จพระมหาสมณะ หรือสมเด็จพระสังฆราชนั้น เรียกต่างกันอย่างนี้ เดิมเรียกสมเด็จพระสังฆราช และยังไม่เจ้านายได้เคยทรงรับตำแหน่งนี้ ตลอดรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษก แต่ สมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรส ทรงสถาปนาในที่สมเด็จพระสังฆราช แต่ทรงเสวยตติตร ๕ ชั้น สูงกว่าสมเด็จพระสังฆราช ผู้ทรงแต่ตติตร ๓ ชั้น เมื่อถึงคราวจะออกพระนาม เรียกพระนามกรม เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่ง เรียกต่อพระนามว่า สมณุตมาภิเษกสังฆปริณายก หาได้เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราชไม่ เป็นคราวแรกที่เจ้านายได้ทรงรับตำแหน่งนี้ ต่อมา มีเจ้านายทรงได้รับมหาสมณุตมาภิเษกอีก ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระยาปวเรศ ในรัชกาลที่ ๕ และข้าพเจ้าเองในรัชกาลปัจจุบัน คำว่าสมเด็จพระมหาสมณะนั้นใช้เรียกเจ้านายซึ่งได้ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษก ใช้กันขึ้นในสมัยข้าพเจ้านี้ คำว่า สมเด็จพระสังฆราชนั้นใช้เรียกท่านผู้ไม่ได้รับมหาสมณุตมาภิเษก และทรงตติตร ๓ ชั้น”^{๒๗}

^{๒๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ระเบียบบริหารคณะสงฆ์, (พระนคร: โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๗๗), หน้า ๑๒.

จะเห็นได้ว่าในรัชกาลนี้สมเด็จพระสังฆราชทรงได้รับพระอำนาจในการปกครองและบริหารการคณะสงฆ์อย่างเต็มที่ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความเคารพนับถือแก่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระพรหมานุชิตชิโนรสเป็นอย่างมากและเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ สิ้นพระชนม์ลงในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์โตขึ้นอีกตลอดรัชกาลของพระองค์ รวมทั้งยังให้การปกครองคณะกลางคงขึ้นอยู่กับพระอัฐิของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ต่อไปด้วย^{๒๘}

รายพระนามสมเด็จพระสังฆราชที่ได้รับการสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้แก่^{๒๙}

องค์ที่ ๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระพรหมานุชิตชิโนรสชิโนรส (พระองค์เจ้า วาสุกี) สถิต ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๓๙๖ รวม ๒ ปี

๕) รัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑ – ๒๔๕๓)

ในช่วงต้นของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การคณะสงฆ์ยังคงยึดรูปแบบจากสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่เคยปฏิบัติมาคือมีคณะสงฆ์ ๔ คณะใหญ่ได้แก่ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะอรัญวาสี แต่ว่ายังคงไม่ได้สถาปนาสมเด็จพระราชาคณะรูปใดให้ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงได้สถาปนากรมหมื่นบวรรังษีสฤยพันธ์ ให้ขึ้นเป็นพระเจ้านครบาลเจ้ากรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ เทียบที่มหาสังฆปริณายกว่าการคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร^{๓๐}

และในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ คณะธรรมยุติกนิกายที่เดิมเคยขึ้นอยู่กับคณะกลางมาตลอดได้แยกตัวออกมาเป็นอีกคณะหนึ่ง โดยมีพระเจ้านครบาลเจ้ากรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นเจ้าคณะ และได้ทรงสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ามกุฎนาคมาณพขึ้นเป็นกรมหมื่นพระวชิรญาณวโรรส ทรงสมณศักดิ์เป็นเจ้าคณะรองคณะธรรมยุติกนิกาย รวมทั้งได้ยุบคณะอรัญวาสีเข้าร่วมกับคณะกลาง ทำให้คณะสงฆ์จึงมี ๔ คณะใหญ่ ได้แก่ คณะเหนือ คณะใต้ คณะธรรมยุติกนิกาย และคณะกลาง(รวมคณะอรัญวาสี) และทรงจัดตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ต่างๆ ใหม่ ดังนี้

๑. คณะเหนือ มีตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ คือ สมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ แต่ในเวลาทีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณเป็นเจ้าคณะใหญ่ ให้สมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์เป็นเจ้าคณะผู้ช่วย

๒. คณะใต้ มีตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ คือ สมเด็จพระวันรัตน์

๓. คณะธรรมยุติกนิกาย ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ มีสมณศักดิ์เทียบเท่าเจ้าคณะเหนือและคณะใต้ แต่ยังไม่มีการทูลนามในทำเนียบ เพราะเพิ่งมีเจ้าคณะเพียง ๒ องค์ คือ กรมหมื่นบวรรังษีสฤยพันธ์

^{๒๘} พิศุทธิ์ มลิวัดย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๒๕.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

^{๓๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๕๐.

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) และกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) เป็นพระบรมวงศ์ ทรงพระนามตามกรม

๔. คณะกลาง มีตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ คือ สมเด็จพระพุฒาจารย์

โดยมีพระราชคณะที่เป็นเจ้าคณะผู้ช่วยทั้ง ๔ คณะ ได้แก่ พระพิมลธรรม พระธรรมวโรดม พระศาสนโสภณ และพระพรหมมุนี ตามลำดับ

การปกครองคณะสงฆ์รูปแบบนี้ได้ใช้มาจนกระทั่งถึงวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระบรมราชโองการประกาศ พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ขึ้น โดยมีพระราชประสงค์ให้การปกครองของฝ่ายพุทธจักรมีรูปแบบสอดคล้องไปกับการปกครองของฝ่ายพระราชอาณาจักรที่พระองค์ทรงแก้ไขในช่วงเวลาเดียวกัน^{๓๑}

โดยความในพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการปกครองคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก ซึ่งสรุปออกมาได้ดังต่อไปนี้^{๓๒}

๑. การปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง ให้มีการรวมอำนาจการปกครองสังฆบริษัททั้งหมดเข้าสู่ส่วนกลางโดยจัดตั้ง “มหาเถรสมาคม” ขึ้น ซึ่งมีสมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ ๔ คณะ และพระราชคณะที่เป็นเจ้าคณะรองทั้ง ๔ คณะเป็นองค์ประชุม ร่วมกันทำหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ทั่วทั้งสังฆมณฑล มีอำนาจสิทธิขาดในการประชุมวินิจฉัย ผู้ใดจะอุทธรณ์หรือโต้แย้งไม่ได้

๒. การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ให้มีการจัดแบ่งการปกครองตามแบบของพระราชอาณาจักร คือมี เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง อธิการหมวด และเจ้าอาวาส ทำหน้าที่บังคับบัญชาสังฆมณฑลในเขตมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และวัดตามลำดับ

จะเห็นได้ว่าในพระราชบัญญัติฉบับนี้ไม่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับตำแหน่งและอำนาจหน้าที่ของสมเด็จพระสังฆราชไว้ เนื่องจากในขณะนั้นเป็นช่วงเวลาที่ทำเนียบสมเด็จพระสังฆราชว่างลง(สมเด็จพระสังฆราช(สา)สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๒) จึงทำให้การคณะสงฆ์ในสมัยนี้ถึงแม้จะมีมหาเถรสมาคมทำหน้าที่บริหารปกครองคณะสงฆ์ แต่อำนาจในการดูแลคณะสงฆ์ก็ยังคงขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่โดยมหาเถรสมาคมจะเป็นเพียงที่ปรึกษาเท่านั้น รวมทั้งอำนาจในการบังคับบัญชาคณะสงฆ์ก็ถูกควบคุมโดยกระทรวงธรรมการอีก ดังปรากฏในมาตรา ๔๕ ของพระราชบัญญัตินี้มีความว่า

“...ให้เป็นหน้าที่เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ที่จะรักษาการให้
เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้...”^{๓๓}

^{๓๑} พิชุร มลิวัดย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

^{๓๒} พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๓๐-๓๒.

^{๓๓} พิชุร มลิวัดย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๓๔.

รายพระนามสมเด็จพระสังฆราชที่ได้รับการสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้แก่^{๓๔}

องค์ที่ ๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์)
สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๓๕ รวม
๑ ปี

องค์ที่ ๙ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา) สถิต ณ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ทรง
ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๔๒ รวม ๖ ปี

๖) รัชกาลที่ ๖ (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๘)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อขึ้นครองราชย์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง
พระราชพิธีมหาสมณุตตมาภิเษก ทรงเลื่อนพระเกียรติยศพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวชิรญาณวโรรส
ขึ้นเป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ดำรงตำแหน่งเป็นสกลมหาสังฆปริณายก
ปกครองคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร ทำให้พระอำนาจของสมเด็จพระสังฆราชจึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง
สามารถบังคับบัญชาคณะสงฆ์ด้วยลำพังพระองค์เอง โดยมีมหาเถรสมาคมทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเท่านั้น
ดังจะเห็นได้จากการวินิจฉัยอธิกรณ์ซึ่งเดิมจะใช้คำว่า “มหาเถรสมาคมวินิจฉัย” แต่ในสมัยนี้จะใช้คำว่า
“**พระมหาสมณวินิจฉัย**” แทน

เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชได้ทรง
ทำการจัดระเบียบคณะสงฆ์ใหม่ในหลายๆ ด้าน เช่น ทรงจัดระเบียบสมณศักดิ์ใหม่ โดยแยกสมณศักดิ์
ของสงฆ์ออกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายฐานันดร(ยศ)และฝ่ายตำแหน่ง(หน้าที่)ออกอย่างชัดเจน ทรงออก
ประกาศต่างๆ เกี่ยวกับระเบียบและข้อวินิจฉัยของคณะสงฆ์ รวมทั้งยังทรงจัดแบ่งคณะมณฑลต่างๆ ให้
ขึ้นกับคณะปกครองทั้ง ๓ คือ คณะเหนือ คณะใต้ และคณะกลางอย่างชัดเจน ส่วนวัตรธรรมยุติกนิกายแต่ละ
พื้นที่ให้ขึ้นตรงต่อคณะธรรมยุติกนิกายในคณะมณฑลนั้น

รายพระนามสมเด็จพระสังฆราชที่ได้รับการสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้แก่^{๓๕}

องค์ที่ ๑๐ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามกุฎนาค)
สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓-
๒๔๖๔ รวม ๑๑ ปี

องค์ที่ ๑๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดี (หม่อมเจ้าภูษงค์ สิริวิฑูโร)
สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๘๐ รวม
๑๖ ปี

^{๓๔} พิชุร มลิวัดย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๑๗๒.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

๗) รัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๖๘ – ๒๔๗๗)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครองราชย์ได้ ๑ ปีก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อน พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ขึ้นเป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ดำรงตำแหน่งเป็นสกลมหาสังฆปริณายกปกครองคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร รวมทั้งทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคณะธรรมยุติกนิกายด้วย

สมณศักดิ์ชั้นสูงสุด ในรัชกาลนี้มีชื่อเรียกพิเศษแปลกไปจากเดิมอีกอย่างหนึ่งคือ **“สมเด็จพระสังฆราชเจ้า”** ซึ่งหมายถึงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกหรือประมุขสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร เช่นเดียวกับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าและสมเด็จพระสังฆราช ดังนั้นตำแหน่งสังฆปริณายกสูงสุดจึงเรียกต่างกันเป็น ๓ อย่างตามลำดับ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระสังฆราช โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้าใช้สำหรับเจ้านายที่มียศตั้งแต่พระองค์เจ้าขึ้นไปและทรงรับพระมหาสมณุตมาภิเษก ส่วนสมเด็จพระสังฆราชเจ้าใช้สำหรับเจ้านายที่มียศตั้งแต่หม่อมเจ้าลงมา และสมเด็จพระสังฆราชใช้เรียกสังฆปริณายกผู้เป็นชนชั้นสามัญมิได้เป็นเจ้านาย

ในด้านการคณะสงฆ์ยังคงดำเนินตามแบบสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงจัดวางระเบียบไว้เป็นอย่างดีแล้วมาดำเนินงานต่อ จนกระทั่งถึงในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ อันเป็นช่วงที่บ้านเมืองกำลังมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น ทางฝ่ายพุทธจักรก็เกิดความขัดแย้งขึ้นเนื่องจากคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายในช่วงหลังถูกแทรกแซงและกดดันให้ต้องตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบในการบริหารปกครองการคณะสงฆ์จากฝ่ายธรรมยุติกนิกายมาโดยตลอด สังเกตจากการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชในช่วงหลังมักจะมีแต่สมเด็จพระราชาคณะจากคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นมาทำหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ทั้งสิ้น ทำให้ในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้มีพระภิกษุสงฆ์มหานิกายกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันจัดตั้งเป็น **“คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา”** ขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะแก้ไขพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ใหม่ให้เกิดความเสมอภาคแก่คณะสงฆ์ทุกนิกาย ซึ่งการเคลื่อนไหวของกลุ่มพระสงฆ์เหล่านี้เองส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลต่อมา

๘) รัชกาลที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๗๗ – ๒๔๘๙)

ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลทรงครองราชย์นั้น ทางฝ่ายคณะสงฆ์ที่มีความขัดแย้งกันมาแต่รัชกาลก่อนก็ยิ่งปรากฏถึงความแตกแยกอย่างรุนแรงขึ้นจนกระทั่งถึงในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ทางคณะรัฐบาลจึงได้ให้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ใหม่ โดยเอาลักษณะการปกครองแบบประชาธิปไตยเข้ามาปรับปรุงแก้ไข และในวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ หลังจากสภาผู้แทนราษฎรได้ผ่านการพิจารณาเห็นชอบกับพระราชบัญญัติฉบับใหม่ที่แก้ไขแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการจากพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ประกาศยกเลิกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ เดิม และให้ใช้พระราชบัญญัติฉบับใหม่เรียกว่า **พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔**

ตามความในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้บัญญัติเกี่ยวกับตำแหน่งและอำนาจของสมเด็จพระสังฆราชไว้ด้วย โดยระบุว่าสมเด็จพระสังฆราชนั้นดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ทรงมีพระอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์ผ่านฝ่ายปกครอง ๓ ส่วน คือ **สังฆสภา** ในด้านการบัญญัติสังฆาณัติ **คณะสังฆมนตรี** ในด้านการบริหาร และ**คณะวินัยธร** ในด้านการวินิจฉัยอธิกรณ์ เพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจจึงทำให้สมเด็จพระสังฆราชไม่สามารถที่จะบัญชาการคณะสงฆ์โดยลำพังพระองค์ตั้งแต่เดิม ซึ่งลักษณะการปกครองเช่นนี้ก็มีความคล้ายคลึงกับลักษณะการปกครองของฝ่ายพระราชอาณาจักรอันมีรัฐธรรมนูญที่บัญญัติให้พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจผ่านทาง รัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาล เช่นเดียวกัน

รายพระนามสมเด็จพระสังฆราชที่ได้รับการสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ ๘ ได้แก่^{๓๖}

องค์ที่ ๑๒ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ) สติต ญ วัดสุทัศน์เทพวราราม ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗ รวม ๖ ปี

องค์ที่ ๑๓ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ ชื่น สุจิตโต) สติต ญ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๕๐๑ รวม ๑๓ ปี

๙) รัชกาลที่ ๙ (พ.ศ. ๒๔๙๙ – ปัจจุบัน)

หลังจากได้ใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๙๔ มาเป็นเวลา ๒๑ ปี พบว่ากิจการของคณะสงฆ์เป็นไปด้วยความล่าช้าไม่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งยังก่อให้เกิดความแตกแยกระหว่างนิกายอย่างชัดเจนโดยเฉพาะคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายกับคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายที่ไม่มีทางรวมกันทางคณะสงฆ์ได้เลย ทำให้ในวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชจึงมีพระบรมราชโองการประกาศยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๙๔ และให้ใช้ **พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕** แทน โดยได้แก้ไขลักษณะการปกครองให้กลับไปเป็นอย่างรูปแบบเดิม ซึ่งมีสมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก มีหน้าที่ปกครองการคณะสงฆ์ร่วมกับมหาเถรสมาคม ตามความในมาตรา ๘ ที่ระบุว่า

“สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ทรงบัญชาการคณะสงฆ์และทรงตราพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช โดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมาย พระธรรมวินัยและกฎมหาเถรสมาคม”

ซึ่งจะเห็นได้ว่าอำนาจหน้าที่ของสมเด็จพระสังฆราช ในตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกนั้น ถึงแม้กฎหมายจะกำหนดขอบเขตไว้ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นขอบเขตที่มีความหมายที่กว้าง กล่าวคือ นอกจากพระองค์จะทรงบัญชาการคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามกฎหมาย พระธรรมวินัยและกฎมหาเถรสมาคมแล้วนั้น กิจการใดๆ ของคณะสงฆ์ที่ไม่ขัดแย้งกับหลักทั้ง ๓ ประการก็อยู่ในอำนาจและหน้าที่ของสมเด็จพระ

^{๓๖} พิชุร มลิวัลย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๑๗๒.

พระสังฆราชทั้งสิ้น จึงทำให้สมเด็จพระสังฆราชในสมัยปัจจุบันนี้จึงมีอำนาจในการปกครองดูแลการคณะสงฆ์ได้อย่างเต็มที่แม้ไม่เทียบเท่าในสมัยก่อนก็ตาม

รายพระนามสมเด็จพระสังฆราชที่ได้รับการสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ ๙ ได้แก่^{๓๗}

องค์ที่ ๑๔ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ) สถิต ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๐๕ รวม ๒ ปี

องค์ที่ ๑๕ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อยู่ ญาโณทโย) สถิต ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖-๒๕๐๘ รวม ๒ ปี

องค์ที่ ๑๖ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี) สถิต ณ วัดมกุฏกษัตริยารามวรวิหาร ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๑๔ รวม ๖ ปี

องค์ที่ ๑๗ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) สถิต ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๗ รวม ๒ ปี

องค์ที่ ๑๘ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน) สถิต ณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗-๒๕๓๒ รวม ๑๕ ปี

องค์ที่ ๑๙ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน ฌวฑฺฒน) สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๒-ปัจจุบัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๓๗} พิฑูร มลิวัลย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๑๗๓.

๒.๒ ราชทินนามสมเด็จพระสังฆราช

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับ ประวัติและความเป็นมาของสมเด็จพระสังฆราชในช่วงต้นพบว่ามี การแบ่งประเภทของตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชออกเป็น ๓ ระดับ ตามราชทินนามที่ทรงได้รับ ได้แก่^{๓๘}

๒.๒.๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า เป็นราชทินนามที่ใช้สำหรับเรียกพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นพระบรมวงศานุ วงศ์ มียศตั้งแต่พระองค์เจ้าขึ้นไป และทรงได้รับมหาสมณุตมาภิเษก สถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ทรงเศวตฉัตรลายทอง ๕ ชั้น

ราชทินนามสมเด็จพระมหาสมณเจ้านี้ได้นำมาใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นครั้งแรก โดยพระองค์ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะยกย่องพระเกียรติยศของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณ วโรรสให้สูงขึ้น จึงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนพระนามเป็น "สมเด็จพระมหาสมณเจ้า" รวมทั้ง ยังทรงให้เปลี่ยนพระนามของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และสมเด็จพระเจ้า บรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระมหาสมณทั้ง ๒ องค์ก่อน ขึ้นเป็น สมเด็จพระ มหาสมณเจ้าด้วยเช่นกัน ดังในคำประกาศสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ลงวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ความว่า

"มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหา วชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ประกาศทราบทั่วกัน ด้วยทรงพระราชดำริว่า พระมหาสังฆปริณายก ประธานาธิบดีแห่งสงฆมณฑลทั่วราชอาณาจักร ซึ่งมีสมณ ศักดิ์ว่า "สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ" นั้น ได้มีนามอย่างสังเขปว่า "สมเด็จพระสังฆราช" เป็นประเพณีสืบมา แต่ส่วนพระบรมราชวงศ์ผู้ได้รับพระมหาสมณุต มาภิเษก ดำรงสมณศักดิ์เช่นนี้ หาได้เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราชไม่ ย่อมเรียกไปตาม พระอิสริยยศแห่งบรมราชวงศ์ ไม่ปรากฏพระเกียรติยศในส่วนทรงดำรงสมณศักดิ์นั้น เลย

จึงทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระอุปัชฌายาจารย์ ทรงได้รับพระมหาสมณุตมาภิเษกเป็นมหาสังฆปริณายก ประธานาธิบดีสงฆ์ มาจนกาลบัดนี้ ๑๐ พรรษาแล้ว ทรงมีคุณูปการในทางพระพุทธ ศาสนกิจยิ่งนัก พระองค์มีพระชนมายุเจริญยิ่งขึ้นล่วง ๖๐ พรรษา ประจวบอิภิกษิต สมัยครบรอบวันประสูติ ทรงบำเพ็ญพระกุศลเฉลิมพระชนมพรรษา สมควรที่จะ สถาปนาในส่วนสมณศักดิ์ให้ปรากฏเกียรติยศยิ่งขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

^{๓๘} คณะกรรมการจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๗.

สถาปนาเปลี่ยนคำนำพระนามเป็น "สมเด็จพระมหาสมณเจ้า" กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (สร้อยพระนามคงตามเดิม) เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศสืบชั่วกาลนาน

อนึ่ง เมื่อได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าองค์ปัจจุบันนี้แล้ว จึงทรงพระราชดำริถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ผู้ได้ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษก เป็นมหาสังฆปริณายก ประธานาธิบดีสงฆ์มาแต่อดีตกาล ก็มีคุณูปการในทางพุทธศาสนกิจสมัยนั้นมาเป็นอย่างดี สมควรจะสถาปนาพระสมณศักดิ์ขึ้นไว้ด้วยเช่นกัน จึงทางพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเปลี่ยนคำนำพระนาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้งสองพระองค์นั้น เป็น "สมเด็จพระมหาสมณเจ้า" ตั้งแต่บัดนี้สืบไปด้วย

พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศไว้ ณ วันที่ ๑๒ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน"^๙

รายพระนาม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า มี ๓ พระองค์ ได้แก่

- ๑) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสชิโนรส (พระองค์เจ้าवासกรี)
- ๒) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์)
- ๓) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ)

๒.๒.๒ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นราชทินนามที่ใช้สำหรับเรียกพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ มียศตั้งแต่หม่อมเจ้าลงมา และไม่ได้รับมหาสมณุตมาภิเษก ทรงเศวตฉัตรลายทอง ๕ ชั้น ยกเว้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ที่ได้รับพระราชทานฉัตรลาดเหลือง ๕ ชั้น

ราชทินนามสมเด็จพระสังฆราชเจ้า สันนิษฐานว่าน่าจะใช้เรียกกับสมเด็จพระสังฆราช ที่ทรงเป็นเจ้านายในพระบรมวงศานุวงศ์อยู่ก่อนแล้ว จนในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ พระองค์จึงทรงสถาปนา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ เป็นพระเจ้ายวรงค์เธอ และเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ตำแหน่งสกลสังฆปริณายก ดังมีประกาศพระบรมราชโองการดังนี้

"มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ประกาศทราบทั่วกัน

ด้วยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายกประธานาธิบดีสงฆ์ สิ้นพระชนม์ล่วงลับไปเสียแล้ว ทรงพระ

^๙ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, เรื่องตั้งพระราชอาณัติผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕๕-๒๕๖.

ราชดำริว่า พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่หนกลาง ทรงมีคุณูปการในทางพุทธศาสนกิจ สมควรจะดำรงตำแหน่งสนองพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสืบไปได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ สถาปนา คำนำพระนาม และฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายก ปธานาธิบดีแห่งสงฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักรสืบไป

พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศไว้ ณ วันที่ ๒๐ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบัน^{๕๐}

รายพระนาม สมเด็จพระสังฆราชเจ้า มี ๒ พระองค์ ได้แก่

- ๑) สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์ สิริวิฑูโน)
- ๒) สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ ชื่น สุจิตโต)

๒.๒.๓ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ เป็นราชทินนามที่ใช้สำหรับเรียกพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นชนชั้นสามัญมิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น

ราชทินนามสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณนั้น ได้ใช้เรียกแก่สมเด็จพระสังฆราชมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว โดยสมัยนั้นจะใช้คำว่า “สมเด็จพระอริยวงศาสังฆราชาธิบดี” เป็นราชทินนาม และในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ได้เปลี่ยนราชทินนามสมเด็จพระสังฆราชมาเป็น “สมเด็จพระอริยวงศญาณ” จนกระทั่งถึงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขเป็น “สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ” และใช้เป็นราชทินนามเรื่อยมา จนกระทั่งถึงในปัจจุบัน

รายพระนาม สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ มี ๖ พระองค์ ได้แก่

- ๑) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ศรี)
- ๒) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สุก)
- ๓) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (มี)
- ๔) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สุก ญาณสังวร)
- ๕) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ต่อน)
- ๖) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (นาค)

^{๕๐} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, เรื่องตั้งพระราชอาณัติใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑, หน้า ๒๕๖.

และรายพระนาม สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ มี ๗ พระองค์ ได้แก่

- ๑) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา)
- ๒) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ)
- ๓) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ)
- ๔) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อยู่ ญาโณทโย)
- ๕) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี)
- ๖) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ)
- ๗) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน)

สำหรับราชทินนามของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน คชวฑฺตร) สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน จะใช้นามว่า “สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช” แทน “สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ” ทั้งนี้คงเป็นไปในทำนองเดียวกับสมเด็จพระสังฆราชที่ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นในรัชกาลที่ ๘ เป็นองค์แรก คือ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช (ม.ร.ว. ชื่น นภวงศ์) ซึ่งราชทินนาม สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ นั้นเป็นราชทินนามที่ทรงได้รับเมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะ และมาในสมัยรัชกาลที่ ๙ จึงได้รับการสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ดังนั้นราชทินนามของสมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน ซึ่งทรงดำรงสมณศักดิ์เป็น สมเด็จพระญาณสังวร เมื่อครั้งเป็นสมเด็จพระราชาคณะมาก่อน เมื่อทรงได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช จึงยังคงรับพระราชทานทินนามตามเดิม โดยมีคำว่า สมเด็จพระสังฆราชตามหลังดังที่ปรากฏปัจจุบัน^{๔๑}

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๔๑} ประพัฒน์ ตริณรงค์, “สมณศักดิ์และราชทินนาม และสมเด็จพระสังฆราช,” วารสารไทย ๕๔ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๓๗), หน้า ๔-๘.

๒.๓ พัตยศและเครื่องประกอบสมณศักดิ์

ตามพระธรรมวินัยที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประทานพุทธานุญาตให้แก่พระภิกษุสงฆ์ที่เป็นผู้รับหน้าที่สืบต่อพระพุทธศาสนา ในข้อที่เกี่ยวกับการเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาไว้ว่า กุลบุตรที่จะเข้ามาบรรพชาอุปสมบทนั้น จักต้องหาเครื่องใช้อันสมควรแก่สมณเพศให้ได้ครบถ้วนก่อนจะขาดเสียมิได้ ซึ่งเครื่องใช้เหล่านั้น เรียกตามสมณโวหารว่า “สมณบริขาร” โดยมีปรากฏตามที่มาในบาลี รวม ๘ อย่างด้วยกัน คือ^๒

๑. ตีจีวร คือ ผ้าไตรจีวร ๓ ผืน นับเป็น ๓ อย่าง
๒. ปตุโต คือ บาตรพระ
๓. วาสี คือ มีดโกน
๔. สฐิจิ คือ เข็มพร้อมทั้งด้าย
๕. พนุณห์ คือ ประคดเอว
๖. ปริสุสาวนั คือ ผ้าพร้อมทั้งกระบอกสำหรับกรองน้ำ

ซึ่งทั้ง ๘ อย่างนี้ รวมกันเรียกโดยสามัญทั่วไปว่า “เครื่องอัฐบริขาร” ที่แปลว่า เครื่องใช้ครบ ๘ อย่างนั่นเอง

และเมื่อพระสงฆ์ได้อุปสมบททำการศึกษาล่าเรียนพระธรรมวินัย มีความประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ประกอบความดีแก่ชาติและพระศาสนาจนได้รับยกย่องโดยทั่วไปแล้ว พระมหากษัตริย์ในฐานะทรงดำรงตำแหน่งเอกอัครราชูปถัมภก จึงทรงคัดเลือกพระสงฆ์ดังกล่าวแล้วทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมณศักดิ์ให้รวมทั้งยังพระราชทาน “พัตยศ” และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น กาน้ำ กระจอน เป็นต้น ซึ่งเรียกรวมว่า “เครื่องประกอบสมณศักดิ์” ซึ่งแบ่งประเภทและจำนวนที่พระราชทานตามแต่สมณศักดิ์ตั้งที่ทรงมีพระบรมราชานุญาตกำหนด

สำหรับพัตยศและเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของสมเด็จพระสังฆราชในสมัยรัตนโกสินทร์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ พัตยศ

พัตยศ เป็นเครื่องใช้บอกชั้นยศและคุณสมบัติพิเศษของพระราชาคณะผู้ได้รับพระราชทาน ซึ่งมีหลายลักษณะตามแต่สมณศักดิ์ของพระราชาคณะรูปนั้น ส่วนพัตยศของสมเด็จพระสังฆราช จากการศึกษาพบว่า มีอยู่ ๓ ประเภท ได้แก่^๓

^๒ เริง อรรถวิบูลย์, ความรู้เรื่องพิธีกรรมนิยมสงฆ์ เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^๓ ณีฐฎภัทร จันทวิช, तालपत्रपटयसु : ศิลปบนศาสนวัตถุ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, ๒๕๓๘), หน้า ๔๕-๔๖ และ ๕๖-๕๘.

๑) พัดยศประจำตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า

ใช้พระราชทานแก่สมเด็จพระสังฆราช ผู้ดำรงตำแหน่งเป็น “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า” มีลักษณะดังต่อไปนี้

- ก. รูปทรง : เป็นพัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ พื้นบุผ้าตาดพื้นสีชาวลับทอง ปักลายกระหนกด้วยด้นเลื่อม
- ข. ยอดพัด : ทำด้วยงา แกะเป็นรูปพระมหามงกุฏ
- ค. กลางพัด : ปักลายเป็นรูปและลวดลายเฉพาะเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าองค์นั้นๆ เช่น รูปอุณาโลม (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) เป็นต้น
- ง. ด้ามพัด : ทำด้วยงาดั้นทั้งแท่ง คอพัดแกะลายเทพพนม เส้นพัดแกะเป็นรูปบัวกลุ่ม

ภาพที่ ๒-๑ : พัดยศ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

๒) พัดยศประจำตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

ใช้พระราชทานแก่สมเด็จพระสังฆราช ผู้ดำรงตำแหน่งเป็น “สมเด็จพระสังฆราชเจ้า” มีลักษณะดังต่อไปนี้

- ก. รูปทรง : เป็นพัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ พื้นบุผ้าตาดพื้นสีเหลืองสลักขาว ปักด้นเลื่อม และทองแล่ง ลายก้ามปูรักร้อยไบเทศ
- ข. ยอดพัด : ทำด้วยงา แกะเป็นรูปจุลมงกุฏประดิษฐานบนพานรอง ๒ ชั้น
- ค. กลางพัด : ปักลายเป็นรูปและลวดลายเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าองค์นั้นๆ เช่น รูปปราสาท (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ) เป็นต้น
- ง. ด้ามพัด : ทำด้วยงาดั้นทั้งแท่ง คอพัดแกะลายเทพพนม เส้นพัดแกะเป็นรูปบัวกลุ่ม

ภาพที่ ๒-๒ : พัดยศ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

๓. พัตยศประจำตำแหน่ง สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

ใช้พระราชทานแก่สมเด็จพระสังฆราช ผู้ดำรงตำแหน่งเป็น “สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก” ที่มีได้เป็นราชวงศ์ทุกองค์ มีลักษณะดังต่อไปนี้

- ก. รูปทรง : เป็นพัตแฉทรวงพุ่มข้าวบิณฑ์ พื้นบุผ้าตาด ตาดสีเหลืองสลัษีขาว ปักดินเลื่อมและทอง แล่ง ลวดลายดอกไม้และลายใบเทศ
- ข. ยอดพัต : ทำด้วยงา แกะเป็นรูปฉัตร ๓ ชั้น
- ค. กลางพัต : ปักลายช่อใบเทศ ก้านต่อดอกสีทองบนพื้น ตาดสีเหลือง
- ง. ด้ามพัต : ทำด้วยงาดันทั้งแท่ง คอพัตแกะลายเทพพนม เส้นพัตแกะเป็นรูปบัวกลุ่ม

ภาพที่ ๒-๓ : พัตยศ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

และในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ขณะจะทำพิธีสถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๑๙ นั้น กรมศาสนาได้ทำการออกแบบพัตยศสำหรับสมเด็จพระสังฆราชขึ้นใหม่ เนื่องจากพัตยศ เดิมที่ได้ใช้ถวายในพิธีสถาปนามาแต่ก่อนมีสภาพค่อนข้างเก่า ประกอบกับเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช โดยพัตยศที่สร้างขึ้นใหม่มีลักษณะดังต่อไปนี้

- ก. รูปทรง : เป็นพัตแฉทรวงพุ่มข้าวบิณฑ์ พื้นบุผ้าตาดสี เงินสลัษีทอง ปักดินเลื่อมเงินและทองแล่ง ขอบแฉปักลายช่อใบเทศ ถัดเข้ามาปักลาย น่องสิงห์อย่างลายเนื่อง ต่อมาปักเป็นลาย เกลียวใบเทศกระหนาบแม่ลายเกลียวกระหนก ส่วนชั้นที่ล้อมใจกลางพัตปักลายน่องสิงห์ เนื่องกันทั้งสองข้าง
- ข. ยอดพัต : ทำด้วยงา แกะเป็นรูปฉัตร ๓ ชั้น
- ค. กลางพัต : ปักลายรูปโคมทรวงพุ่มข้าวบิณฑ์ บรรจุรูปพระ ราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๙ ประกอบด้วย รูปพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพร ราชอาสน์ ภายใต้อัฒตูปถุณมหาเศวตฉัตร ตรงกลางมีรูป พระ มหาอุณาโลม อยู่ในวง พระแสงจักร มีพระ รัศมีเปล่งออกโดยรอบพระแสงจักร
- ง. ด้ามพัต : ทำด้วยงาดันทั้งแท่ง ดันด้ามเป็นเม็ดทรงมัทน์ แกะลาย คอพัตแกะลายเทพพนม

ภาพที่ ๒-๔ : พัตยศ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สร้างขึ้นใหม่)

๒.๓.๒ เครื่องประกอบสมณศักดิ์

พระภิกษุสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ นอกจากจะได้รับพระราชทานพัดยศแล้วยังได้รับพระราชทานสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ที่เรียกว่า เครื่องประกอบสมณศักดิ์ ด้วย โดยเฉพาะสมเด็จพระสังฆราชจะมีเครื่องประกอบสมณศักดิ์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. พระสุพรรณบัฏ

ภาพที่ ๒-๕ : พระสุพรรณบัฏ

พระสุพรรณบัฏ ทำด้วยทองคำ ๙๐ เปอร์เซ็นต์ แผ่นเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง ๑๑ เซนติเมตร ยาว ๒๐ เซนติเมตร น้ำหนัก ๑๑๘.๒๐๐ กรัม ภายในจารึกพระนามสมเด็จพระสังฆราชที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๒. ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ

ภาพที่ ๒-๖ : ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ

ใบกำกับพระสุพรรณบัฏ เป็นแผ่นกระดาษ ขนาดกว้าง ๒๖ เซนติเมตร ยาว ๓๔ เซนติเมตร ประทับพระราชลัญจกรด้วยหมึกสีชาด รวม ๔ ดวง แถวบนสุดจากซ้ายไปขวา ประทับพระราชลัญจกรมหาโองการ(องค์กลาง) พระราชลัญจกรไอยราพต(องค์กลาง) และพระราชลัญจกรหงสพิमान กลางแผ่นใบกำกับพระสุพรรณบัฏ ประทับพระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์เหนือพระปรมาภิไธย

๓. ประกาศพระบรมราชโองการใหญ่

ภาพที่ ๒-๗ : ประกาศพระบรมราชโองการ

เป็นแผ่นกระดาษกว้าง ๔๗ เซนติเมตร ยาว ๕๙.๕ เซนติเมตร ประทับพระราชลัญจกรด้วยหมึกสีชาด รวม ๔ ดวง แถวบนสุดจากซ้ายไปขวา ประทับพระราชลัญจกรมหาโองการ(องค์กลาง) พระราชลัญจกรไอยราพต(องค์ใหญ่) และพระราชลัญจกรหงสพิमान กลางแผ่นประกาศ ประทับพระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์เหนือพระราชลัญจกรไอยราพต(องค์ใหญ่) พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ปร. และนายกรัฐมนตรีลงนามเป็นผู้รับสนองพระราชบรมราชโองการ

๔. พระตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช

ภาพที่ ๒-๘ : พระตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช

แรกสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้ช่างดัดตราตำแหน่งคณะสงฆ์ถวาย พระตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช มีลักษณะเป็นดวงกลม ทำด้วยงากลึง กว้าง ๘ เซนติเมตร กลางดวงตราเป็นจักร (หมายถึงธรรมจักร) มีก้านใหญ่ ๔ ก้าน ในระหว่างนั้นมีก้านเล็กช่องละ ๒ ก้าน เป็น ๘ ก้าน เข้ากันเป็น ๑๒ ก้าน ที่ค้อมมีอักษร ๓ ตัวขอม ข้างบนมีอุณาโลมอยู่ในบุษบก ตั้งบนบัลลังก์ปรางค์เรียวยาวอย่างรูปเหมือนพระที่นั่งบุษบกมาลา มีฉัตร ๕ ชั้น ๑ คู่ ดาลบัตรแจก ๑ คู่ อยู่ข้าง ฟันตราผูกสายกระหนกนกคาบ หมายความว่าพระพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมจักรปฐมเทศนาด้วยกำลังพระปัญญา มีอักษรที่ขอบว่า "สกลคณาธิเบศร์ มหาสังฆปริณายก" มีเส้นวงกลมล้อมรอบ ๓ ชั้น

๕. ไตรแพร ๑ ไตร

ภาพที่ ๒-๙ : ไตรแพร ๑ ไตร

๖. บาตรพร้อมด้วยฝาบาตร และเชิงบาตรถมปิด

ภาพที่ ๒-๑๐ : บาตรพร้อมด้วยฝาบาตร และเชิงบาตรถมปิด

๗. พานพระศรี ประกอบด้วย มังสี ๒ ตลับพู่ ๑ จอก ๑ ชองพลุ ๑(พร้อมพลุ)

ภาพที่ ๒-๑๑ : พานพระศรี

๘. ชั้นน้ำพานรอง มีจอก และฝาชีหุ้มตาด

ภาพที่ ๒-๑๒ : ชั้นน้ำพานรอง มีจอก และฝาชีหุ้มตาด

๙. ถาดทรงพระพักตร์

ภาพที่ ๒-๑๓ : ถาดทรงพระพักตร์

๑๐. หีบตราจักรี (หีบหลังเจียด)

ภาพที่ ๒-๑๔ : หีบตราจักรี

๑๑. หีบพระโอสถหลังนูน

ภาพที่ ๒-๑๕ : หีบพระโอสถหลังนูน

๑๒. คนโท

ภาพที่ ๒-๑๖ : คนโท

๑๓. กาทรงกระบะบอก

ภาพที่ ๒-๑๗ : กาทรงกระบะบอก

๑๔. หม้อล็กจั้น

ภาพที่ ๒-๑๘ : หม้อล็กจั้น

๑๕. ปิ่นโตกลม ๔ ชั้น

ภาพที่ ๒-๑๙ : ปิ่นโตกลม ๔ ชั้น

๑๖. สุพรรณราช (กระโถนปากแตรใหญ่)

ภาพที่ ๒-๒๐ : สุพรรณราช

๑๗. สุพรรณศรี (กระโถนปากแตรเล็ก)

ภาพที่ ๒-๒๑ : สุพรรณศรี

๑๘. พระแท่นพร้อมเศวตฉัตร ๓ ชั้น

ภาพที่ ๒-๒๒ : พระแท่นพร้อมเศวตฉัตร ๓ ชั้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒.๔ พระศาสนกิจในสมเด็จพระสังฆราช

๒.๔.๑ วัตรปฏิบัติของภิกษุสงฆ์

เนื่องด้วยสมเด็จพระสังฆราชก็ถือเป็นพระภิกษุสงฆ์รูปหนึ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในพระธรรมวินัยขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นกิจวัตรปฏิบัติที่ได้มีการกำหนดให้ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายพึงต้องปฏิบัติเสมอกันนั้นองค์สมเด็จพระสังฆราชก็ทรงจะต้องปฏิบัติเป็นกิจวัตรพื้นฐานด้วย ซึ่งกิจวัตรที่พระภิกษุสามเณรทุกวัดทุกรูปได้ใช้เป็นแนวทางพื้นฐานในการปฏิบัติตนนั้นมีอยู่ ๑๑ ประการ ได้แก่^{๔๔}

๑) การไหว้พระก่อนนอนและตื่นนอน พระภิกษุสามเณรก่อนจะนอนหรือตื่นนอนแล้วจะต้องทำการไหว้และบูชา พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ แล้วระลึกถึงคุณบิดา มารดา พระอุปัชฌาย์อาจารย์ แล้วตั้งจิตแผ่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ไปในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงขอให้มีความสุขทั่วกัน ปราศจากการพยาบาทปองร้ายกัน แล้วตั้งจิตอุทิศส่วนบุญกุศลที่ตนได้บำเพ็ญมาแก่ผู้มีพระคุณและสรรพสัตว์ทั้งหลาย ถ้าเป็นเวลาก่อนนอนถัดจากนี้ก็พิจารณาปัจจัยสี่ที่ใช้สอยแล้ว (อดีตปัจจบเวกขณ)

๒) การบิณฑบาต เป็นกิจวัตรของพระภิกษุสามเณรทั้งตามพระธรรมวินัยและขนบประเพณีไทย เมื่อเวลาอรุณรุ่งจะออกบิณฑบาต ซึ่งถือว่าเป็นการออกโปรดสัตว์เป็นการเชื่อมบ้านกับวัดให้ใกล้ชิดกัน และรวมบ้านอันเป็นเจ้าของวัดให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าเป็นพระภิกษุสามเณรที่บวชใหม่เมื่อจะออกไปบิณฑบาต จะต้องไปบอกลาพระอาจารย์หรือพระพี่เลี้ยงก่อน เพื่อท่านจะได้แนะนำการครองผ้า วิธีรับบิณฑบาต การเดิน การถอยกลับ หรือออกบิณฑบาต ตามพระอุปัชฌาย์อาจารย์หรือพระภิกษุอาวุโสหรือพระภิกษุที่เป็นพี่เลี้ยงออกไป

๓) การฉันภัตตาหาร พระภิกษุสามเณรจะฉันภัตตาหารหลังจากกลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้ามือหนึ่ง และเพลมือหนึ่ง หรือฉันมือเดียว จะฉันมือเดียวหรือสองมือก็ตามจะต้องฉันให้เสร็จก่อนเวลาเที่ยงวัน พันเวลาเที่ยงไปแล้วเป็นเวลาวิกาลตามพระวินัย จะฉันภัตตาหารไม่ได้ การปฏิบัติในเวลาฉันภัตตาหารมีพระวินัยกำหนดให้ปฏิบัติ จะต้องพิจารณาด้วยตั้งฉันทปัจจัยเจกบณปาฐะ ก่อนฉันภัตตาหาร และต้องปฏิบัติตามพระวินัยในเวลาฉันภัตตาหารทุกประการไม่ให้ต้องอาบัติ

๔) การทำวัตรเช้า-ทำวัตรเย็น เป็นธรรมเนียมของพระภิกษุสามเณร เมื่อได้เวลาต้องชุมนุมทำวัตรไหว้พระสวดมนต์เป็นประจำ ซึ่งเรียกว่า ทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น ทุกวัดทั้งนอกและในพรรษา วัดส่วนมากทำวัตรเช้าเวลา ๕.๐๐ น. ทำวัตรเย็นเวลา ๑๗.๐๐ น. หรือ ๑๘.๐๐ น. พระภิกษุสามเณรที่บวชใหม่ทุกรูปจะต้องท่องจำทำวัตรเช้า-เย็นให้ได้โดยเร็ว และปฏิบัติตามระเบียบวิธีของวัดในการทำวัตรให้ได้อย่างถูกต้องเคร่งครัดเป็นประจำ

๕) การฟังเทศน์ ในวันธรรมสวนะ คือ วันพระ ๘ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ พระภิกษุสามเณรจะต้องฟังเทศน์ร่วมกับอุบาสกอุบาสิกาที่มาทำบุญที่วัดเป็นประจำ อาจจะเป็นการเทศน์หลังจากทำวัตรเช้า หรือหลังจากเที่ยงไปแล้วก็ตาม พระภิกษุที่เป็น เจ้าคณะ เจ้าอาวาส หรือพระธรรมกถึกจะเป็นผู้เทศน์

^{๔๔} พิชุร มลิวัดย์, ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า ๑๓๓ -๑๓๕.

พระภิกษุสามเณรจะต้องสำรวมเรียบร้อยและสนใจที่จะฟัง เพื่อนำไปเป็นหลักปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนนั้นๆ

๖) **การฟังพระปาติโมกข์** เป็นธรรมเนียมและเป็นพุทธบัญญัติที่ให้พระภิกษุต้องฟังปาติโมกข์ (สิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์) ทุกกึ่งเดือน ถ้าพระภิกษุละเลยไม่ปฏิบัติตามสิกขาบท ปรับเป็นอาบัติทุกกฏ ก่อนจะฟังพระปาติโมกข์พระภิกษุจะต้องทำตนในบริสุทธิ์จากอาบัติต่างๆ เสียก่อน โดยการแสดงอาบัติตามพระธรรมวินัย เพื่อกันความสงสัยรังเกียจจากพระภิกษุอื่นในเวลาฟังพระปาติโมกข์ ฯลฯ

๗) **การศึกษาอบรมให้รู้และเข้าใจในพระธรรมวินัย** เป็นธรรมเนียมของทุกวัดที่พระภิกษุสามเณรจะต้องศึกษาให้รู้และเข้าใจในพระธรรมวินัย รวมทั้งท่องจำสวดมนต์ตามหลักสูตรของวัดให้ได้ พระภิกษุสามเณรที่บวชใหม่ศึกษาเล่าเรียนจากอุปัชฌาย์ อาจารย์ หรือพระพี่เลี้ยง หรือตามที่ทางวัดได้จัดการสอนตลอดจนถึงการสวดปาติโมกข์ให้ได้ พระภิกษุที่สอบได้นักธรรมตรี โท เอก หรือเปรียญ หรือมีอายุพรรษาสูง ๒, ๓, ๔ ถึง ๕ พรรษาขึ้นไป จะต้องศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย และทำหน้าที่สอนพระภิกษุสามเณรอื่นตามที่วัดมอบหมายด้วย

๘) **การศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน** เป็นการปฏิบัติพระธรรมวินัยเพื่อความสงบระงับความรุ่มร้อนฟุ้งซ่านของจิตใจเช่นมนุษย์ทั้งหลาย ให้เข้าสู่เพศสมณะโดยการพิจารณาด้วยกัมมัฏฐานทั้ง ๕ หรือ อานาปนสติกัมมัฏฐาน เป็นเบื้องต้น แล้วเล่าเรียนฝึกหัดจากพระอาจารย์ ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่สูงขึ้นไป ตามเวลาและโอกาสหรือตามที่วัดกำหนด

๙) **กิจวัตรพิเศษ สมณกิจและกิจนิมนต์** พระภิกษุสามเณรจะต้องปฏิบัติกิจวัตรพิเศษ ตามพระธรรมวินัยในโอกาสต่างๆ เช่น การเข้าจำพรรษา การปวารณาออกพรรษา การปฏิบัติในวันธรรมสวนะและวันสำคัญทางศาสนาต่างๆ และต้องปฏิบัติหน้าที่สงเคราะห์ชุมชนและประชาชนทางด้านศาสนา พิธี เช่น ในพระราชพิธี งานพระราชกุศล รัฐพิธี งานทำบุญบำเพ็ญกุศลของประชาชนในโอกาสต่างๆ ตามเทศกาลหรือตามประเพณี ตามที่เป็นสมณกิจประจำ หรือได้รับอาราธนาหรือนิมนต์

๑๐) **การปฏิบัติกิจวัตรส่วนตัว** การพักผ่อน การทำความสะอาดร่างกาย ไตรจีวรที่อยู่ที่พัก การศึกษาหาความรู้อื่นๆ ของพระภิกษุสามเณรจะต้องกระทำนอกเวลาของกิจวัตรตามข้อ ๑ ถึง ข้อ ๙ ตามระเบียบของวัดนั้นๆ

๑๑) **การดูแลรักษา บูรณะซ่อมแซมบริเวณวัด เสนาสนะตลอดจนกิจการต่างๆ ของวัด** เป็นหน้าที่ของพระภิกษุสามเณรจะต้องปฏิบัติจัดทำเป็นนิจ ตามที่วัดหรือเจ้าอาวาสมอบหมายหรือวางเป็นระเบียบไว้

๒.๔.๒ พระศาสนกิจในสมเด็จพระสังฆราช

พระภิกษุผู้ซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชอันเป็นองค์ประมุขแห่งสงฆ์นั้น ทรงต้องมีหน้าที่ในการบริหารปกครองคณะสงฆ์โดยตำแหน่ง พร้อมทั้งจะต้องเสด็จปฏิบัติพระศาสนกิจต่างๆ ตามที่มีผู้กราบทูลอาราธนา มา เช่น การประทานสัญญาบัตร พัตยศ การประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ หรือ การพระราชทานเพลิงศพต่างๆ เป็นต้น ซึ่งพระศาสนกิจเหล่านี้สามารถสรุปและแบ่งแยกออกได้เป็น ๔ ประเภทใหญ่ คือ

๑) พระศาสนกิจในคณะสงฆ์

หมายถึง หน้าที่ปฏิบัติที่เกี่ยวข้องการบริหารปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งในปัจจุบันตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๓๕ ได้กำหนดให้สมเด็จพระสังฆราชทรงบัญชาการคณะสงฆ์และทรงตราพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชร่วมกับมหาเถรสมาคม โดยพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเป็นประธานกรรมการมหาเถรสมาคมด้วย ซึ่งในการทำงานของมหาเถรสมาคมนั้นจะมีการจัดการประชุมอยู่ทุกเดือนๆ ละ ๓ ครั้ง โดยจะตรงกับวันที่ ๑๐, ๒๐ และ ๓๐ ของทุกเดือน ซึ่งหากเดือนใดมีวันที่ตรงกับวันพระก็จะยกเลิกและเลื่อนไปประชุมในคราวถัดไปแทน โดยระเบียบวาระการประชุมและการจัดการประชุมจะเป็นภารกิจของส่วนงานมหาเถรสมาคม สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม ในสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ ซึ่งสถานที่จัดการประชุมมหาเถรสมาคมในปัจจุบันก็ใช้ตำหนักเพชร ณ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นที่ประชุมด้วย

ภาพที่ ๒-๒๓ : บรรยากาศการประชุมมหาเถรสมาคมภายในตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร

ส่วนกิจการคณะสงฆ์อื่นๆ ที่สมเด็จพระสังฆราชทรงต้องปฏิบัติ เช่น การเสด็จตรวจเยี่ยมดูแลคณะสงฆ์ในแต่ละภูมิภาค การเสด็จประทานสัญญาบัตร พัตยศและผ้าไตรแก่พระสงฆ์ในเขตการปกครองคณะสงฆ์หนต่างๆ การเสด็จดูงานพระศาสนาในต่างประเทศ หรือการเสด็จออกรับรองพระภิกษุสงฆ์อาคันตุกะจากต่างแดนทั้งที่เป็นทางการและส่วนพระองค์ เป็นต้น

๒) พระศาสนกิจในพระราชพิธี

หมายถึง หน้าที่ปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และเจ้านายชั้นสูงต่าง ๆ โดยจะกราบทูลเชิญให้สมเด็จพระสังฆราชเสด็จมาเป็นประธานพิธีสงฆ์ในพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น งานเฉลิมพระชนม์พรรษา พิธีทรงผนวชของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งโดยทั่วไปจะให้สมเด็จพระสังฆราชเป็นพระอุปัชฌาย์เสมอ และพิธีอุปสมบทคหหลวง ซึ่งกระทำทุก ๆ ปี ภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้น

๓) พระศาสนกิจในรัฐพิธี

หมายถึง หน้าที่ปฏิบัติในงานพิธีทางศาสนาโดยรัฐบาลเป็นผู้จัดขึ้น อันเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับประชาชนคนไทยทั่วประเทศที่จะมีส่วนร่วมด้วย โดยทางรัฐบาลจะกราบทูลเชิญให้สมเด็จพระสังฆราชเสด็จมาเป็นองค์ประธาน เช่น งานวันขึ้นปีใหม่ งานวันวิสาขบูชา และงานในวันสำคัญต่าง ๆ เป็นต้น

๔) พระศาสนกิจในศาสนพิธี

หมายถึง หน้าที่ปฏิบัติในงานพิธีทางศาสนาที่องค์การสมาคม มูลนิธิ บริษัท ห้างร้านและบุคคลทั่วไปจะกราบทูลอาราธนาเพื่อให้สมเด็จพระสังฆราชเสด็จมาเป็นองค์ประธานในการประกอบพิธีต่าง ๆ เช่น พิธีวางศิลาฤกษ์ พิธีพระราชทานเพลิงศพ พิธีเททองหล่อพระพุทธรูป ฯลฯ ซึ่งพระศาสนกิจประเภทนี้จะมีมากที่สุด เนื่องจากประชาชนทั้งหลายต่างต้องการให้สมเด็จพระสังฆราชเสด็จมาประกอบพิธีให้เพื่อความเป็นที่สิริมงคลสูงสุด ดังนั้นในการกลั่นกรองคัดเลือกพระศาสนกิจต่าง ๆ จึงเป็นหน้าที่โดยตรงของสำนักงานเลขาธิการสมเด็จพระสังฆราช เพื่อที่จะไม่ให้สมเด็จพระสังฆราชต้องทรงมีภาระหน้าที่มากเกินไป

๒.๔.๓ ผู้เกี่ยวข้องในสมเด็จพระสังฆราช

ได้แก่ หน่วยงานหรือบุคคลต่าง ๆ ที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติภารกิจหน้าที่ในการสนองงานด้านต่าง ๆ ของสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑) **งานบริหารปกครอง** คือ งานในด้านการดูแลปกครองคณะสงฆ์ซึ่งมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอยู่ ๒ หน่วยงาน ได้แก่

๑.๑) **มหาเถรสมาคม** เป็นหน่วยงานสูงสุดที่ทำหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์ มีอำนาจในการตรากฎหมายมหาเถรสมาคม ออกข้อบังคับ วางระเบียบ ออกคำสั่ง มีมติ หรือออกประกาศ โดยไม่ขัดแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัย เพื่อใช้บังคับปกครองคณะสงฆ์ทั้งสังฆมณฑล ซึ่งตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๓๕* ได้กำหนดให้

“มหาเถรสมาคม ประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราชซึ่งทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการโดยตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะทุกรูปเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง และพระราชาคณะซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งมีจำนวนไม่เกินสิบสองรูปเป็นกรรมการ”

* ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๙ ตอนที่ ๑๖ วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๓๕

ซึ่งในปัจจุบันตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะมีทั้งสิ้น ๘ รูป และพระราชคณะที่สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งมี ๑๑ รูป ดังนั้นกรรมการมหาเถรสมาคมทั้งหมดจึงมีทั้งสิ้น ๒๐ รูป ดังมีรายนามต่อไปนี้^{๕๕}

๑. สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร ป.ศ.๙) ประธานกรรมการมหาเถรสมาคม	วัดบวรนิเวศวิหาร
๒. สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี (ทองเจือ จินฺตาทโร ป.ศ.๖)	วัดราชบพิธ
๓. สมเด็จพระพุทธาจารย์ (เกี่ยว อุปฺเสโณ ป.ศ.๙)	วัดสระเกศ
๔. สมเด็จพระมหาธีรราชจารย์ (นิยม ฐานิสฺสโร ป.ศ.๙)	วัดชนะสงคราม
๕. สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญฺญ ป.ศ.๙)	วัดปากน้ำ
๖. สมเด็จพระวันรัต (นรินฺทร นรินฺตโร ป.ศ.๙)	วัดเทพศิรินทราวาส
๗. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (พุฒ สุวฑฺฒโน ป.ศ.๙)	วัดสุวรรณาราม
๘. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาทโร ป.ศ.๙)	วัดมกุฏกษัตริยาราม
๙. สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (มานิต ถาวโร ป.ศ.๙)	วัดสัมพันธวงศ์
๑๐. พระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร ป.ศ.๙)	วัดเทพศิรินทราวาส
๑๑. พระสุเมธาธิบดี (บุญเลิศ ทตฺตสุทฺธิ ป.ศ.๘)	วัดมหาธาตุ
๑๒. พระพรหมจริยาจารย์ (สมุท รชตวณฺโณ ป.ศ.๗)	วัดเบญจมบพิตร
๑๓. พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปฺโน ป.ศ.๙)	วัดเบญจม
๑๔. บพิตรฯ ๑๔. พระวิสุทธาธิบดี (วีระ ภาทฺทจารี ป.ศ.๙)	วัดสุทัศนเทพวราราม
๑๕. พระสาสนโสภณ (อัมพร อมฺพโร ป.ศ.๖)	วัดราชบพิธ
๑๖. พระพรหมเมธี (สมชาย วรชาโย ป.ศ.๘)	วัดเทพศิรินทราวาส
๑๗. พระพรหมมุนี (จุนท์ พุฑฺฒคฺคฺโต ป.ศ.๙)	วัดบวรนิเวศวิหาร
๑๘. พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ เขมมฺงฺกุโร ป.ศ.๓)	วัดจักรวรรดิราชาวาส
๑๙. พระธรรมมธาทาจารย์ (คณิศร์ เขมวโส ป.ศ.๙)	วัดบูรณศิริมาตยาราม
๒๐. พระธรรมสิทธิเวที (เสนาะ ปณฺณาวชิโร ป.ศ.๖)	วัดสระเกศ

๑.๒) สำนักงานพระพุทธศาสนา เป็นองค์กรของรัฐบาลที่ตั้งขึ้นเพื่อดูแลบริหารจัดการเกี่ยวกับงานพระศาสนา ซึ่งหน่วยงานที่ทำหน้าที่ด้านการปกครองคณะสงฆ์มีอยู่ ๒ ส่วน คือ

- ก. อธิบดีกรมการศาสนา ทำหน้าที่เป็นเลขาธิการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง
ข. สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม ทำหน้าที่

- รับสนองงานตามพระบัญชาและพระกรณียกิจของสมเด็จพระสังฆราช
- รับสนองงานการบริหารของมหาเถรสมาคม
- รับสนองงานเกี่ยวกับการบริหารการปกครองคณะสงฆ์ การขอพระราชทานสมณศักดิ์ การถวายนิตภัตร และการจัดทำทะเบียนประวัติพระสมณศักดิ์และพระสังฆาธิการ

^{๕๕} กรมศาสนา, ปฏิทินศาสนา พุทธศักราช ๒๕๔๕ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕), หน้า ๗๕.

๒) **งานพระศาสนา** คือ กิจการงานต่างๆ ที่สมเด็จพระสังฆราชทรงได้รับการกราบทูลอาราธนาให้เสด็จไปปฏิบัติ ซึ่งมีหน่วยงานที่ดูแลอยู่ ๒ ฝ่าย คือ

๒.๑) **สำนักงานเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช** เป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่ดูแลจัดการเกี่ยวกับพระศาสนกิจของสมเด็จพระสังฆราชโดยตรง มีเลขานุการสมเด็จพระสังฆราชเป็นหัวหน้าสำนัก ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งขึ้น รวมทั้งเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆ ที่เป็นพระสงฆ์และอุบาสก อุบาสิกาที่เลื่อมใสเข้ามาช่วยกันทำงานอยู่ในสำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งบุคคลหรือหน่วยงานใดที่ประสงค์จะเข้าเฝ้าหรือกราบทูลอาราธนาสมเด็จพระสังฆราชเสด็จปฏิบัติศาสนกิจใดๆ ก็ตามจะต้องติดต่อผ่านสำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราชทั้งหมดก่อนเสมอ โดยสำนักเลขานุการฯ นี้จะตั้งอยู่ในพระอารามที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชของค์นั้นๆ และมักจะตั้งอยู่ใกล้กับตำหนักที่ประทับขององค์สมเด็จพระสังฆราชด้วยเพื่อความสะดวกในการติดต่อประสานงานต่างๆ

๒.๒) **ส่วนงานในสมเด็จพระสังฆราช** เป็นหน่วยงานของรัฐบาลที่ขึ้นกับสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ทำหน้าที่รับสนองงานด้านต่างๆ ของสมเด็จพระสังฆราชโดยตรงซึ่งจะทำงานร่วมกันกับสำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราชด้วย โดยมีภารกิจหน้าที่ต่างๆ ดังต่อไปนี้

- รับสนองงานพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช
- รับสนองงานการปกครอง ตรวจสอบดูแลคณะสงฆ์
- รับสนองงานตรวจเยี่ยมคณะสงฆ์เงินนิกายและอนัมนิกาย
- รับสนองงานการศึกษาเกี่ยวกับสภาการศึกษาของสงฆ์ และมหาวิทยาลัยสงฆ์
- รับสนองงานเผยแผ่ของสมเด็จพระสังฆราช
- รับสนองงานเรื่องกิจนิมนต์ และพิธีการต่างๆ
- รับสนองงานเสด็จในพระราชพิธี รัฐพิธีและศาสนพิธี
- พิจารณาเรื่องเพื่อนำความขึ้นกราบทูล
- พิจารณาการถวายอารักขา และจัดเจ้าหน้าที่รับรองปฏิบัติศาสนกิจ

๓) **งานส่วนพระองค์** คือ บุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระสังฆราชนอกเหนือจากหน่วยงานที่ต้องปฏิบัติตามหน้าที่ต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งเป็นบุคคลที่จะติดตามองค์สมเด็จพระสังฆราชอยู่ตลอดเวลา ซึ่งสามารถแยกออกได้เป็น ๒ ฝ่าย คือ*

๓.๑) **ฝ่ายสงฆ์** ประกอบด้วย

ก. **พระเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช** ทำหน้าที่เป็นพระผู้ช่วยกิจการงานของสมเด็จพระสังฆราชในด้านต่างๆ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง โดยทั่วไปจะมีเพียง ๑ รูป

* ข้อมูลทั้งหมดได้รับจากการสัมภาษณ์คุณสุนันท์ ทวีกาญจน์ หัวหน้าส่วนงานสมเด็จพระสังฆราช และหลวงพี่สะท้าน พระอนุจรของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชของค์ปัจจุบัน

ข. พระอนุจรหรือพระอุปัฏฐาก ทำหน้าที่เป็นพระผู้ติดตามดูแลรับใช้สมเด็จพระสังฆราชอย่างใกล้ชิด โดยทั่วไปจะมีอยู่ ๑-๒ รูป

ค. พระครูฐานานุกรม เป็นพระผู้ช่วยสมเด็จพระสังฆราชตามตำแหน่งที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ซึ่งมีอยู่ทั้งสิ้น ๑๕ รูป ได้แก่^{๔๖}

๑. พระมหาคณานุสิทธิฉนน์ สังฆวิสิริยาภรณ์ สุนทรธรรมสาธก พุทธปาพจนดิลก มหาเถรกิจจการี คณาธิบตีศรีรัตนคมกาจาร พระราชาคณะปลัดขวา
๒. พระจุลคณานุศาสน์วิจารโณภาสภาคยคุณ สุนทรศาสนกิจบรรหาร มหาเถรอาธิการฐรการี สมุหบตีศรีธรรมภาณกาจารย์ พระราชาคณะปลัดซ้าย
๓. พระครูธรรมกถาสุนทร
๔. พระครูวินัยภรณ์โสภณ
๕. พระครูพรหมวิหาร พระครูปริต
๖. พระครูฌาณวิสุทธิ์ พระครูปริต
๗. พระครูวินัยธร
๘. พระครูธรรมธร
๙. พระครูพิมลสรภาน พระครูคู่สวด
๑๐. พระครูพิศาลสรคุณ พระครูคู่สวด
๑๑. พระครูพิบูลบรรณวัตร
๑๒. พระครูพิพัฒนบรรณกิจ
๑๓. พระครูสังฆบริหาร
๑๔. พระครูสมุห์
๑๕. พระครูใบฎีกา

๓.๒) ฝ่ายฆราวาส ประกอบด้วย

ก. ลูกศิษย์วัด	จำนวน ๑-๒ คน	} ทำหน้าที่ถวายการ อารักขาของคัมภีร์ พระสังฆราช
ข. ตำรวจนครบาล	จำนวน ๒ คน	
ค. ตำรวจสันติบาล	จำนวน ๒ คน	
ง. เจ้าหน้าที่ศูนย์รักษาความปลอดภัย (ศ.ร.ภ.)	จำนวน ๓ คน	
จ. เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง (กรมวัง)	จำนวน ๑ คน	
ฉ. เจ้าหน้าที่กรมศาสนา	จำนวน ๑-๒ คน	
ช. แพทย์	จำนวน ๑ คน	
ซ. ตำรวจกองปราบปราม	จำนวน ๒ คน(เฉพาะเวลาเสด็จ)	
ฌ. เจ้าหน้าที่จากครัวสวนจิตรลดาและสภากาชาดไทย	ทำหน้าที่ดูแลพระกระยาหารและของเสวยต่างๆ	

^{๔๖} จินตนา กระบวนแสง, เครื่องประกอบสมณศักดิ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๑), หน้า ๔-๕.

บทที่ ๓

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในสมัยรัตนโกสินทร์

๓.๑ ที่มาและประเภทของกุฏิ

๓.๑.๑ ที่มาของกุฏิ

กุฏิ เป็นเรือนที่ใช้สำหรับพักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์และสามเณรภายในวัด ซึ่งแต่เดิมนั้น พระพุทธเจ้าทรงกำหนดที่พักอาศัยแรกสุดของสงฆ์ คือ “รุกขมูลเสนาสนะ” ซึ่งมีความหมายว่า “การอยู่รอบโคนต้นไม้” เพราะพระสงฆ์ในสมัยนั้นจะไม่อยู่ประจำที่แห่งหนึ่งแห่งใดเป็นเวลานาน ต่อมาเมื่อพระองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์สามารถพักค้างแรมในบ้านเมืองช่วงฤดูฝนได้ จึงทรงมีพุทธานุญาตกำหนดเสนาสนะขึ้น ๕ ชนิด สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยของพระสงฆ์ ประกอบด้วย วิหาร เรือนมุงแถบ เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งมีความว่า

“ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงธรรมมีศกในเพราะเหตุเป็นค้ำมูลนั้นแล้ว รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร ๑ เรือนมุงแถบเดียว ๑ เรือนชั้น ๑ เรือนโล้น ๑ ถ้ำ ๑”^๑

หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ทรงมีพุทธบัญญัติเกี่ยวกับกุฏิสงฆ์ขึ้นอีกหลายประการ ซึ่งหนึ่งในนั้นได้บัญญัติถึงขนาดของกุฏิสงฆ์อย่างชัดเจน ดังความในพระธรรมวินัย สังฆาทิเสส ๑๓ ข้อ ๖ ที่กล่าวไว้ว่า

“อนึ่ง ภิกษุผู้จะสร้างกุฏิอันหาเจ้าของมิได้ เฉพาะตนเอง ด้วยอาการขอเอาเอง ฟังสร้างให้ ได้ประมาณ ประมาณในการสร้างกุฏินั้น ดังนี้ โดยยาว ๑๒ คืบ โดยกว้างในร่มใน ๗ คืบ ด้วยคืบสุด ฟังนำภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงที่ ภิกษุเหล่านั้นฟังแสดงที่ อันไม่มีผู้จองไว้ อันมีขานรอบ หากภิกษุสร้างกุฏิด้วยการขอเอาเอง ในที่อันมีผู้จองไว้ อันหาขานรอบไม่ได้ หรือไม่นำภิกษุไปเพื่อแสดงที่ หรือสร้างให้ล่วงประมาณ เป็นสังฆาทิเสส”^๒

ซึ่งจะเห็นได้ถึงพระประสงค์ของพระพุทธองค์ ที่ทรงต้องการให้กุฏินั้นเป็นที่อยู่เฉพาะแต่พระสงฆ์เพียงรูปเดียว เพราะขนาดของกุฏิที่ทรงกำหนดจะยาวเพียง ๓ เมตร และกว้าง ๑.๗๕ เมตรโดยประมาณ กุฏิลักษณะนี้ในปัจจุบันยังคงพบได้ตามวัดธรรมาวาสหรือพระอารามที่มีพระวิปัสสนาธุระพักอาศัยอยู่

^๑ วิ. มห. ๔/๖๓/๑๑๗

^๒ วิ. มห. ๓/๕๐๑/๓๖๔

ในประเทศไทยพบว่ากุฏิพระสงฆ์จะมีที่มาของการสร้างอยู่ ๓ ลักษณะ ได้แก่^๓

๑. กุฏิสร้างขึ้นเอง โดยวิธีประกาศหาที่ที่ไม่มีผู้คัดค้าน และอยู่ในขนาดที่มีพุทธาอนุญาต

๒. บุคคลปลุกถวายพระภิกษุด้วยศรัทธา

๓. บุคคลยกเรือนเดิมรื้อมาถวายอุทิศให้ภิกษุอยู่อาศัย ซึ่งเรือนที่ราษฎรยกมาถวายนั้นมักจะเป็นเรือนที่ผู้อยู่อาศัยแล้วไม่เป็นปกติสุข เกิดโรคร้ายไข้เจ็บหรือล้มตาย รวมทั้งอาจมีภูตผีปีศาจสิงสถิตเป็นต้น หรือเป็นเรือนที่เจ้าของเสียชีวิตแล้วไม่มีผู้อยู่อาศัยต่อทายาทจึงได้นำมาปลุกถวายแก่วัด

ดังนั้นจะเห็นได้ว่ารูปแบบของกุฏิพระสงฆ์ที่พบโดยทั่วไป จึงมีลักษณะที่สอดคล้องกับรูปแบบของเรือนที่พักอาศัยของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ เนื่องจากมีความเหมาะสมต่อสภาพแวดล้อม สภาพภูมิอากาศ วัสดุก่อสร้าง และเทคโนโลยีการก่อสร้างของช่างในสมัยนั้น พร้อมทั้งมีการพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมร่วมกันเรื่อยมาจนถึงในปัจจุบันภายใต้ข้อกำหนดกฎเกณฑ์แห่งพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา

๓.๑.๒ ประเภทของกุฏิ

การจำแนกประเภทของกุฏินั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะใหญ่ๆ คือ

๑) ตามวัตรปฏิบัติ

เป็นการจำแนกประเภทกุฏิตามลักษณะการปฏิบัติของพระสงฆ์ที่พำนักอาศัยอยู่ในพระอาราม นั้นว่าเน้นศึกษาพระธรรมวินัยในด้านใดเป็นหลัก ซึ่งโดยทั่วไปจะมีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่

๑.๑) กุฏิพระคันถุระ มักพบอยู่ในวัดคามวาสีเป็นกุฏิสำหรับพระที่มุ่งเน้นศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นหลัก จะปลุกสร้างเป็นเรือนหมู่มีทั้งกุฏิเดี่ยวและกุฏิแถวอยู่รวมกันวางหันหน้าเข้าสู่ชานหรือลานกลางแล้วมีกำแพงล้อมรอบ ซึ่งจะเรียกกุฏิหมู่ลักษณะนี้ว่า “คณะ” โดยทั่วไปจะมีการจัดวางผังที่ชัดเจน มีระเบียบแบบแผน เช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

ภาพที่ ๓-๑ : กุฏิพระคันถุระ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

^๓ โชติ กัลยาณมิตร, สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม (กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, ๒๕๓๙), หน้า ๙๒.

๑.๒) กุฏิพระวิปัสสนาธุระ พบได้ทั้งวัดคามวาสีและวัดอรัญวาสี เป็นกุฏิสำหรับพระที่ศึกษาด้านปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งต้องการความสงบในการทำสมาธิ ดังนั้นกุฏิจึงมีลักษณะเป็นเรือนเดี่ยวขนาดเล็กพอสำหรับพระภิกษุอยู่อาศัยได้เฉพาะรูป ปลูกห่างกันพอสมควรจัดวางกระจัดกระจายไปตามสภาพภูมิประเทศ ตัวอย่างเช่น วัดบุปผาราม จ.ตราด เป็นต้น

ภาพที่ ๓-๒ : กุฏิพระวิปัสสนาธุระ วัดบุปผาราม จ.ตราด

สำหรับในวัดคามวาสี มักจะเรียกคณะที่มีกุฏิพระวิปัสสนาธุระนี้ว่า “คณะกุฏิ” ซึ่งมีลักษณะเป็นกุฏิเดี่ยวเช่นกัน แต่มักปลูกเรียงต่อกันเป็นแถวแล้วหันหน้าเข้าหากัน หรือหันหน้าออกสู่ลานพระอุโบสถ มีการสร้างกำแพงสูงก่อโดยรอบคณะเพื่อป้องกันความพลุกพล่านจากภายนอก ตัวอย่างที่พบ เช่น คณะกุฏิ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ คณะกุฏิ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร และคณะกุฏิ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น

ภาพที่ ๓-๓ : คณะกุฏิ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

ที่มา : ประชา แสงสายัณห์. “กุฏิก่ออิฐถือปูน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๘.

๒) ตามสมณศักดิ์

เป็นการจำแนกประเภทกุฎิตามสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ที่พำนักในกุฎินั้นๆ ซึ่งสมณศักดิ์นั้นถือเป็นบรรดาศักดิ์หรือเกียรติยศที่พระมหากษัตริย์ทรงถวายแด่พระสงฆ์ เพื่อบูชาคุณความดีเป็นบำเหน็จความชอบที่ได้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ประกอบคุณงามความดีแก่ประเทศชาติและพระพุทธศาสนา^๔ โดยจากการศึกษาพบว่าสามารถแบ่งกุฎิลักษณะนี้ออกได้เป็น ๕ ประเภท ได้แก่

๒.๑) ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช หมายถึง กุฎิที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชอันเป็นองค์ประมุขแห่งสงฆ์ทั่วสงฆมณฑล ซึ่งจัดเป็นกุฎิพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์สูงสุดของคณะสงฆ์ โดยจะมีเฉพาะในพระอารามที่มีสมเด็จพระสังฆราชประทับอยู่เท่านั้น และมักจะสร้างให้เป็นตำหนักเฉพาะแก่สมเด็จพระสังฆราชแต่ละองค์ไป และเมื่อสมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์ลงก็มักจะเก็บตำหนักเหล่านั้นไว้มิให้พระสงฆ์รูปใดใช้พำนักต่อด้วย

ลักษณะของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช โดยทั่วไปจะมีการอาคารที่ใหญ่โตและมีการตกแต่งประดับประดาองค์ประกอบสถาปัตยกรรมของอาคารต่างๆ ที่มากกว่ากุฎิพระสงฆ์ทั่วไปอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงฐานานุศักดิ์ของอาคารที่มีสูงสุด ตัวอย่างเช่น ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ตำหนักवासुกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น

ตำหนักवासुกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๓-๔ : ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

ในปัจจุบันพบว่าการสร้างตำหนักสมเด็จพระสังฆราชขึ้นนอกเหนือจากตำหนักที่สร้างภายในพระอารามที่สมเด็จพระสังฆราชประทับอยู่ เช่น ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี, ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดนาควัชรโสภณ จ.กำแพงเพชร, ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดหนองแวง จ.ขอนแก่น และตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ณ พุทธมณฑล จ.นครปฐม เป็นต้น ซึ่งตำหนักสมเด็จพระสังฆราชเหล่านี้จัดเป็นตำหนักที่ประทับชั่วคราวของสมเด็จพระสังฆราช โดยจะใช้เป็นที่ประทับเฉพาะเมื่อพระองค์เสด็จไปปฏิบัติพระศาสนกิจยังวัดหรือพื้นที่นั้นๆ รวมทั้งในบางหลังยังสร้างเพื่อการเฉลิมพระเกียรติแด่สมเด็จพระสังฆราชเท่านั้นไม่ได้ใช้ประทับจริงด้วย ดังนั้นจึงเห็นได้ว่ารูปแบบของ

^๔ วิเชียร อากาศฤกษ์, ประวัติสมณศักดิ์และพัดยศ (กรุงเทพฯ : เนชั่นเนล เอ็ดดิท, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖.

ตำหนักเหล่านี้จึงมีลักษณะที่เรียบง่ายกว่าตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่ตั้งอยู่ตามพระอารามที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชองค์ต่าง ๆ ด้วย

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
วัดญาณสังวราราม จ.ชลบุรี

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชฯ
วัดนาควัดไชยวัฒนาราม จ.กำแพงเพชร

ข้อสังเกต คำว่า “ตำหนัก” นั้นจะหมายถึง “ที่อยู่ของเจ้านายตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป จนถึงที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน แต่ไม่เป็นที่ประดิษฐานพระมหาเศวตฉัตร”^๕ ดังนั้นจึงสมควรที่จะใช้เรียกเฉพาะกับกุฎิที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชเท่านั้น เนื่องจากตำแหน่งของสมเด็จพระสังฆราชนั้นเทียบเท่ากับตำแหน่ง “หม่อมเจ้า” ซึ่งเป็นยศศักดิ์ของเจ้านายในเชื้อพระวงศ์ แต่สมณศักดิ์ของพระสงฆ์อื่น ๆ นั้นจะเทียบเท่าเพียงยศศักดิ์ของขุนนางเท่านั้น เช่น สมเด็จพระราชาคณะเทียบเท่า “สมเด็จพระเจ้าพระยา” หรือรองสมเด็จพระราชาคณะเทียบเท่า “เจ้าพระยา” เป็นต้น^๖ จึงเป็นการไม่สมควรที่จะเรียกกุฎิเหล่านี้ว่าตำหนักด้วย ดังตัวอย่างที่พบเช่น กุฎิพระตำหนัก วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร วัดโมลีโลกยาราม และวัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

กุฎิพระตำหนัก วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

ภาพที่ ๓-๖ : กุฎิพระตำหนักอันเป็นที่พำนักของ
พระราชาคณะ

^๕ ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕) (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๗.

^๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส , การคณะสงฆ์ (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๓๒-๓๓๓.

๒.๒) กุฏิพระราชาคณะ หมายถึง กุฏิที่พำนักของพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะตั้งแต่ชั้นสามัญญ์ ชั้นราช ชั้นเทพ ชั้นธรรม ชั้นหิรัญบัฏ(รองสมเด็จพระราชาคณะ) จนถึงชั้นสุพรรณบัฏ (สมเด็จพระราชาคณะ) ซึ่งโดยทั่วไปจะมีคำนำหน้าเรียกพระสงฆ์เหล่านี้ว่า “เจ้าคุณ” หรือ “ใต้เท้า”^{*} โดยกุฏิพระราชาคณะนี้จะพบอยู่ตามพระอารามหลวงเป็นส่วนมาก เช่น วัดสุทัศนเทพวราราม วัดราชนันทดาราม วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น เนื่องจากวัดเหล่านี้เป็นวัดศูนย์กลางของการดูแลปกครองคณะสงฆ์ตามภาคต่างๆ

สำหรับรูปแบบของกุฏิพระราชาคณะโดยทั่วไปจะมีขนาดใหญ่กว่ากุฏิพระสงฆ์อื่นๆ ผังพื้นภายในจะประกอบด้วยห้องโถงขนาดใหญ่สำหรับใช้เป็นที่รับแขกและประกอบสมณกิจต่างๆ มีฝากระเบื้องเป็นห้องจำวัด มีระเบียงและห้องพักสำหรับพระภิกษุ สามเณร และศิษย์วัดที่คอยอุปัฏฐากรับใช้ด้วย ส่วนการประดับตกแต่งจะมีเพียงเล็กน้อย เช่น หลังคาตกแต่งปั้นลมด้วยปูนปั้น หรือตกแต่งหย่องหน้าต่างด้วยลวดลาย แกะสลักดอกไม้ใบไม้ เป็นต้น

ภายในหมู่กุฏิพระราชาคณะพบว่ามักจะมีการสร้างอาคารประกอบต่างๆ ขึ้น เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงฐานะศักดิ์ของอาคาร เช่น หอพระไตรปิฎก หอสดมภ์ หอระฆัง หรือหอกลอง เป็นต้น

กุฏิคณะ ๑ วัดราชนันทดาราม

กุฏิคณะ ๑ วัดสุทัศนเทพวราราม

ภาพที่ ๓-๗ : ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของกุฏิพระราชาคณะ

^{*} คำว่า “ใต้เท้า” พบว่าใช้เรียกพระราชาคณะภายในวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๒.๓) กุฏิเจ้าอาวาส หมายถึง กุฏิที่พำนักของพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสผู้เป็นหัวหน้าปกครองดูแลพระสงฆ์ภายในวัดนั้นๆ โดยทั่วไปมักจะเรียกพระสงฆ์ตำแหน่งนี้ว่า “สมภาร” ซึ่งกุฏิเจ้าอาวาสนี้พบว่าจะมีอยู่ในทุกวัดและมักสร้างเป็นหมู่กุฏิประธานของเขตสังฆาวาส โดยจะตั้งอยู่ใกล้กับเขตพุทธาวาสของวัด และในวัดที่เป็นพระอารามหลวงก็พบว่ากุฏิเจ้าอาวาสมักจะเป็นกุฏิพระราชาคณะของวัดด้วยเพราะถือเป็นกุฏิที่มีความสำคัญสูงสุดของวัด

รูปแบบของกุฏิเจ้าอาวาส โดยทั่วไปก็จะมีลักษณะเหมือนกับกุฏิพระราชาคณะ แต่จะมีขนาดเล็กกว่าและมีการตกแต่งประดับประดาที่น้อยกว่า แต่เมื่อเทียบกับกุฏิพระสงฆ์ภายในวัดก็ยังคงมีขนาดและการตกแต่งที่มากกว่า รวมทั้งภายในหมู่กุฏิเจ้าอาวาสก็มักจะสร้างหอพระไตรปิฎก หอระฆังและหอกลองไว้ เพื่อเป็นเครื่องแสดงถึงฐานานุศักดิ์ของอาคารด้วยเช่นกัน

กุฏิคณะ ๑ วัดราชสิทธิาราม

กุฏิคณะ ๕ วัดโสมนัสวิหาร

ภาพที่ ๓-๘ : ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของกุฏิเจ้าอาวาส

๒.๔) กุฏิเจ้าคณะ หมายถึง กุฏิที่พำนักของพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าผู้กำกับดูแลพระสงฆ์ภายในคณะ ซึ่งโดยทั่วไปภายในวัดมักจะแบ่งการปกครองออกเป็นคณะต่างๆ เพื่อให้มีการปกครองดูแลพระสงฆ์ได้อย่างทั่วถึง และเจ้าอาวาสก็จะแต่งตั้งพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งขึ้นเป็นเจ้าคณะปกครองดูแลในแต่ละคณะนั้นๆ เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระในการปกครองดูแลของเจ้าอาวาสด้วย

กุฏิเจ้าคณะนั้นมักจะตั้งเป็นอาคารประธานของหมู่กุฏิในคณะนั้นๆ โดยจะมีขนาดใหญ่กว่ากุฏิพระสงฆ์ทั่วไป ภายในมีห้องโถง ห้องจำวัด และระเบียง ส่วนการตกแต่งพบว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับกุฏิพระสงฆ์ภายในวัดจะแตกต่างกันก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

กุฏิคณะ ๓ วัดหงส์รัตนาราม

ภาพที่ ๓-๙ : ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของกุฏิเจ้าคณะ

๒.๕) กุฏิพระทั่วไปหรือกุฏิพระลูกวัด หมายถึง กุฏิที่พำนักของพระสงฆ์ต่าง ๆ ที่อยู่ภายในวัด ซึ่งพบว่ามีรูปแบบของกุฏิอยู่หลายลักษณะด้วยกัน เช่น กุฏิแบบเรือนเดี่ยว เช่น กุฏิวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นต้น หรือกุฏิแบบเรือนแถว เช่น กุฏิวัดสุทัศนเทพวราราม กุฏิวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น โดยภายในของกุฏิเหล่านี้ มักจะเป็นห้องโถงและตั้งเตียงสำหรับจำวัดเท่านั้น หรือหากเป็นกุฏิที่มีขนาดใหญ่ก็อาจจะแบ่งเป็นห้องโถงพักผ่อนและกันผ้าไม่แบ่งเป็นห้องจำวัดด้วย แต่ก็จะมีขนาดเล็กกว่ากุฏิเจ้าคณะและกุฏิเจ้าอาวาสเสมอ

กุฏิพระสงฆ์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ภาพที่ ๓-๑๐ : ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของกุฏิพระสงฆ์แบบเรือนเดี่ยว

กุฏิพระสงฆ์ วัดสุทัศนเทพวราราม

ภาพที่ ๓-๑๑ : ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของกุฏิพระสงฆ์แบบเรือนแถว

๓.๒ เกณฑ์ในการศึกษาดำหนักสมเด็จพระสังฆราช

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับดำหนักสมเด็จพระสังฆราชในเบื้องต้นพบว่า ดำหนักที่ถูกสร้างในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา นั้นไม่หลงเหลือหลักฐานให้ทำการสำรวจอีกเลย สันนิษฐานว่าดำหนักสมเด็จพระสังฆราชในอดีตเหล่านี้คงจะสร้างด้วยเครื่องไม้เป็นหลักจึงเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา หรือหากเป็นดำหนักที่สร้างด้วยการก่ออิฐถือปูนก็คงถูกทำลายในช่วงเสียกรุงให้แก่พม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว ดังนั้นในการศึกษาคั้งนี้จึงมุ่งเน้นเฉพาะดำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น ซึ่งหลังจากได้ทำการสำรวจภาคสนามแล้วพบว่า ดำหนักสมเด็จพระสังฆราชต่างๆ นั้นจะตั้งอยู่ภายในพระอารามหลวงที่อยู่ในเขตเกาะรัตนโกสินทร์แทบทุกหลัง และในแต่ละหลังยังคงมีสภาพที่สมบูรณ์อยู่มากจะมีที่ถูกปรับเปลี่ยนสภาพไปบ้างก็เพียงเล็กน้อยเพื่อให้เหมาะสมแก่การใช้งานในปัจจุบันเท่านั้น ดังมีรายนามดำหนักต่างๆ ที่ทำการสำรวจทั้งสิ้น ๑๒ หลัง ได้แก่

- ดำหนักสมเด็จพระสังฆราช	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
- ดำหนักวาสูกกรี	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- ดำหนักเดิม	วัดบวรนิเวศวิหาร
- ดำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา)	วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม
- ดำหนักจันทร์	วัดบวรนิเวศวิหาร
- พระที่นั่งสีตลาภิรมย์	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
- ดำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ)	วัดสุทัศนเทพวราราม
- ดำหนักบัญญัติเบญจมา	วัดบวรนิเวศวิหาร
- พระที่นั่งทรงผนวช	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
- กุฎิสุวรรณทัต	วัดมกุฎกษัตริยาราม
- กุฎิสมเด็จพระเจริญอักษร	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- ดำหนักคอยท่าปราโมช	วัดบวรนิเวศวิหาร

และมีดำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่ไม่หลงเหลือข้อมูลให้ทำการศึกษาคั้ง ได้แก่

- ดำหนักทอง	วัดระฆังโฆสิตาราม
- ดำหนักสมเด็จพระสังฆราช (นาค)	วัดราชบูรณราชวรวิหาร

ส่วนดำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่ไม่สามารถทำการศึกษาคั้ง ได้แก่

- กุฎิ คณะ ๒	วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

เนื่องจากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับดำหนักสมเด็จพระสังฆราชให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องและชัดเจนถึงการใช้นั้น มีความจำเป็นที่จะต้องศึกษารวมไปถึงอาคารที่ใช้เป็นหอประชุมสงฆ์ควบคู่กันไปด้วย ซึ่งจากการสำรวจพบว่ามีอยู่ ๔ หลัง ได้แก่

- ดำหนักอรุณ	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
- ดำหนักเพชร	วัดบวรนิเวศวิหาร
- ตึกพิภตรพิมลพรรณ	วัดบวรนิเวศวิหาร
- ดำหนักสมเด็จพระเจริญ	วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

ตารางที่ ๑ : แสดงรายนามตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

ลำดับ	พระนามสมเด็จพระสังฆราช	นามวัด	ตำแหน่งที่ประทับ	หอประชุมสงฆ์
องค์ที่ ๑	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (ศรี)	วัดระฆังโฆสิตาราม	ตำแหน่งทอง	-
องค์ที่ ๒	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (สุก)	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	-	ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช
องค์ที่ ๓	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (มี)	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	-	ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช
องค์ที่ ๔	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (สุก ญาณสังวร)	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	ตำแหน่งเหนือ	ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช
องค์ที่ ๕	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (ต่อน)	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช	ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช
องค์ที่ ๖	สมเด็จพระอริยวงศญาณ (นาค)	วัดราชบูรณราชวรวิหาร	-	-
องค์ที่ ๗	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	ตำแหน่งวาสุกรี	หอประชุมสงฆ์
องค์ที่ ๘	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์	วัดบวรนิเวศวิหาร	ตำแหน่งเดิม	-
องค์ที่ ๙	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา)	วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม	ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช (สา)	ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช (สา)
องค์ที่ ๑๐	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส	วัดบวรนิเวศวิหาร	ตำแหน่งจันทร์	ตำแหน่งเพชร
องค์ที่ ๑๑	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	พระที่นั่งสถลารมย์	ตำแหน่งเพชร
องค์ที่ ๑๒	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ)	วัดสุทัศนเทพวราราม	ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช (แพ)	ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช
องค์ที่ ๑๓	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์	วัดบวรนิเวศวิหาร	ตำแหน่งบัญชาเบญจมา	ตำแหน่งเพชร
องค์ที่ ๑๔	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ)	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	พระที่นั่งทรงผนวช	พระที่นั่งทรงธรรม (สังฆมนตรี)
				ศาลาบัณณรศภาค (สังฆสภา)
องค์ที่ ๑๕	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อยู่ ญาโณทโย)	วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร	กุฏิคณะ ๒	ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช
องค์ที่ ๑๖	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี)	วัดมกุฏกษัตริยาราม	กุฏิสุวรรณทนต์	ตำแหน่งเพชร
องค์ที่ ๑๗	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ)	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	กุฏิสมเด็จพระสังฆราช เจริญอักษร	ตำแหน่งวาสุกรี
องค์ที่ ๑๘	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน)	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	พระที่นั่งสถลารมย์	ตำแหน่งเพชร
องค์ที่ ๑๙	สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก	วัดบวรนิเวศวิหาร	ตำแหน่งคอกยท่าปราโมช	ตำแหน่งเพชร

๓.๓ ประวัติและรูปแบบสถาปัตยกรรมตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๓.๓.๑ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช : วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

๑) ความสำคัญ

เป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึง ๔ องค์ ได้แก่ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สุข), สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (มี), สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สุก ญาณสังวร) และสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ด่อน)

๒) ประวัติการสร้าง

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๓๖ หลังจากได้สถาปนาสมเด็จพระพนรัตน์ (สุข) ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งเป็นผู้ปฏิสังขรณ์วัดสลักในขณะนั้นได้ทรงสร้างถวาย โดยลักษณะของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชเมื่อแรกสร้างเป็นกุฏิตึก ๓ หลัง มีตำหนักโถงเป็นห้องพระโรง หลังคาเครื่องไม้ประกอบ ช่อฟ้า ใบระกา ตั้งเป็นอาคารประธานอยู่ด้านหน้าคณะพร้อมทั้งหอไตร หอระฆัง และหมู่กุฏิด้วย^๗

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อได้สถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๔ แล้ว ก็ได้ทรงสร้างตำหนักตึก ๑๑ ห้อง ๒ หลัง (ซึ่งยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน) กับหอสวดมนต์ที่อยู่ระหว่างตำหนักตึกถวายเพื่อใช้เป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช^๘

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุครั้งใหญ่ ซึ่งคณะตำหนักก็ได้มีการปรับปรุงใหม่ด้วยดั่งมีรายละเอียดแสดงไว้ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพตอนหนึ่งความว่า

“หมวดที่ ๓ สิ่งที่โปรดให้หรือทำใหม่ คือ

๑ พระปราสาทราย ๒ องค์.....

๓ หอไตร* รื้อของเดิมไปปลูกที่มุมตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๔ หอระฆัง* รื้อของเดิมปลูกใหม่ เลื่อนมาให้ตรงกลางสนาม.....

๖ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช รื้อตำหนักฝากระดานของเดิมหมดทั้งหมู่ สร้างตึกใหญ่เป็นห้องพระโรงสำหรับสมเด็จพระสังฆราชหลัง ๑ เต็มที่นั้น สร้างหอเย็นคู่กับหอไตรหลัง ๑ กุฏิสงฆ์ ๗ หลัง มีกำแพงล้อมรอบบริเวณ^๙

^๗ ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา เล่ม ๓ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๔), หน้า ๔๓.

^๘ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ (พระนคร:โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๑), หน้า ๙.

* หอระฆังและหอไตร เดิมสร้างคู่กันอยู่นอกพระระเบียงตรงหลังพระอุโบสถ หอไตรอยู่เหนือหอระฆังอยู่ใต้ ก่ออิฐถือปูนทั้ง ๒ หลัง

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

และในปีพ.ศ. ๒๔๓๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสังฆิกเสนาสนาราชวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ พร้อมกับการบูรณะปฏิสังขรณ์อาคารเสนาสนะและถาวรวัตถุต่างๆ ภายในวัด โดยพระราชทานพระราชทรัพย์อันเป็นส่วนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศเป็นทุนทรัพย์ ซึ่งตำหนักสมเด็จพระสังฆราชก็ได้มีการปฏิสังขรณ์ทั้งหมดพร้อมกันในคราวนี้ด้วย เพื่อให้ใช้เป็นที่พักของอธิบดีสงฆ์ในวัดมหาธาตุตั้งแต่ก่อน โดยการที่ซ่อมบริเวณตำหนักได้ทำการรื้อหอสดมภ์ของเก่าซึ่งชำรุดมากเสียหลัง ๑ นอกจากนั้นคงไว้ตามเดิม เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบน เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ ทาสีฉาบปูนใหม่หมด คือตำหนัก ๓ หลัง หอไตรหลัง ๑ หอเขียนหลัง ๑ กุฏิสงฆ์ในหมู่ตำหนักอีก ๘ หลัง แล้วตัดกระเบื้องปูศาลาและซ่อมกำแพงประตูบริเวณตำหนักใหม่ แล้วย้ายสมเด็จพระวันรัตมาอยู่ที่ตำหนักหลังเหนือ ส่วนหลังท้องพระโรงช่อฟ้าหางหงษ์ จัดเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม^{๑๐}

ในปัจจุบันตำหนักสมเด็จพระสังฆราชได้ใช้เป็นเป็นที่ประชุมสงฆ์ทั้งภายในและภายนอกวัด รวมทั้งเป็นที่ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกด้วย

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ตั้งอยู่ภายในเขตคณะตำหนัก ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเขตพุทธาวาส บริเวณด้านหลังอาคารเรียนพระปริยัติในปัจจุบัน โดยภายในเขตคณะตำหนักจะประกอบไปด้วยอาคารเสนาสนะต่างๆ ได้แก่

- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ตั้งเป็นอาคารประธานอยู่ด้านหน้าทางเข้าของคณะ
- ตำหนักเหนือ และตำหนักใต้ ตั้งคู่ขนานกันอยู่ด้านหลังตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
- หอสดมภ์ เดิมเป็นเรือนไม้ตั้งอยู่ระหว่างตำหนักเหนือและตำหนักใต้ รื้อลงในสมัยรัชกาลที่ ๕ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของต้นจันทร์ใหญ่
- หอไตร และหอเขียน ตั้งอยู่คู่กันบริเวณมุมด้านหน้าคณะทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงใต้ตามลำดับ
- กุฏิสงฆ์ มีทั้งหมด ๖ หลัง

ทางเข้าหลักของคณะตำหนักนี้นั้นแต่เดิมจะใช้ประตูทางทิศตะวันออก(ปัจจุบันรื้อลงแล้ว) และประตูทางทิศใต้เป็นทางเข้าหลัก โดยมีประตูทางทิศเหนือเป็นทางเข้ารองเพื่อไปยังศาลาการเปรียญ แต่ในปัจจุบันเมื่อสร้างอาคารเรียนของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยขึ้นภายในวัดแล้วจึงทำให้ทิศทางเข้าออกหลักของตำหนักเปลี่ยนแปลงไป

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชหลังนี้นั้นหลังจากได้ตรวจสอบข้อมูลและหลักฐานต่างๆแล้วพบว่าน่าจะเป็นตำหนักท้องพระโรงของสมเด็จพระสังฆราชมากกว่าเป็นตำหนักที่ประทับ โดยแต่เดิมนั้นเป็นตำหนักฝาไม้กระดานแล้วจึงถูกรื้อลงสร้างเป็นตำหนักก่ออิฐถือปูนในการบูรณะสมัยรัชกาลที่ ๓ ส่วนตำหนักที่ใช้ประทับนั้นจากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช(สุก) และสมเด็จพระสังฆราช(มี) แล้วไม่พบว่าสถิตอยู่ ณ ตำหนักหลังไหนชัดเจน แต่สันนิษฐานว่าคงจะเป็นกุฏิเล็กหลังใดหลังหนึ่งใน ๓

^{๑๐} ประวัติวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ (กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๓๓), หน้า ๖๑.

หลังที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงได้สร้างถวายไว้ในการบูรณะคราวแรก ส่วนตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช(สุก ญาณสังวร) และสมเด็จพระสังฆราช(ต่อน) ที่เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ต่อมานั้น ได้มีการกล่าวไว้โดยสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพตอนหนึ่งความว่า

“....สมเด็จพระสังฆราช(ต่อน)นั้นอยู่ตำหนักฝากระดาน* หาได้ไปอยู่ที่ตำหนักติก** ไม่ จึงสันนิษฐานว่า ตำหนักติกนั้นเห็นจะสร้างในรัชกาลที่ ๒ ถวายเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช(สุข ญาณสังวร) ซึ่งเป็นพระอาจารย์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย.....”^{๑๑}

ส่วนในการศึกษาครั้งนี้จะเน้นเฉพาะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชอันเป็นตำหนักท้องพระโรงเท่านั้น เนื่องจากตำหนักที่ประทับคือตำหนักเหนือนี้ได้มีการแก้ไขลักษณะทางสถาปัตยกรรมทั้งภายในและภายนอกไปมากจนไม่สามารถสันนิษฐานถึงการใช้งานเดิมได้แล้ว

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผนัง

เป็นอาคารโถงก่ออิฐถือปูนชั้นเดียวยกใต้ถุนสูง ขนาดกว้าง ๕ ห้อง ยาว ๗ ห้อง ภายในตำหนักมีเสาร่วมในอยู่โดยรอบ ตัวอาคารวางตามแนวแกนเหนือ-ใต้ มีบันไดทางขึ้น ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านตะวันออกและตะวันตกด้านละ ๒ บันได และด้านใต้ซึ่งเป็นทางเข้าหลักอีก ๑ บันได

พื้นห้องภายในสันนิษฐานว่าเดิมคงลดต่ำเท่ากันหมดและยกสูงเฉพาะส่วนโถงกลางเท่านั้น ในลักษณะเช่นเดียวกันกับหอกกลางหรือหอสวดมนต์ของสงฆ์ ก่อนที่จะมายกพื้นสูงเท่ากันหมดตั้งในปัจจุบัน

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นอาคารแบบไทยประเพณี มีหลังคาจั่วปีกนกซ้อนเดียว ๓ ตับ ประกอบเครื่องลำยอง ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ บริเวณกรอบตะเข้หลังคาตลับที่ ๒ บันปูนประดับใบระกาและหางหงส์ที่ต่อมาจากหลังคาตลับที่ ๑ ส่วนหลังคาตลับล่างสุดเป็นกันสาดมุงรอบอาคารมีค้ำยันรองรับและมีเชิงชายประดับไม้ฉลุแบบขนมปังขิง สันนิษฐานว่าหลังคาตลับนี้ น่าจะสร้างขึ้นเพิ่มเติมในช่วงการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๕

ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐถือปูนทาสีเรียบ เจาะช่องเปิดเป็นประตูหน้าต่างโดยรอบอาคาร โดยด้านสกัดมีด้านละ ๕ ช่อง และด้านยาวจะมีถึงด้านละ ๑๒ ช่อง เนื่องจากช่วงเสาด้านนี้กว้างมากจึงจำเป็นต้องเจาะช่องเปิดถึง ๒ ช่องต่อ ๑ ช่วงเสา ภายในผนังทาสีเหมือนภายนอก และมีเสาร่วมในหน้าตัดสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๐.๘๐x๑.๐๐ ทาสีเรียบเช่นกัน

* ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชหลังที่เป็นท้องพระโรงก่อนหรือเป็นตำหนักก่ออิฐถือปูน

** สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นตำหนักหลังทิศเหนือ เนื่องจากหลังการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๕ แล้วนั้นได้ย้ายสมเด็จพระวันรัตที่เป็นอธิบดีสงฆ์ในขณะนั้นมาอยู่ยังตำหนักหลังนี้ จึงเห็นได้ว่าเป็นตำหนักที่มีความสำคัญกว่าตำหนักหลังทิศใต้

^{๑๑} สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ, หน้า ๑๐.

ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ มีเฉพาะบัวคว่ำที่ฐานล่างเท่านั้น เจาะช่องระบายอากาศตามตำแหน่ง หน้าต่างด้านบนรอบอาคาร

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก มีอิฐเป็นวัสดุรับแรง ฉาบปูนปิดผิว พื้นภายในปูด้วยไม้หน้ากว้างประมาณ ๓๐-๔๐ ซม. บนตงและคานไม้ หลังคาใช้โครงสร้างแบบจันทัน มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาหางมน

เมื่อพิจารณาจากโครงสร้างหลังคาในสภาพปัจจุบันแล้วจะพบว่า จะใช้ไม้จันทันขนาดใหญ่รับแปทุกตัว และมีตั้งรับอกไก่ตั้งอยู่บนช่อ โดยมีไม้เสริมโครงสร้างทั้งทางตั้งและทางนอนอยู่บริเวณแปวงเพื่อช่วยรับน้ำหนักของโครงสร้างอีกช่วงหนึ่ง ลักษณะโครงสร้างแบบนี้สันนิษฐานว่ามาแก้ไขในการซ่อมแซมบูรณะในครั้งหลัง เนื่องจากเดิมโครงสร้างน่าจะเป็นแบบช่อเอก-ช่อโทมาก่อน แต่ภายหลังหาไม้ขนาดใหญ่แบบโบราณไม่ได้จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างไป ทำให้รูปลักษณะเมื่อมองจากภายนอกดูผิดปกติ โดยเฉพาะส่วนนาคสะดุ้งที่ ๑ ช่วงนั้นซ้อนถึงสองแป ทำให้แปขาดไป ๑ ตัว เกิดการขาดความสมดุลทางโครงสร้าง

๔.๔) องค์ประกอบตกแต่งอาคาร

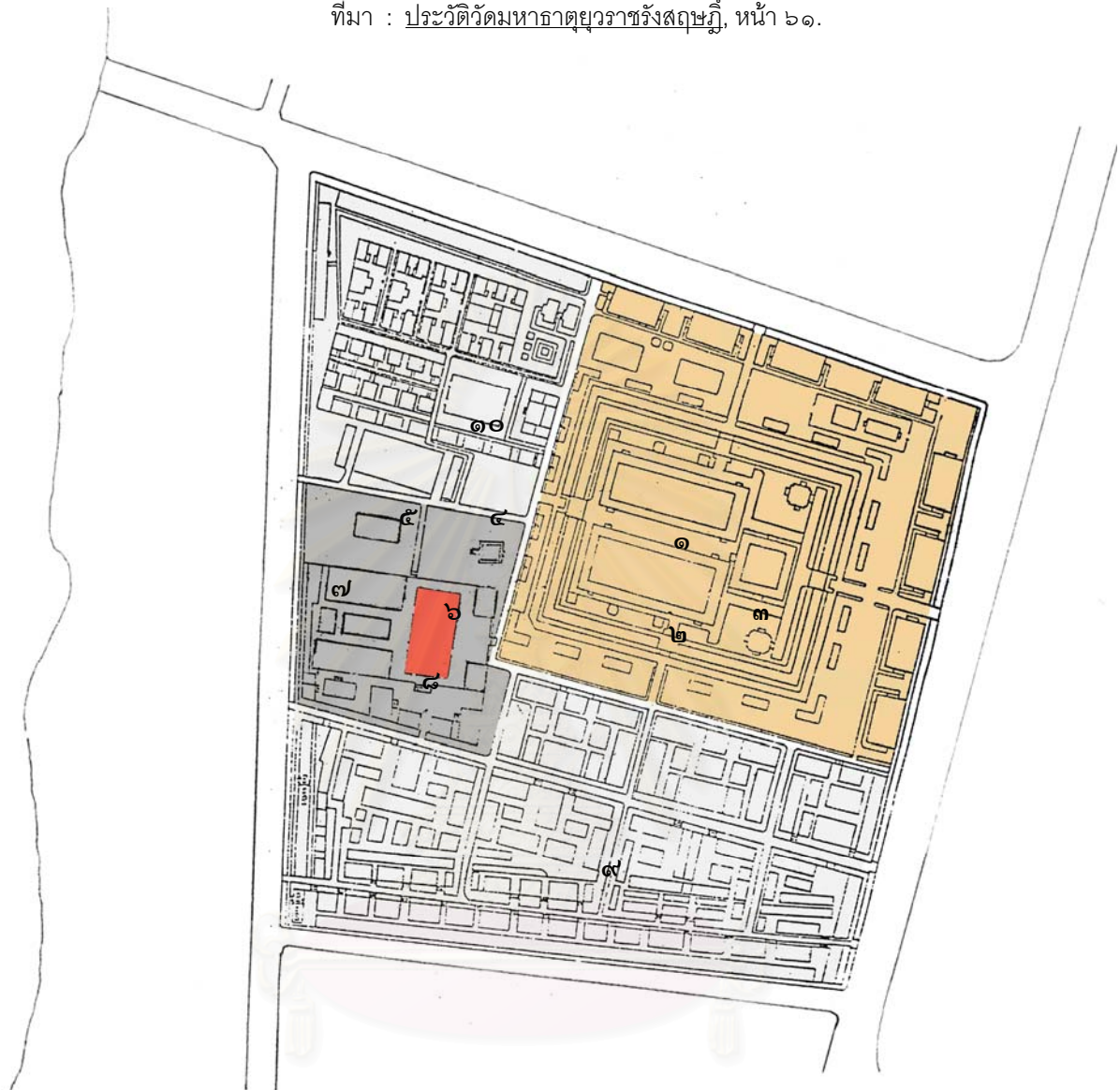
ก. หน้าบัน เป็นผนังก่ออิฐถือปูนประดับกระจกสีขาวเป็นพื้น ตรงกลางปั้นปูนประดับกระจกสีทองเป็นรูปบุษบกมาลาหลังคาเป็นเครื่องยอด ๓ ชั้น มีตราธรรมจักรและอุณาโลมบรรจุอยู่ภายใน ด้านข้างบุษบกมีฉัตร ๕ ชั้น ๑ คู่และตาลปัตรแฉก ๑ คู่ทั้งสองข้าง ทั้งหมดทรงอยู่บนเกรินราชรถวางเหนือก้อนเมฆประดับกระจกสีฟ้า ซึ่งลวดลายดังกล่าวนี้เป็นสัญลักษณ์ในพระตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชที่ใช้ในปัจจุบัน จึงสันนิษฐานว่าลายหน้าบันนี้น่าจะปั้นขึ้นในช่วงหลังตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ ลงมา เนื่องจากผู้ที่ออกแบบพระตรานี้ได้แก่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสนั่นเอง

ข. ประตู หน้าต่าง เป็นบานไม้แผ่นใหญ่มีอกเลาเปิดเข้าใน ด้านนอกเป็นลายฉลุปิดทองบนพื้นดำรูปดอกไม้ร่วง มีเทวดาถือพานพุ่มดอกไม้อยู่ด้านบนของบาน ส่วนด้านในทาสีแดงเป็นพื้นเท่านั้น กรอบเซ็ดหน้าเป็นไม้ประดับลายฉลุปิดทองบนพื้นดำเช่นกัน และบริเวณหน้าต่างจะมีหย่องไม้แกะสลักลายดอกพุดตาน ปิดทองร่องชาด

ค. เพดาน เป็นฝ้าไม้ตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทองบนพื้นแดงตลอดทั้งฝ้าเพดาน ชื่อ ไม้ทับหลัง รวมไปถึงจนถึงโครงสร้างหลังคาที่คลุมส่วนระเบียง อันได้แก่ จันทัน แผลาน และฝ้ากลอนชิดด้วยทั้งหมด

แผนผังที่ ๓-๑ : ผังบริเวณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ (สมัยรัชกาลที่ ๕)

ที่มา : ประวัติวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, หน้า ๖๑.

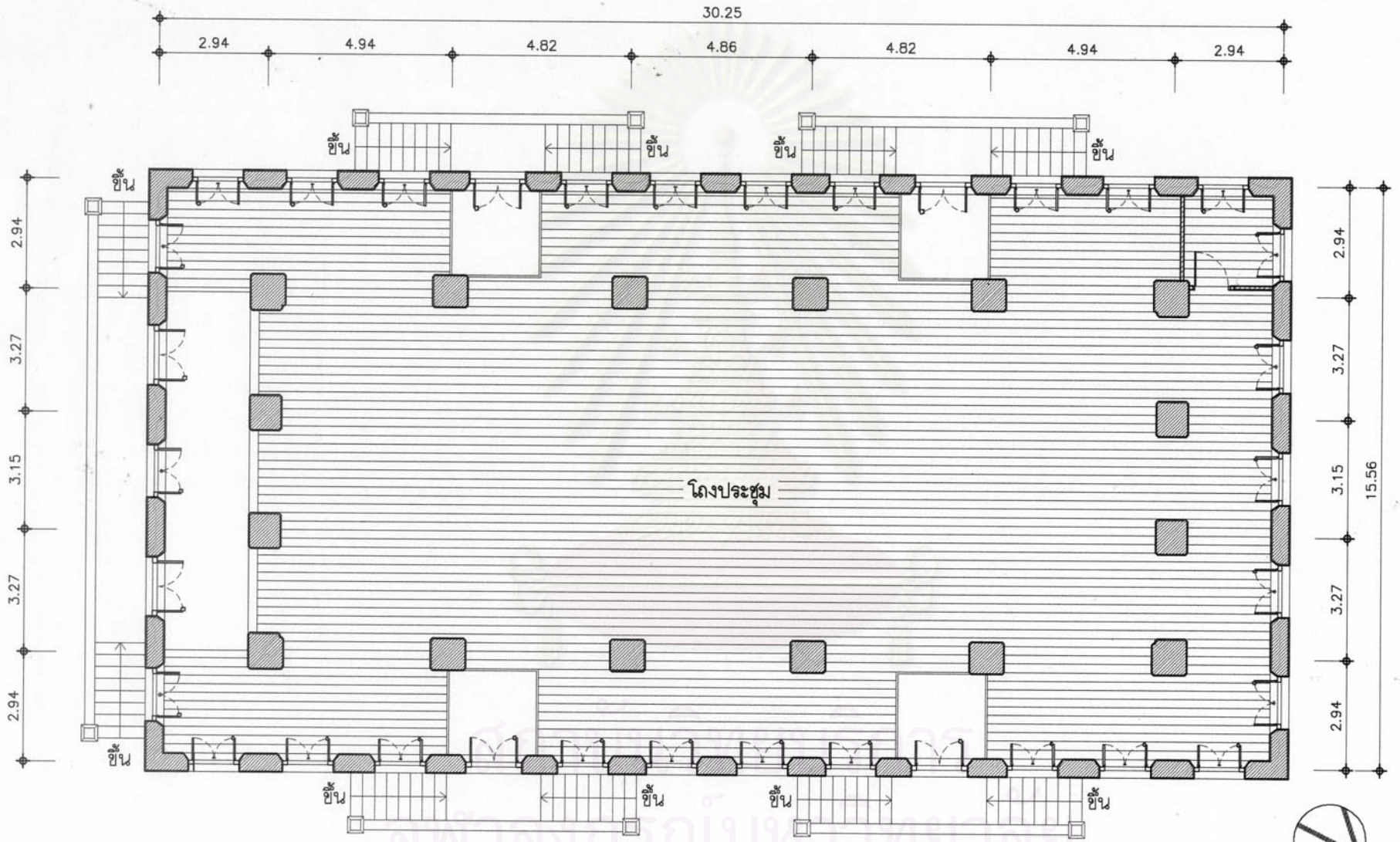

- เขตพุทธาวาส
- เขตสังฆาวาส
- เขตคณะตำหนัก
- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

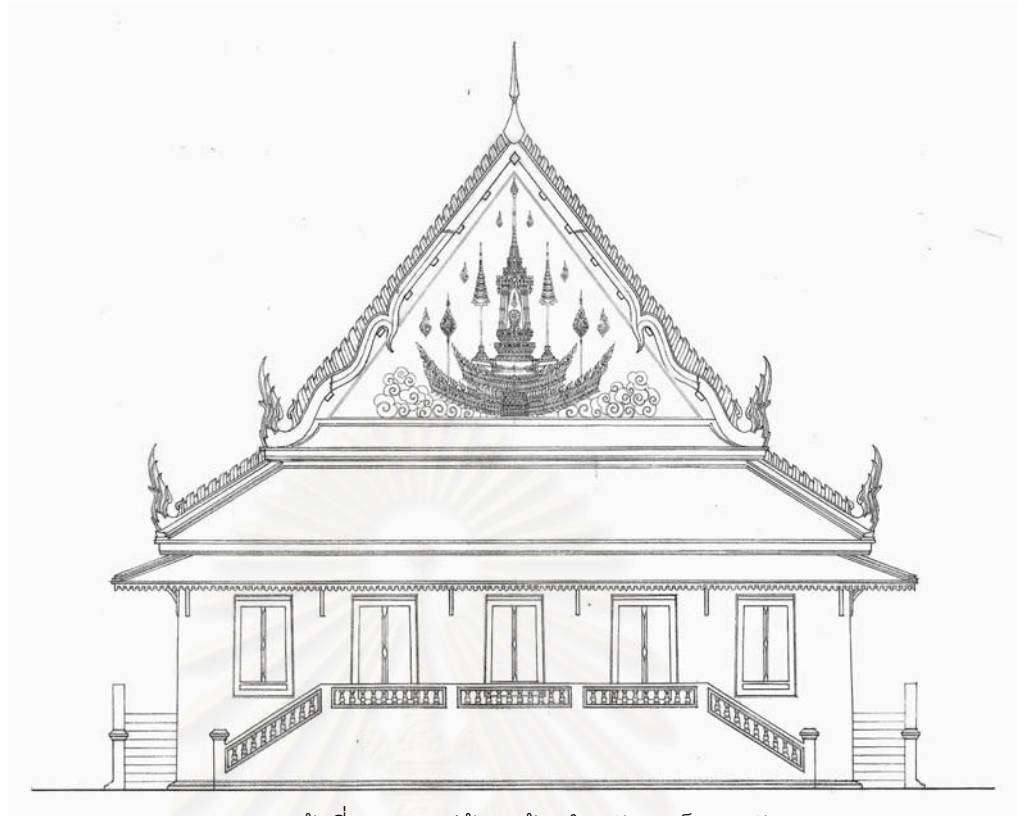
องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

๑. พระอุโบสถ	๖. หอระฆัง
๒. พระวิหาร	๗. สระน้ำ
๓. พระมณฑป	๘. หมู่กุฏิคณะตำหนัก
๔. ลานอโศก	๙. หมู่กุฏิพระคันถธุระ
๕. ศาลาการเปรียญ	๑๐. หมู่กุฏิพระวิปัสสนาธุระ

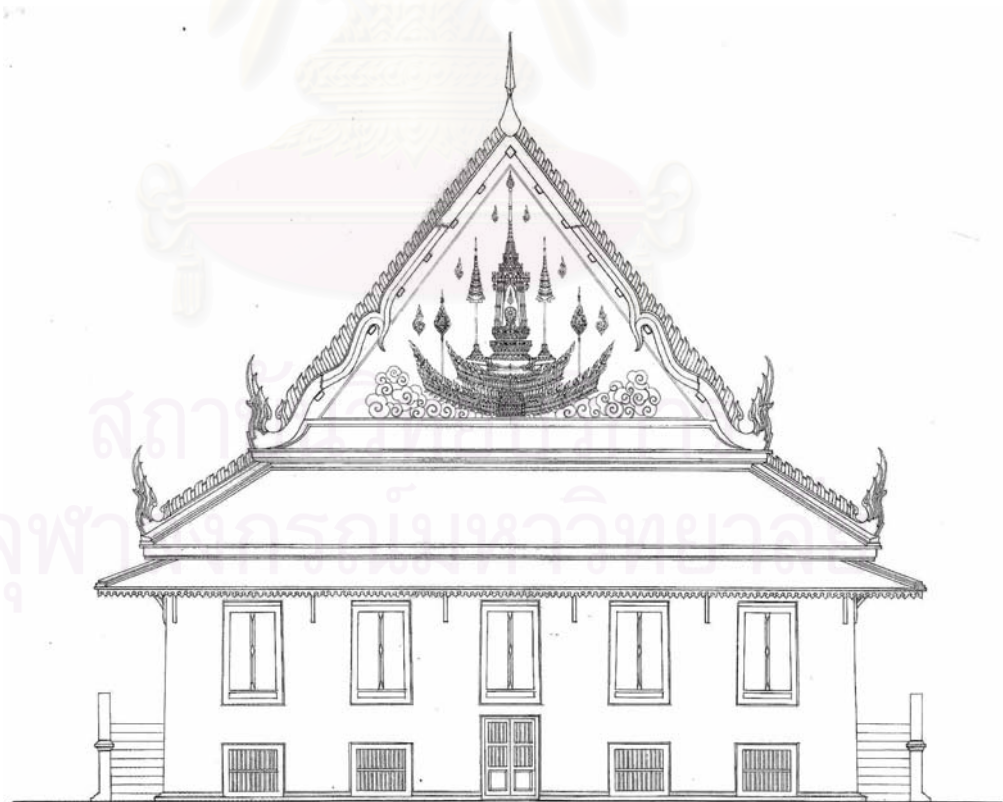

แผนผังที่ ๓-๒ : แผนผังชั้นที่ ๑ ตำนกกรมเด็จพระสังฆราช
 วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

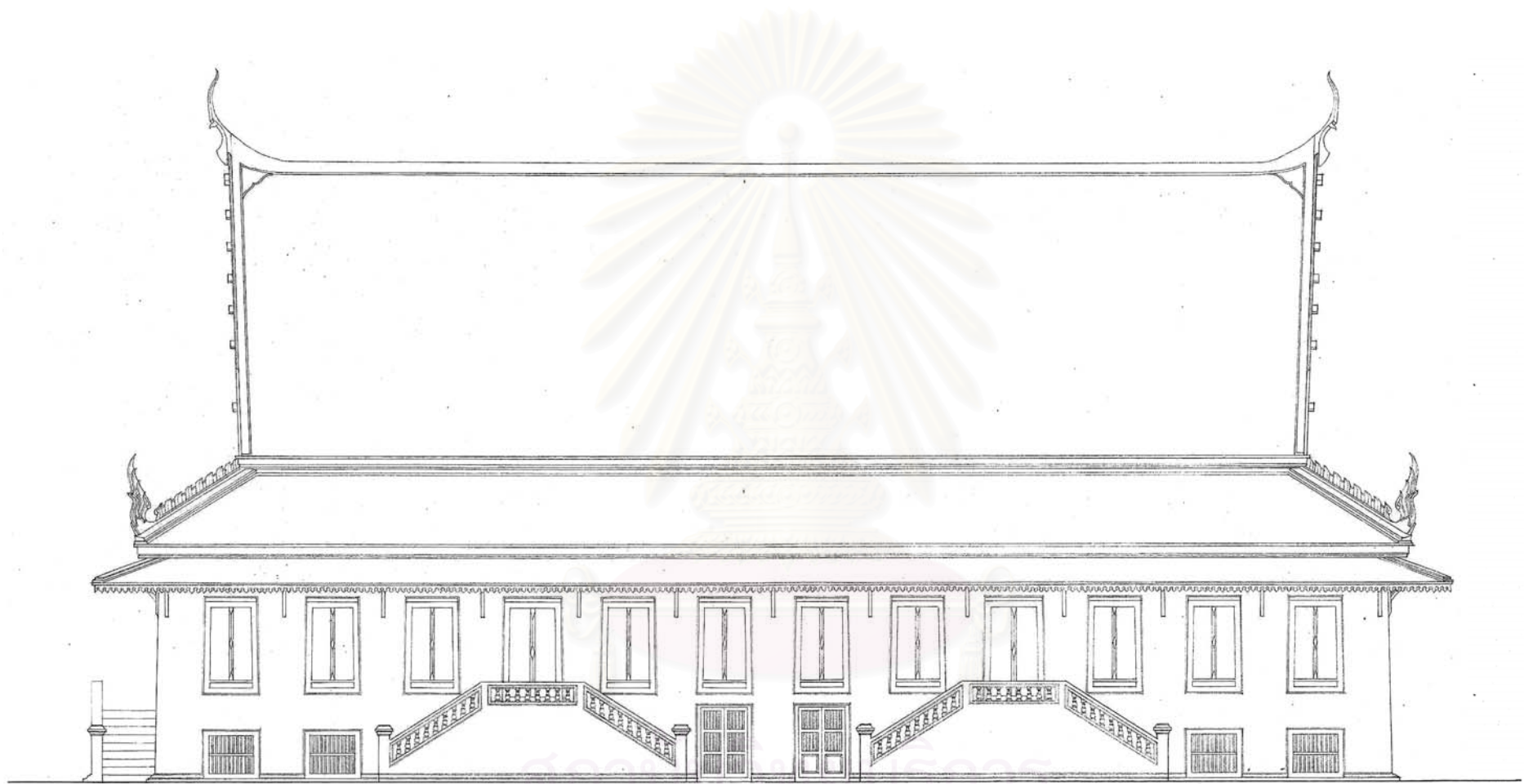

ภาพลายเส้นที่ ๓-๑ : รูปด้านหน้า ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ภาพลายเส้นที่ ๓-๒ : รูปด้านหลัง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ภาพลายเส้นที่ ๓-๓ : รูปด้านข้าง ตำนกสมเด็จพระสังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ภาพลายเส้นที่ ๓-๔ : แบบขยายหน้าบัน ตำนานสมเด็จพระสังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ภาพที่ ๓-๑๒ : หน้าบัน ตำนานสมเด็จพระสังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ภาพที่ ๓-๑๓ : รูปด้านสกัด ตำนานสมเด็จพระสังฆราช

ภาพที่ ๓-๑๔ : รูปด้านข้าง ตำนานสมเด็จพระสังฆราช

ภาพที่ ๓-๑๕ : สภาพภายในตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุฯ

ภาพที่ ๓-๑๖ : ลานต้นจันทร์ด้านหลังตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเดิมเคยเป็นที่ตั้งของ หอสวดมนต์ภายในคณะตำหนัก

ภาพที่ ๓-๑๗ :

ตำหนักเหนือ สันนิษฐานว่าเคยเป็นที่ประทับ
ของสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)

ภาพที่ ๓-๑๘ :

หอไตรตั้งอยู่คู่กันกับหอเขียน
บริเวณด้านหน้าของคณะตำหนัก

๓.๓.๒ ตำนานกวาสูกรี : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และใช้เป็นที่พักของสมเด็จพระสมเด็จพะอริยวงศาสดญาณ (ปุ่น ปุณณสิริ)

๒) ประวัติการสร้าง

ตำหนักวาสูกรีสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ครั้งใหญ่ ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๗๕ เพื่อใช้เป็นที่พักของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครั้งยังดำรงตำแหน่งเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส อธิบดีสงฆ์ของวัดพระเชตุพนฯ รวมทั้งใช้เป็นที่พักของพระฐานานุกรมและพระราชาคณะในเวลาปรีक्षाอักษรณ์ต่างๆ โดยมีพระยาเพชรพิชัยเป็นผู้ออกแบบ และพระยาอร่าม(รัตน)มณฑะไยรเป็นผู้ตรวจแก้ ดังแสดงอยู่ในโครงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ความว่า

“กฎิดิลกเจ้า	จอมถวัลย์ ราชฤา
จรเขจรงศฤงษรรพ์	ทั่วทั้ง
ราชูทิศอวยอรรค์	ทานทาน ถวายนา
กรมนุชิตสถิตรัง	ผนวชสร้างสืบกุศล ๗
เป็นปิ่นชินบุตรถ้วน	ทวยบรร พชิตฤา
เพ็ญพรตพรหมจรรย์	ราคร้าง
เฉลิมแหล่งเชตุวันสวรรค์	สนุกเทียบ ถึงเอย
อวาสาไ้ไปอ้าง	เอี่ยมหล้าแลเสมอ ๗
พระยาเพชรพิไชยเยศผู้	แผนเขียน
พระยาอร่ามรัตนมณฑะไยร	เทียบแก้
เปลี่ยนแปลงแหล่งสถานเสถียร	สถิตทั่ว สงฆ์นา
แสนสนุกทุกถิ่นแท้	ธีราชต้องตามประสงฆ์ ๗
ขุมนุสมสงฆ์สบถ้วน	ถานา นุกรมเอย
อีกรรรคเชษฐราชา	คณะพร้อม
สโมสรสี่อสารา	ธิกรณกิจ กันแฮ
หนวิหารนี้ห้อม	แห่งชั้นหลั่นเฉลี่ยง ๗” ^{๑๒}

ตำหนักวาสูกรีนี้เดิมเรียกว่า “ตำหนักจันท์” เนื่องจากมีต้นจันท์อยู่หน้าตำหนัก ๑ ต้น แต่เนื่องจากรากของต้นจันท์ไปทำลายเสนาสนะใกล้เคียงรวมทั้งภายในลำต้นก็เป็นโพรง ทางวัดจึงได้เอาออกในปี พ.ศ. ๒๔๗๙ จึงทำให้ตำหนักนี้ถูกเรียกเป็น “ตำหนักวาสูกรี” แทนจนถึงในปัจจุบัน

^{๑๒} ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๔), หน้า ๓๔๒-๓๔๓.

หลังจากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้สิ้นพระชนม์แล้ว ตำหนักวาสุกรีนี้ก็ได้นำไปใช้เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของพระองค์มาตลอด โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมณฑปสองชั้นสำหรับบรรจุพระอัฐิด้วย และในปี พ.ศ.๒๕๐๒ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงโปรดฯ พระราชทานฉัตร ๕ ชั้น ถวายไว้เหนือที่ประดิษฐานพระอัฐิ และฉัตรคู่สำหรับประดับเป็นเกียรติยศ^{๑๓}

ปัจจุบันตำหนักวาสุกรีได้จัดเป็นพิพิธภัณฑ์แสดงสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส โดยเปิดให้เข้าชมได้ทุกวัน รวมทั้งยังใช้เป็นที่ถวายพุ่มเทียนพระอัฐิโดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จมาประกอบพิธีด้วยพระองค์เองเป็นประจำทุกๆ ปี

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำหนักวาสุกรี ตั้งอยู่ภายในเขตคณะ น.๑๖ (คณะเหนือ ๑๖) ติดถนนเซตุนพน ก่อนไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเขตสังฆาวาส โดยภายในเขตคณะ น.๑๖ จะประกอบไปด้วยอาคารเสนาสนะต่างๆ ได้แก่

- ตำหนักวาสุกรี ตั้งเป็นอาคารประธานอยู่ด้านหน้า ติดกำแพงทางทิศเหนือ
- พระปรารค์ บรรจุอัฐิสมเด็จพระวันรัตน์ อธิบดีสังฆวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม องค์ที่ ๑
- หอไตร ตั้งอยู่ติดกับตำหนักวาสุกรีทางทิศตะวันออก
- ศาลาแก่งจัน ใช้เป็นหอกกลาง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตัวตำหนักวาสุกรี
- หอประชุมสงฆ์ เป็นศาลาใหญ่ขนาด ๗ ห้อง มีเฉลียง ๒ ข้าง ตั้งอยู่กลางคณะ
- หอสวดมนต์ ขนาด ๕ ห้องมีเฉลียงรอบ ตั้งอยู่มุมคณะทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
- กุฏิเจ้าอาวาส ปัจจุบันชื่อว่า กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร ใช้เป็นที่อยู่ของพระราชาคณะผู้เป็นอธิบดีสังฆวัดพระเชตุพนฯ สืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้
- หอระฆัง ตั้งอยู่หลังกุฏิเจ้าอาวาสทางทิศตะวันออก
- กุฏิสงฆ์ มีทั้งหมด ๕ หลัง

ทางเข้าออกของคณะ น.๑๖ นี้มีอยู่ ๓ ทาง ได้แก่ ประตูทางทิศตะวันตกซึ่งเป็นทางเข้าหลักโดยจะมีซุ้มประตูอยู่ซอกกันถึง ๒ ชั้น เพื่อเป็นฉนวนไม่ให้เข้าถึงภายในได้โดยตรง และประตูทางทิศตะวันออกมีอยู่ ๒ ประตูข้างหอระฆังเดิมเป็นทางเข้าด้านหลังตำหนัก และประตูทางทิศใต้ซึ่งทำใหม่ในช่วงหลังสำหรับเข้าออกจากหอประชุมสงฆ์ได้โดยตรง

^{๑๓} ทัศนีย์ พิกุล, วิสันธนี โพธิสุนทร และวรางคณา เอี่ยมแก้ว, ตำหนักวาสุกรี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓-๑๖.

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียวยกใต้ถุนสูง มีลักษณะเป็นอาคาร ๓ หลัง วางเชื่อมต่อกันหมดประกอบไปด้วย

ก. *ตำหนักใหญ่* เป็นตำหนักเรือนแฝด ขนาดกว้าง ๖ ห้อง ยาว ๗ ห้อง โดยตำหนักหลังทิศเหนือมีลักษณะเป็นห้องโถงสำหรับใช้เป็นห้องพระโรง ส่วนตำหนักหลังทิศใต้กั้นฝาผนังแบ่งเป็นห้องบรรทมและโถงรับแขก มีเสากลางคู่แบ่งพื้นที่ทั้งสอง ซึ่งเดิมจะมีเสายู่ทั้งหมด ๑๐ ต้น แต่เมื่อได้ทำการซ่อมแซมในภายหลังได้ทำการตัดเสายอก เพื่อให้พื้นที่ภายในกว้างขึ้น จึงเหลืออยู่เพียง ๓ ต้น ดังในปัจจุบัน ส่วนด้านหน้าตำหนักทางทิศใต้เป็นระเบียบทางเข้า และกั้นห้องส่วนหนึ่งเป็นที่อยู่ของพระอุปัฏฐาก

ข. *ตึกทรงพระอักษร* เป็นตึกขนาดกว้าง ๒ ห้อง ยาว ๓ ห้อง ยกใต้ถุนสูง สร้างพร้อมกับตำหนักใหญ่ สำหรับใช้เป็นห้องทรงงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ภายในจะยกพื้นสูงกว่าตำหนักใหญ่มาก จึงจำเป็นต้องมีบันไดทางขึ้นเชื่อมต่อกันอยู่ทางด้านข้าง

ค. *หอสงฆ์* เป็นเรือนไม้ฝากระดาน ขนาด ๒ ห้อง อยู่ติดกับตึกทรงพระอักษรทางทิศตะวันตก ยกพื้นสูงเท่ากัน สันนิษฐานว่าสร้างต่อเติมในสมัยรัชกาลที่ ๔

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นอาคารแบบไทยประเพณี โดยตำหนักใหญ่ มีหลังคาจั่วปีกนกชั้นเดียว ๒ ชั้น ประกอบด้วยเครื่องล่ายอง ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ เหมือนกันทั้งสองหลังคา ตรงกลางตำหนักมีรางน้ำ ค.ศ.ล. เชื่อมหลังคาทั้ง ๒ ฝั่ง ส่วนตึกทรงพระอักษรและหอสงฆ์ มีหลังคาจั่วปีกนกชั้นเดียว ชั้นเดียว ประกอบด้วยเครื่องล่ายอง ไบระกา หางหงส์ เช่นกัน

ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐถือปูนทาสีเรียบทั้งภายนอกและภายใน เจาะช่องเปิดเป็นประตูหน้าต่างโดยรอบอาคาร เสาภายนอกเป็นเสาสี่เหลี่ยมกลมสอป ถือปูนทาสีเรียบเหมือนผนัง แต่เสาภายในมีการประดับลายฉลุเขียนสีเป็นรูปดอกพุดตานตลอดทั้งเสา และเฉพาะหอสงฆ์จะมีผนังเป็นฝาปะกนไม้ทาสีภายนอก ส่วนภายในประดับลายฉลุปิดทอรูปดอกไม้ไม้ร่วง

ฐานอาคารเป็นฐานบัว มีบัวหงายและบัวคว่ำวิงรอบส่วนบนและส่วนล่างของฐานตำหนัก โดยที่ฐานของตำหนักใหญ่จะยกใต้ถุนเพียงเล็กน้อย เจาะช่องระบายอากาศในบางจุดเท่านั้น แต่ส่วนฐานของตึกทรงพระอักษร และหอสงฆ์จะยกใต้ถุนสูงมากจนเกือบเป็น ๒ ชั้น พร้อมทั้งเจาะช่องระบายอากาศและประตูเปิดเข้าออกได้ ใช้สำหรับเก็บกับภัยพิบัติต่างๆ

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก มีอิฐเป็นวัสดุรับแรง ฉาบปูนปิดผิว พื้นภายในปูด้วยไม้วางบนตงและคานไม้ หลังคาใช้โครงสร้างแบบผสมระหว่างแบบช่อเอก-ช่อโท และแบบจันทัน มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาหางมน

๔.๔) องค์ประกอบตกแต่งอาคาร

ก. หน้าบัน เป็นผนังก่ออิฐถือปูนทาสีเรียบ ทั้งตัวทำหน้าที่ใหญ่และตึกทรงพระอักษร แต่ส่วนหอสร่งน้ำ หน้าบันจะเป็นไม้ประดับกระจกสี ลายดอกไม้ ใบไม้ก้านต่อดอก

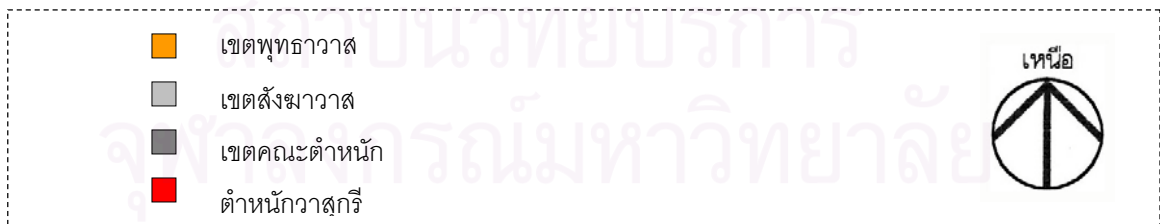
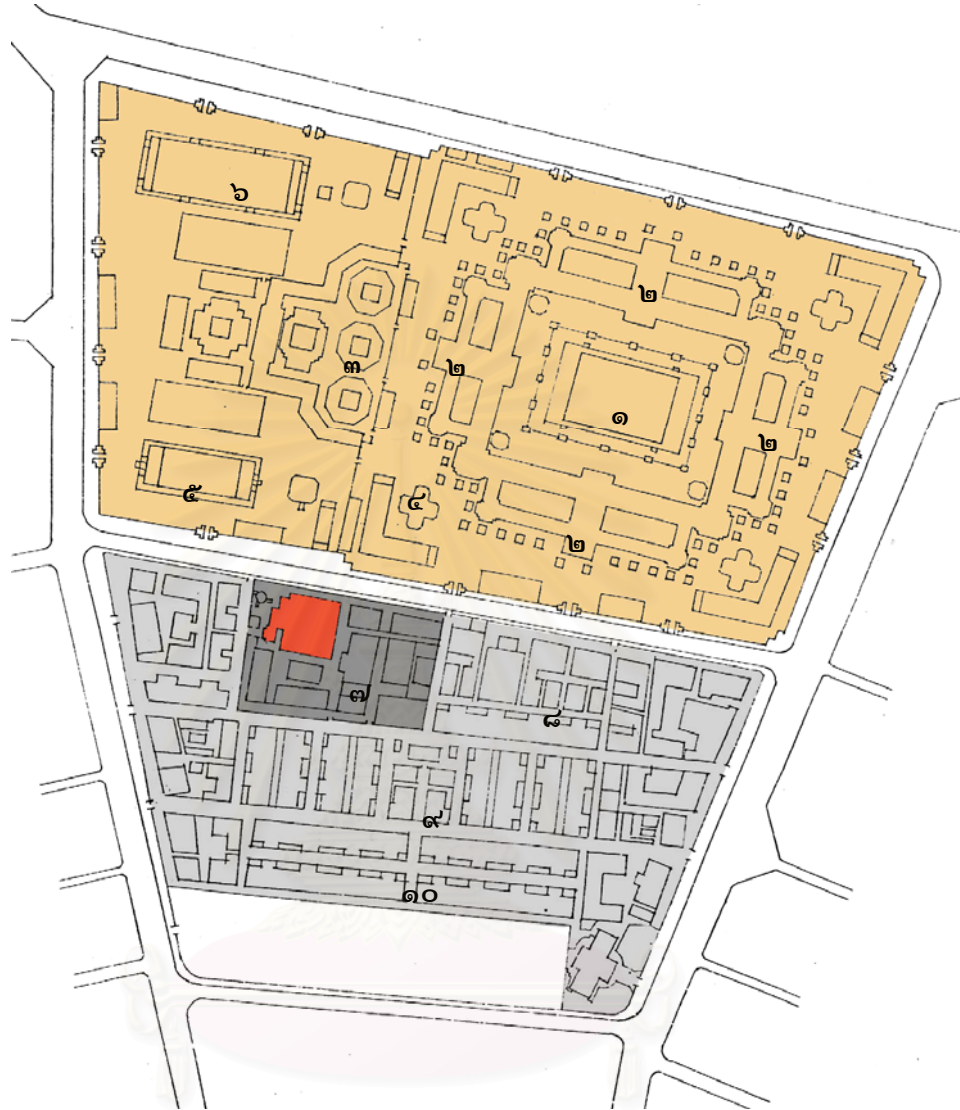
ข. ประตู หน้าต่าง เป็นบานไม้แผ่นใหญ่มีอกเลาเปิดเข้าใน ด้านนอกเขียนลายรดน้ำปิดทองบนพื้นดำเป็นรูปต้นไม้ลายกระบวนจีนออกดอกพุดตานและรูปสรรพสัตว์อยู่ด้านล่างของบาน ส่วนด้านในเขียนสีรูปกบฏออกดอกบัวบานบนพื้นน้ำทุกบาน ยกเว้นบานหอสร่งน้ำที่เป็นรูปดอกบัวบนแจกันเครื่องถ้วยจีน กรอบเขตหน้าเป็นไม้ลวดรักปิดทองทั้งหมด และบริเวณหน้าต่างจะมีหย่องไม้ฉลุลายดอกพุดตาน ปิดทองด้วยเช่นกัน

ค. เพดาน เป็นฝ้าไม้ตกแต่งด้วยฉลุปิดทองลายดอกกลอยก้านแยงบนพื้นแดงตลอดทั้งฝ้าเพดาน ชื่อ ไม้ทับหลัง รวมไปถึงจนถึงโครงสร้างหลังคาที่คลุมส่วนระเบียง อันได้แก่ จันทัน แปลาน และไม้ปิดทองกลอนด้วยทั้งหมด และเฉพาะส่วนที่ตั้งพระมณฑปบรรจุอัฐิของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปรมาณูชิตชิโนรส จะยกฝ้าเพดานให้ยกสูงตามรูปทรงหลังคาเพื่อให้พ้นยอดของพระมณฑป

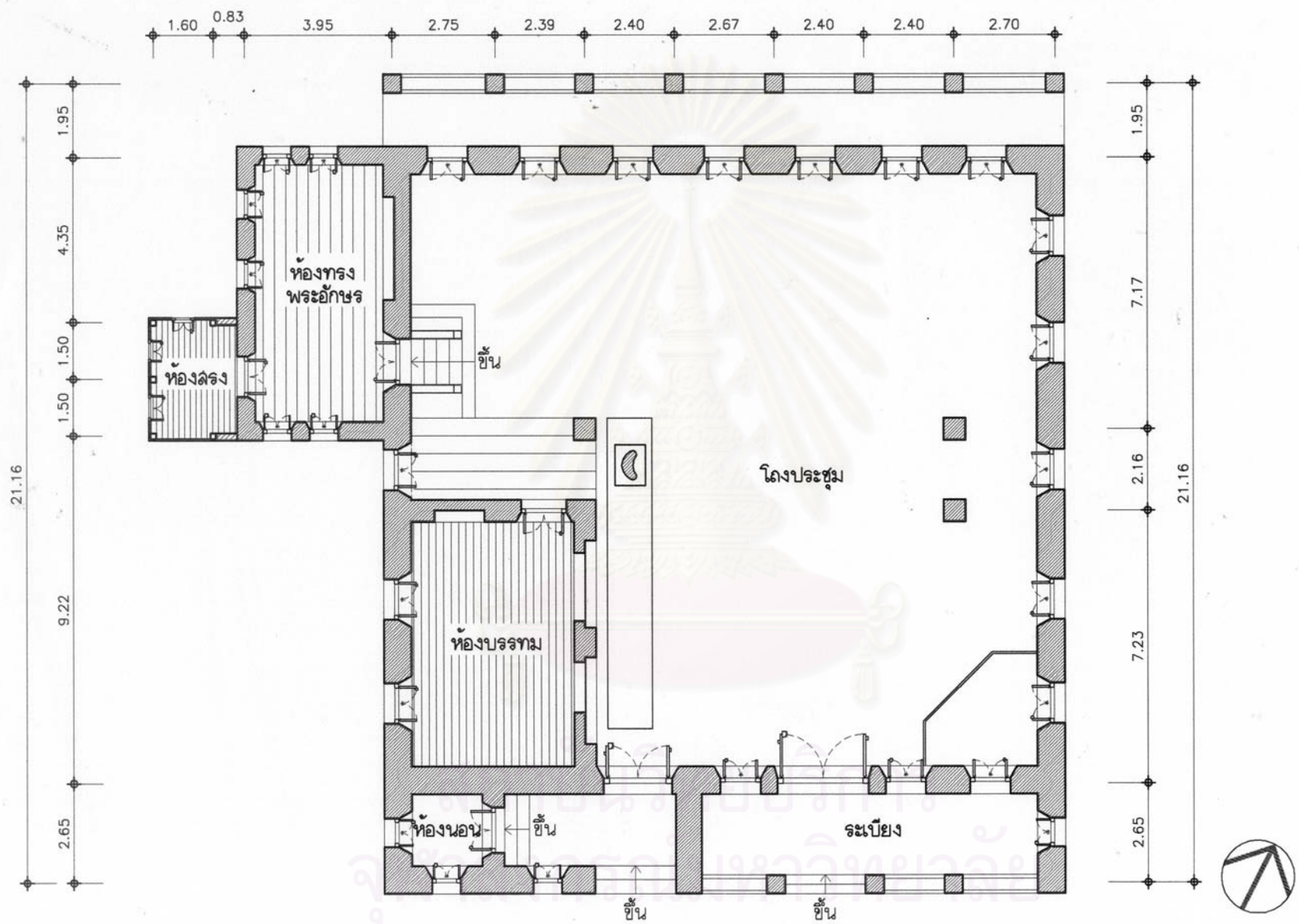
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังที่ ๓-๓ : ผังบริเวณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (แสดงตำแหน่งวาสุกรี)

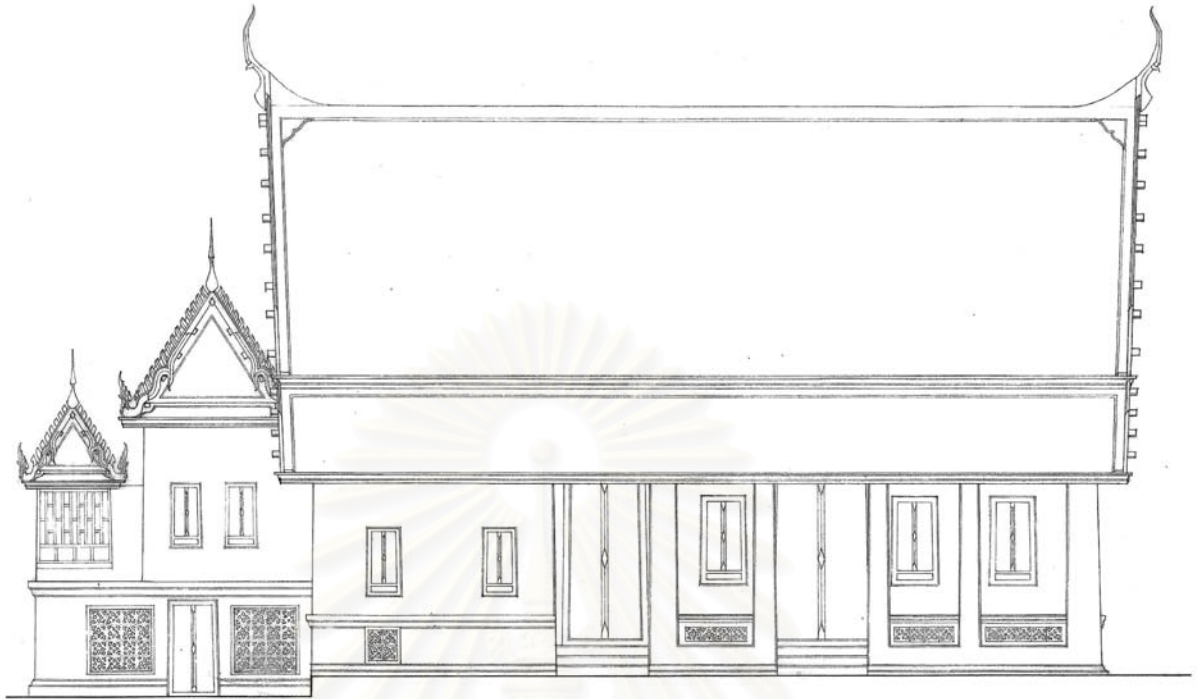

องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

๑. พระอุโบสถ	๖. วิหารพระพุทธรไสยาสน์
๒. พระวิหาร	๗. หมู่กุฏิคณะ น.๑๖
๓. พระเจดีย์	๘. หมู่กุฏิคณะเหนือ
๔. พระมณฑป	๙. หมู่กุฏิคณะกลาง
๕. ศาลาการเปรียญ	๑๐. หมู่กุฏิคณะใต้

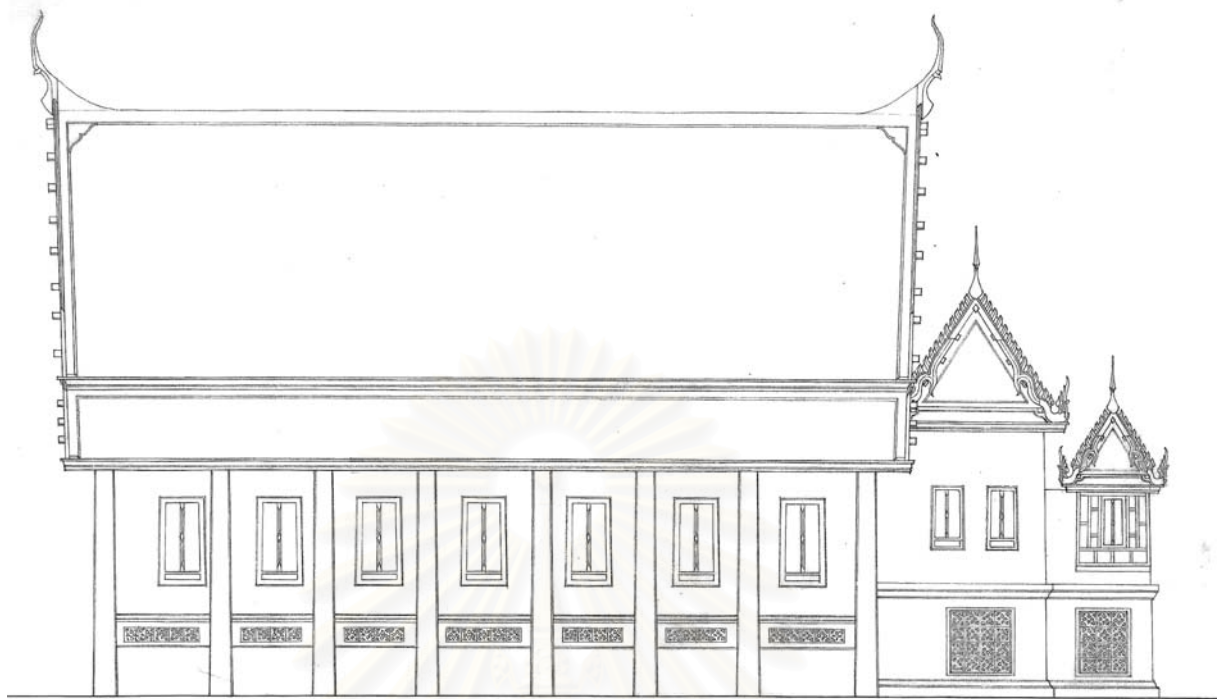
แผนผังที่ ๓-๔ : แผนผังชั้นที่ ๑ ตำนกวลลฤกร
 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

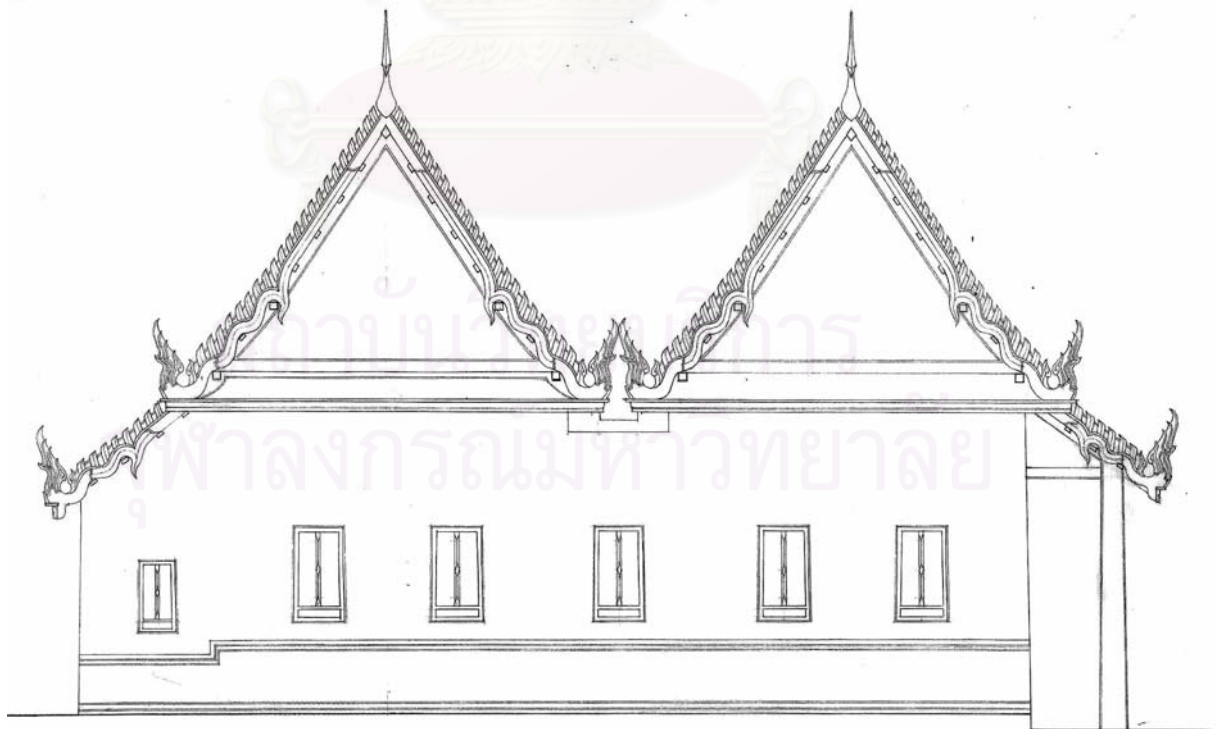
ภาพลายเส้นที่ ๓-๕ : รูปด้านหน้า ตำนกวาสกรี
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพลายเส้นที่ ๓-๖ : รูปด้านข้าง ตำนกวาสกรี
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพลายเส้นที่ ๓-๗ : รูปด้านหลัง ตำนกวาสกรี
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพลายเส้นที่ ๓-๘ : รูปด้านข้าง ตำนกวาสกรี
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๓-๑๙ :
รูปด้านสกัด ตำนานกวางสุกรี
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

บริการ
มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๓-๒๐ :
รูปทางเข้าด้านหน้า ตำนานกวางสุกรี
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๓-๒๑ :
สภาพภายในห้องพระโรง ตำนักราษฎร์
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๓-๒๒ :
สภาพภายในห้องบรรทม ตำนักราษฎร์
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

บริการ
วิทยาลัย

ภาพที่ ๓-๒๓ : ศาลาเก็งจิ้น ใช้เป็นหอกกลางของคณะ น.๑๖

ภาพที่ ๓-๒๔ : หอไตร ภายในเขตคณะ น.๑๖

๓.๓.๓ ตำแหน่งเดิม : วัดบวรนิเวศวิหาร

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

๒) ประวัติการสร้าง

เดิมเรียกชื่อว่า “พระตำหนักตึก” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นขณะที่พระองค์ยังทรงปกครองวัดอยู่ เพื่อให้ใช้เป็นอาคารท้องพระโรงของพระปิ่นหย่า แทนท้องพระโรงเดิมที่เป็นเรือนฝาไม้กระดานพื้นชั้นเดียว แต่ยังไม่ทันเสร็จพระองค์ก็ทรงลาผนวชเสียก่อน ดังนั้นเมื่อสร้างตำหนักจนแล้วเสร็จจึงได้ทรงโปรดฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีสงฆ์ของวัดบวรนิเวศวิหารองค์ต่อมา เสด็จย้ายจากตำหนักล่างขึ้นมาประทับบนตำหนักเดิมนี่แทนจนตลอดพระชนมายุ^{๑๔}

และในปี พ.ศ.๒๔๔๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ซ่อมแซม ตำหนักเดิมที่ชำรุดทรุดโทรมลงพร้อมกับการสร้างตำหนักจันทร์ และตำหนักซ้ายถวายเป็นที่ประทับและทรงงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส^{๑๕}

ตำหนักเดิมได้มีการบูรณะซ่อมแซมตลอดมาในทุกๆ เจ้าอาวาส จนในปัจจุบันได้ใช้เป็นสถานที่เก็บพระอัฐิของอธิบดีสงฆ์ของวัดบวรนิเวศวิหารทุกองค์

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำหนักเดิม ตั้งอยู่ภายในเขตคฤหาสน์ด้านหลังของตำหนักจันทร์ แต่เดิมภายในเขตคฤหาสน์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงครองวัดอยู่นั้น สันนิษฐานจากข้อมูลในตำนานวัดบวรนิเวศ แล้วพบว่าน่าจะมีอาคารเสนาสนะที่สำคัญต่างๆ อยู่ดังต่อไปนี้

- ตำหนักเดิม
- พระปิ่นหย่า เป็นพระตำหนักสำหรับใช้ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ ขณะทรงผนวชที่วัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของตำหนักเดิม
- โรงพิมพ์ เป็นตึกพื้น ๒ ชั้น ๕ ห้อง ไม่มีพาไล แต่มีเฉลียงหน้า สร้างขึ้นตั้งแต่สมัย ร.๔ ทรงครองวัดอยู่ เพื่อใช้เป็นโรงพิมพ์หนังสือของวัด ตั้งอยู่ในตำแหน่งของตำหนักเพชรในปัจจุบัน
- พลับพลาสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ตั้งอยู่มุมทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคณะ
- ตำหนักทรงพรตและหอสหจร สร้างขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๓๓ เพื่อใช้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ และเจ้านายที่ทรงผนวชของวัด ตั้งวางอยู่คู่ขนานกันด้านหลังของตำหนักเดิม

^{๑๔} สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร (พระนคร: ไสภณพิพิธธรรมนาคร, ๒๔๖๕), หน้า ๒๘.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น

เป็นอาคารโถงก่ออิฐถือปูนสูง ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๒ ห้อง ยาว ๕ ห้อง มีระเบียงรอบ บริเวณด้านหน้าทิศใต้มีมุขยื่นออกมา ๑ ห้อง พื้นชั้นล่างภายในกั้นผนังแบ่งเป็นห้องสำหรับศิษย์วัดอยู่อาศัย ส่วนมุขยื่นจะเปิดโล่งใช้เป็นหอระฆัง ด้านข้างด้านทิศตะวันตกมีบันไดไม่สำหรับขึ้นชั้นบน สันนิษฐานว่าสร้างชั้นใหม่ภายหลังจากสร้างด้านซ้ายแล้ว

บริเวณพื้นชั้นบน มีประตูหน้าต่างไม้กั้นเป็นฝาระหว่างช่วงเสาระเบียง ภายในจัดแบ่งเป็นห้องบรรทมกั้นฝาเพี้ยมขนาด ๓ ห้อง อยู่ทางด้านทิศตะวันตก ส่วนห้องด้านทิศตะวันออกเปิดเป็นโถงโล่งสำหรับใช้เป็นห้องพระและรับรองแขก โดยมีระเบียงทางเดินอยู่โดยรอบ ส่วนมุขห้องด้านหลังจัดเป็นระเบียงโล่ง สำหรับออกมาดูภายในคณะได้

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นอาคารแบบเสียนอย่างตะวันตก หลังคาจั่วปีกนกชั้นเดียว ๒ ตับ หน้าบันก่ออิฐถือปูนเรียบแบบ "กระเท่เซ" มีส่วนหลังคามุขเป็นหลังคาจั่วเปิด หน้าบันไม้ประดับลายฉลุทาสี สันนิษฐานว่าหลังคามุขนี้สร้างต่อเติมในช่วงหลัง เนื่องจากมีลักษณะแตกต่างจากองค์ประกอบของหลังคาอื่นๆ อย่างชัดเจน

ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐถือปูนทาสีเรียบ สูง ๒ ชั้น แบ่งชั้นด้วยบัวปูนปั้นรอบอาคาร บริเวณซุ้มประตู หน้าต่างปั้นปูนเป็นกรอบรอบทรงเรขาคณิต บานภายนอกเป็นบานไม้ลูกฟักบานกระทุ้งเกล็ดระบายอากาศ แต่บานประตูภายในเป็นบานเพี้ยมลูกฟักไม้แกะสลักลวดลายเรขาคณิตแบบจีน ลงสีตลอดทั้งบาน ฝ้าเพดานภายในเป็นไม้แผ่นทาสีเรียบ

ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ยกสูงประมาณ ๑.๐๐ เมตร มีบัวบนและบัวล่าง เจาะช่องระบายอากาศในส่วนท้องไม้เป็นช่องๆ

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก มีอิฐเป็นวัสดุรับแรง ฉาบปูนปิดผิว พื้นชั้นบนปูด้วยไม้บนตงและคานไม้ โครงสร้างหลังคาใช้ระบบช่อและจันทัน มุงกระเบื้องการบูร ปั้นปูนทับแนวลอนกระเบื้อง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังที่ ๓-๕ : ผังบริเวณ วัดบวรนิเวศวิหาร (แสดงตำแหน่งเดิม)

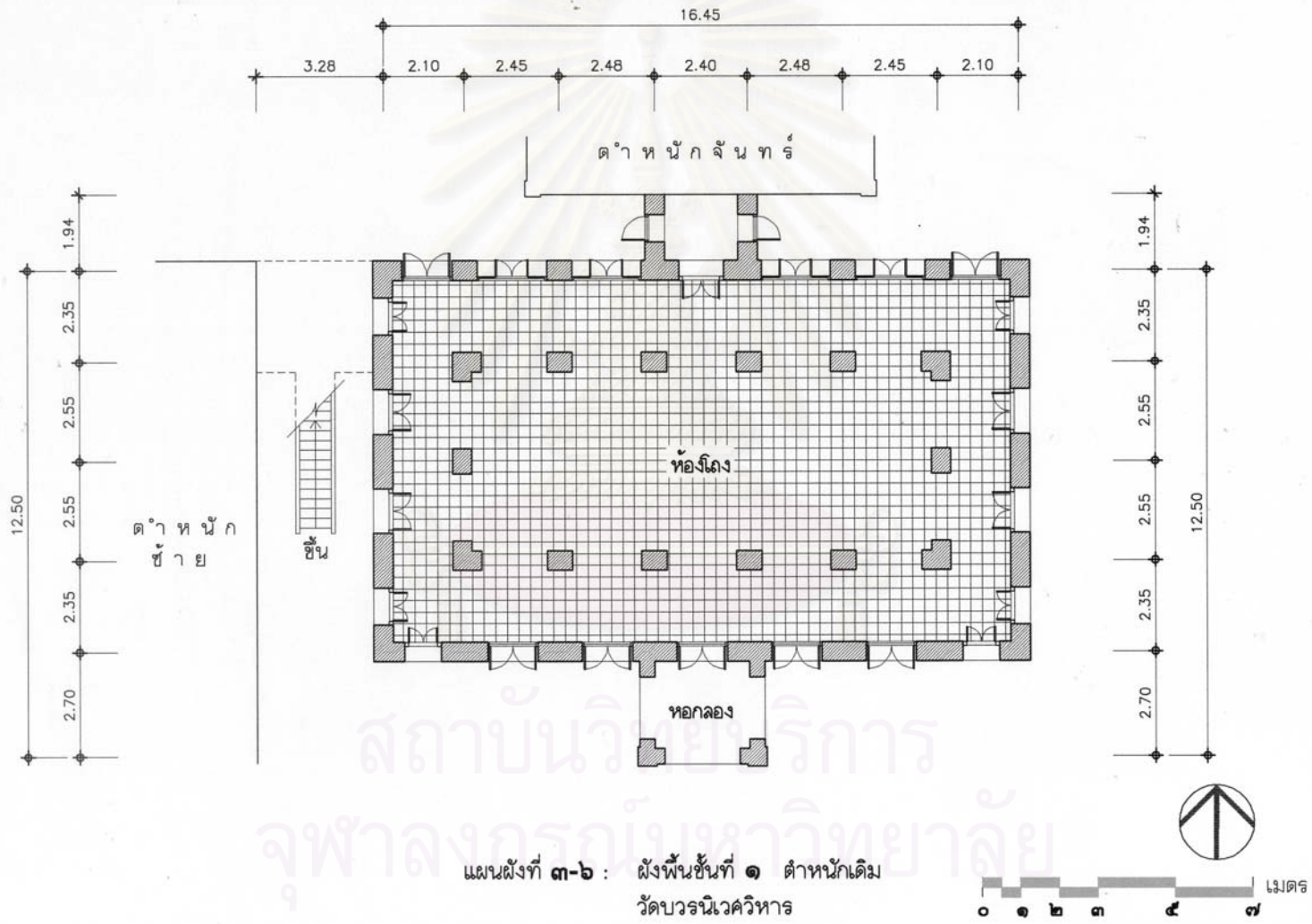
	เขตพุทธาวาส
	เขตสังฆาวาส
	เขตคณะตำหนัก
	ตำแหน่งเดิม
	แม่น้ำ คัดลง

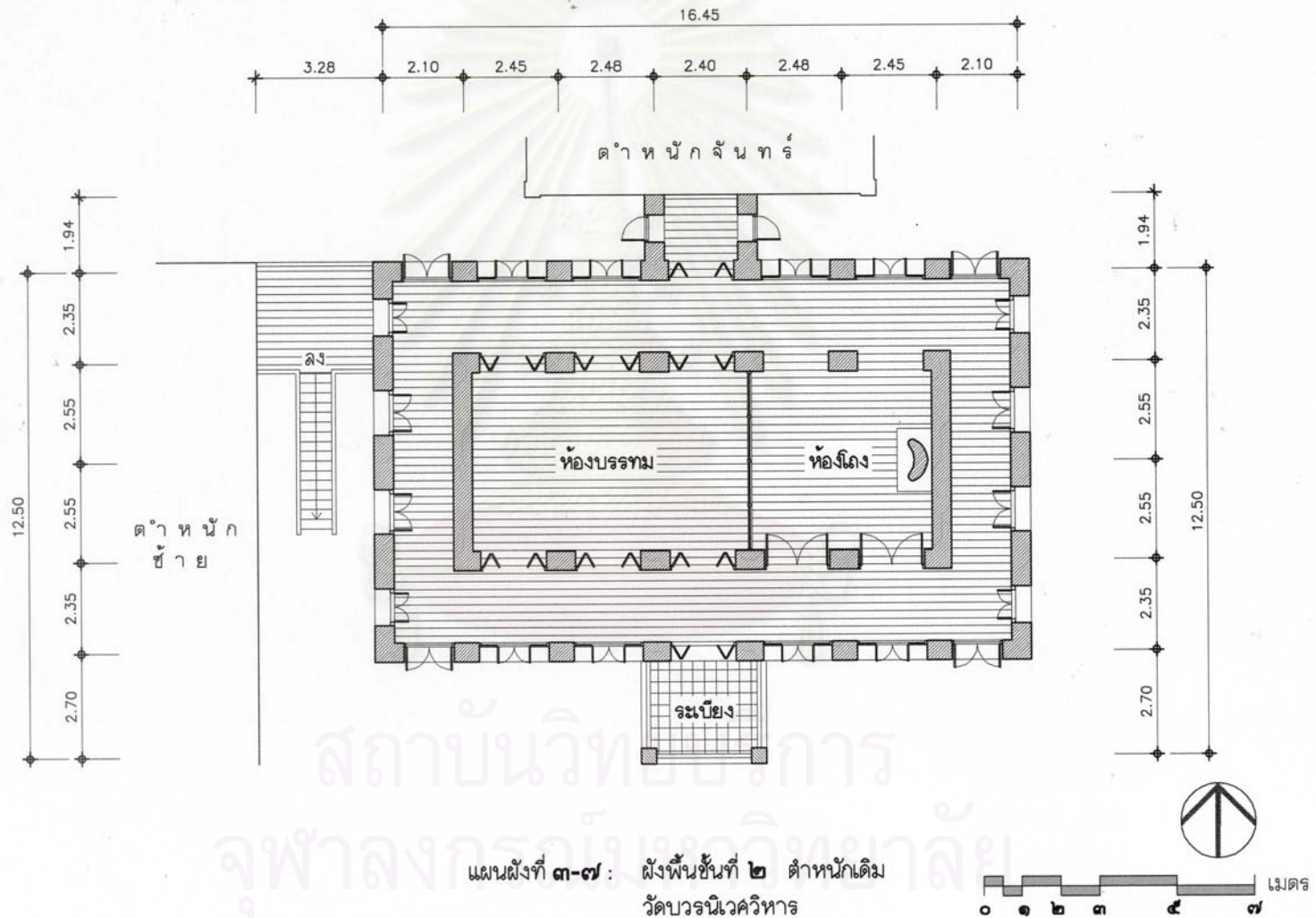
เหนือ

องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

๑. พระอุโบสถ	๗. หมู่กุฏิคณะแดงบวร
๒. พระเจดีย์	๘. หมู่กุฏิคณะขาวเขี้ยวบวร
๓. วิหารพระศาสดา	๙. หมู่กุฏิคณะสูง
๔. ศาลาการเปรียญ	๑๐. หมู่กุฏิคณะบรรจบ
๕. หอพระไตรปิฎก	๑๑. หมู่กุฏิคณะรังษี
๖. หมู่กุฏิคณะตำหนัก	๑๒. หมู่กุฏิคณะกุฎิ

แผนผังที่ ๓-๖ : ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ ตําหนักเดิม
วัดบวรนิเวศวิหาร

แผนผังที่ ๓-๗ : ชั้นที่ ๒ ตึกหลักเดิม
วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๓-๒๕ : ด้านหน้าของตำหนักเดิมส่วนที่หันเข้าสู่ลานด้านหลังคณะ

ภาพที่ ๓-๒๖ : ภูpd้านหลังของตำหนักเดิมส่วนที่ต่อกับตำหนักจันทร์

๓.๓.๔ ตำนานสมเด็จพระสังฆราช (สา) : วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทโว)

๒) ประวัติการสร้าง

ตำนานสมเด็จพระสังฆราช(สา) สร้างขึ้นในคราวเดียวกับการสร้างวัด คือประมาณปี พ.ศ. ๒๔๐๗ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถวายเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช(สา) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระสาสนโสภณ เจ้าอาวาสรูปแรกของวัด และหลังจากสมเด็จพระสังฆราช(สา) ได้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ตำนานหลังนี้ก็ยังคงใช้เป็นที่พำนักของเจ้าอาวาสของวัดราชประดิษฐ์ ต่อมาทุกรูป จนกระทั่งในปัจจุบันพระมงคลภาณกาจารย์ รองเจ้าอาวาสวัดก็ใช้เป็นที่พำนักอยู่ด้วย^{๑๖}

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำนานสมเด็จพระสังฆราช(สา) ตั้งอยู่บริเวณกลางเขตสังฆาวาสของวัด โดยทางเหนือของตำหนักจะประกอบไปกุฎิสงฆ์ ๒ หลัง อาคารสำนักเรียนและศาลาโถง ส่วนทางใต้จะเป็นกุฎิตึกแถวจำนวน ๔ หลัง ซึ่งสร้างคราวเดียวกับการสร้างตำหนัก และทางตะวันตกจะมีหอรบขังก่ออิฐถือปูนทรงมงกุฎ ประดับกระจกสีและกระเบื้องสีอยู่ด้วย

เดิมพื้นที่ทางเหนือของวัดจะเป็นลานโล่งสำหรับใช้เป็นทางเสด็จของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากพระบรมมหาราชวังมายังวัดราชประดิษฐ์ เพื่อมาประทับสนทนากับสมเด็จพระสังฆราช(สา) ที่ตำหนักของท่านอยู่เป็นประจำ^{๑๗}

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น ตำนานสมเด็จพระสังฆราช(สา) จะแบ่งผังพื้นออกเป็น ๒ ส่วน คือ

ก. ตำหนักสูง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของตำหนัก เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสูง ๓ ชั้น ขนาดกว้าง ๒ ห้อง ยาว ๕ ห้อง ชั้นล่างสุดกั้นผนังเป็นห้องเก็บของ ๒ ห้อง ตรงกลางมีโถงบันไดใหญ่สามารถเดินต่อไปจนถึงชั้น ๒ ได้ ซึ่งชั้นนี้เป็นชั้นสำหรับพำนักของพระอุปัฏฐากของสมเด็จพระสังฆราช โดยมีอยู่ ๒ ห้อง และชั้น ๓ ซึ่งเป็นชั้นบนสุดใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช โดยมีลักษณะเป็นห้องโถงโล่งและกั้นฝาไม่มีประตูเข้าออกทางด้านทิศเหนือของตำหนักสำหรับเป็นห้องบรรทม มีบันไดไม้สำหรับขึ้นลงอยู่ด้านนอกสำหรับเป็นทางเสด็จลงไปยังตำหนักใหญ่ต่อไป

^{๑๖} ประวัติวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม (กรุงเทพฯ: กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓.

^{๑๗} เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: ชมรมดำรงวิทยาในอุปถัมภ์หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล, ๒๕๒๗), หน้า ๕๘.

ข. **ตำหนักใหญ่** ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของตำหนัก มีลักษณะเป็นอาคารโถงก่ออิฐถือปูน สูง ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๕ ห้อง ยาว ๗ ห้อง โดยชั้นล่างเป็นโถงโถงใช้เป็นที่พักคอยสำหรับข้าราชการต่าง ๆ ที่เสด็จติดตาม มีทางเข้า ๒ ทางคือประตูทางทิศตะวันออก และประตูทางทิศเหนือซึ่งอยู่ใต้บันไดทางขึ้น ส่วนชั้นบนซึ่งเป็นหอประชุมสงฆ์สำหรับรับแขกของสมเด็จพระสังฆราชนั้น มีบันไดก่ออิฐถือปูน สูงสำหรับใช้เป็นทางเข้าออกหลักของตำหนักอยู่ทางทิศเหนือ ภายในจะมีห้องเป็นทางเดินยาวขวางอยู่ ก่อนที่จะเข้าไปยังหอประชุมสงฆ์ที่เป็นห้องโถงโถง มีฝาผนังไม้กั้นเป็นห้องอยู่ทางด้าน หลังของตำหนัก โดยด้านบนของฝาผนังนี้เดิมจะมีภาพเขียนสีน้ำมันบนผืนผ้าใบขนาดใหญ่ เป็นรูปพระเจดีย์จุฬามณี ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนหนึ่งของพระพุทธรเจ้า ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประดับอยู่ แต่ปัจจุบันได้สูญหายไปแล้วและทางวัดกำลังจัดทำขึ้นมาใหม่ และด้านหน้าของตำหนักจะมีระเบียงโถงอยู่* ส่วนทางด้านหลังก็มีระเบียงเป็นทางเชื่อมกับตำหนักสูงด้วย ส่วนบันไดภายในตำหนักและห้องน้ำนั้น มาสร้างต่อเติมในภายหลัง

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นอาคารแบบเสี้ยนอย่างตะวันตก โดยตำหนักสูงมีหลังคาชั้นเดียว ๒ ชั้น โดยดับที่ ๑ เป็นหลังคาปั้นหย่า มีบัวปูนปั้นปิดเชิงชาย และดับที่ ๒ เป็นหลังคากันสาดมีค้ำยันไม้รับทุกแนวเสา ส่วนตำหนักใหญ่มีหลังคาชั้นเดียว ๓ ชั้น โดยดับที่ ๑ เป็นหลังคาปั้นหย่า มีคอสองเป็นก่ออิฐถือปูน ต่อกับดับที่ ๒ ที่เป็นหลังคากันสาด และดับที่ ๓ เป็นหลังคาคลุ่มเฉพาะระเบียงทางเดินด้านทิศเหนือของตำหนัก ส่วนหลังคาคลุ่มระเบียงทางทิศตะวันตกและบันไดทางขึ้นนั้นสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ในช่วงหลัง

ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐถือปูนเรียบแบ่งระหว่างชั้นอาคารด้วยบัวปูนปั้นรอบอาคาร บริเวณแนวเส้าปูนยกเป็นเส้าเก็จทุกแนว ประตูหน้าต่างแต่เดิมเป็นบานไม้ลูกฟักเกล็ดระบายอากาศเหมือนกันทุกบาน แต่ได้มาเปลี่ยนเป็นบานลูกฟักกระจกเมื่อสมัยบูรณะตำหนักครั้งหลังสุด

ฐานอาคารตัวตำหนักใหญ่ฐานปัทม์ ยกสูงประมาณ ๑.๐๐ เมตร เดิมมีช่องระบายอากาศปัจจุบันก่อปิดทึบ ส่วนตำหนักสูงจะเป็นฐานเขียง ยกสูงประมาณ ๐.๓๐ เมตร

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

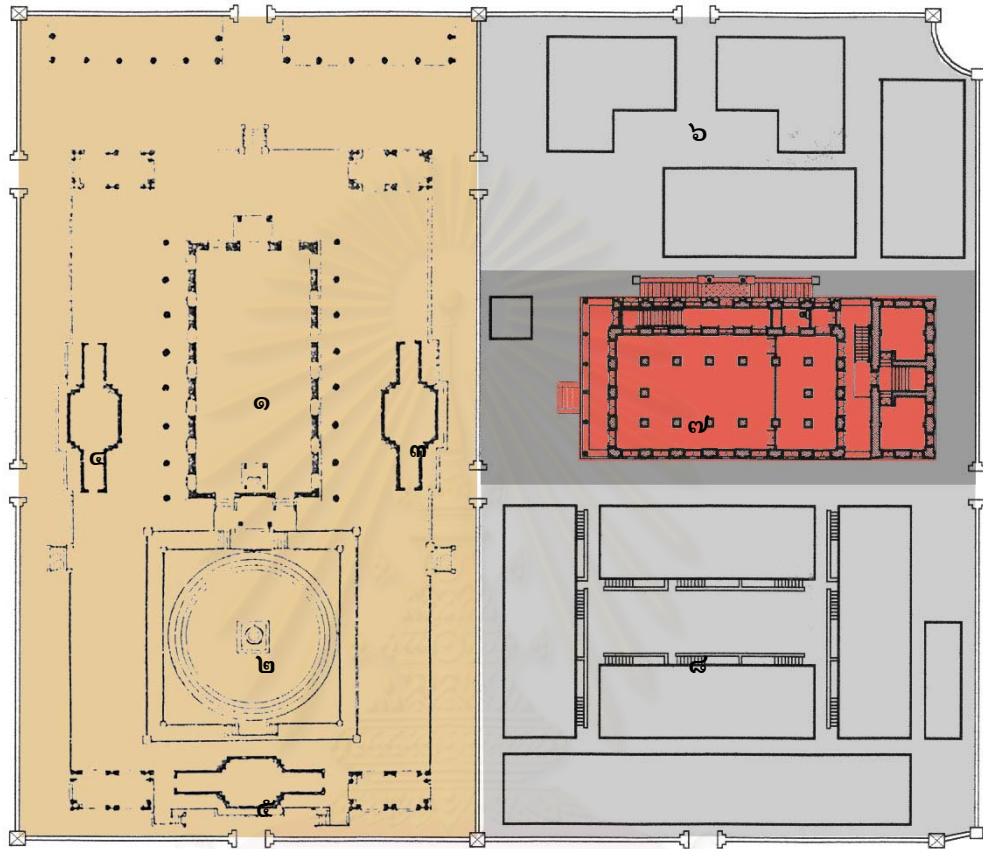
เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก มีอิฐเป็นวัสดุรับแรง ฉาบปูนปิดผิว พื้นชั้นบนปูด้วยไม้บนดง และคานไม้ โครงสร้างหลังคาใช้ระบบช่อและจันทัน มุงหลังคาด้วยกระเบื้องว่าวดินเผาปลายแหลม

* แต่เดิมมีผนังไม้กั้นใช้เป็นห้องน้ำ แล้วมาเรือออกเป็นระเบียงโถงในการบูรณะครั้งหลัง

แผนผังที่ ๓-๘ : แผนผังบริเวณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

ที่มา : สมคิด จิระทัศน์กุล. “พระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,”

(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๗๕.

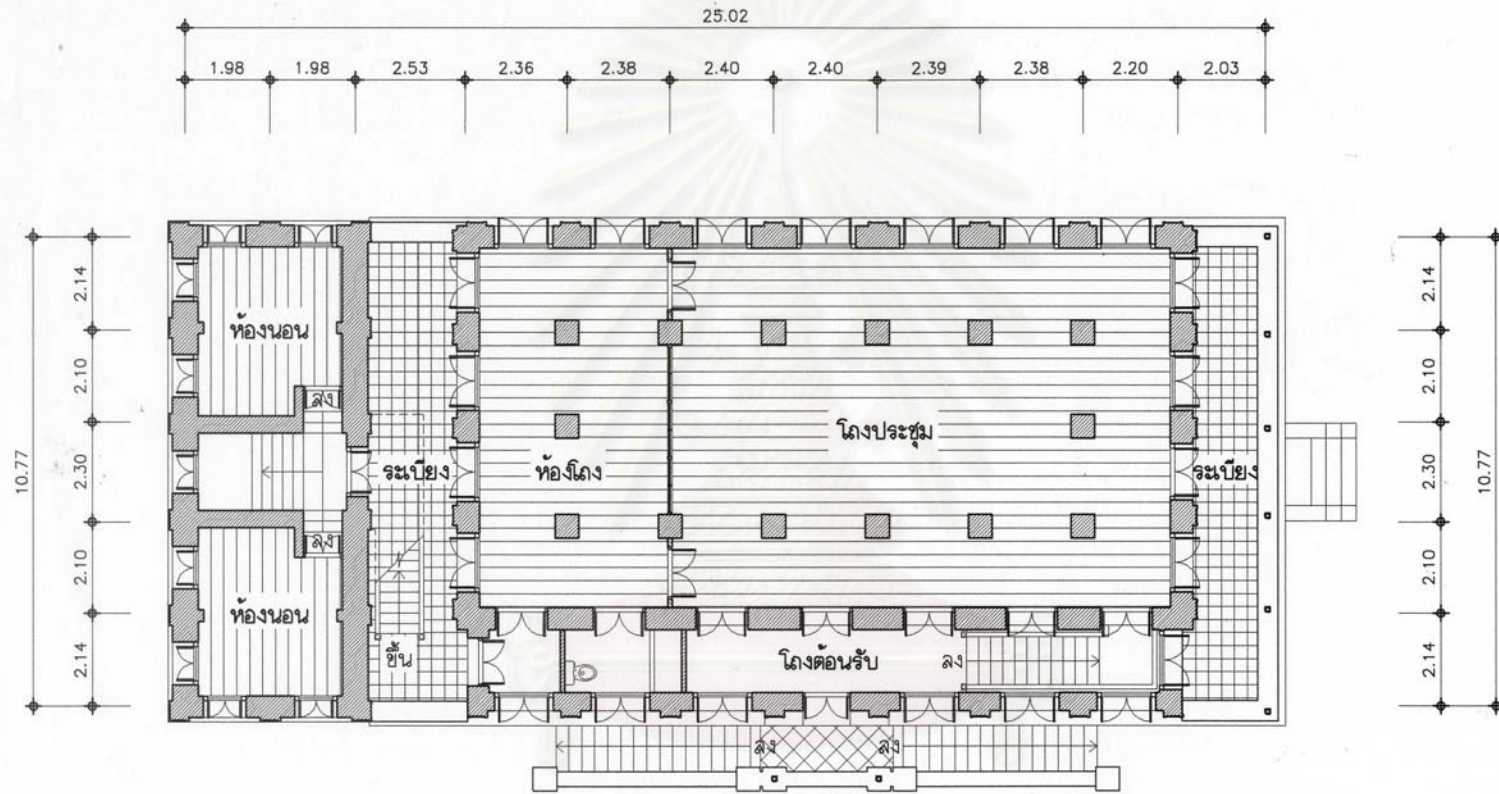

- เขตพุทธาวาส
- เขตสังฆาวาส
- เขตคณะตำหนัก
- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(สา)

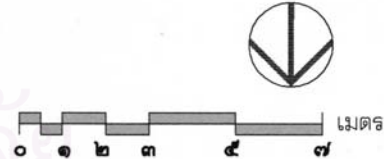

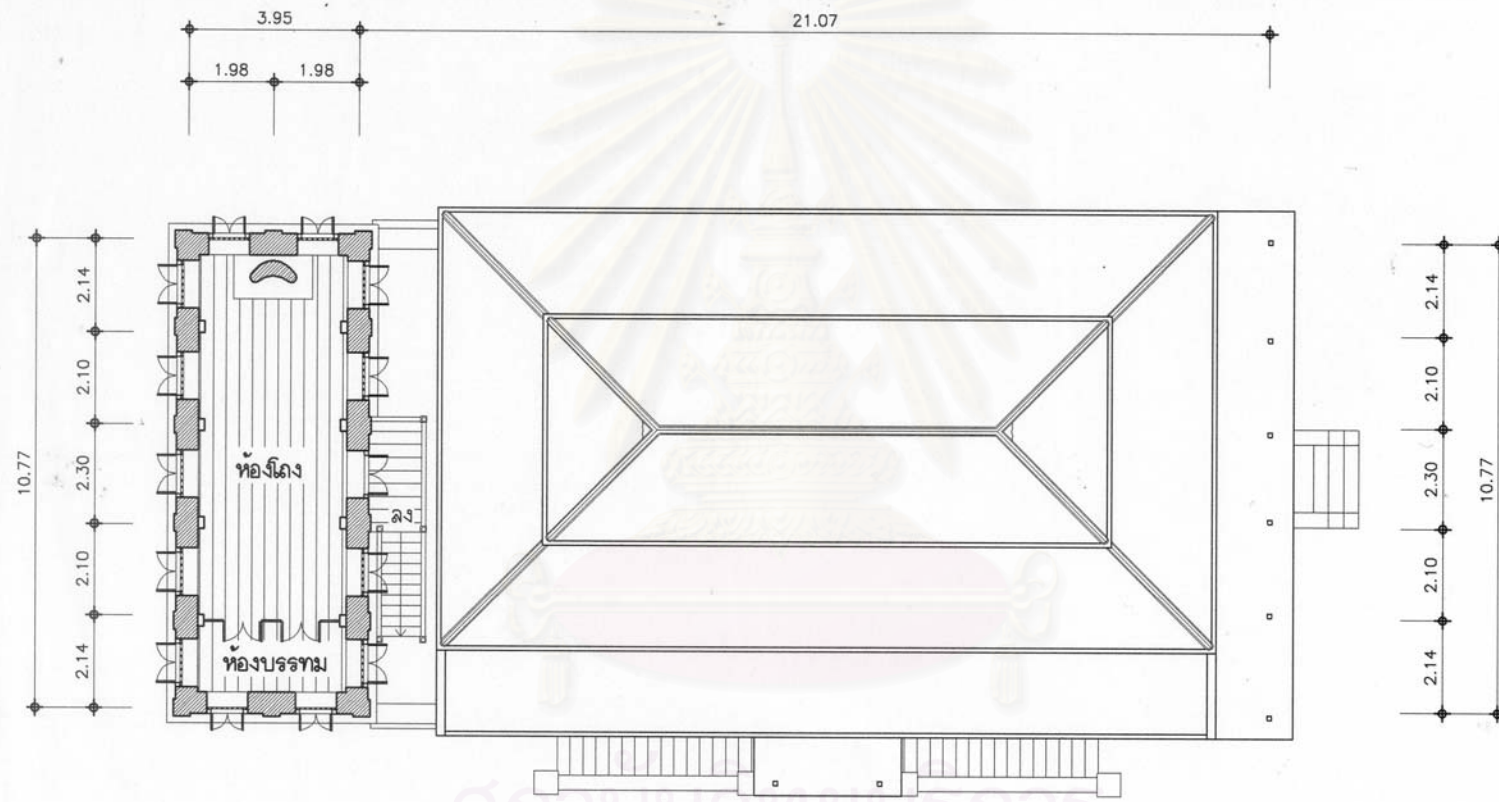
องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

๑. พระวิหารหลวง	๕. หอไตร
๒. พระเจดีย์	๖. หมู่กุฏิคณะบน
๓. พระปรางค์เขมร	๗. หมู่กุฏิคณะกลาง
๔. ปราสาทพระจอม	๘. หมู่กุฏิคณะล่าง

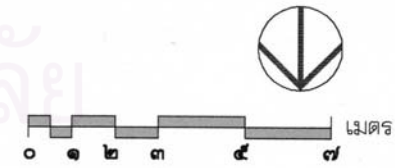

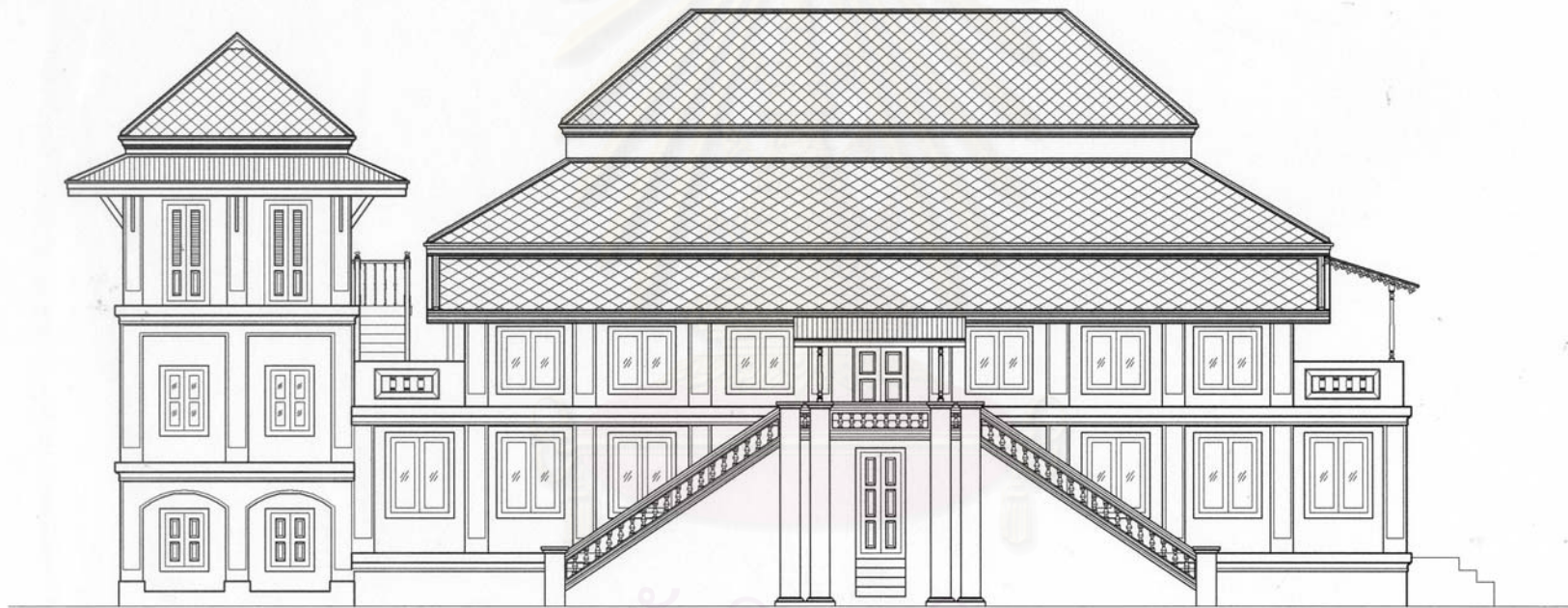
แผนผังที่ ๓-๑๐ : ผังพื้นชั้นที่ ๒ ตำนานักลมเด็จพระสังฆราช (ลา)
 วัดราชประดิษฐานธรรมศาลา

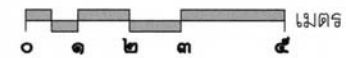
แผนผังที่ ๓-๑๑ : ผังพื้นที่ที่ ๓ ตำนานกลุ่มเด็จพระสังฆราช (ล่า)
 วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

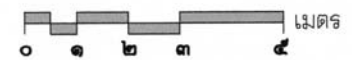
สถาบันวิทยบริการ

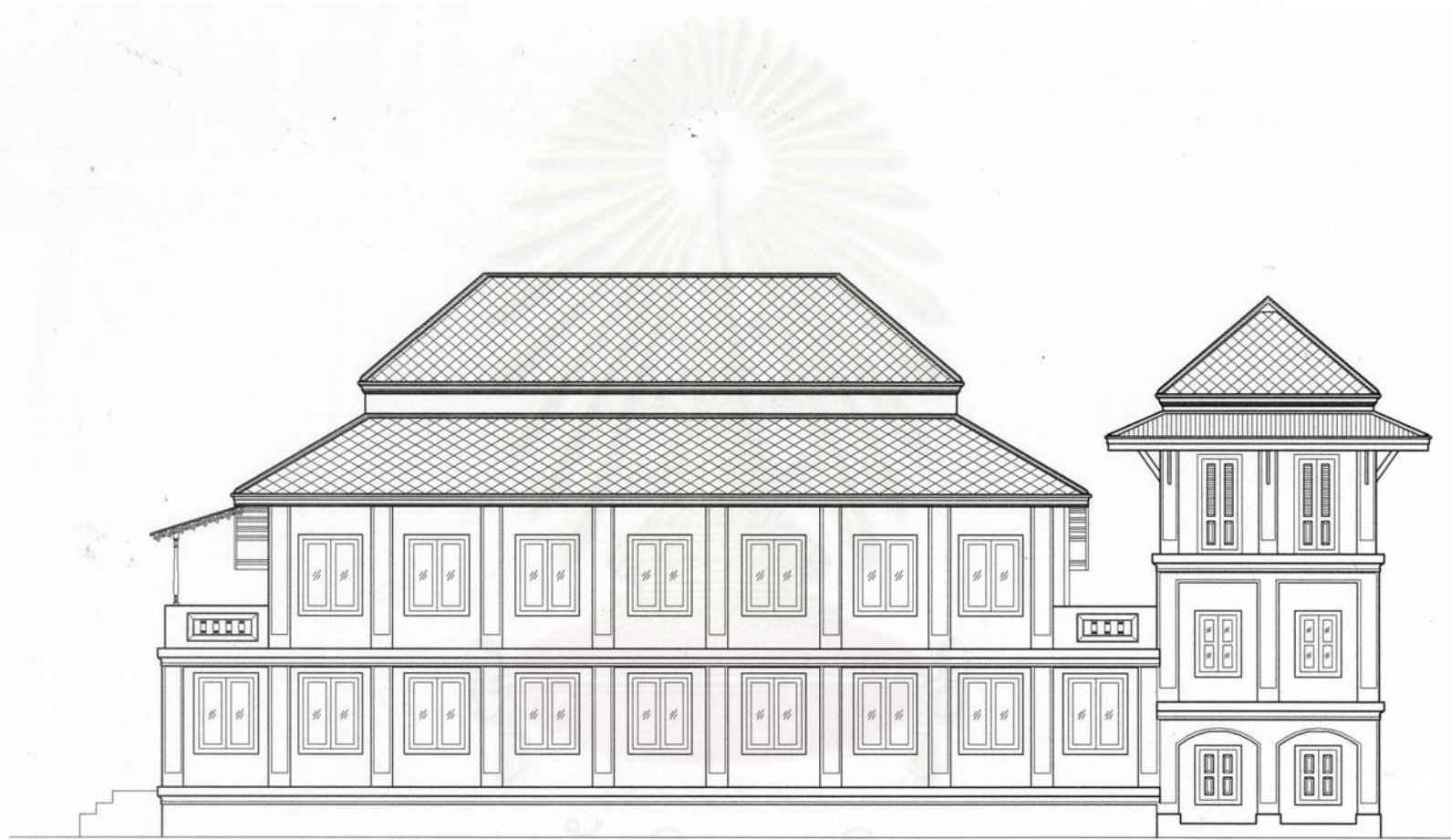
ภาพฉายเส้นที่ ๓-๙ : รูปด้านหน้า ตึกนักร้องเด็กพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร
วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

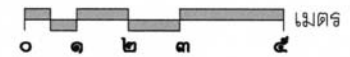
ภาพลายเส้นที่ ๓-๑๐ : รูปด้านข้าง ตำนานข่าง ตำนานกรมเด็จพระสังฆราช (ลา)
 วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

สถาบันวิทยบริการ

ภาพฉายเส้นที่ ๓-๑๑ : รูปด้านหลัง ตำนกกลมเด็จพระสังฆราช (ลา)
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

ภาพที่ ๓-๒๗ : สภาพเดิมของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) ก่อนทำการบูรณะ จะเห็นได้ว่าบริเวณระเบียงด้านหน้านั้นเดิมกันผนังไม้เป็นห้องตรง

ภาพที่ ๓-๒๘ : ด้านหน้าของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) ในปัจจุบัน

ภาพที่ ๓-๒๙ :

ด้านข้างของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา)

ภาพที่ ๓-๓๐ :

ตำหนักสูงด้านหลังของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) ใช้เป็นที่ประทับบรรทมของสมเด็จพระสังฆราช

ภาพที่ ๓-๓๑ : สภาพภายในตําหนักสูงที่ใช้ประทับบรมมของสมเด็จพระสังฆราช

ภาพที่ ๓-๓๒ : สภาพภายในห้องประชุมสงฆ์ที่ใช้สำหรับเสด็จออกกับแขกของสมเด็จพระสังฆราช

๓.๓.๕ ตำนานจันทร : วัดบวรนิเวศวิหาร

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๒) ประวัติการสร้าง

ตำหนักจันทรสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานทรัพย์ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร ซึ่งก่อนสิ้นพระชนม์ได้กราบบังคมทูลถวายเพื่อใช้ในการกุศล มาเป็นทุนในการสร้างตำหนักถวายเป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งมีลักษณะเป็นกุฎีตึก ๒ ชั้น มีขนาดรวมระเบียงกว้าง ๕ วา ๒ ศอก และยาว ๔ วา ๒ ศอก ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของตำหนักเดิม พร้อมทั้งได้สร้างตำหนักซ้ายซึ่งมีลักษณะเป็นกุฎีตึก ๒ ชั้นเช่นกัน มีขนาดกว้าง ๓ วา ยาว ๗ วา ๒ ศอก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของตำหนักเดิมด้วย^{๑๘}

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำหนักจันทร ตั้งอยู่ภายในเขตคณะตำหนักด้านทิศเหนือของตำหนักเดิม ภายในเขตคณะตำหนักประกอบไปด้วยอาคารเสนาสนะต่างๆ ที่สร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงครองวัด ได้แก่

- ตำหนักจันทร
- ตำหนักเพชร เป็นท้องพระโรงของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของตำหนักจันทร
- ตำหนักซ้าย เป็นกุฎีตึกสูง ๒ ชั้น โดยชั้นบนเดิมเป็นที่ทรงงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ส่วนชั้นล่างใช้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ในคณะ

และเสนาสนะอื่นๆ ที่มีอยู่แล้วแต่เดิมอันประกอบด้วย พระปั้นหย่า ตำหนักเดิม ตำหนักทรงพรต หอสหจร และพลับพลาพระศรีสุริเยนทราย

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น

เป็นตำหนักก่ออิฐถือปูนสูง ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๓ ห้อง ยาว ๓ ห้อง ชั้นล่างเป็นกุฎีฟานักของพระอุปัชฌาย์ กั้นผนังด้านตะวันออกเป็นห้องนอน ส่วนห้องด้านตะวันตกใช้เป็นโถงรับรอง และกั้นผนังด้านหลังเป็นส่วนบริการ(กั้นต่อเติมในภายหลัง) ด้านข้างตำหนักทางทิศตะวันออกมีบันไดก่ออิฐปูพื้นหินอ่อนสำหรับเป็นทางขึ้นสู่ชั้นบนได้ ซึ่งชั้นนี้จะเป็นชั้นประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ภายในแบ่งเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ห้องบรรทมอยู่ทางด้านทิศเหนือ และโถงรับแขกส่วนพระองค์ในส่วนด้านทิศใต้ พร้อมทั้งทำทางเดิมเชื่อมต่อกับตำหนักเดิมด้วย

^{๑๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๑๒๐-๑๒๓.

การใช้งานตำหนักต่างๆ ในสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ จะเห็นได้ว่าทรงใช้ตำหนักจันทร์เป็นตำหนักที่ประทับ โดยมีตำหนักเดิมเป็นห้องพระที่สามารถทำสังฆกรรมได้* และใช้ตำหนักซ้ายเป็นห้องทรงงาน ส่วนตำหนักเพชรนั้นได้ใช้เป็นห้องพระโรงสำหรับรับแขกสำคัญ และประชุมคณะสงฆ์ด้วย

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นอาคารสูง ๒ ชั้นแบบอิทธิพลตะวันตก โดยมีหลังคาแบบปั้นหยาคลุมทั้งตำหนัก มีค้ำยันไม้คู่รับชายคาอยู่เป็นช่วงๆ ตามแนวเสา เซึ่งชายเป็นไม้ฉลุแบบขนมปังขิงอยู่โดยรอบ

ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐถือปูนเซาะร่องทางนอน มีบัวปูนปั้นคาดแบ่งชั้นนึ่งรอบอาคาร บริเวณแนวเสายกเก็จออกมาและปั้นบัวหัวเสาพร้อมทั้งเซาะร่องเป็นแนวทางตั้งที่ตัวเสาด้วย ชุ่มประตูด้านต่างบันปุนเป็นกรอบรูปทรงเรขาคณิต โดยเน้นชุ่มหน้าต่างด้านตรงกลางอาคารปั้นเป็นรูปพระเกี้ยวมีรัศมีอยู่เหนือชุ่มทั้ง ๓ ด้าน และหน้าต่างชั้นบนจะปั้นปูนเป็นลูกกรงอยู่ด้านล่าง บานประตูด้านต่างเป็นบานไม้ฉลุปักเกล็ดระบายอากาศ และมีช่องลมไม้ฉลุอยู่เหนือประตูด้านต่างทุกบานด้วย

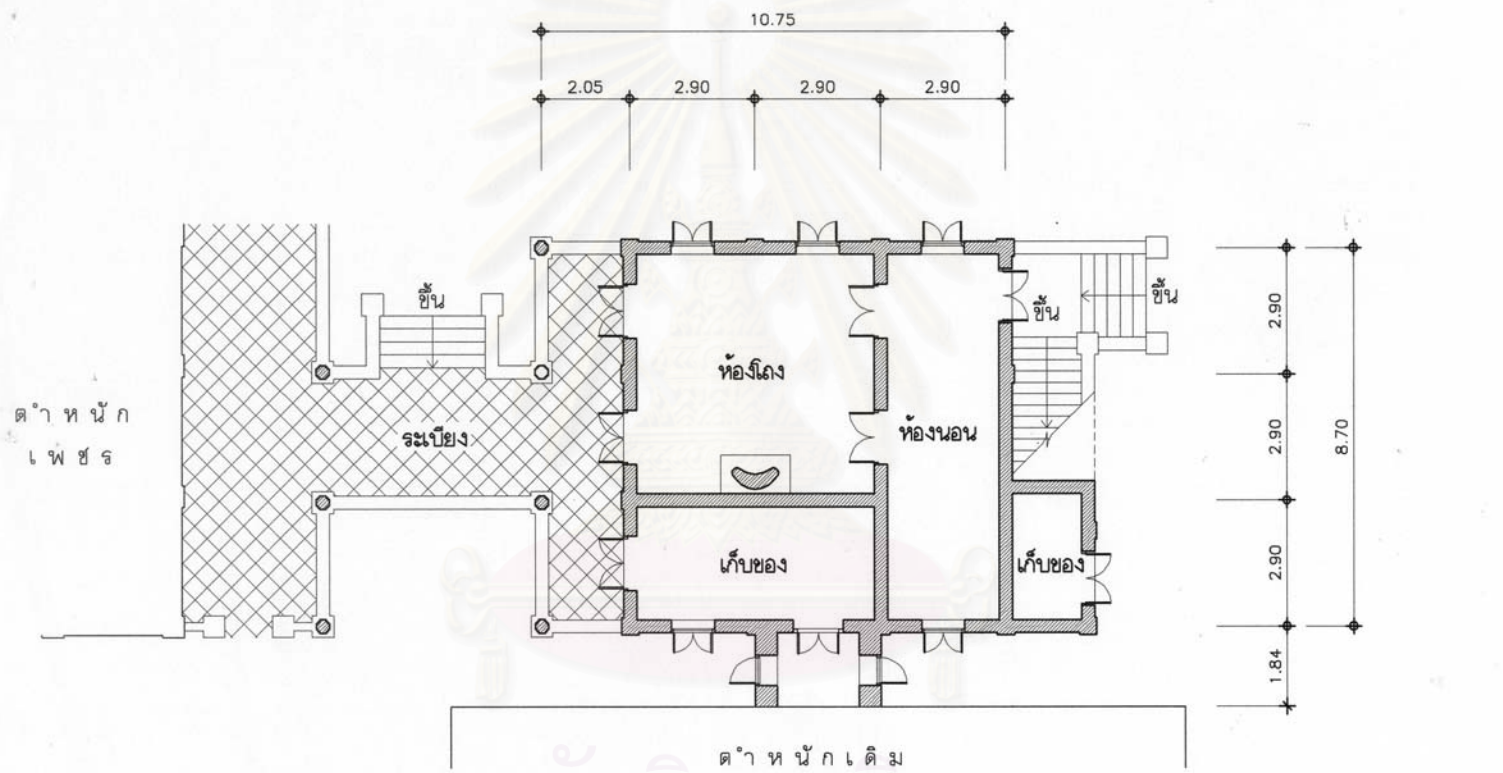
ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ มีบัวบนและบัวล่าง เจาะช่องระบายอากาศในส่วนท้องไม้ทุกช่วงเสา ยกสูงจากพื้นประมาณ ๑.๐๐ เมตร

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

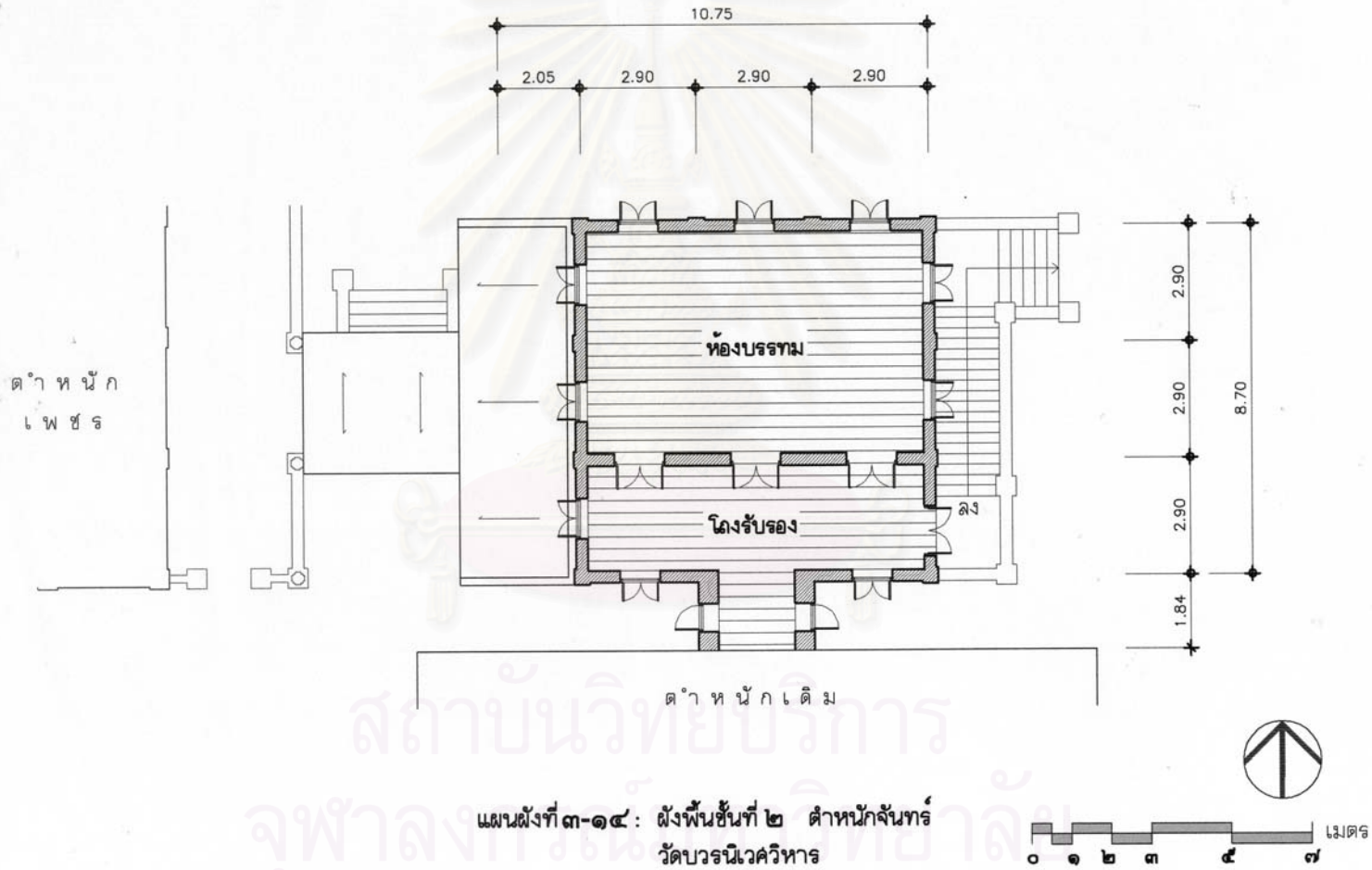
เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก มีอิฐเป็นวัสดุรับแรง ฉาบปูนปิดผิว พื้นชั้นบนปูด้วยไม้บนตงและคานไม้ โครงสร้างหลังคาใช้ระบบช่อและจันทัน มุงกระเบื้องกามูปูนปั้นปูนทับแนวลอนกระเบื้อง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดเกล้าฯ ถวายที่ภายในตำหนักเดิมให้เป็นเขตวิสุงคามสีมา เพื่อให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์สามารถสังฆกรรมแทนพระอุโบสถได้

แผนผังที่ ๓-๑๓ : ผังพื้นชั้นที่ ๑ ตำนกจันทร์
 วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๓-๓๓ : ตำนกัณฑ์จันทรบริเวณบันไดทางขึ้นไปยังชั้น ๒ ของตำหนัก ซึ่งเป็นห้องบรรทมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ภาพที่ ๓-๓๔ : ด้านหน้าตำหนักจันทรเป็นลานต้นจันทรที่เชื่อมต่อกับตำหนักเพชร และพระปั้นหย่า

๓.๓.๖ ตำนานเพชร : วัดบวรนิเวศวิหาร

๑) ความสำคัญ

เป็นท้องพระโรงของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๒) ประวัติการสร้าง

บริเวณที่ตั้งของตำหนักเพชรในปัจจุบันนี้ เดิมเคยเป็นที่ตั้งของโรงพิมพ์หลังหนึ่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารนี้อยู่ ได้ทรงสร้างขึ้นพร้อมกับตำหนักตึก โดยมีลักษณะเป็นตึกพื้น ๒ ชั้น ขนาด ๕ ห้อง ไม่มีพาไล แต่มีเฉลียงหน้าชั้นล่างใช้ตีพิมพ์ ส่วนชั้นบนใช้เก็บของ^{๑๙} จนกระทั่งถึงในปี พ.ศ.๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ถวายเพื่อใช้สร้างตำหนักเพชรขึ้น โดยได้รื้อโรงพิมพ์เดิมออกแล้วสร้างตำหนักลงในบริเวณเดิม เพื่อใช้เป็นท้องพระโรงของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ดังมีข้อความปรากฏอยู่ในประกาศทรงพระราชอุทิศตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร ตอนหนึ่งความว่า

“พระตำหนักจันทร์ ในวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จประทับอยู่นั้น เป็นที่คับแคบ เวลา มีการทำงานอันใดก็ไม่เป็นความสะดวก เพราะไม่มีท้องพระโรง เป็นที่เสด็จออกทรงรับแขกแลทำกิจการทั้งปวง จึงมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งกรมพระคลังข้างที่ ให้สร้างตำหนักขึ้นใหม่หลังหนึ่งเป็นท้องพระโรง กว้าง ๔ วา ๑ คืบ ๒ นิ้ว ยาว ๑๐ วา ๒ ศอก พื้นสูงจากดิน ๒ ศอก ๑ คืบ สูงจากพื้นถึงช่อ ๓ วา ๒ ศอก ๑๐ นิ้ว มีมุขด้านหน้าแลอ้อมจันทร์ กว้าง ๑ วา ๒ ศอก ยาว ๒ วา ๑ ศอก ๑๐ นิ้ว มีเฉลียงด้านหน้ากว้าง ๑ วา ๑ คืบ ๘ นิ้ว ยาวตลอดด้านยาวของพระตำหนัก มีทางเดินเชื่อมต่อกันกับพระตำหนักจันทร์ พระราชทานนามว่า พระตำหนักเพชร”^{๒๐}

ตำหนักเพชรนี้ได้ใช้เป็นท้องพระโรงสำหรับเสด็จออกรับแขกและอาคันตุกะต่างๆ มาตลอดรวมทั้งยังใช้เป็นสถานที่ประชุมของมหาเถรสมาคมมาจนกระทั่งถึงในปัจจุบันอีกด้วย

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำหนักเพชรตั้งอยู่ภายในเขตคณะตำหนัก ข้างตำหนักจันทร์ทางทิศตะวันตก หันหน้าตำหนักเข้าสู่ลานกลางของคณะ

^{๑๙} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๒๘-๒๙.

^{๒๐} ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร สมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงครองวัด, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๐๓), หน้า ๑๔๓.

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น

เป็นตำหนักโถงก่ออิฐฉาบปูนชั้นเดียว ยกใต้ถุนสูง ขนาดกว้าง ๓ ห้อง ยาว ๗ ห้อง มีระเบียงหน้ายาวตลอดด้านข้างตำหนักทางทิศตะวันออกเชื่อมต่อไปจนถึงตำหนักจันทร์ โดยมีหลังคาคลุมตลอด มีบันไดทางขึ้นอยู่ ๒ ทาง คือด้านหน้าตำหนักส่วนยื่นออกเป็นมุขทางเข้า และบันไดตรงทางเชื่อมระหว่างตำหนักจันทร์อีกหนึ่งบันได ภายในตำหนักเป็นห้องโถงโล่ง ไม่มีเสายภายใน สำหรับใช้เป็นห้องประชุม และกั้นฝาไม้มีประตูเข้าออกบริเวณด้านท้ายตำหนักสำหรับเป็นห้องเตรียมงานและเก็บสิ่งของต่าง ๆ ของตำหนักด้วย

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นอาคารแบบอิทธิพลตะวันตก โดยมีหลังคาแบบปั้นหยาคคลุมทั้งตำหนัก ส่วนมุขทางเข้าเป็นหลังคาจั่วเปิด หน้าบันก่ออิฐฉาบปูนประดับปูนปั้นก้านขดลายดอกพุดตานล้อมรอบพระมงกุฎ อันเป็นตราประจำพระองค์รัชกาลที่ ๖ ตามสันหลังคามีปราสาทปูนปั้นประดับอยู่โดยตลอด ชายคามีค้ำยันไม้ฉลุรองรับอยู่ตามเสาทุกต้น

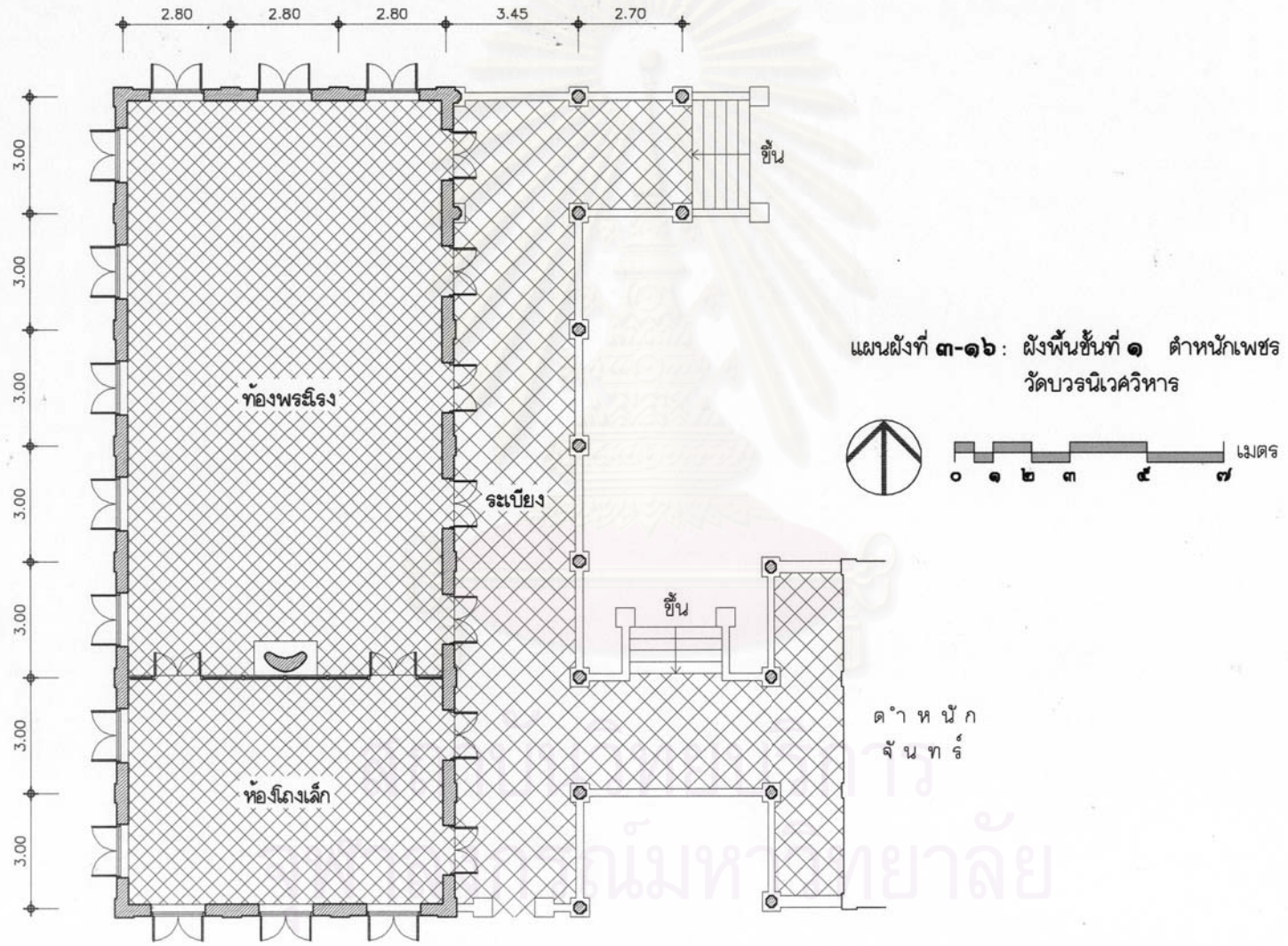
ตัวเรือนเป็นฉาบปูนทาสีเรียบ และปั้นปูนเป็นเสาเก็จทุกต้นเสา มีบัวหัวเสารัดรอบอาคาร เหนือบัวเป็นคอสองเจาะช่องแสงลูกฟักกระจก ชุ่มประตูหน้าต่างปั้นปูนเป็นรูปทรงโค้งประทุนประดับลายดอกพุดตาน ส่วนบานประตูและหน้าต่างเป็นบานไม้ลูกฟักบานกระทุ้งเกล็ดระบายอากาศ มีช่องแสงลูกฟักกระจกอยู่เหนือประตูหน้าต่างทุกบาน ระเบียงหน้าตำหนักมีเสาย่อมุมประดับบัวหัวเสารองรับตลอดตามยาว และระหว่างเสามีแผงปูนปั้นก้านขดลายดอกพุดตานเจาะโปร่งประดับอยู่ตลอดทุกช่วงเสาด้วย

ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ มีบัวบนและบัวล่าง เจาะช่องระบายอากาศในส่วนท้องไม้ทุกช่วงเสา ยกสูงจากพื้นประมาณ ๑.๐๐ เมตร

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบเสาและคาน ใช้คอนกรีตเสริมเหล็กเป็นวัสดุรับแรง และใช้อิฐฉาบปูนสำหรับก่อผนัง พื้นปูกระเบื้องแกรนิตสลับลายวางทแยง หลังคาใช้โครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กช่วงกว้าง ซึ่งเป็นโครงสร้างที่นิยมใช้กันในสมัยรัชกาลที่ ๖ หลังคามุงกระเบื้องดินเผาหางมนทั้งหมด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๓-๓๕ : รูปด้านหน้าตึกเพชกร ส่วนที่หันเข้าสู่ลานต้นจันทร์

ภาพที่ ๓-๓๖ : รูปด้านหลัง ตึกเพชกร

๓.๓.๗ พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ : วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณวิวัฒน์ และสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน)

๒) ประวัติการสร้าง

พระที่นั่งสีตลาภิรมย์นี้เดิมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้สร้างเป็นพระที่นั่งเย็นในพระราชวังชั้นใน มีลักษณะเป็นตึกจีนสูง ๓ ชั้น ตั้งอยู่ในบริเวณตำหนักสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีใกล้ประตูสนามราชกิจ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงโปรดฯ ให้สร้างหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทขึ้นในบริเวณที่ตั้งของตำหนักนี้ จึงจำเป็นต้องรื้อพระที่นั่งองค์นี้ลง ประกอบกับได้มีการสถาปนาวัดราชบพิธขึ้นในเวลาเดียวกัน จึงได้ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อมาสร้างไว้ ณ วัดราชบพิธ เพื่อใช้เป็นที่พักของเจ้าอาวาสรูปแรกของวัด^{๒๑}

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณวิวัฒน์ ทรงครองวัดราชบพิธ ก็ได้ใช้พระที่นั่งสีตลาภิรมย์นี้เป็นที่ประทับจนตลอดพระชนมายุ โดยพระองค์ทรงประทับอยู่บนชั้น ๓ ของพระที่นั่งและใช้ชั้น ๒ เป็นที่ทรงงาน ส่วนเวลาเสด็จออกรับแขกสำคัญก็ทรงใช้ตำหนักอรุณซึ่งตั้งอยู่หน้าพระที่นั่งเป็นห้องพระโรง และเมื่อถึงสมัยสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) ทรงครองวัดต่อมา ก็ยังคงใช้พระที่นั่งองค์นี้ประทับเช่นกัน แต่จะทรงประทับที่ชั้น ๒ แทน และปรับปรุงบริเวณชั้น ๓ ให้เป็นที่เก็บสมบัติส่วนพระองค์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณวิวัฒน์ด้วย

และในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๕ พระที่นั่งสีตลาภิรมย์นี้ได้ชำรุดทรุดโทรมลงมาก ทางวัดจึงได้มีการบูรณะซ่อมแซมครั้งใหญ่ โดยรื้อหลังคาออกทำใหม่ทั้งหมด และทำห้องเพิ่มอีก ๒ ห้องที่เฉลียงด้านบนของพระที่นั่ง หน้าต่างของตัวอาคารชั้นบนรวมทั้งห้องที่สร้างเพิ่มใหม่และหอพระของเดิมนั้นเป็นลวดลายแกะสลักแบบจีนและถูกทาสีทับไว้หมด ดังนั้นในการซ่อมแซมครั้งนี้จึงได้ขูดสีออกและลงรักปิดทองลวดลายดังกล่าวด้วย บริเวณตัวอาคารภายนอกทั้งชั้นบน ชั้นกลาง ได้ทาสีใหม่ทั้งหมด ส่วนศาลาข้างพระที่นั่งทั้ง ๒ หลังนั้น โปรดให้นายประเวศ ลิ้มปรีงษ์ กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร ดำเนินการออกแบบก่อสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๗-๒๕๑๘ เพื่อใช้เป็นศาลาสำหรับรับรองแขกที่มาเข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชด้วย^{๒๒}

ปัจจุบันพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ใช้เป็นที่พักของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (ทองเจือ จินตาทโร) เจ้าอาวาสวัดราชบพิธองค์ปัจจุบัน ส่วนศาลารับรองแขกนั้นถูกใช้เป็นที่เก็บพระพุทธรูปแทนทั้งสองหลัง

^{๒๑} ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ, หน้า ๘๗.

^{๒๒} ประวัติวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒๓-๑๒๖.

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

พระที่นั่งสัตตลาภิรมย์ ตั้งอยู่ภายในเขตคณะกลาง ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเขตพุทธาวาส บริเวณด้านหลังตำหนักอรุณ ภายในเขตคณะกลางจะประกอบไปด้วยอาคารเสนาสนะต่างๆ ได้แก่ กุฏิสงฆ์ จำนวน ๖ หลัง เป็นกุฏิ ๒ ห้อง ๒ ชั้น ๔ หลัง และกุฏิ ๓ ห้อง ๒ ชั้น อีก ๒ หลัง

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสูง ๔ ชั้น ขนาดกว้าง ๒ ห้อง ยาว ๕ ห้อง โดยชั้นล่างสุดใช้เป็นห้องเก็บของ ห้องพักศิษย์วัดและห้องน้ำ ส่วนชั้นที่ ๒ เป็นชั้นประทับของสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) จะมีบันไดทางขึ้นอยู่ด้านหน้าพระที่นั่งเชื่อมต่อกับตำหนักอรุณได้ ภายในชั้นห้องด้านตะวันออกด้วยฝาไม้เป็นห้องบรรทม และกันผนังก่ออิฐถือปูนทางด้านตะวันตกเป็นห้องครัว ส่วนห้องกลางเป็นโถงมีบันไดขึ้นไปยังชั้นที่ ๓ อันเป็นชั้นประทับของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดีศรีวิวัฒน์ได้ ซึ่งชั้นนี้จะแบ่งเป็นห้องบรรทมอยู่ทั้งสองข้างของพระที่นั่ง โดยสันนิษฐานว่าสมเด็จพระสังฆราชเจ้าน่าจะใช้ห้องด้านตะวันออกเป็นห้องบรรทม และใช้ห้องด้านตะวันตกเป็นห้องทรงพระสำราญ ส่วนห้องกลางนั้นเป็นห้องโถงขนาดใหญ่มีทางเดินเชื่อมกับชั้นที่ ๓ ของตำหนักอรุณอันเป็นหอประชุมสงฆ์ได้ และชั้นที่ ๔ จะมีลักษณะเป็นหอคอยขนาด ๒ ห้อง อยู่ด้านหน้าพระที่นั่ง ใช้เป็นห้องพระมีบันไดขึ้นจากชั้นที่ ๓ ได้

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นพระที่นั่งแบบอิทธิพลจีน โดยมีหลังคาอยู่ ๔ ส่วน ได้แก่ ส่วนห้องบรรทมทั้งสองข้างเป็นหลังคาจั่วซ้อนเดียว ตับเดียว ส่วนห้องโถงกลางเป็นหลังคาปั้นหย่า ซ้อนเดียว ๒ ตับ และส่วนห้องพระเป็นหลังคาจั่วซ้อนเดียว ๒ ตับ หน้าบันเป็นก่ออิฐถือปูนเขียนสีรูปดอกบัว และประดับตามมุมหลังคาด้วยปูนปั้นลายก้านขดกระบวนจีน

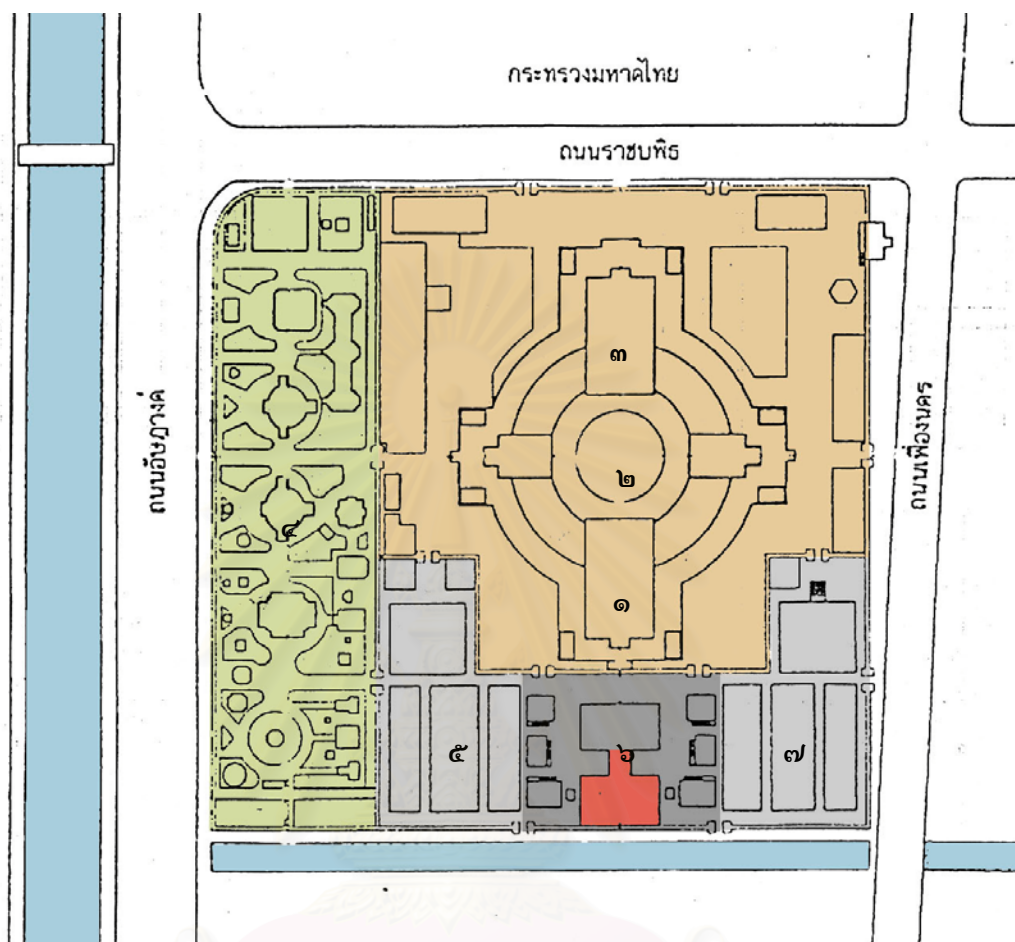
ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐถือปูนทาสีเรียบ เจาะช่องเปิดโดยรอบ บานประตูหน้าต่างเฉพาะชั้นบนเป็นบานไม้แกะสลักปิดทองลวดลายจีน ส่วนบานด้านล่างเป็นบานกรอบไม้ลูกฟักกระจกทั้งหมด

ฐานอาคารไม่ได้ก่อแยกจากตัวเรือน แต่มีลักษณะเป็นผนังที่ก่อต่อจากตัวอาคารลงมาจดพื้นดิน

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก มีอิฐเป็นวัสดุรับแรง ฉาบปูนปิดผิว พื้นภายในของชั้นที่ ๒ ปูด้วยไม้บดงและคานไม้ ส่วนพื้นชั้นที่ ๓ และ ๔ เป็นไม้วางบนพื้น ค.ส.ล. โครงสร้างหลังคาใช้ระบบช่อและจันทัน เป็นไม้ทั้งหมด และมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา ปั้นปูนทับแนวแบบหลังคาจีน

แผนผังที่ ๓-๑๗ : ผังบริเวณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (แสดงพระที่นั่งสี่ตลาภิรมย์)

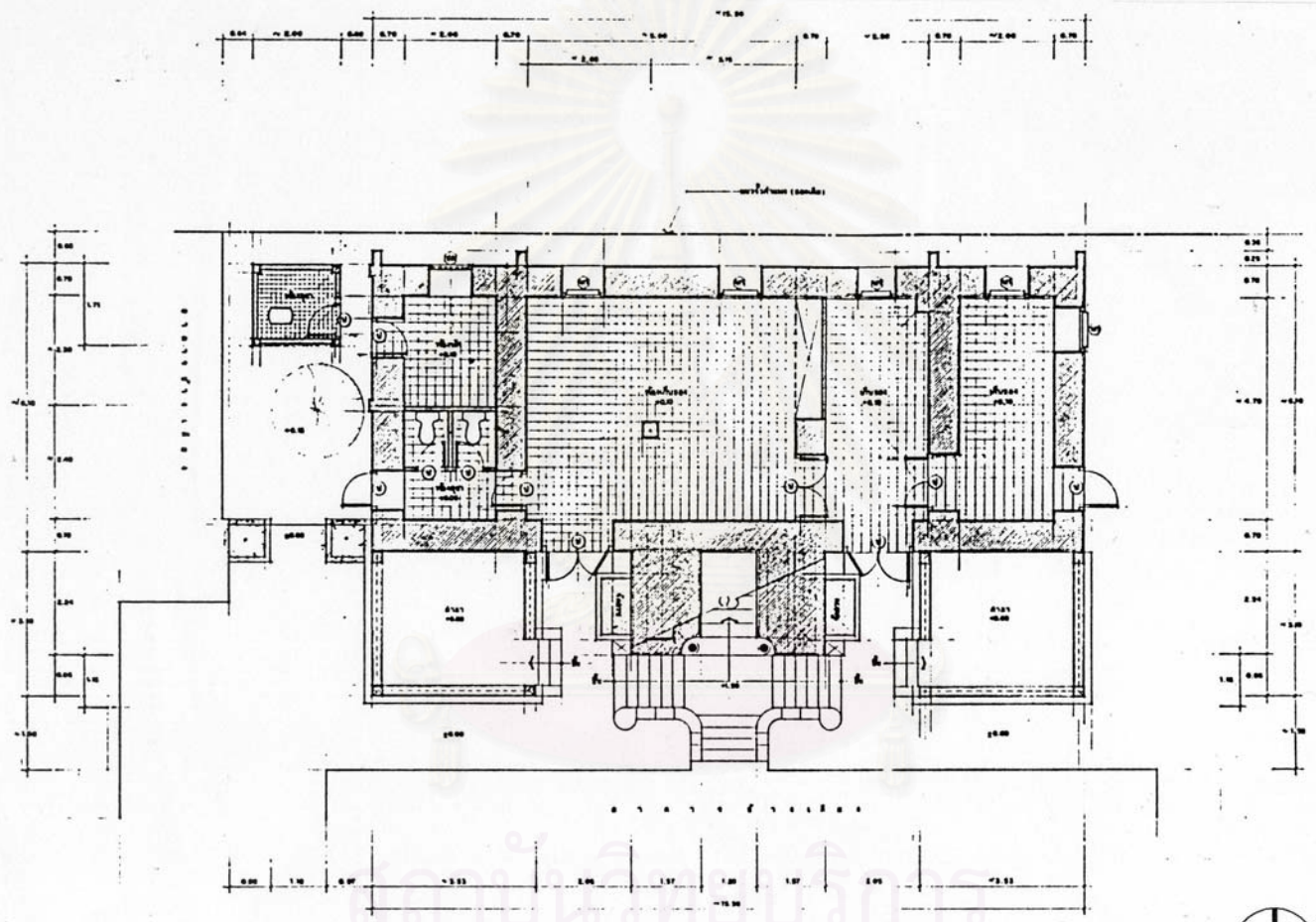

- เขตพุทธาวาส
- เขตสังฆาวาส
- เขตคณะตำหนัก
- พระที่นั่งสี่ตลาภิรมย์
- แม่น้ำ ลำคลอง
- เขตอุปจารของวัด

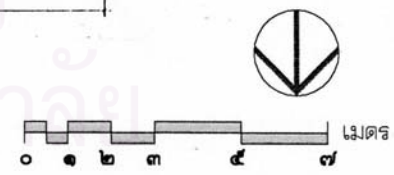

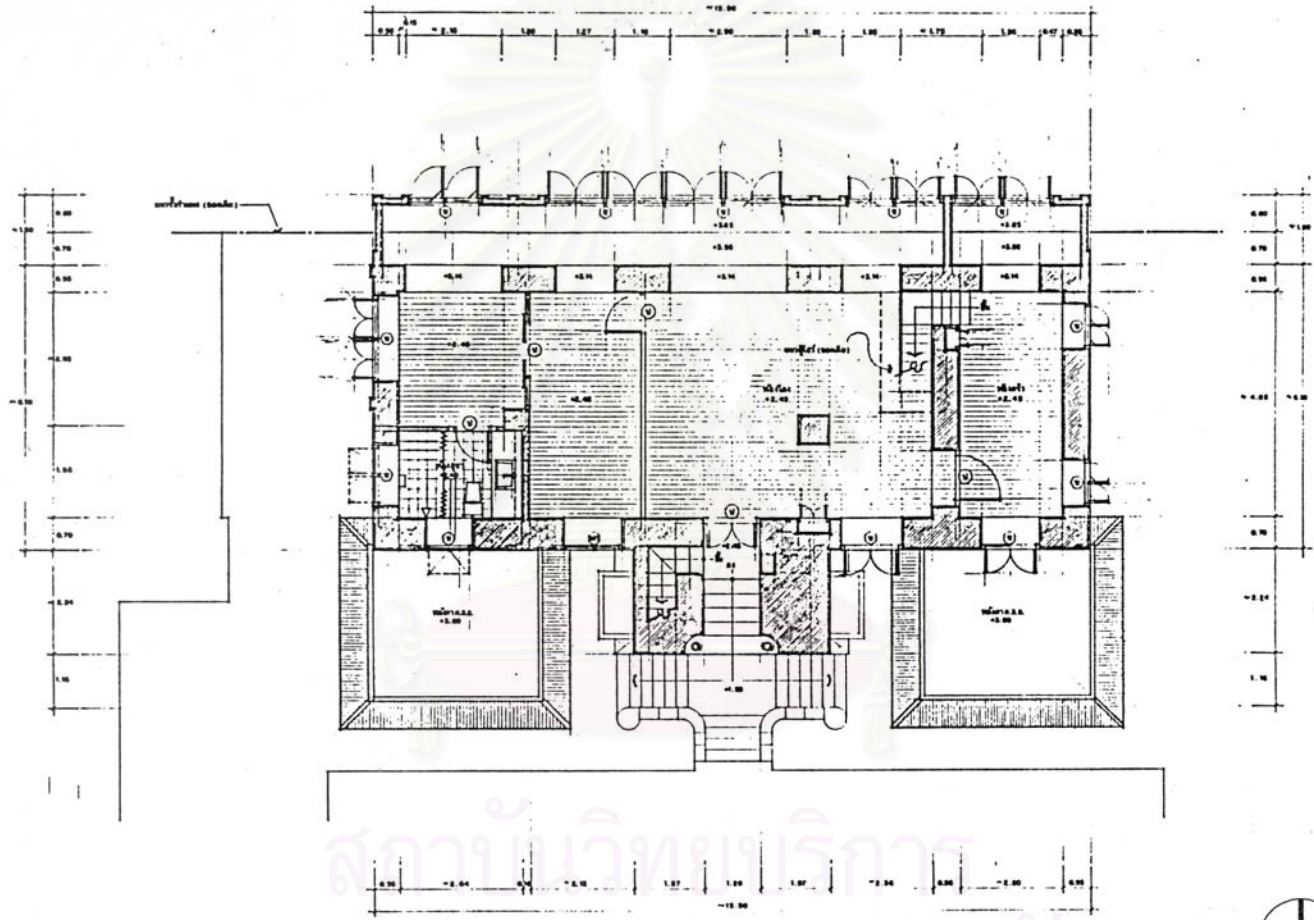
องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

๑. พระอุโบสถ	๕. หมุกุฎิคณะใน
๒. พระเจดีย์	๖. หมุกุฎิคณะกลาง
๓. พระวิหาร	๗. หมุกุฎิคณะนอก
๔. สุสานหลวง	

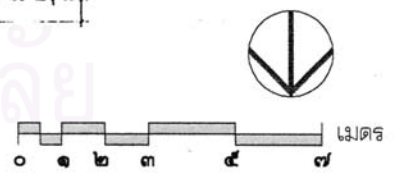

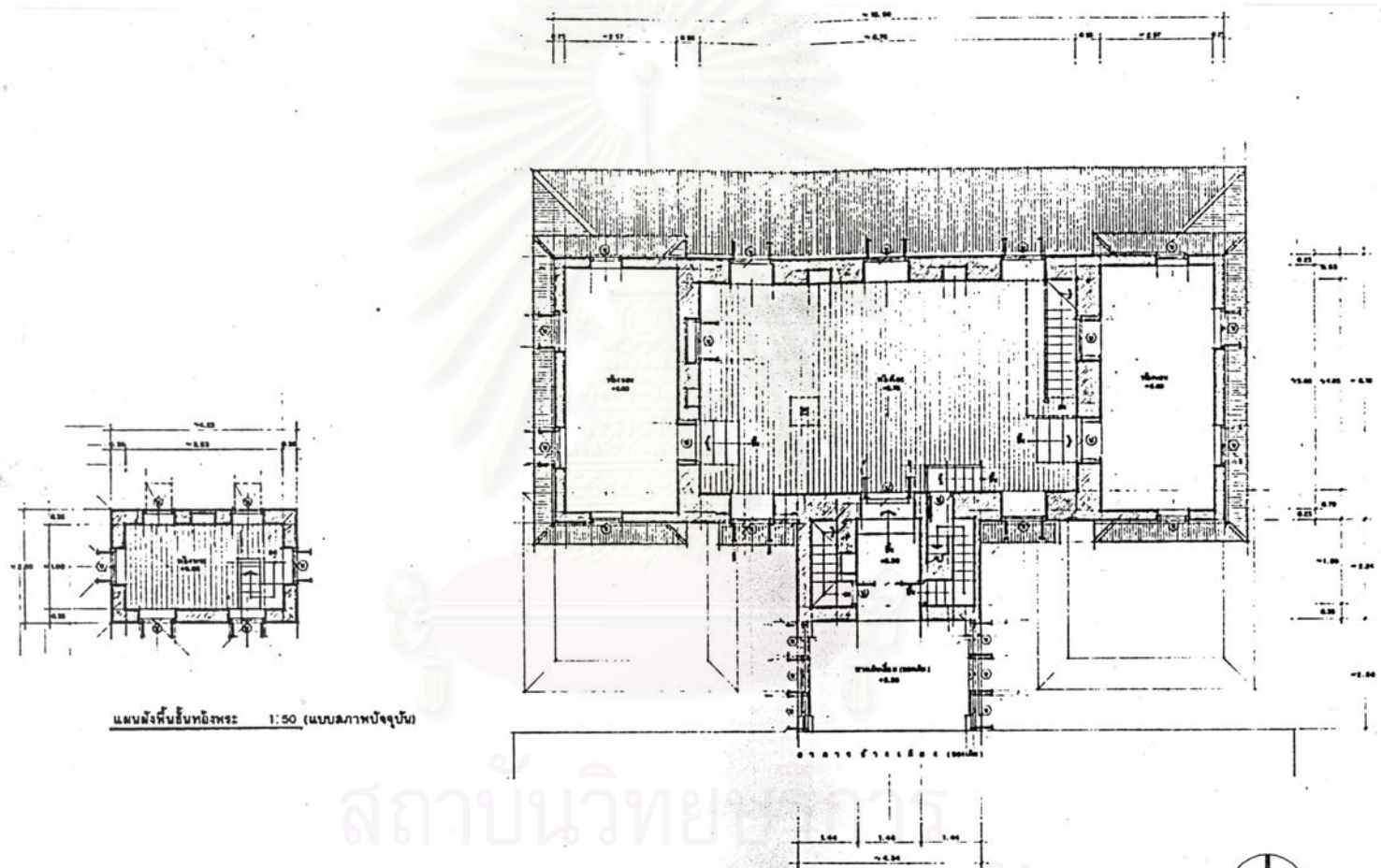
แผนผังที่ ๓-๑๘ : ผังพื้นชั้นที่ ๑ พระที่นั่งสีลาภิรมย์
 วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
 (ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

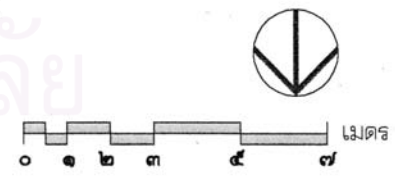
แผนผังที่ ๓-๑๙ : ฝั่งพื้นที่ ๒ พระที่นั่งลิตลาภิรมย์
 วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
 (ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและทัศนศิลป์ กรมศิลปากร)

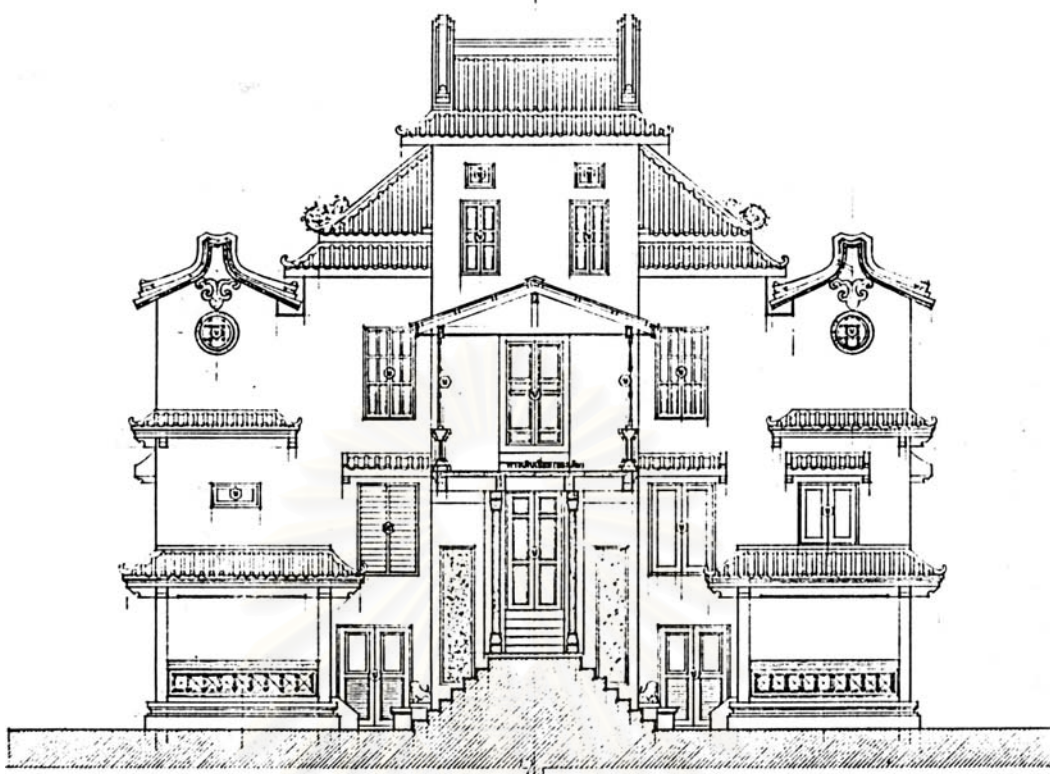

แผนผังพื้นที่ห้องพระ 1:50 (แบบสถาปัตย์ปัจจุบัน)

แผนผังที่ ๓-๒๐ : ผังพื้นที่ชั้นที่ ๓,๔ พระที่นั่งสิตลาภิรมย์
 วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
 (ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

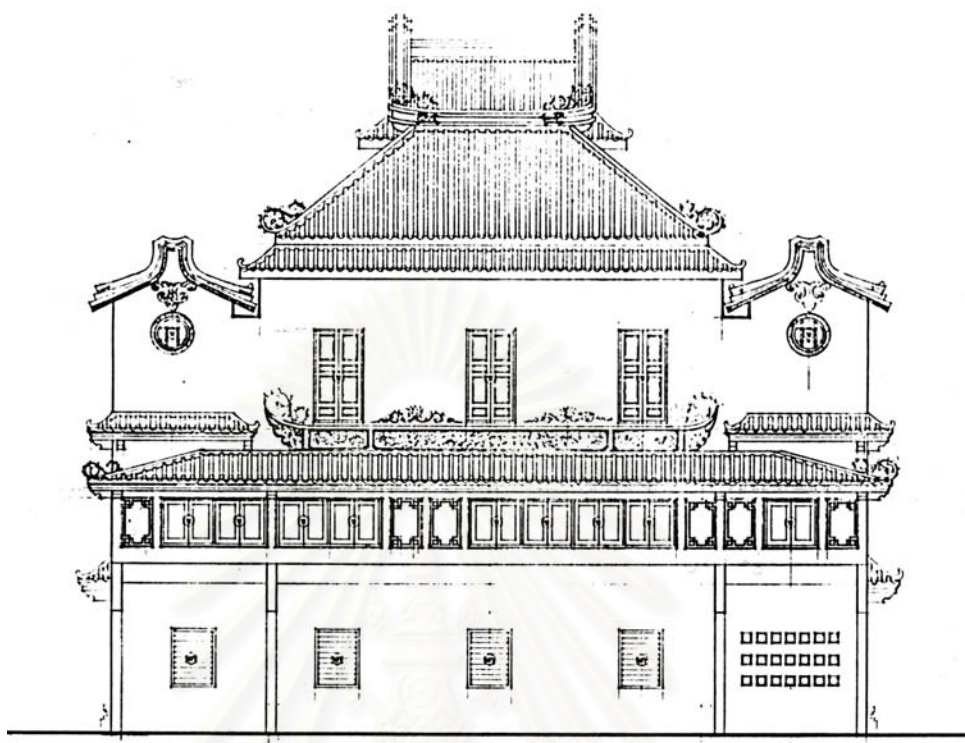

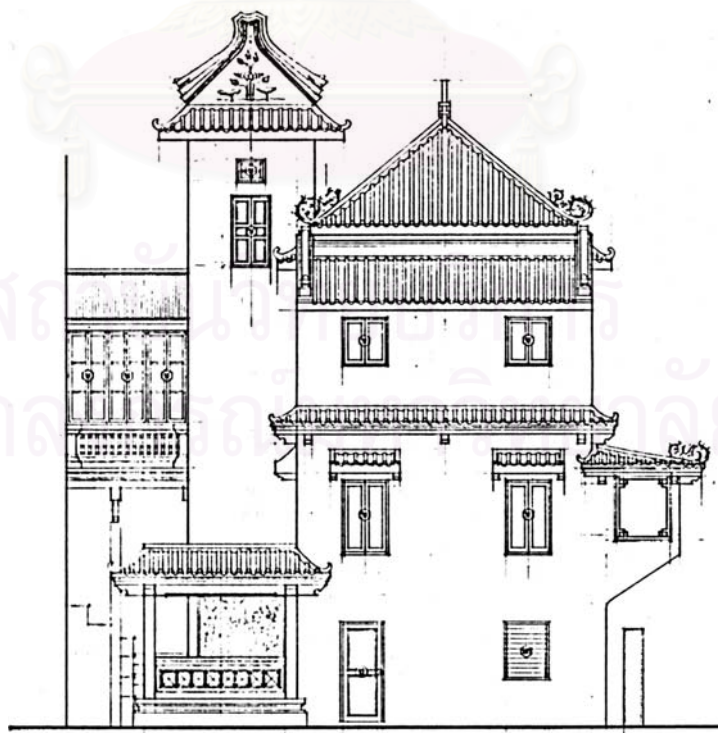
ภาพลายเส้นที่ ๓-๑๒ : รูปด้านหน้า พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
(ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

ภาพลายเส้นที่ ๓-๑๓ : รูปด้านข้าง พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
(ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

ภาพลายเส้นที่ ๓-๑๔ : รูปด้านหลัง พระที่นั่งสัตตลาภิรมย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
(ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

ภาพลายเส้นที่ ๓-๑๕ : รูปด้านข้าง พระที่นั่งสัตตลาภิรมย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
(ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

ภาพที่ ๓-๓๗ : สภาพของพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ขณะรื้อตำหนักอรุณ
จะเห็นได้ว่าห้องบรรทมที่อยู่ทั้ง ๒ ข้างของชั้นที่ ๓
นั้นยังไม่ได้รับการสร้าง เป็นเพียงระเบียงโถงเท่านั้น

ภาพที่ ๓-๓๘ : สภาพของพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ในปัจจุบัน

ภาพที่ ๓-๓๙ : ด้านหลังของพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ ติดกับคลองหลังวัด

ภาพที่ ๓-๔๐ : สภาพภายในบริเวณชั้น ๒ ของพระที่นั่งสีตลาภิรมย์

๓.๓.๘ ตำนานกอรุณ : วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๑) ความสำคัญ

เป็นหอประชุมสงฆ์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดี และสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน)

๒) ประวัติการสร้าง

ตำนานกอรุณนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๓ พร้อมกับการสร้างวัด เพื่อใช้เป็นที่ประทับของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร เจ้าอาวาสองค์แรกของวัดราชบพิธ ดังปรากฏหลักฐานจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดี ตอนหนึ่งมีความว่า

“ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชศรัทธาโปรดฯ ให้สถาปนาวัดราชบพิธ เมื่อปีมะเส็งพุทธศักราช ๒๔๑๒ เป็นปีที่ ๒ แห่งรัชกาลนั้น พระราชทานวิสุงคาม และผูกเป็นมหาพัทธสีมาแล้ว โปรดฯ ให้ก่อสร้างตำหนักกอรุณนี้ เพื่อเป็นที่ประทับแห่งพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ ผู้เป็นเสด็จพระอาจารย์ของข้าพเจ้า ซึ่งโปรดฯ ให้เสด็จมาแต่วัดโสมนัสวิหาร ประทับเป็นประธานสงฆ์ในวัดราชบพิธนี้ ๆ กำหนดลงมือก่อนสร้างเมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ตรงวันเสาร์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๓๒ ๆ ๔๐ วัน แล้วเสร็จ”^{๒๓}

และในปี พ.ศ. ๒๔๖๗ เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดีได้ครองวัดต่อมา ทรงเห็นว่าตำหนักกอรุณนั้นทรุดโทรมลงไปมาก จึงขอพระบรมราชานุญาตทำการซ่อมแซมโดยใช้ทุนของวัดและของพระองค์เอง ซึ่งการบูรณะในคราวนี้ได้ทำการรื้ออาคารลงทั้งหมดแล้วก่อฐานรากและคานให้เป็นคอนกรีตแทนคานไม้เดิม พร้อมทั้งหันหน้าตำหนักจากเดิมที่หันเข้าหาพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ เป็นหันออกไปทางทิศเหนือเข้าสู่พระวิหารแทนดังในปัจจุบัน พร้อมทั้งสร้างสะพานเชื่อมระหว่างตำหนักกอรุณและพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ขึ้นในคราวนี้ด้วย^{๒๔}

ตำหนักกอรุณจึงได้ใช้เป็นที่เสด็จออกรับแขกของทั้งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดี และสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) ที่ทรงครองวัดในเวลาต่อมา และในสมัยนี้เองสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์) ก็ทรงให้แก้ไขชั้นบนของตำหนักกอรุณเพื่อใช้เป็นพิพิธภัณฑสถานสำหรับเก็บโบราณวัตถุของวัด และสมบัติส่วนพระองค์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ด้วย

^{๒๓} วาทแห่งวาสน์ และประวัติตำหนักกอรุณ (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๙.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕ - ๒๘.

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำหนักอรุณตั้งอยู่ภายในเขตคณะกลาง ด้านหลังพระวิหารทางทิศใต้ของวัดราชบพิธ โดยภายในคณะจะประกอบไปด้วย พระที่นั่งสีตลาภิรมย์อยู่ทางด้านหลัง และกุฏิสงฆ์วางขนานอยู่ทั้งสองข้าง จำนวนข้างละ ๓ หลัง

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสูง ๓ ชั้น ขนาดกว้าง ๔ ห้อง ยาว ๗ ห้อง ชั้นล่างเป็นห้องโถงโถงเดิมใช้เป็นที่เก็บของและที่พักของศิษย์วัด (ปัจจุบันใช้เป็นกุฏิพระสงฆ์) มีทางเข้าอยู่ด้านหน้าใต้บันไดทางขึ้นชั้น ๒ ซึ่งเป็นชั้นที่ใช้สำหรับเสด็จออกรับแขกและเป็นห้องเรียนพระปริยัติธรรมในสมัยของสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์) โดยภายในเป็นห้องโถงโถง มีเสาร่วมในอยู่ทั้งสองข้าง (ภายหลังมากันฝาไม้เป็นกุฏิสงฆ์อยู่ทางห้องด้านทิศตะวันออก) ด้านหน้าทางเข้ามีระเบียงปูพื้นหินอ่อนต่อกับบันไดทางขึ้น ส่วนด้านหลังมีบันไดเป็นสองตอนต่อเชื่อมกับพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ที่ชั้น ๒ อันเป็นชั้นประทับของสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์) ได้ และที่มุมตำหนักทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือจะมีบันไดสำหรับขึ้นสู่ชั้นที่ ๓ ได้ ซึ่งชั้นนี้เดิมใช้เป็นที่เสด็จออกรับแขกของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดี ก่อนจะมาจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ดังในปัจจุบัน โดยภายในจะเป็นห้องโถงโถง กั้นฝาบริเวณพื้นที่เสาร่วมนอกด้านหน้าใช้เป็นทางเดิน ก่อนที่จะเข้าไปสู่โถงรับแขกด้านในที่ เป็นห้องโถงยกฝ้าเพดานสูง และกั้นห้องส่วนหนึ่งสำหรับใช้เก็บสิ่งของต่าง ๆ ด้านหลังมีทางเดินเชื่อมต่อกับพระที่นั่งสีตลาภิรมย์ได้เช่นกัน โดยจะตรงกับชั้นที่ ๓ อันเป็นชั้นประทับของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นตำหนักโถงรูปแบบเลียนอย่างตะวันตก โดยมีหลังคาจั่วซ้อนเดียว ๒ ตับ หน้าบันก่ออิฐถือปูนเรียบ มีบันลมนูนบันลวดลายหอยจับหลัก ยื่นชายคารอบอาคารโดยมีค้ำยันเป็นปูนปั้นบรรจุลายดอกไม้ไว้รับอยู่ทุกช่วงแนวเสา

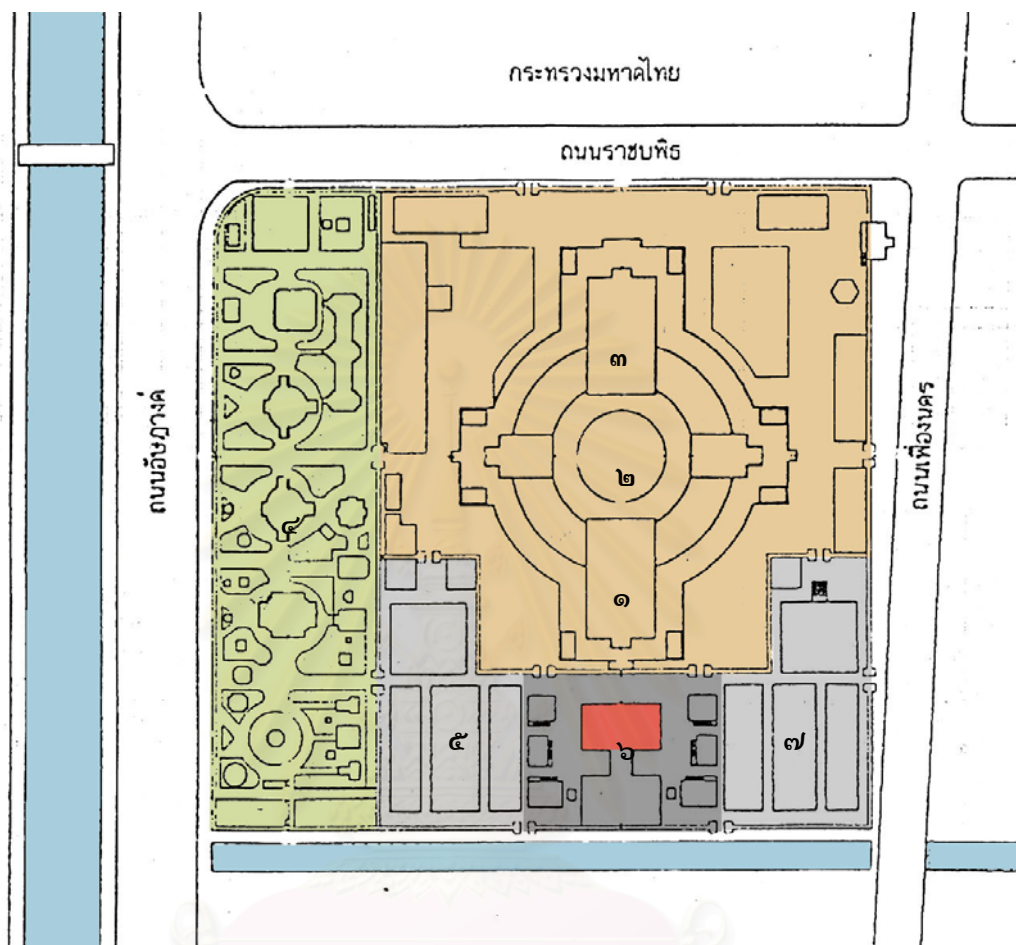
ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐถือปูนเรียบ ยกเก็จเป็นแนวเสาทั้งสี่ด้าน ปั้นปูนรูปบัวหงายเป็นเส้นแบ่งระหว่างชั้นรอบอาคาร ส่วนผนังด้านหน้าตำหนักที่ชั้น ๓ ยังเห็นแนวเสาเป็นเสากลมมีบัวหัวเสาและราวกันตกปรากฏอยู่ เนื่องจากเดิมพื้นที่นี้เป็นระเบียงโถงมาก่อน แล้วจึงมาก่อกำแพงกันเป็นผนังในการซ่อมแซมครั้งหลังนี้เอง บริเวณหน้าต่างต่างชั้น ๒ มีกันสาด ค.ส.ล. ยื่นสำหรับกันฝนสาดอยู่ทุกช่อง ส่วนประตูหน้าต่างทั้งหมดเป็นบานไม้ลูกฟักเกล็ดระบายอากาศ

ฐานอาคารเป็นฐานบัวคว่ำสูง ๑๕ เซนติเมตร รอบอาคาร

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบเสาและคานามีวัสดุเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังก่ออิฐฉาบปูนปิดผิวแต่จะเห็นได้ว่ายังมีความหนาเหมือนกับโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนักอยู่ สันนิษฐานว่าคงเนื่องจากพยายามรักษาให้มีสภาพเหมือนเมื่อแรกสร้างให้มากที่สุด ส่วนพื้นชั้นบนปูด้วยไม้บนตงและคานไม้ โครงสร้างหลังคาใช้ระบบช่อและจันทัน มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสี

แผนผังที่ ๓-๒๑ : ผังบริเวณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (แสดงตำแหน่งอรุณ)

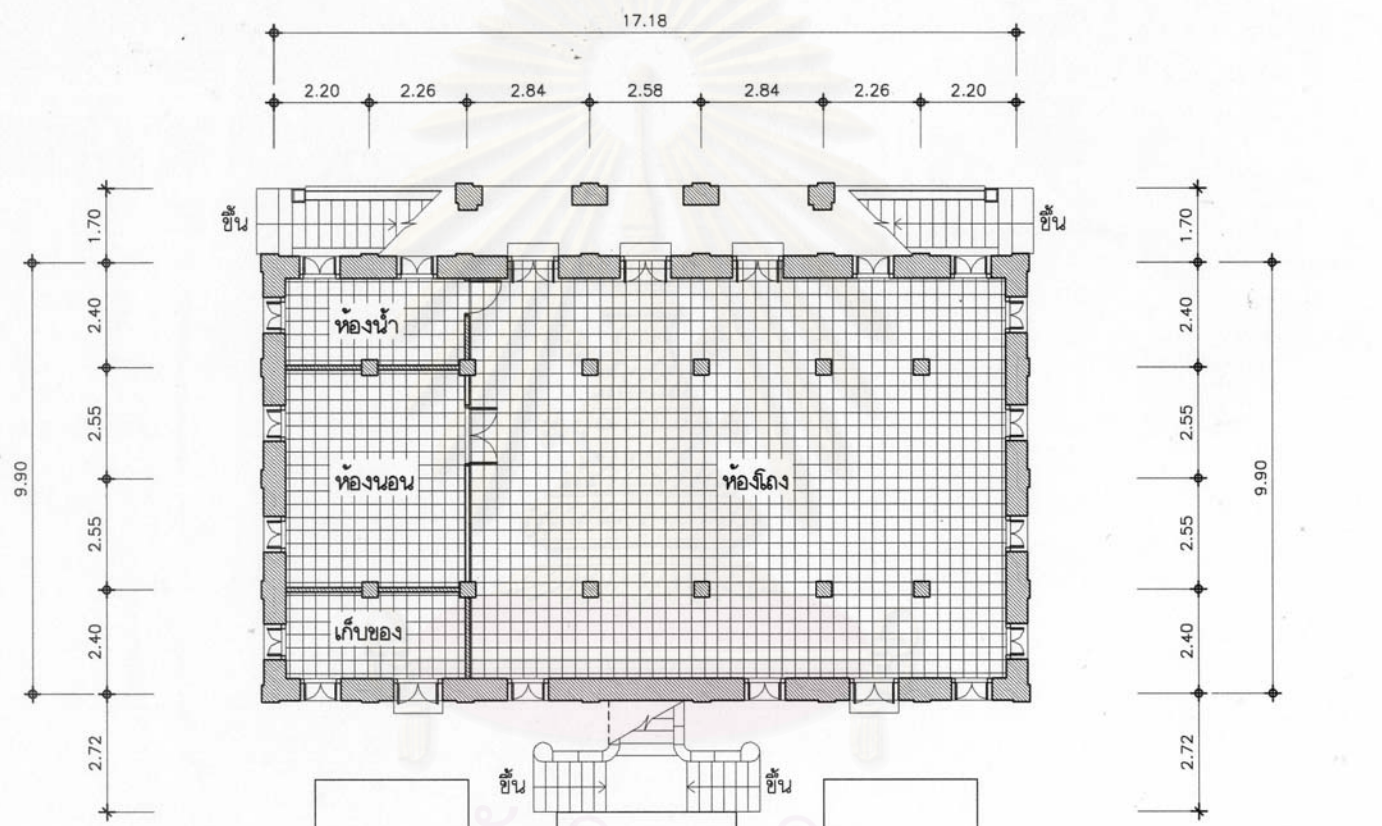
	เขตพุทธาวาส
	เขตสังฆาวาส
	เขตคณะตำหนัก
	ตำหนักอรุณ
	แม่น้ำ ลำคลอง
	เขตคลองโอรสคลองจืด

เหนือ

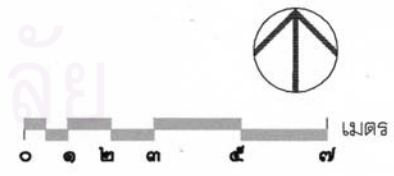
องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

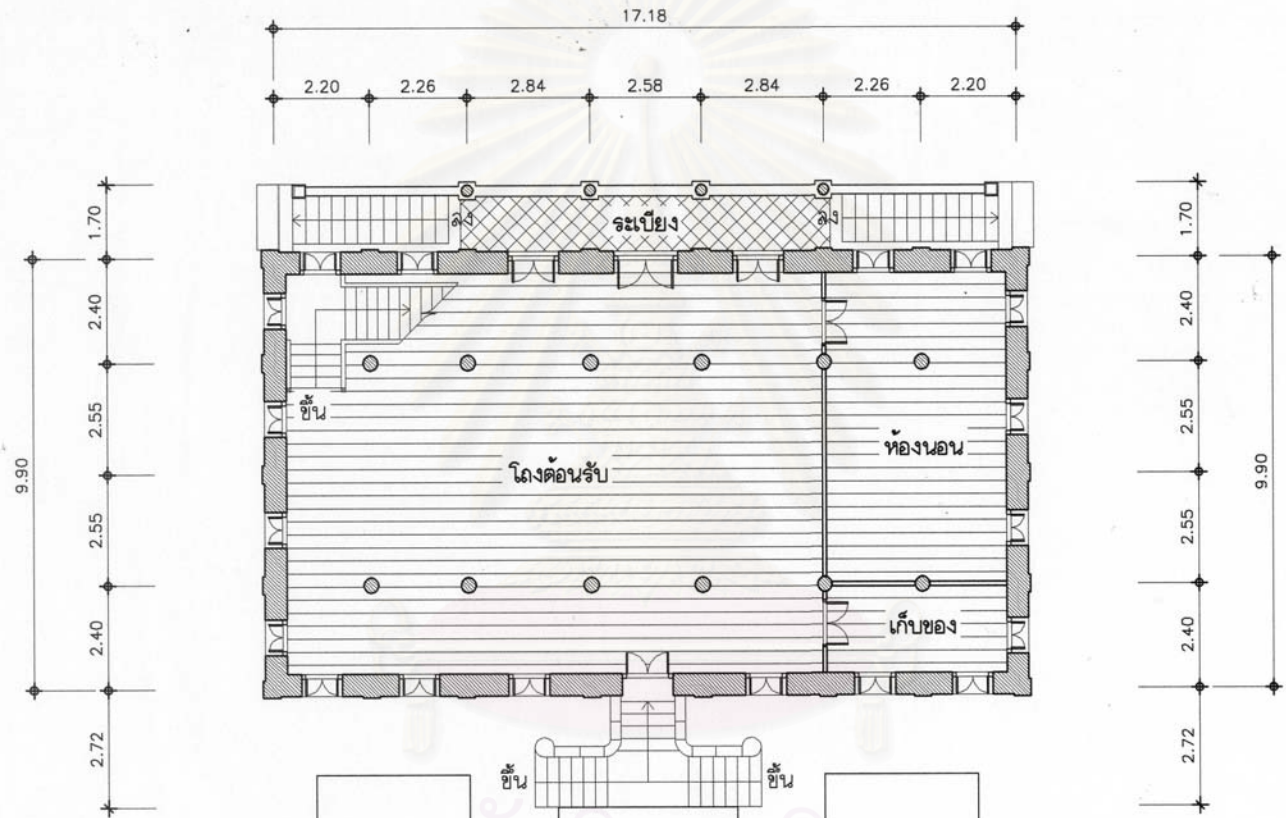
๑. พระอุโบสถ	๕. หมู่กุฏิคณะใน
๒. พระเจดีย์	๖. หมู่กุฏิคณะกลาง
๓. พระวิหาร	๗. หมู่กุฏิคณะนอก
๔. สุสานหลวง	

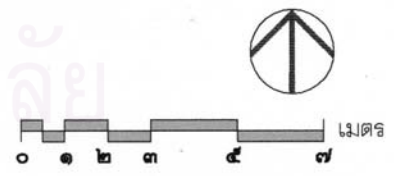
พระที่นั่งสิตลารัชมัย

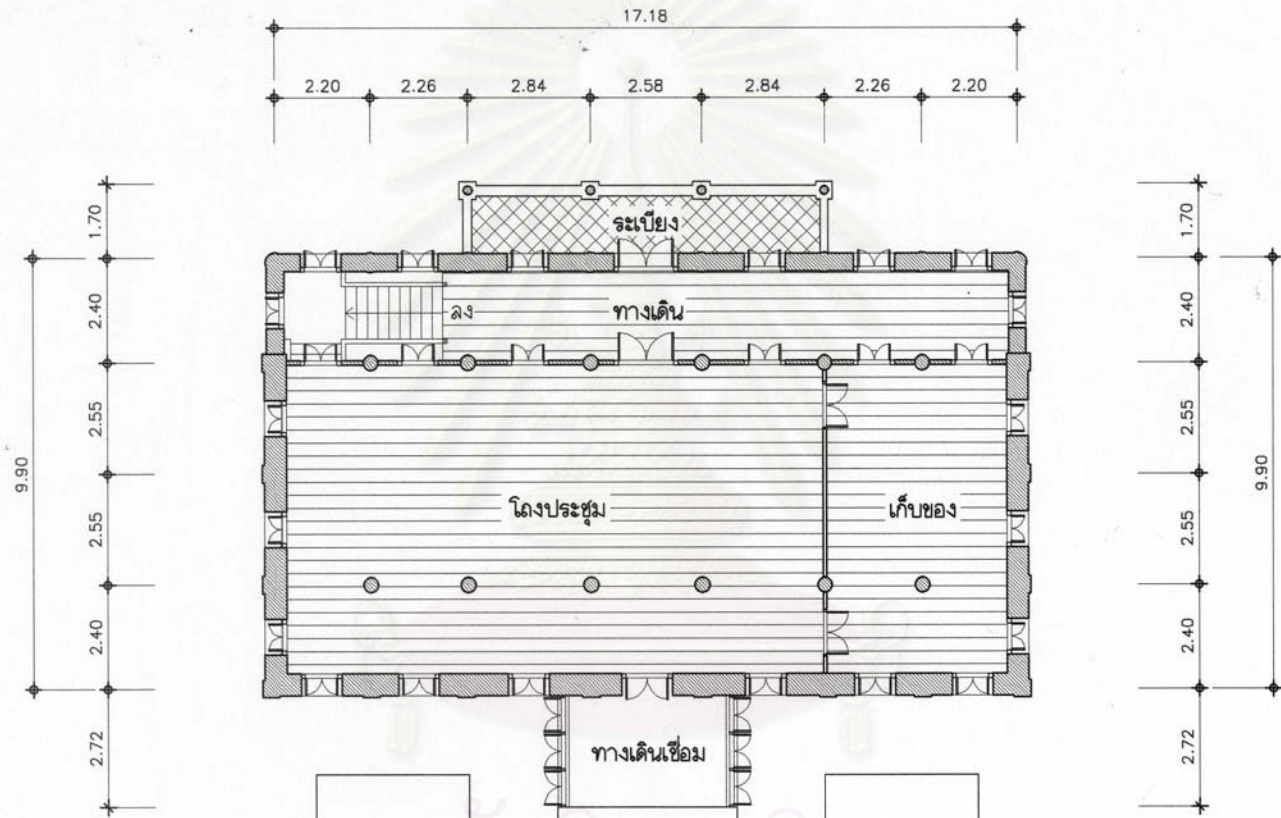
แผนผังที่ ๓-๒๒ : ผังพื้นชั้นที่ ๑ ตำนานอรุณ
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

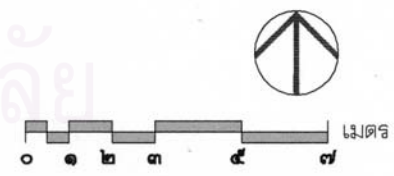
แผนผังที่ ๓-๒๓ : ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ ตำนานกรรณ
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

พระที่นั่ง ๔ สีสดลาภิรมย์

แผนผังที่ ๓-๒๔ : ผังพื้นที่ชั้นที่ ๓ ตึกหน้าอรุณ
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

ภาพที่ ๓-๕๑ :

สภาพตําหนักอรุณหลังการบูรณะในสมัย
สมเด็จพระสังฆราชเจ้าชินวรศิริวัฒน์

ภาพที่ ๓-๕๒ :

รูปด้านหน้าของตําหนักอรุณในปัจจุบัน

ภาพที่ ๓-๔๓ : บริเวณบันไดทางเข้าด้านหน้าของตำหนักอรุณ

ภาพที่ ๓-๔๔ : รูปปั้นข้างของตำหนักอรุณ

ภาพที่ ๓-๔๕ : สภาพภายในส่วนชั้น ๓ ของตึกอภินิหาร ซึ่งแต่เดิมใช้เป็นห้องประชุมสงฆ์สำหรับเสด็จออกรับแขกของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าชินวรสิริวัฒน์

ภาพที่ ๓-๔๖ : สภาพภายในส่วนชั้น ๒ ของตึกอภินิหาร ซึ่งแต่เดิมใช้เป็นห้องประชุมสงฆ์สำหรับเสด็จออกรับแขกของสมเด็จพระสังฆราช (वासณี)

๓.๓.๙ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ) : วัดสุทัศนเทพวราราม

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว)

๒) ประวัติการสร้าง

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชหลังนี้เดิมเป็นกุฏิที่พำนักของพระราชาคณะของวัดสุทัศนมาตลอด โดยสร้างขึ้นพร้อมกับเสนาสนะอื่นๆ ในเขตสังฆาวาส เมื่อปี พ.ศ.๒๓๘๖ คราวเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างพระวิหารและพระอุโบสถ โดยมีพระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษาเป็นแม่กองงาน พร้อมด้วยพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิทักษ์เทเวศน์เป็นผู้วางแผนผัง^{๒๕} จนมาถึงในสมัยสมเด็จพระสังฆราช (แพ) เป็นอธิบดีสงฆ์ครองวัดและได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกแล้ว จึงได้ยกกุฏินี้ขึ้นเป็นตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในเวลาต่อมา

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชนี้ สันนิษฐานว่าได้ทำการบูรณะปรับเปลี่ยนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ โดยได้รวมเอากุฏิสงฆ์ขนาด ๓ ห้อง ๑ หลัง และหอสวดมนต์ขนาด ๔ ห้อง ๑ หลัง มาสร้างเป็นตำหนักหลังเดี่ยวสูง ๓ ชั้น โดยอาศัยตำแหน่งของเสาและฐานรากเดิมเป็นหลัก พร้อมทั้งสร้างทางเชื่อมต่อกับกุฏิโถงที่เป็นหลังพำนักของพระราชาคณะมาปรับปรุงให้เป็นหอประชุมสงฆ์สำหรับใช้เป็นทีเสด็จออกรับแขกของสมเด็จพระสังฆราช และสร้างหอกัมมัฏฐานซึ่งเป็นตึกทรงตรีมุขสูง ๒ ชั้นทางทิศเหนือของตำหนักเพิ่มขึ้นด้วย

หลังจากที่สมเด็จพระสังฆราช(แพ) สิ้นพระชนม์ ตำหนักก็ได้รับการดูแลรักษาต่อมาโดยพระราชวิสุทธาจารย์ซึ่งเป็นพระอุปัฏฐากในสมเด็จพระสังฆราชมาตลอด จนกระทั่งในปัจจุบันทางวัดจึงได้ทำการบูรณะซ่อมแซมและจัดเป็นพิพิธภัณฑ์สำหรับเก็บสิ่งของมีค่าของวัด รวมทั้งสิ่งของส่วนพระองค์ของสมเด็จพระสังฆราชด้วย^{๒๖}

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ตั้งอยู่ภายในเขตคณะ ๖ ของวัดสุทัศนเทพวราราม โดยภายในคณะจะประกอบไปด้วยอาคารเสนาสนะต่างๆ ดังนี้

- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ)
- หอประชุมสงฆ์ ใช้เป็นที่เสด็จออกรับแขกของสมเด็จพระสังฆราช ตั้งอยู่ทางทิศเหนือติดกับตำหนัก
- หอกัมมัฏฐาน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือติดกับหอประชุมสงฆ์
- กุฏิสงฆ์ เป็นกุฏิแถวขนาด ๑๐ ห้อง ๒ หลัง และกุฏิเจ้าคณะ ๓ ห้อง ๑ หลัง วางโอบล้อมตัวตำหนักทั้งด้านทิศตะวันออก ด้านทิศตะวันตก และด้านทิศใต้

^{๒๕} ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑, หน้า ๒๖.

^{๒๖} ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม (กรุงเทพฯ: กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(แพ) จะแบ่งผังพื้นออกเป็น ๒ ส่วน คือ

ก. ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตำหนัก เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสูง ๓ ชั้น ขนาดกว้าง ๓ ห้อง ยาว ๗ ห้อง และยื่นเป็นมุขทางด้านหลังอีกหนึ่งห้อง โดยชั้นล่างสุดกั้นผนังเป็นห้องเก็บของและห้องพักรักษาตัว ส่วนชั้นที่ ๒ จะมีอยู่ ๒ ส่วน คือส่วนด้านหน้าเป็นห้องโถงโล่งสำหรับรับแขก ส่วนพระองค์ และส่วนด้านหลังจะเป็นห้องโถงบันไดที่สามารถเดินขึ้นไปยังชั้นที่ ๓ ของตำหนักอันเป็นชั้นประทับบรรทมของสมเด็จพระสังฆราชได้ โดยบนชั้นนี้จะกั้นห้องส่วนหน้าด้านทิศเหนือเป็นห้องเก็บพระพุทธรูปต่างๆ และส่วนห้องด้านหลังจะใช้เป็นห้องบรรทมโดยมีมุขห้องด้านหลังสุดเป็นส่วนตั้งโต๊ะหมู่บูชาด้วย

ข. ตำหนักโถง ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของตำหนัก เป็นอาคารโถงก่ออิฐถือปูนชั้นเดียว ยกพื้นสูง ขนาดกว้าง ๕ ห้อง ยาว ๙ ห้อง มีทางเข้าอยู่ทางทิศใต้หันหน้าเข้าหาตัวตำหนักสมเด็จพระสังฆราช กั้นผนังเป็นโถงต้อนรับต่อเนื่องกับทางเดินยาวตลอดแนวด้านหน้า ภายในเป็นห้องโถงโล่งขนาดใหญ่สำหรับใช้เสด็จออกรับแขกอย่างเป็นทางการ และยังใช้เป็นห้องประชุมสงฆ์ได้ด้วย บริเวณด้านสกัดของตำหนักกั้นผนังเป็นห้องนอนอยู่ทั้งสองด้าน ซึ่งเป็นเสมือนห้องฉนวนกั้นระหว่างภายนอกและภายในให้ไม่สามารถเข้าถึงได้โดยตรง และส่วนด้านทิศเหนือของตำหนักจะมีทางเดินเชื่อมต่อกับหอกัมมัฏฐานที่ตั้งอยู่ด้านหน้าได้ด้วย

ภายในเขตของหมู่ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชจะมีการกั้นประตูแบ่งพื้นที่ออกจากกุฏิหลังอื่นๆ ในคณะ ๖ อย่างชัดเจน ยกเว้นส่วนห้องกุฏิที่อยู่บริเวณมุขกุฏิแฉกทั้งสองข้างที่จะสามารถเข้าถึงตัวตำหนักได้โดยตรงซึ่งทั้งสองห้องนั้นก็ใช้เป็นห้องพำนักของพระอุปัฏฐากของสมเด็จพระสังฆราชนั่นเอง

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นอาคารรูปแบบไทยผสมตะวันตก มีหลังคาอยู่ ๒ ส่วน คือ ส่วนหน้าเป็นหลังคาจั่วซ้อนเดียว ๒ ตับ ประกอบช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันก่ออิฐถือปูนเรียบ และส่วนหลังเป็นหลังคาตรีมุขทรงจั่วซ้อนเดียว ๒ ตับเช่นกัน แต่ส่วนบันลุ่มเป็นเพียงปูนปั้น หน้าบันก่ออิฐถือปูนเรียบแบบกระเทาะเท่านั้น

ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐถือปูนเรียบ ยกเก็จเป็นแนวเสาทั้งสี่ด้าน บันปูนเป็นรูปบัวหงายเป็นเส้นแบ่งระหว่างชั้นรอบ เจาะช่องประตูหน้าต่างโดยรอบ บานประตูหน้าต่างทั้งหมดเป็นบานไม้ลูกฟักเกล็ดระบายอากาศ มีช่องลมไม้ฉลุวางอยู่เหนือบานทุกบาน

ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์มีเฉพาะบัวคว่ำที่ฐานล่างเท่านั้น

ส่วนตัวตำหนักโถง จะมีหลังคาเป็นจั่วปีกนกซ้อนเดียว ๒ ตับ บันลุ่มเป็นปูนปั้นเรียบโดยที่ปลายปูนเป็นหอยจับหลัก หน้าบันก่ออิฐถือปูนเรียบ ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐถือปูนเรียบ เจาะช่องประตูหน้าต่างโดยรอบ บานประตูหน้าต่างเป็นบานไม้มีอกเลา หย่องหน้าต่าง และกรอบเซ็ดหน้า ส่วนฐานเป็นฐานปัทม์ มีบัวหงายเป็นบัวบนและบัวคว่ำเป็นบัวล่าง เจาะช่องหน้าต่างขนาดใหญ่สำหรับใช้ระบายอากาศตรงส่วนท้องไม้โดยรอบอาคาร

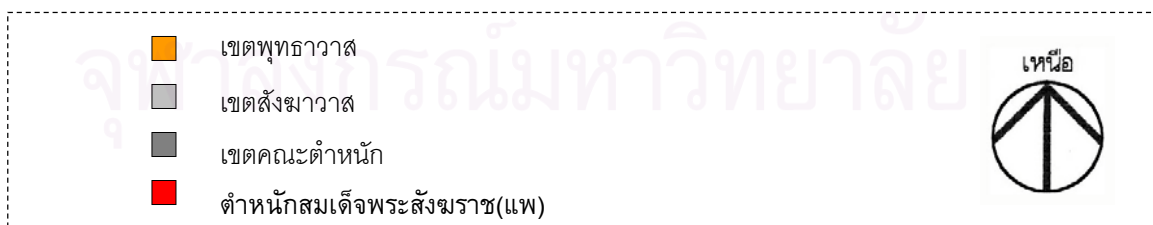
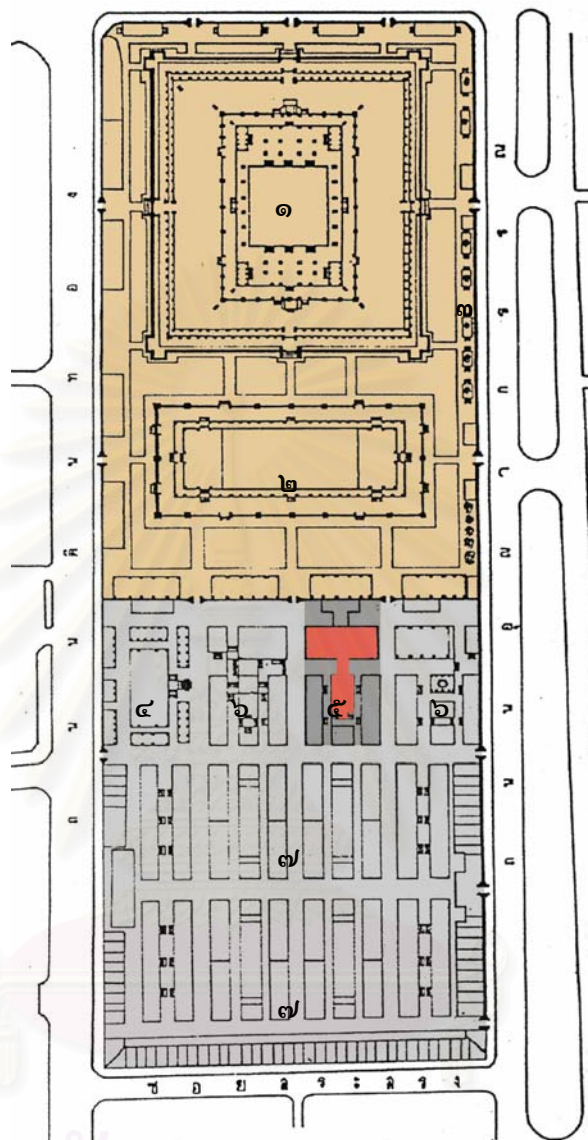
๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก มีอิฐเป็นวัสดุรับแรง ฉาบปูนปิดผิว พื้นชั้นบนปูด้วยไม้บดอง และคานไม้ โครงสร้างหลังคาใช้ระบบช่อและจันทัน มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา

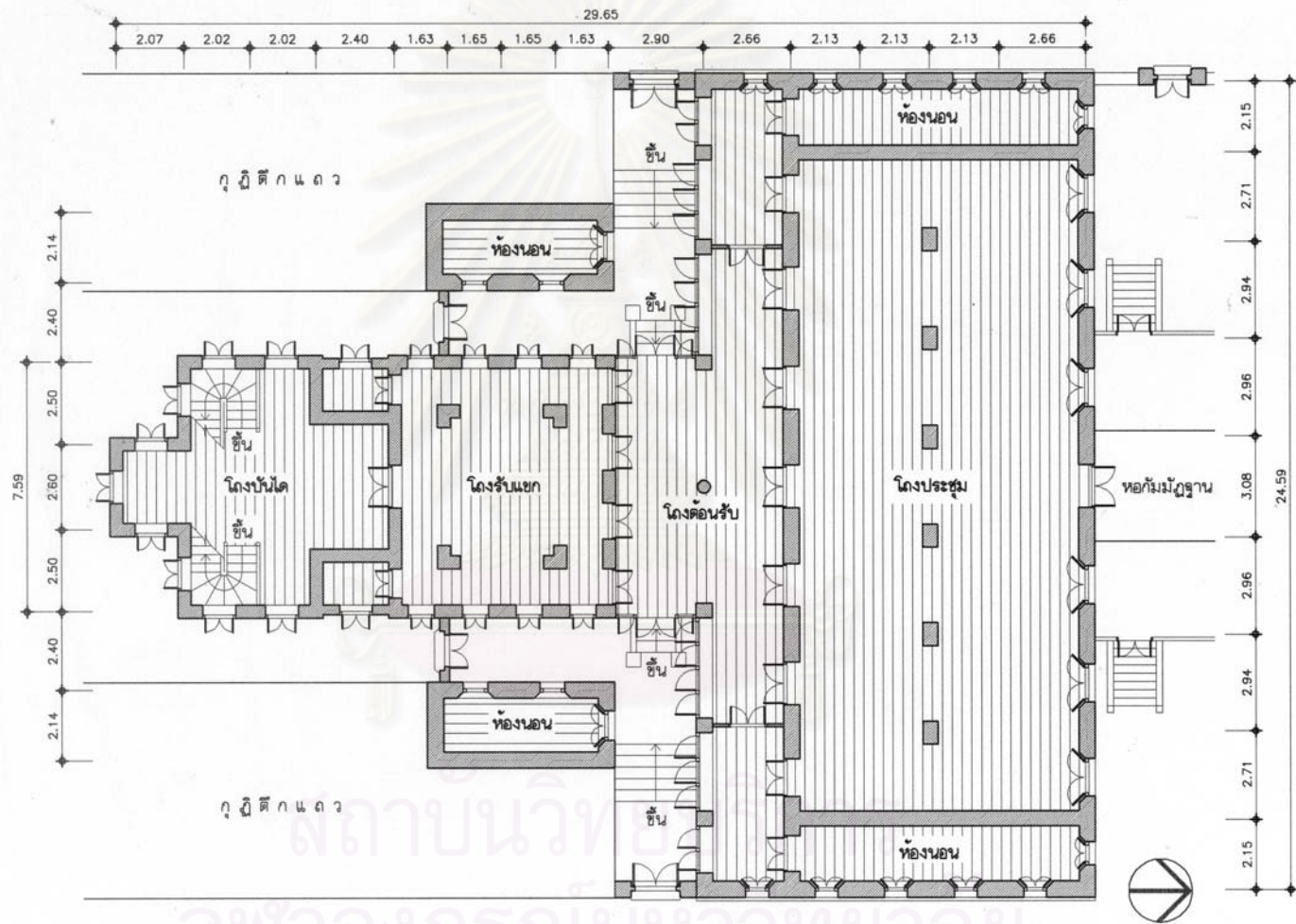
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังที่ ๓-๒๕ : ผังบริเวณ วัดสุทัศน์เทพวราราม

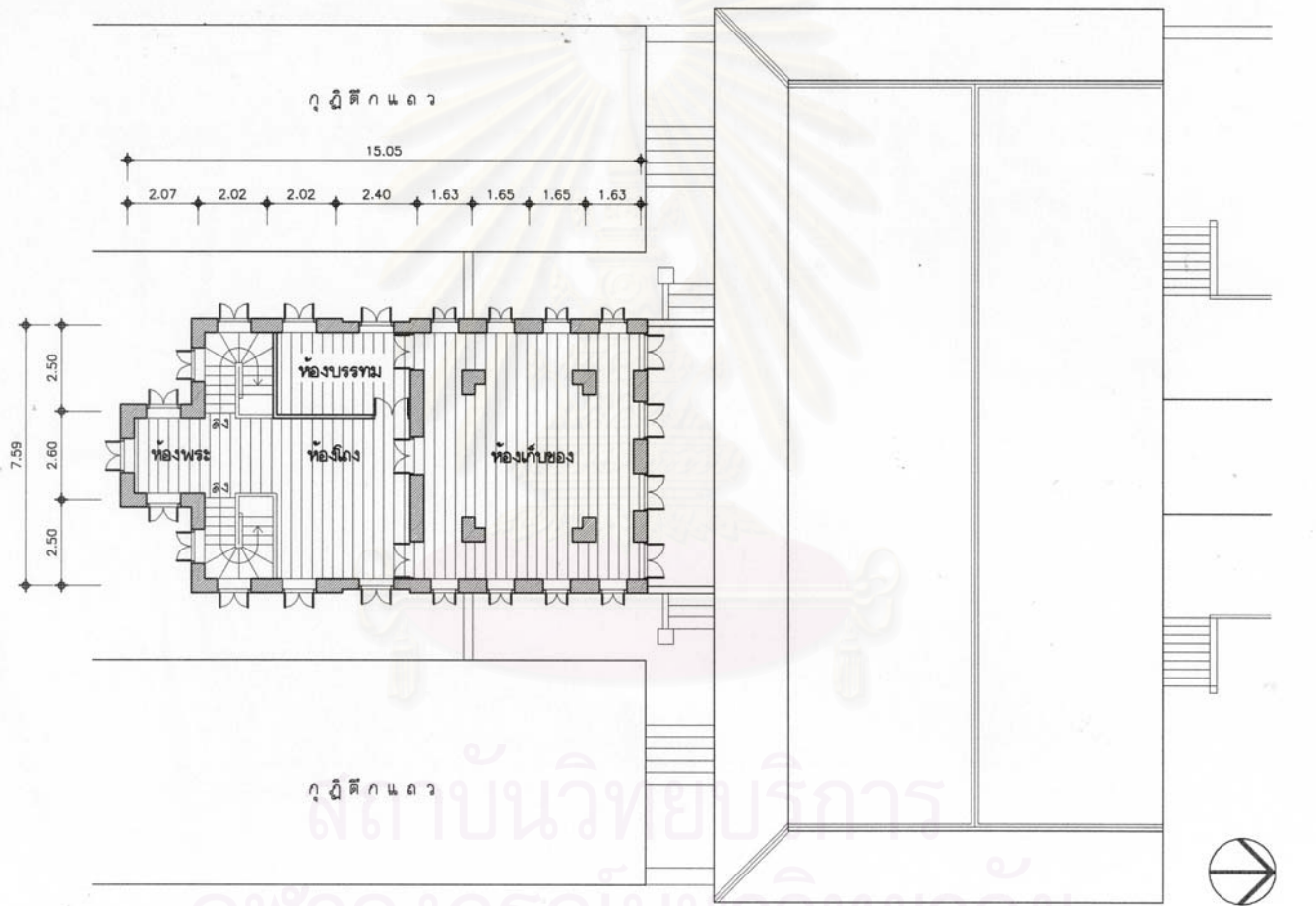
องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

๑. พระวิหาร	๕. หมู่กุฏิคณะตำหนัก
๒. พระอุโบสถ	๖. หมู่กุฏิพระราชคณะ
๓. สัตตมหาสถาน	๗. หมู่กุฏิคณะคันถุระ
๔. ศาลาการเปรียญ	

แผนผังที่ ๓-๒๖ : แผนผังชั้นที่ ๑ ตึกหน้ากรมเด็จพระสังฆราช (แพ)
 วัดสุทัศน์เทพวราราม

แผนผังที่ ๓-๒๗: ฝั่งพื้นที่ ๒ ตำนานกรมเด็จพระสังฆราช (แพ)
วัดลูangkนเพวราราม

ภาพที่ ๓-๔๗ : บริเวณทางเข้าของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเป็น
ทางเชื่อมระหว่างตำหนักประทับและหอประชุมสงฆ์

ภาพที่ ๓-๔๘ : ด้านข้างของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

ภาพที่ ๓-๔๙ :
รูปด้านสกัดของหอประชุมสงฆ์ ซึ่งตั้ง
อยู่ด้านหน้าของตำหนักสมเด็จพระ
สังฆราช

ภาพที่ ๓-๕๐ :
สภาพภายในของหอประชุมสงฆ์ที่ใน
ปัจจุบันจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ของวัด

๓.๓.๑๐ ตำนานกัณฑ์อุบายเบญจมา : วัดบวรนิเวศวิหาร

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๒) ประวัติการสร้าง

ตำหนักกัณฑ์อุบายเบญจมาสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ ด้วยทุนทรัพย์ของพระเจ้าห้องนางเธอ พระองค์เจ้ากัณฑ์อุบายเบญจมา ซึ่งเมื่อประจวบคราวจะสิ้นพระชนม์ได้ทรงอุทิศประทานไว้ให้สำหรับสร้างเสนาสนะถวายพระสงฆ์ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร และเมื่อสร้างเสร็จพระเจ้าไอยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา ซึ่งได้ทรงบำรุงเลี้ยงพระองค์เจ้ากัณฑ์อุบายเบญจมามาแต่ครั้งทรงพระเยาว์ ได้เสด็จไปทำพิธีการฉลอง เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน ร.ศ.๑๑๕ แล้วประทานนามว่า "กัณฑ์อุบายเบญจมา"

กุฎีหลังนี้นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงโปรดให้สร้างเป็นกุฎีตึก ๒ ชั้น แบ่งเป็น ๒ ตอน สำหรับเป็นที่อาศัยของพระราชาคณะ ๒ รูป ซึ่งหนึ่งในนั้นได้แก่ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์นั่นเอง^{๒๗}

ในปัจจุบันตำหนักกัณฑ์อุบายเบญจมายังคงใช้เป็นกุฎีที่พำนักของพระสงฆ์ภายในคณะ รวมทั้งยังใช้เป็นที่รับรองพระสงฆ์อาคันตุกะที่มาพักค้างแรมยังวัดบวรนิเวศวิหารอีกด้วย ยกเว้นเพียงห้องประทับของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ เท่านั้นที่ปิดและใช้เป็นที่พักของส่วนพระองค์มาจนถึงในปัจจุบัน

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำหนักกัณฑ์อุบายเบญจมาตั้งอยู่ภายในเขตคณะกัณฑ์อุบายเบญจมา ด้านหลังของตึกพัทธปริวรรตซึ่งภายในเขตคณะกัณฑ์อุบายเบญจมานั้นจะประกอบไปด้วยอาคารเสนาสนะต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ตำหนักกัณฑ์อุบายเบญจมา
- ตึกพัทธปริวรรต เป็นหอประชุมสงฆ์ของคณะและเป็นที่พักของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ด้วย
- กุฎีพระสงฆ์ ทั้งหมด ๔ หลัง ตั้งอยู่โดยรอบตัวตำหนักทางด้านทิศตะวันออก และด้านทิศใต้
- ศาลาไม้ทรงไทย ใช้เป็นที่รับรองแขกตั้งอยู่ด้านข้างตึกพัทธปริวรรตทางทิศตะวันตกใกล้กับประตูทางเข้า

และบริเวณด้านหน้าของตึกพัทธปริวรรต จะมีที่ว่างเป็นสวนป่าขนาดย่อมๆ ซึ่งแต่เดิมใช้เป็นที่เลี้ยงไก่ป่าเป็นจำนวนมาก และในปัจจุบันทางวัดก็ยังคงเก็บรักษาพื้นที่ส่วนนี้เอาไว้ พร้อมทั้งปรับปรุงเป็นสวน สร้างเขามอและรูปปั้นต่างๆ เพิ่มขึ้นด้วย

^{๒๗} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น

เป็นตำหนักเรือนแฝดสูง ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๓ ยาว ๖ ห้อง มีมุขยื่นด้านหน้าทั้ง ๒ ข้าง ชั้นล่างกั้นผนังแบ่งเป็นกุฏิสำหรับพระสงฆ์อยู่ได้ ๒ รูป โดยมีห้องส่วนหน้าเป็นโถงทางเดิน และห้องส่วนหลังใช้เป็นโถงรับแขกและกั้นฝาไม้แบ่งเป็นห้องนอนอีก ๑ ห้อง เหมือนกันทั้ง ๒ ด้าน และมีบันไดก่ออิฐถือปูนขึ้นจากชั้นล่างสู่ชั้นบนตั้งอยู่ภายนอกด้านหน้าตำหนักทั้งสองข้าง

พื้นที่ชั้นบนแบ่งเป็น ๒ ห้องเหมือนชั้นล่าง โดยที่ตำหนักด้านทิศตะวันตกจะใช้เป็นที่พักของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ซึ่งภายในประกอบด้วยโถงทางเข้าที่ใช้เป็นที่เสด็จออกรับแขกส่วนพระองค์และใช้ทรงงานด้วย ส่วนห้องด้านหลังจะเป็นห้องโถงและกั้นฝาไม้เป็นห้องบรรทม ส่วนตำหนักด้านตะวันออกจะเป็นกุฏิของพระอุปัฏฐากของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า แบ่งพื้นที่ภายในลักษณะเดียวกัน ส่วนบริเวณด้านหน้าตำหนักจะมีประตูสำหรับเดินออกไปยังทางเชื่อมสู่ตึกพักตรพิมลพรรณ ซึ่งเป็นตึกสำหรับเสด็จออกรับแขกอย่างเป็นทางการได้

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นอาคารอิทธิพลตะวันตก โดยมีหลังคาแบบปั้นหยา เเชิงชายไม้ฉลุแบบขนมปังขิงรอบอาคาร ตัวเรือนเดิมเป็นผนังก่ออิฐถือปูนทาสีสูง ๒ ชั้น แบ่งชั้นด้วยบัวปูนปั้นสี่เหลี่ยมวงรอบอาคาร ผนังชั้นล่างฉาบปูนเซาะร่องเป็นแนวนอนโดยรอบ ส่วนชั้นบนจะปั้นปูนเป็นรูปสี่เหลี่ยมประดับตามมุมผนัง ตำหนัก ชุ่มประตูหน้าต่างปั้นปูนเป็นกรอบรอบทรงโค้งประทุน บานประตูหน้าต่างเป็นบานไม้ลูกฟักบานกระทุ้งเกล็ดระบายอากาศ มีช่องลมเกล็ดไม้อยู่เหนือประตูหน้าต่างทุกบาน

ฐานอาคารเป็นฐานเขียง สูงประมาณ ๐.๘๐ เมตร เจาะช่องระบายอากาศเป็นช่อง ๆ

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก ใช้อิฐเป็นวัสดุรับแรง ผนังเดิมเป็นฉาบปูนปิดผิวแล้วทาสีแต่ในปัจจุบันได้ทำเป็นกรวดล้างแทน ผนังปูนด้วยไม้วางบนตงและคานไม้ หลังคาโครงสร้างไม้ เดิมมุงหลังคาด้วยกระเบื้องซีเมนต์ แล้วเปลี่ยนมาเป็นกระเบื้องซีแพคโมเนียตั้งในปัจจุบัน

สถาบันวิจัยโบราณคดี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓.๓.๑๑ ดึกพักตรพิมลพรรณ : วัดบวรนิเวศวิหาร

๑) ความสำคัญ

เป็นหอประชุมสงฆ์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

๒) ประวัติการสร้าง

ดึกพักตรพิมลพรรณ สร้างขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๘๒ โดยหม่อมเจ้าหญิงจรัสโฉม เกษมสันต์ ทรงสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพักตรพิมลพรรณ พระเชษฐภคินีของ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าบัวบุญเบญจมา เพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับเสด็จออกรับแขกสำคัญของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ โดยในการสร้างคราวนี้ได้สร้างสะพานเชื่อมกับตำหนักบัวบุญเบญจมาพร้อมกันด้วย^{๒๘}

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ดึกพักตรพิมลพรรณ ตั้งอยู่ภายในเขตคณะบัวบุญเบญจมา ด้านหน้าของตำหนักบัวบุญเบญจมา

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผนัง

เป็นอาคารโถงสูง ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๖ ห้อง ยาว ๔ ห้อง ชั้นล่างกันผนังเป็นห้องนอนของศิษย์วัด มีบันไดขึ้นชั้นสองอยู่ตรงบริเวณสะพานทางเชื่อมกับตำหนักบัวบุญเบญจมา ชั้นบนภายในเป็นห้องโถงโล่งสำหรับเป็นที่เสด็จออกรับแขก มีห้องน้ำอยู่ตรงทางเชื่อมติดกับบันไดเวียนที่ขึ้นไปยังชั้นดาดฟ้าได้

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นอาคารโถงรูปแบบอิทธิพลตะวันตก มีหลังคาเป็นดาดฟ้าคอนกรีตเสริมเหล็ก มีราวกันตก และมีชายคายื่นเป็นกันสาดรอบอาคารใช้ค้ำยันเป็นคอนกรีตรองรับตามตำแหน่งเสา

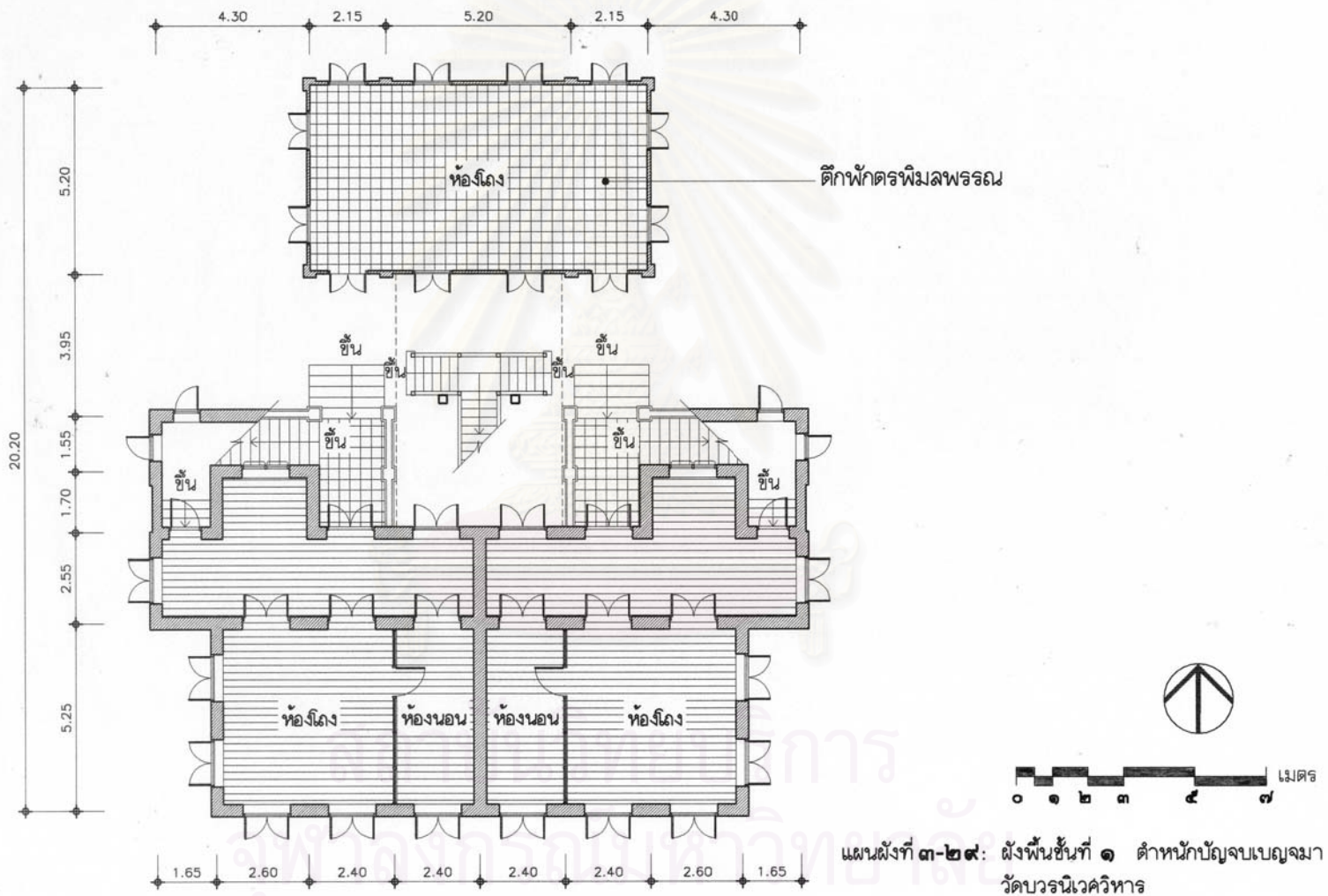
ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบ ยกเก็จตามตำแหน่งแนวเสาอาคาร มีบัวปูนชั้นคานแบ่งชั้นบนและชั้นล่าง บานประตูหน้าต่างเป็นบานลูกฟักไม้ มีช่องแสงลูกฟักกระจกอยู่เหนือบาน

ฐานอาคารเป็นฐานเขียง ยกสูง ๐.๖๐ เมตร เจาะช่องระบายอากาศโดยรอบ

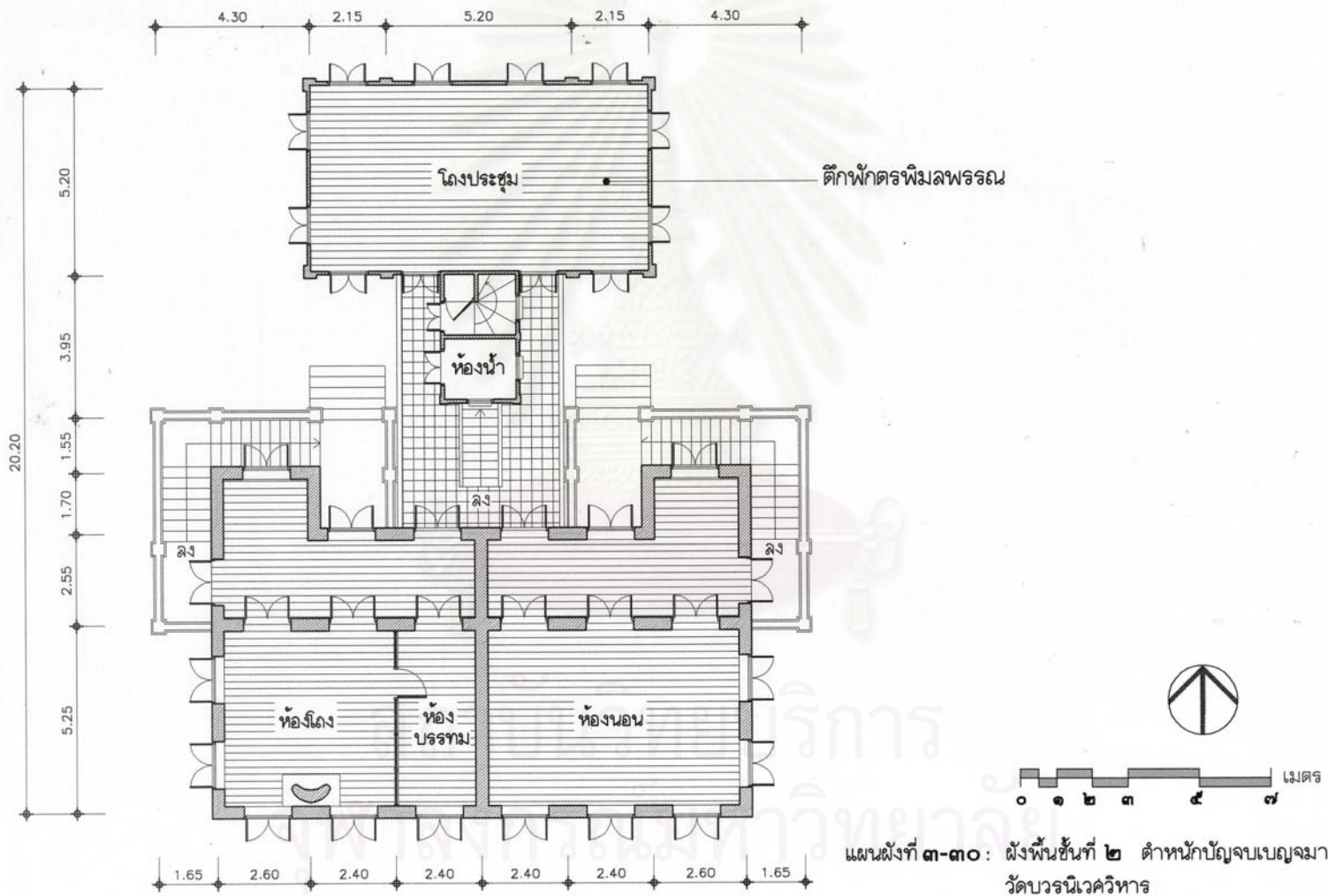
๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบเสาและคาน ใช้คอนกรีตเสริมเหล็กเป็นวัสดุรับแรง มีผนังเป็นก่ออิฐฉาบปูน พื้นปูไม้บนตงและคานไม้ หลังคาเทคอนกรีตบนคาน ค.ส.ล. ทั้งพื้น

^{๒๘} ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร สมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงครองวัด, หน้า ๔๕.

แผนผังที่ ๓-๒๙: ฝั่งพื้นที่ ๑ ตำนานกับอุบายเบญจมา
วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๓-๕๑ :
รูปด้านหน้าตำหนักบึงจวบเบญจมา

ภาพที่ ๓-๕๒ :
รูปด้านข้างตำหนักบึงจวบเบญจมา
ส่วนที่ติดกับถนนภายในวัด

ภาพที่ ๓-๕๓ : รูปด้านหน้าของตึกพักตรพิมลพรรณ

ภาพที่ ๓-๕๔ : รูปด้านหลังของตึกพักตรพิมลพรรณ ส่วนที่ติดกับทางเชื่อม
กับตำหนักบัญชาเบญจมาที่อยู่ด้านหลัง

๓.๓.๑๒ พระที่นั่งทรงผนวช : วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ)

๒) ประวัติการสร้าง

พระที่นั่งทรงผนวชของคณะเดิมเป็นพระที่นั่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็น ที่ประทับกับพระอุปัชฌาย์ และพระกรรมวาจาจารย์ขณะทรงผนวชในปี พ.ศ.๒๔๑๖ โดยทรงโปรดฯ ให้ สร้างขึ้นในเขตสวนขวาบริเวณพระพุทธรัดนสถาน ภายในพระบรมมหาราชวัง และในปี พ.ศ.๒๔๔๒ ขณะที่พระองค์ทรงเริ่มสถาปนาวัดเบญจมบพิตรขึ้นนั้น ทรงเห็นว่าพระที่นั่งทรงผนวชที่พระองค์ประทับ คราวนั้นไม่มีใครอยู่และไม่ได้ใช้ประโยชน์จะผุพังเสียเปล่า จึงโปรดฯ ให้รื้อย้ายมาปลูกเป็นกุฏิเจ้าอาวาส ของวัดแทน^{๒๙}

การย้ายหมู่พระที่นั่งทรงผนวชมาสร้างใหม่ที่วัดเบญจมบพิตรนั้น ได้คงเก็บรักษาภาพและ รูปแบบของอาคารไว้ตามเดิม ยกเว้นภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งที่ได้ถูกเขียนขึ้นใหม่ โดยเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระราชพงศาวดารของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่โสกันต์ จนถึงย้ายพระที่นั่งทรงผนวชมาประดิษฐาน ณ วัดเบญจมบพิตร

ส่วนตำหนักที่ใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) นั่นคือ พระกุฏิ ซึ่ง ตั้งอยู่ด้านหลังสุดของหมู่พระที่นั่ง โดยเมื่อย้ายสร้างขึ้นใหม่ก็ได้เพิ่มมุขอาคารออกทางด้านสกัดทั้งสอง ข้าง ดังแสดงในรายการพระที่นั่งทรงผนวชไว้ว่า

“.....พระกุฏิ ๕ ห้อง ๑ หลัง ชื่อ ๒ วา ๑ คืบ ๘ นิ้ว ยาว ๕ วา ๔ นิ้ว สูงพื้นล่าง ๑ วา ๑ ศอก สูงพื้นบนถึงชื่อ ๑ วา ๓ ศอก เหมาค่าแรง และซ่อมไม้ที่ชำรุดและทาสีใหม่ และค่าสิ่งของต่างๆ เงิน ๒๕๙๗ บาท ๓๒ อัฐ

ทำเพิ่มเติมขึ้นใหม่

ต่อมุข ๒ ข้าง ชื่อ ๒ วา ๑ ศอก ๑ คืบ ๘ นิ้ว ยาว ๑ วา ๓ ศอก ค่าไม้ ค่าแรง อัฐ ปูน ทราย ค่าทาสี ค่าทองคำเปลว ค่าแรงเงินทำปูน เหมาสีเสร็จทั้งค่าแรงและสิ่งของ เป็นเงิน ๒๕๙๒ บาท ๑๖ อัฐ รวมทั้ง สิ้นเป็นเงิน ๒๒๒๓๑ บาท ๖ อัฐ”^{๓๐}

^{๒๙} ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ, หน้า ๑๒๔.

^{๓๐} ประวัติวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม : ว่าด้วยการสถาปนา ก่อสร้างเพิ่มเติม ปฏิสังขรณ์ การพิเศษ และ การเกี่ยวข้อต่างๆ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔-๓๕.

ปัจจุบันพระกุกุได้ใช้เป็นที่เก็บสมบัติส่วนพระองค์ของสมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) ส่วนพระที่นั่งทรงผนวชได้จัดเป็นพิพิธภัณฑ์แสดงเครื่องใช้ขณะทรงผนวชของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

พระที่นั่งทรงผนวช ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเขตสังฆาวาส ติดคลองภายในวัด โดยมีศาลาสีสมเด็จ เป็นศาลาโถงทรงจตุรมุขตั้งอยู่ด้านหน้า และมีพระที่นั่งทรงธรรม หอระฆังบวรวงศ์ตั้งอยู่ทางทิศ ตะวันออกและทิศตะวันตกของพระที่นั่งตามลำดับ

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น

หมู่พระที่นั่งทรงผนวชประกอบไปด้วยเรือนกุกุ ๔ หลัง ได้แก่ พระที่นั่งทรงผนวช ๑ หลัง, พระ กุกุ ๑ หลัง และกุกุ ๒ หลัง หันหน้าเข้าหาหอนั่น ซึ่งเป็นศาลาโถงตรงกลาง โดยมีชานปูหินอ่อนเชื่อม อาคารทุกหลัง อาคารแต่ละหลังเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนยกฐานสูง ใช้พื้นที่ด้านล่างเป็นที่พักของศิษย์วัด มีบันไดทางขึ้นอยู่ ๖ ทาง โดย ๒ ทางด้านหน้าสำหรับขึ้นพระที่นั่งและ ๔ ทางสำหรับขึ้นสู่ชานกลาง

รายละเอียดของผังพื้นของแต่ละอาคารมีดังต่อไปนี้

ก. พระที่นั่งทรงผนวช ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ เป็นอาคารตรีมุข ขนาดกว้าง ๒ ห้อง และ ยาว ๖ ห้อง ภายในเป็นห้องโถงไม้กั้นฝา มีประตูทางเข้า ๒ ประตูอยู่บริเวณมุขด้านหน้า และอีกหนึ่ง ประตูอยู่ด้านหลังของพระที่นั่งส่วนที่หันเข้าสู่ชานกลาง มีบันไดทางขึ้นสู่พระที่นั่งโดยตรงอยู่ทั้ง ๒ ข้าง ของมุขหน้า เป็นบันไดหักมุมหันทางขึ้นจากด้านศาลาสีสมเด็จ

ข. พระกุกุ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ มีขนาดกว้าง ๒ ห้อง และยาว ๕ ห้อง มีมุขยื่นขนาด ๒ ห้องอยู่ด้านสกัดของอาคารทั้งสองด้าน และบริเวณด้านที่หันหน้าเข้าสู่ชานมีห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากั้นฝา โดยรอบด้วยบานเลื่อนอลูมิเนียมกระจกสีชา ซึ่งสร้างต่อเติมในครั้งหลัง

ภายในเรือนพระกุกุหลังกลางมีการจัดแบ่งพื้นที่เป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนห้องโถงจะอยู่ทาง ทิศตะวันออก และห้องบรรทมจะอยู่ทางทิศตะวันตก โดยมีตัววางของกั้นแบ่งพื้นที่ และใช้ห้องด้านหน้าที่ ต่อเติมนั้นเป็นที่เสด็จออกรับแขกส่วนพระองค์ ส่วนมุขยื่นทั้งสองข้างนั้นใช้เป็นกุกุของพระอุปัชฌายาทง มุขทิศตะวันออก และเป็นห้องสรงทางมุขทิศตะวันตกซึ่งสามารถเข้าได้จากห้องบรรทม

ค. กุกุ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของหมู่พระที่นั่ง มีขนาดกว้าง ๒ ห้อง และยาว ๓ ห้อง มีประตูทางเข้าอยู่ด้านข้างส่วนที่หันเข้าสู่ชานกลาง ภายในเป็นห้องโถงสำหรับเป็นที่อยู่ ของพระสงฆ์

ง. หอนั่น ตั้งอยู่กลางชาน เป็นศาลาโถงไม้ ขนาดกว้าง ๑ ห้อง ยาว ๒ ห้อง ยกพื้นสูง จากชาน ๐.๔๐ เมตร ปูพื้นไม้

๔.๒) รูปทรงอาคาร

พระที่นั่งทรงผนวชเป็นอาคารแบบไทยประเพณี โดยมีหลังคาจั่วปีกนก ๒ ชั้น ๒ ตับ ส่วนพระ
กุฏิ มีหลังคาจั่วปีกนก ๓ ชั้น ๒ ตับ และกุฏิมีหลังคาจั่วปีกนกชั้นเดียว ๒ ตับ หลังคาทุกหลังประกอบ
เครื่องล่ายอง ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ มีคันทวยไม้ปิดทองประดับกระจกสีอยู่ทุกๆ แนวเสา

ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐถือปูนทาสีเรียบ ยกเว้นส่วนที่เป็นมุขด้านข้างของเรือนพระกุฏิจะเป็น
เสาเก็ย่อมุมไม้สิบสอง และใต้วงกบหน้าต่างปั้นปูนให้มีลักษณะเหมือนราวระเบียง บริเวณผนังมีการ
เจาะช่องเปิดเป็นประตูและหน้าต่างโดยรอบอาคาร เฉพาะองค์พระที่นั่งทรงผนวชจะมีการทำซุ้มบันแถลง
ประตูและหน้าต่างด้วย

ฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ มีบัวหงายและบัวคว่ำวิ้งรอบส่วนบนและส่วนล่างของหมู่พระที่นั่ง เจาะ
ช่องประตูและหน้าต่างสำหรับห้องใต้ถุน

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก มีอิฐเป็นวัสดุรับแรง ฉาบปูนปิดผิว พื้นภายในปูด้วยไม้วาง
บนตงและคานไม้ หลังคาใช้โครงสร้างแบบผสมระหว่างแบบช่อเอก-ช่อโท และแบบจันทัน มุงหลังคาด้วย
กระเบื้องดินเผาเคลือบสีปลายมน

๔.๔) องค์ประกอบตกแต่งอาคาร

ก. หน้าบัน เป็นไม้แกะสลักลายลงรักปิดทองประดับกระจกสี โดยหน้าบันของพระที่นั่ง
ทรงผนวชจะเป็นรูปจุลมงกุฎหรือพระเกี้ยว ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า วางบนแท่นที่เทินอยู่บนสิงห์ ๔
ขา ประกอบฉัตร ๗ ชั้นด้านซ้ายและขวา ลวดลายพื้นหลังเป็นลายก้านขดหางโต ซึ่งมีรูปราชสีห์ เป็นต้น
ลายอยู่ทั้งสองข้าง ส่วนหน้าบันของพระกุฏิจะเป็นรูปพัตยศ ยึดอยู่กับขาตั้งประกอบพุ่มเทียนและพานพุ่ม
ดอกไม้ทั้งสองด้าน ทั้งหมดวางอยู่บนแท่นฐานสิงห์ ลวดลายพื้นหลังเป็นลายดอกไม้ใบไม้ก้านต่อดอก
ส่วนหน้าบันของกุฏิและหอนั้นจะเป็นลายดอกไม้ใบไม้ก้านต่อดอก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญ
ของอาคารแต่ละหลังลดหลั่นกันตามฐานานุศักดิ์ได้อย่างชัดเจน

ข. ประตู หน้าต่าง เป็นบานไม้แผ่นใหญ่มีอกเสลาเปิดเข้าใน เฉพาะบานของพระที่นั่งทรง
ผนวช ด้านนอกเขียนลายรดน้ำปิดทองบนพื้นดำเป็นรูปเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ๕ สาย ๕ ชั้น อยู่บนพื้น
ลายเครือเถาใบเทศ ล้อมกรอบด้วยลายสังวาล ด้านในเขียนลายรูปทวารบาลปิดทองบนพื้นแดง ส่วนบาน
ของพระกุฏิและกุฏิ ด้านนอกจะเป็นลายฉลุปิดทองบนพื้นดำ ลวดลายพุ่มข้าวบิณฑ์กลีบบัว และด้านใน
เป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์กลีบบัวปิดทองเช่นกัน แต่บนพื้นเขียว

ค. เพดาน เป็นฝ้าไม้ตกแต่งด้วยลายฉลุปิดทอง เฉพาะฝ้าของพระที่นั่งทรงผนวชจะเป็น
ลายปิดทองบนพื้นแดง ส่วนฝ้าของพระกุฏิและกุฏิจะเป็นลายปิดทองบนพื้นเขียว

แผนผังที่ ๓-๓๑ : ผังบริเวณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

- เขตพุทธาวาส
- เขตสังฆาวาส
- เขตคณะตำหนัก
- พระที่นั่งทรงผนวช
- แม่น้ำ ลำคลอง
- เขตคณาสถาบัน

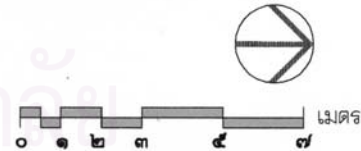

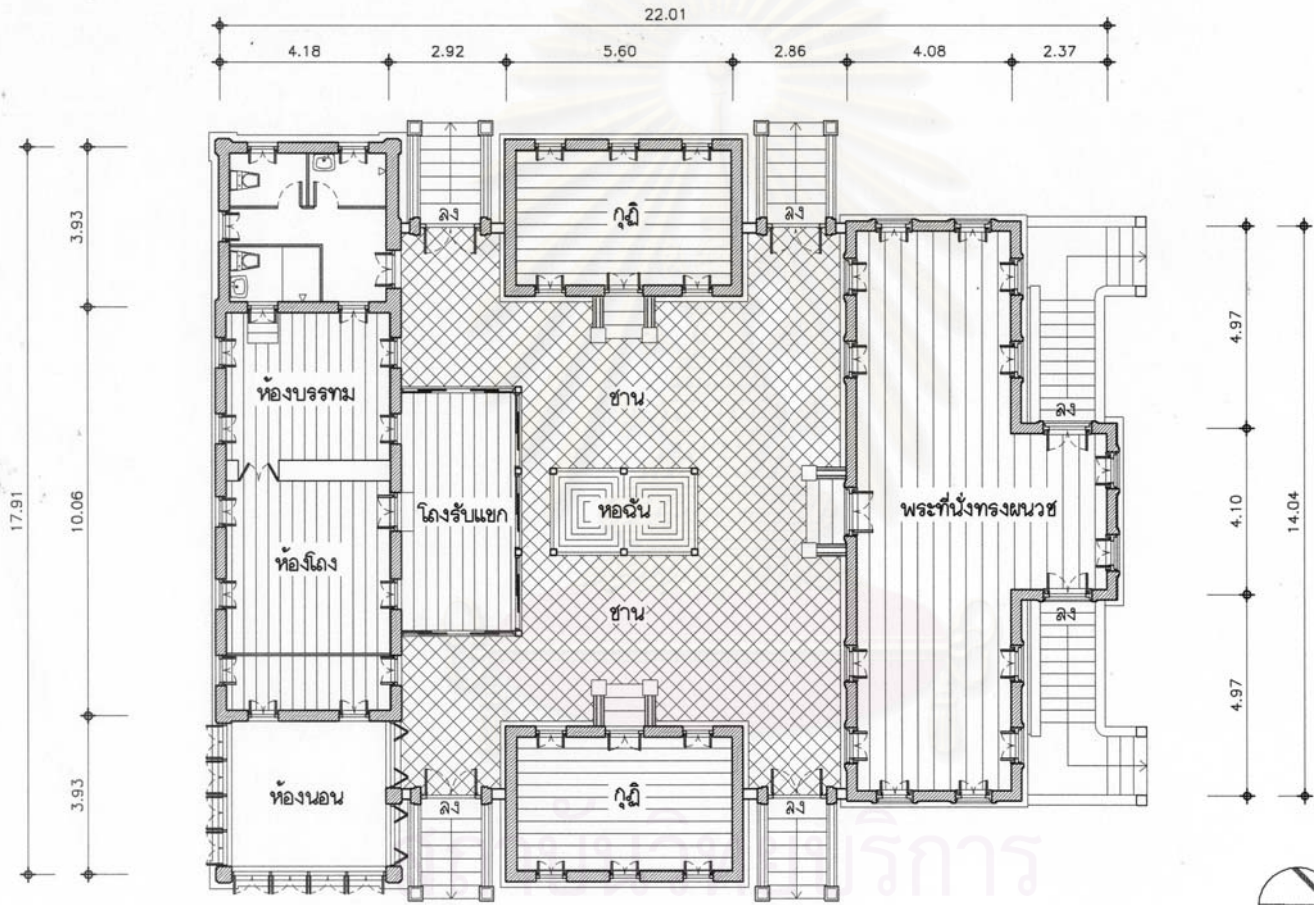
องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

๑. พระอุโบสถ	๖. พระที่นั่งทรงธรรม
๒. ต้นพระศรีมหาโพธิ์	๗. ศาลาภัณฑรศภาค
๓. พระวิหารสมเด็จ ส.ผ.	๘. ศาลาเบญจพิศภาค
๔. หอระฆังบวรวงศ์	๙. หมู่กุฏิพระคันทนุระ
๕. หมู่กุฏิพระที่นั่งทรงผนวช	๑๐. โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร

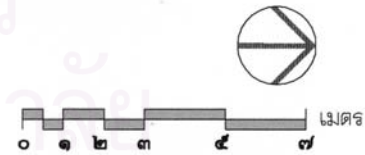

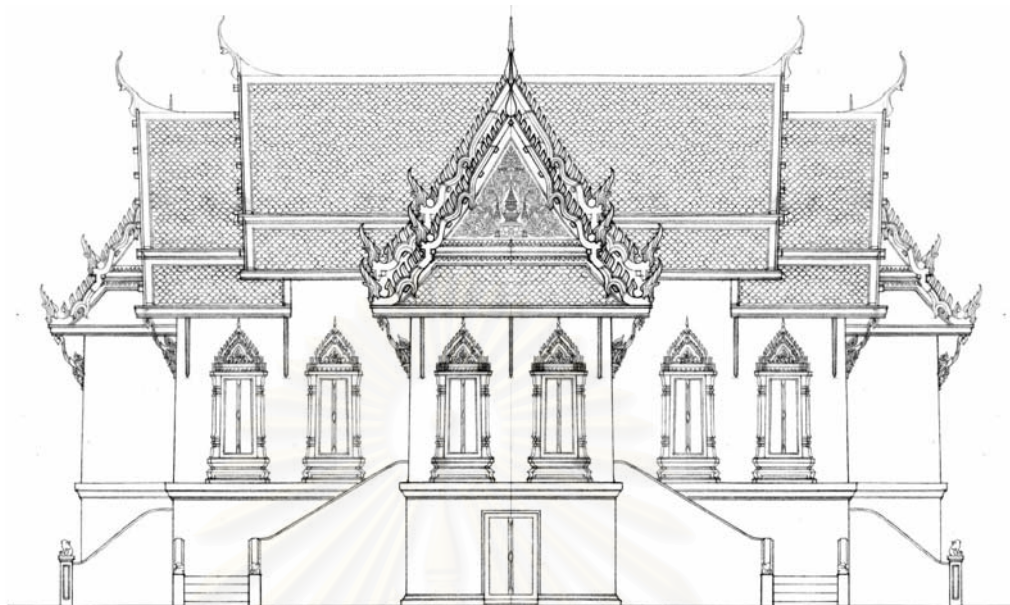
แผนผังที่ ๓-๓๒: ผังพื้นชั้นที่ ๑ หมู่พระที่นั่งทรงผนวช
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

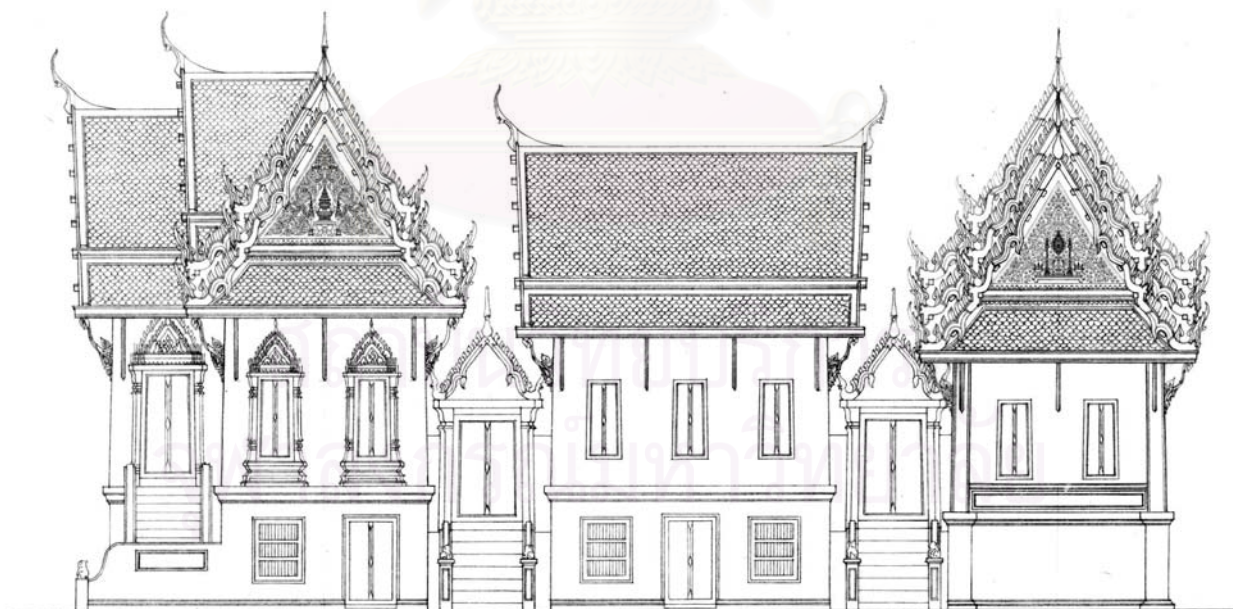

แผนผังที่ ๓-๓๓: ชั้นที่ ๒ หมู่พระที่นั่งทรงผนวช
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

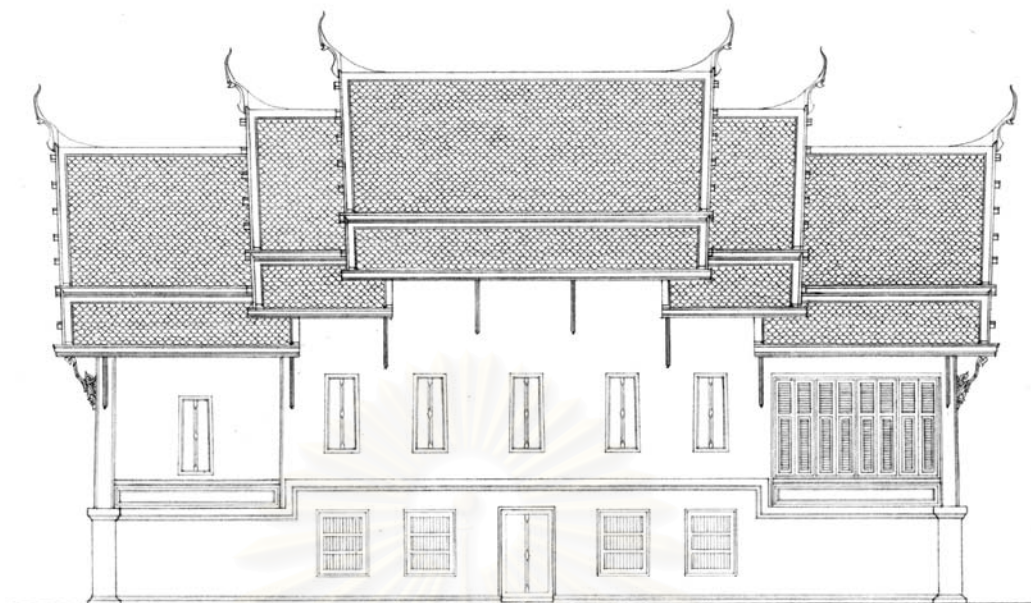

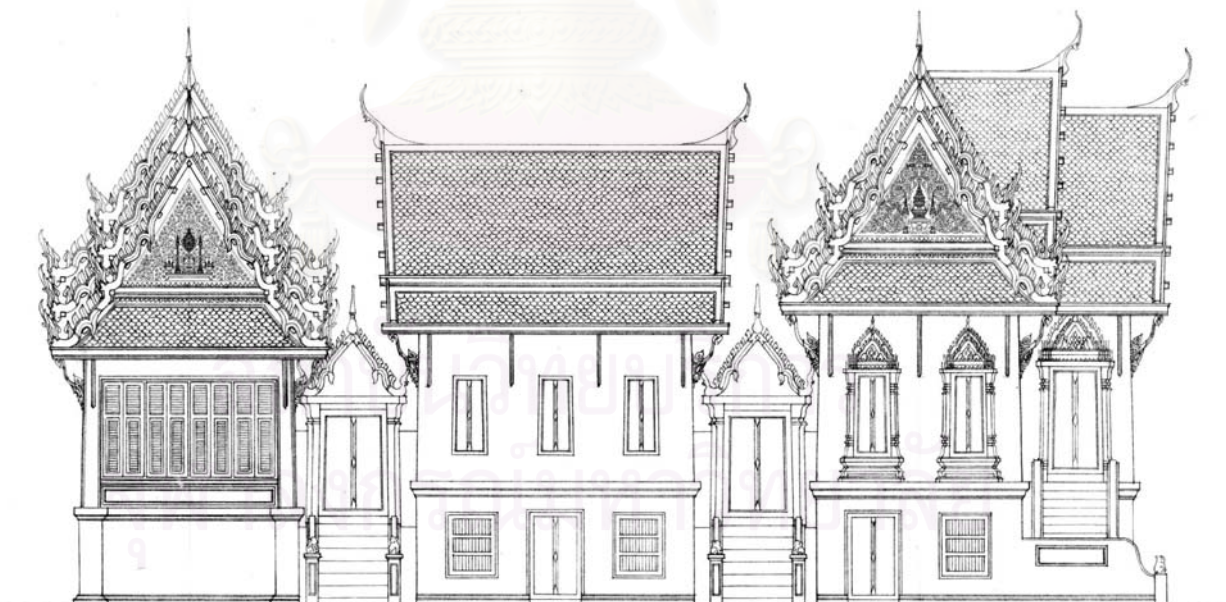
ภาพลายเส้นที่ ๓-๑๖ : รูปด้านหน้า พระที่นั่งทรงผนวช
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพลายเส้นที่ ๓-๑๗ : รูปด้านข้าง พระที่นั่งทรงผนวช
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพลายเส้นที่ ๓-๑๘ : ภูมิด้านหลัง พระที่นั่งทรงผนวช
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพลายเส้นที่ ๓-๑๙ : ภูมิด้านข้าง พระที่นั่งทรงผนวช
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

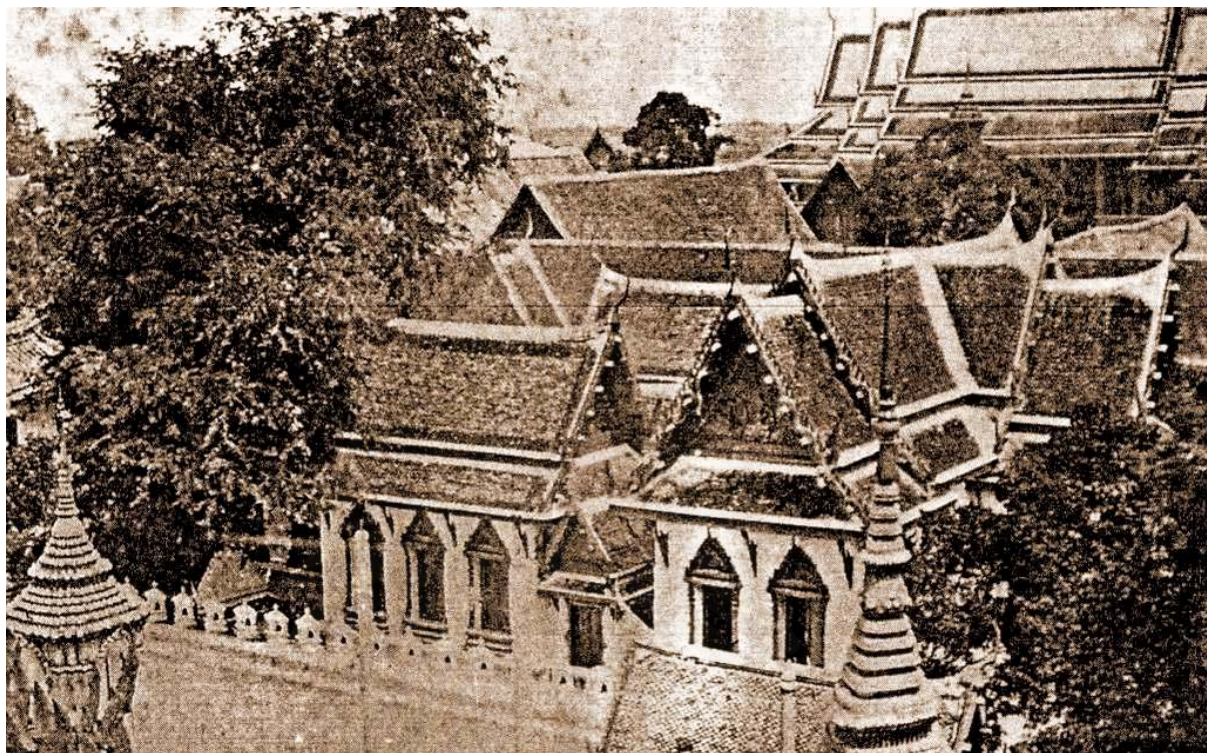
ภาพลายเส้นที่ ๓-๒๐ : หน้าบัน พระที่นั่งทรงผนวช (ที่ประทับของรัชกาลที่ ๕)

ภาพลายเส้นที่ ๓-๒๑ : หน้าบัน พระกุฎี (ที่พำนักของพระอุปัชฌาย์)

ภาพลายเส้นที่ ๓-๒๒ : หน้าบัน กุฎี (ที่พำนักของพระกรรมวาจาจารย์)

ภาพที่ ๓-๕๕ :

พระที่นั่งทรงผนวของค้เดิม ขณะที่อยู่ภายใน
พระบรมมหาราชวัง ก่อนรื้อมาสร้างยังวัด เบญ
จมบพิตรดุสิตวนาราม

(ที่มา : ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ ๓-๕๖ :

รูปด้านหน้าพระที่นั่งทรงผนวช
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพที่ ๓-๕๗ : พระกุฎี ตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช (ปลด) ตั้งอยู่ด้านหลัง
พระที่นั่งทรงผนวช

ภาพที่ ๓-๕๘ : สภาพภายในของพระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพที่ ๓-๕๙ : สภาพภายในโถงรับรองแขกของพระภุชงค์

ภาพที่ ๓-๖๐ : สภาพภายในห้องบรรทมของพระภุชงค์

ภาพที่ ๓-๖๑ : กุฏิที่ใช้พำนักของพระสงฆ์ ภายใน
พระที่นั่งทรงผนวช

ภาพที่ ๓-๖๒ : หอดฉัน ตั้งอยู่กลางพระที่นั่งทรงผนวช

๓๓.๑๓ ตำนานสมเด็จพระเจ็ญ : วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

๑) ความสำคัญ

เป็นหอประชุมสงฆ์ของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อยู่ ญาโณทโย)

๒) ประวัติการสร้าง

ตำหนักสมเด็จพระเจ็ญ หลังนี้สร้างขึ้นในปี พ.ศ.๒๕๐๖ โดยคณะศิษยานุศิษย์ สร้างถวายสมเด็จพระสังฆราช ตั้งแต่ยังครั้งยังดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์ จนเมื่อแล้วเสร็จซึ่งตรงกับทรงได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชพอดี จึงได้ยกขึ้นเป็นตำหนักและได้ใช้เป็นที่เสด็จออกรับแขกสำคัญต่างๆ รวมทั้งยังใช้เป็นที่ประชุมมหาเถรสมาคมในสมัยนั้นอีกด้วย

ในปัจจุบันตำหนักสมเด็จพระเจ็ญ นี้ได้ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิและพระอังคารของสมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) รวมทั้งใช้เป็นที่ประชุมของเจ้าคณะภาคทั้ง ๑๔ ภาคด้วย^{๓๐}

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำหนักสมเด็จพระเจ็ญ ตั้งอยู่ทางด้านใต้ของพระวิหาร ติดกับโรงเรียนพระปริยัติธรรมของวัด ภายในเขตตำหนักสมเด็จพระเจ็ญ จะประกอบไปด้วยอาคารและเสนาชณะต่างๆ ได้แก่

- หอระฆัง ก่ออิฐถือปูน รูปทรงแบบไทยประยุกต์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของตำหนักฯ
- กุฏิพระสงฆ์ เป็นกุฏิแถว มีระเบียบด้านหน้า ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตำหนักสมเด็จพระเจ็ญ ใช้เป็นที่รับรองของพระสงฆ์อาคันตุกะที่มาพำนักชั่วคราวยังวัดสระเกศ

การเข้าถึงตำหนักสมเด็จพระเจ็ญ สามารถใช้ทางรถยนต์มาเทียบทางด้านหน้าได้โดยตรง หรือจะเข้ามาภายในเขตตำหนักที่มีถนนอยู่โดยรอบแล้วเข้าทางด้านหลังตำหนักก็ได้เช่นกัน

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น

เป็นตำหนักโถงสูง ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๕ ห้อง ยาว ๗ ห้อง มีมุขยื่นด้านหน้าและด้านหลังข้างละ ๑ ห้อง โดยชั้นล่างแบ่งเป็นห้องโถงประชุมใหญ่อยู่ด้านหน้าสำหรับเป็นที่เสด็จออกรับแขกและเป็นที่ประชุมมหาเถรสมาคมด้วย(ปัจจุบันใช้เป็นที่ทำบุญเลี้ยงพระ) และมีห้องประชุมเล็กอยู่ติดกับโถงบันไดสำหรับใช้ประชุมของเจ้าคณะภาคต่างๆ และด้านหลังจะเป็นโถงทางเข้าสำหรับผู้มาเทียบรถทางด้านหลัง

ชั้นบนจะเป็นชั้นลอยไม่มีผนังกันใช้เป็นที่พักผ่อนและเก็บสังฆภัณฑ์ต่างๆ โดยมีประตูสามารถออกไปยังระเบียงโล่งด้านหลังตำหนักได้

^{๓๐} สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ), ประวัติวัดสระเกศวรมหาวิหาร, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘.

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นตึกที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทยประยุกต์ มีหลังคาจั่วซ้อนเดียวตบเดียวคลุมอาคารทั้งสามมุข และเฉพาะส่วนมุขยื่นด้านทางเข้าจะเป็นหลังคาจั่วมุขลดอีกหนึ่งชั้น บริเวณเครื่องปิดเครื่องมุงเป็นรอยระกาประดับ ซ่อฟ้า ไบระการูปหอยจับหลัก และหางหงส์รูปหัวนาค ประดับหน้าบันเป็นปูนปั้นรูปกาน้ำสิงห์ล้อมรอบด้วยลายก้านขด

ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสี ยกเก็จเป็นตามแนวเสาเป็นเสาย่อมุมไม้แปด มีบัวหัวเสาเป็นบัวจวงกล บานประตูหน้าต่างเป็นบานลูกฟักกระจกทรงสูงปลายแหลม และมีกรอบปูนปั้นเป็นซุ้มอยู่รอบตัวบาน

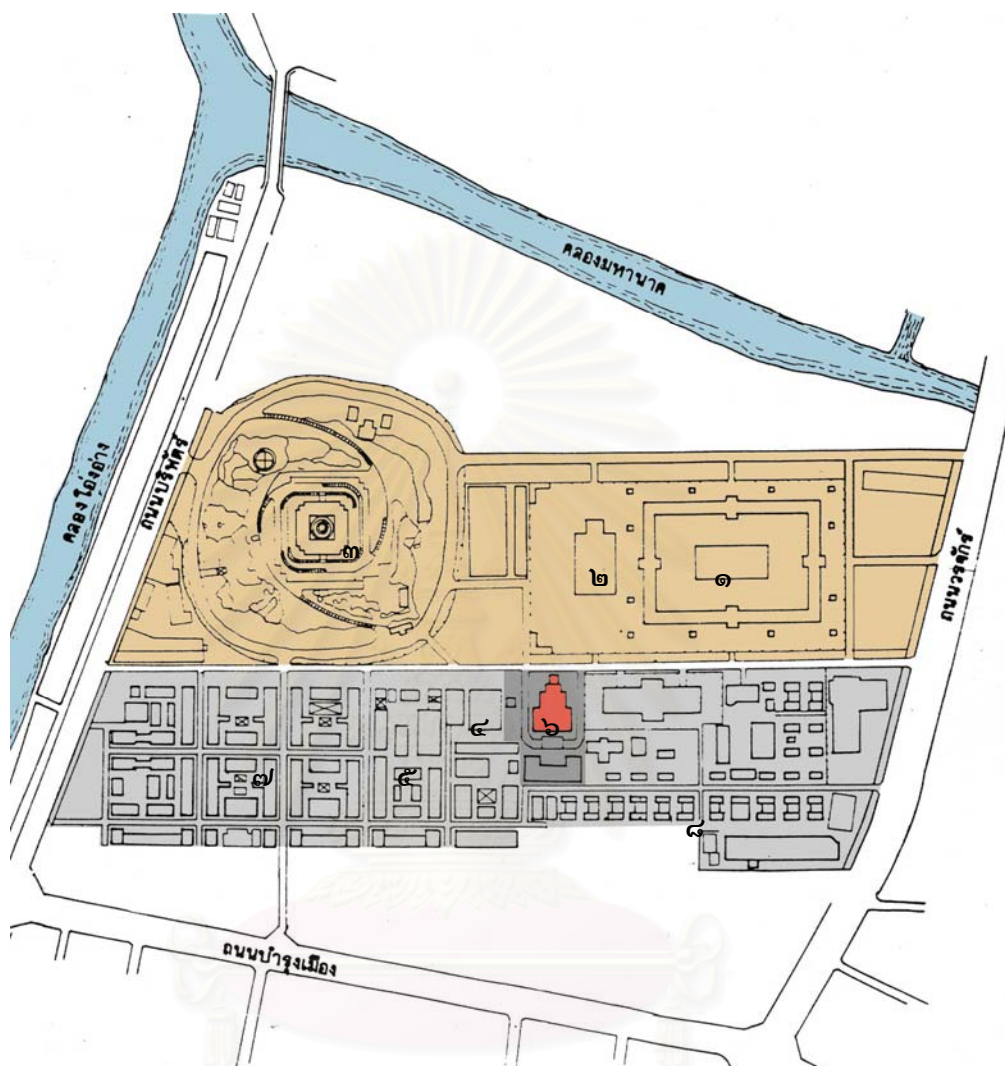
ฐานอาคารเป็นฐานสิงห์ ลูกแก้วอกไก่ ยกสูงประมาณ ๑.๐๐ เมตร

๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบเสาและคาน ใช้คอนกรีตเสริมเหล็กเป็นวัสดุรับแรง มีผนังเป็นก่ออิฐฉาบปูน พื้นชั้นล่างปูหินแกรนิต ส่วนชั้นบนปูไม้ปาเก้ หลังคามุงกระเบื้องดินเผาปลายมน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังที่ ๓-๓๔ : ผังบริเวณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

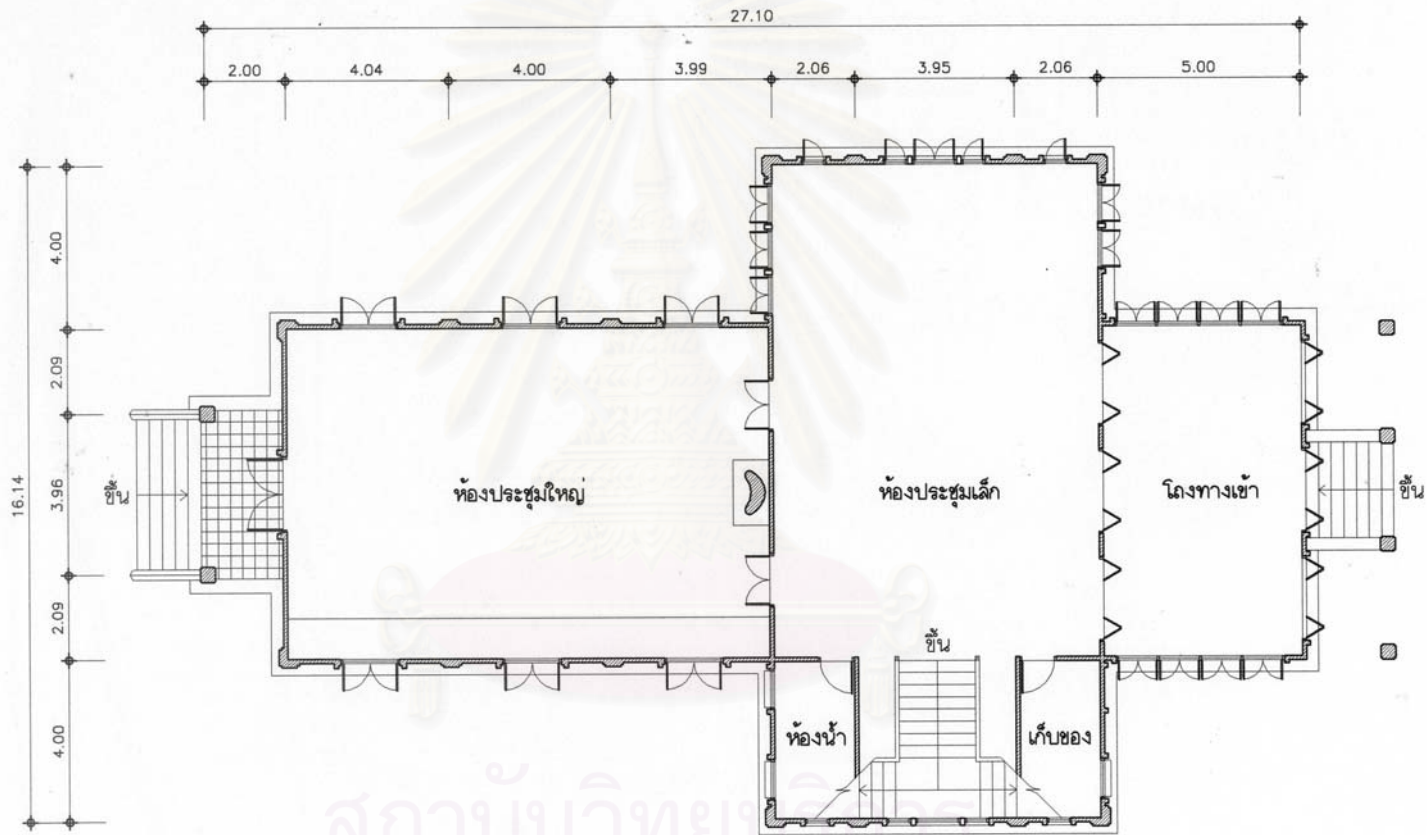

- เขตพุทธาวาส
- เขตสังฆาวาส
- เขตคณะตำหนัก
- ตำหนักสมเด็จพระเจ้า
- แม่น้ำ ลำคลอง

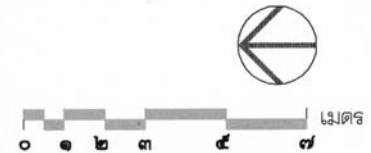

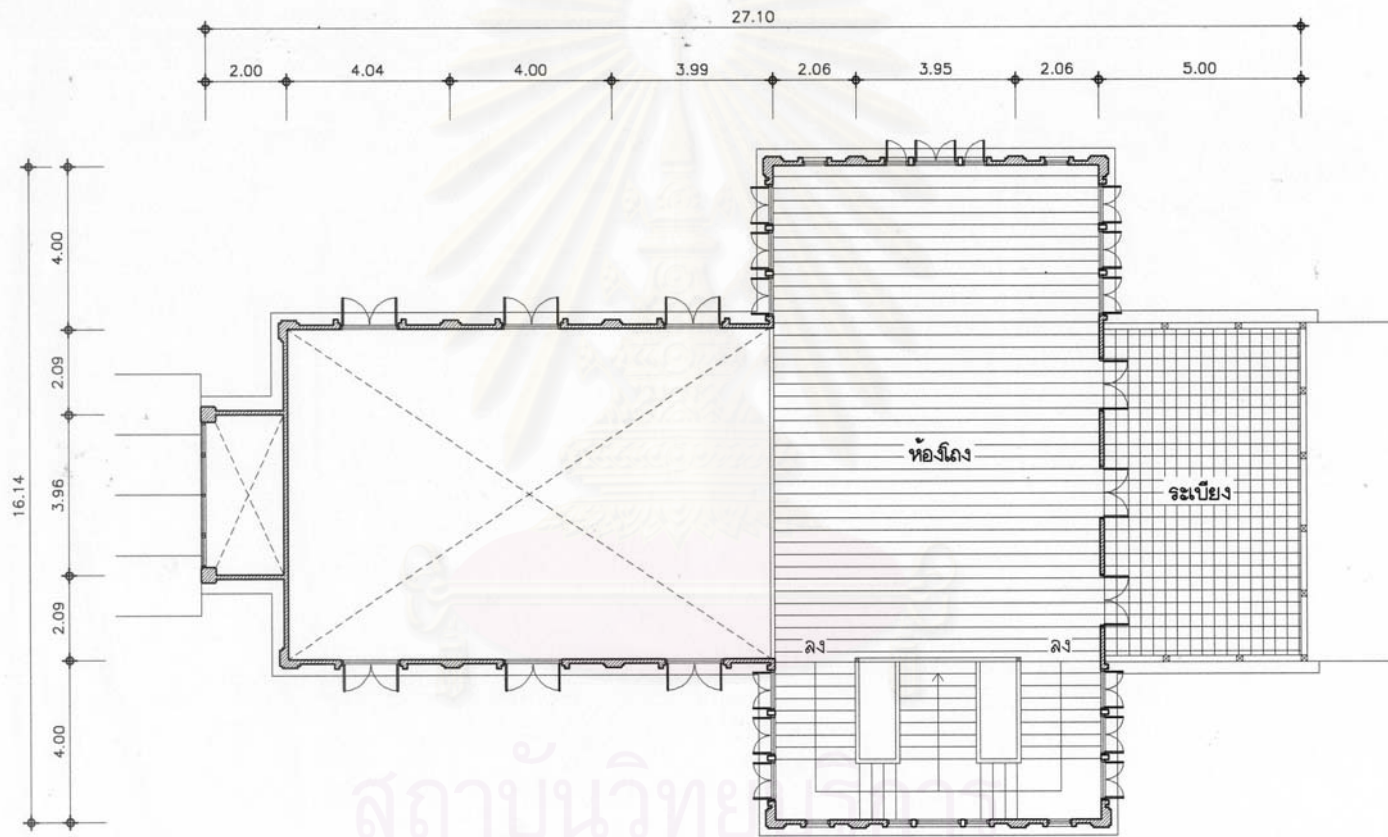
องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

๑. พระอุโบสถ	๕. หมู่กุฏิคณะตำหนัก(เดิม)
๒. พระวิหาร	๖. หมู่กุฏิคณะตำหนัก
๓. บรมบรรพต	๗. หมู่กุฏิพระคันทนุระ
๔. ศาลาการเปรียญ	๘. หมู่กุฏิพระวิปัสสนาธุระ

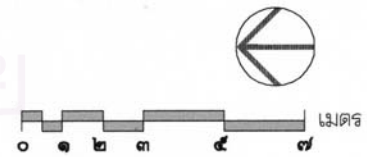
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
แผนผังที่ ๓-๓๕ : ผังพื้นชั้นที่ ๑ ตำนานักลมเต็ญๆ
วัดสระเมศราชาวมหาวิหาร

สถาบันวิทยบูรณาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังที่ ๓-๓๖ : ผังพื้นที่ชั้นที่ ๒ ตำนกฉมเด็จพระ
วัดระฆะโฆธาธรรมมหาวิหาร

ภาพที่ ๓-๖๓ : รูปด้านหน้าตึกสมเด็จพระเจ้า

ภาพที่ ๓-๖๔ : รูปด้านหลังตึกสมเด็จพระเจ้า

๓.๓.๑๔ กุฏิสุวรรณทนต์ : วัดมกุฏกษัตริยาราม

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี)

๒) ประวัติการสร้าง

กุฏิสุวรรณทนต์ สร้างขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๗๒ โดยคุณหญิงบุญมี ปุรุราชรังสรรค์ สร้างถวายแทนกุฏิไม้หลังเก่าที่ทรุดโทรม เพื่อใช้เป็นที่บรรจ้อัฐิของพระยาปุรุราชรังสรรค์ (โชติ สุวรรณทนต์) โดยมีลักษณะเป็นกุฏิตึก ๒ ชั้น ขนาด ๓ ห้อง มีมุขด้านหน้า^{๓๒}

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๐๖ สมเด็จพระสังฆราช (จวน) พร้อมด้วยศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ ได้บริจาคทุนต่อเติมกุฏิสุวรรณทนต์ออกไปอีกหนึ่งห้อง เพื่อใช้เป็นตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชจนตลอดพระชนมายุ^{๓๓}

ปัจจุบันทางวัดได้ทำการบูรณะให้กุฏิสุวรรณทนต์เป็นพิพิธภัณฑ์ที่ใช้เก็บสิ่งของเครื่องใช้ของสมเด็จพระสังฆราช (จวน) ให้อยู่ในสภาพเดิมเหมือนเมื่อครั้งพระองค์ยังทรงประทับอยู่ทั้งหมด

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

กุฏิสุวรรณทนต์ตั้งอยู่นอกคณะท้าย บริเวณมุมทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัดมกุฏกษัตริยาราม โดยภายในเขตบริเวณตำหนักยังมี ตึกศิริสมเป็นอาคารสูง ๒ ชั้น ซึ่งเป็นสำนักงานเลขาธิการสมเด็จพระสังฆราช ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามกุฏิสุวรรณทนต์ด้วย

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผนัง

เป็นอาคารโถงสูง ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๓ ห้อง ยาว ๘ ห้อง (สองห้องด้านทิศใต้สร้างต่อเติมในภายหลัง) มีมุขยื่นด้านหน้าเป็นทางเข้าตำหนัก โดยชั้นล่างกันผนังเป็นห้องนอน ห้องเก็บของ และห้องน้ำของศิษย์วัด มีบันไดทางขึ้นอยู่ทั้งสองข้างของมุขทางเข้า ภายในชั้นบนแบ่งเป็นห้องโถงสำหรับเสด็จออกรับแขกที่อยู่ติดกับห้องพระซึ่งกันด้วยบานเพี้ยมลูกฟักกระจก และมีห้องทรงงานอยู่ทางด้านทิศเหนือของตำหนัก ส่วนห้องบรรทมจะอยู่ทางด้านทิศใต้ติดกับห้องพักผ่อนและห้องสรงที่เป็นส่วนต่อเติมขึ้นใหม่ทั้งหมด

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นอาคารรูปแบบอิทธิพลตะวันตก โดยมีหลังคาเป็นแบบปั้นหยาคลุ่มทั้งอาคารยกเว้นส่วนมุขหน้าที่เป็นหลังคาจั่วปลายตัด และบริเวณบันไดทางขึ้นจะยื่นชายคาออกมาเพื่อกันฝนด้วย

^{๓๒} ประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๐), หน้า ๔๗.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสี มีบัวปูนชั้นคาดแบ่งชั้นบนและชั้นล่าง ประตูหน้าต่างมี
ซุ้มปูนปั้นเป็นกรอบสี่เหลี่ยมรอบ ส่วนบานประตูหน้าต่างเป็นบานไม้ลูกฟักเกล็ดระบายอากาศ และมีช่อง
แสงไม้เจาะเป็นรูปทรงเรขาคณิตลูกฟักกระจกอยู่เหนือบาน

ฐานอาคารเป็นฐานเขียง ยกสูง ๐.๓๐ เมตร

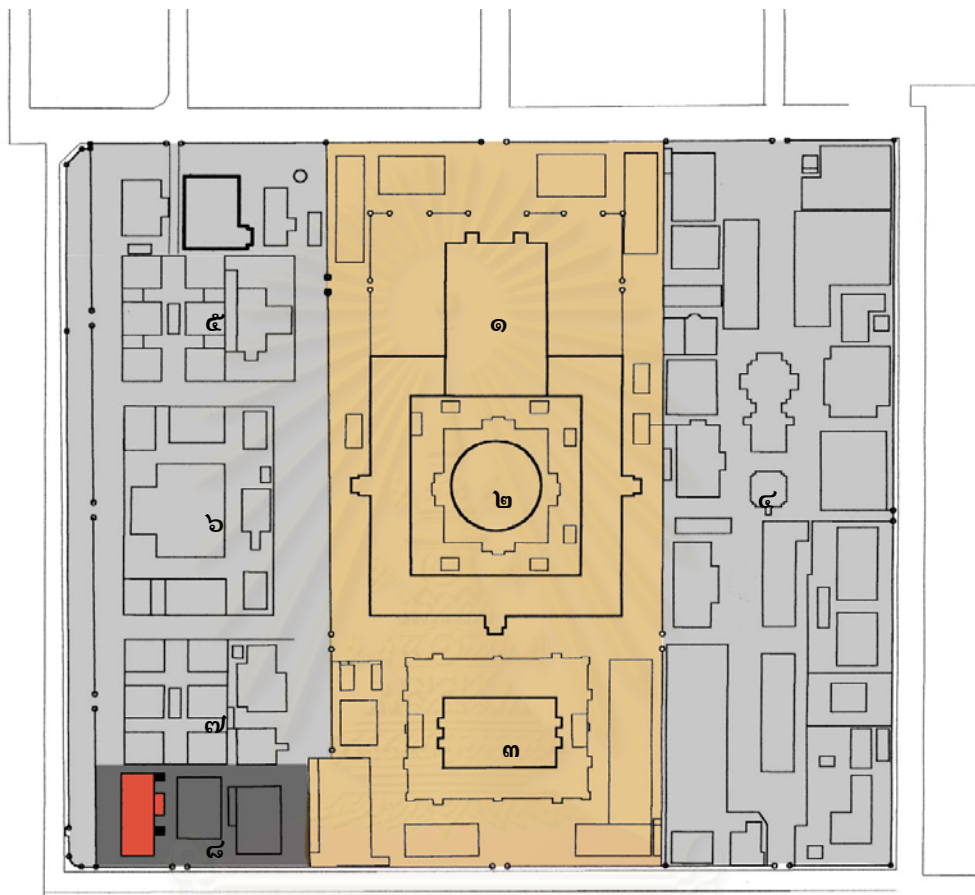
๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบเสาและคาน ใช้คอนกรีตเสริมเหล็กเป็นวัสดุรับแรง มีผนังเป็นก่ออิฐฉาบปูน
พื้นปูไม้บดและคานไม้ หลังคามุงกระเบื้องซีแพคโมเนีย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังที่ ๓-๓๗ : แผนผังบริเวณ วัดมกุฏกษัตริยาราม

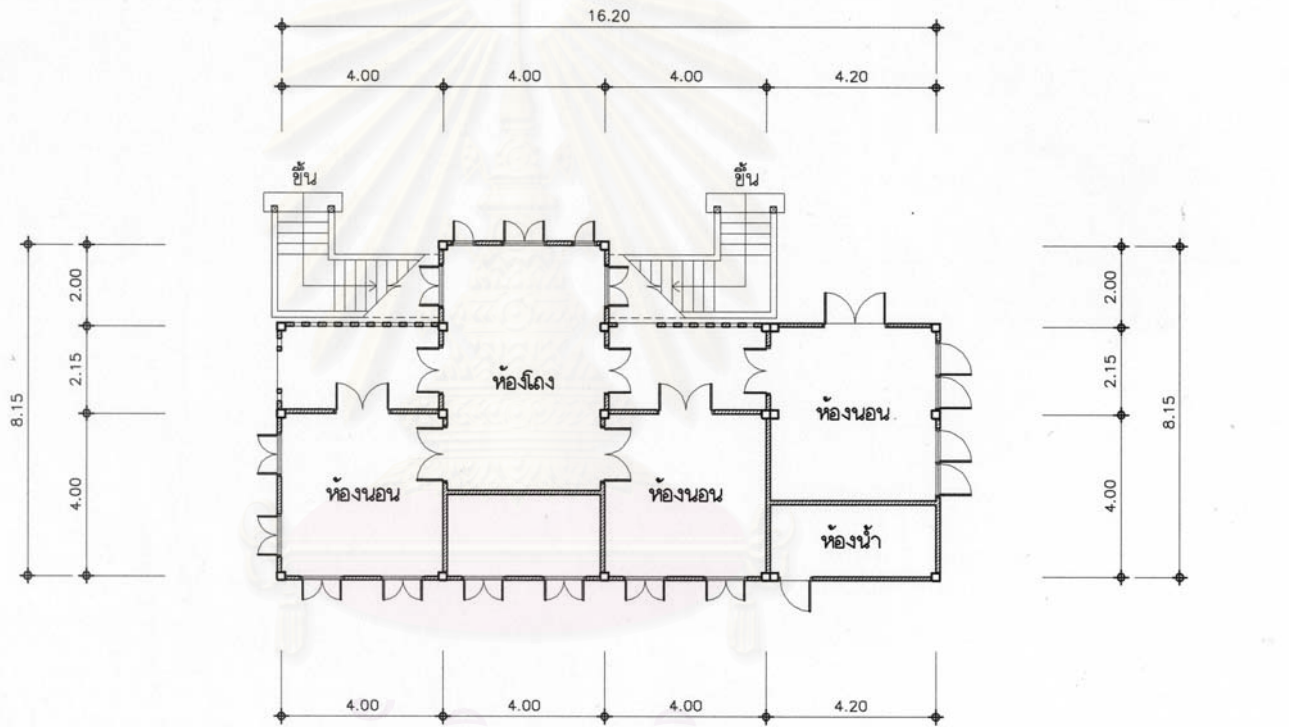

- เขตพุทธาวาส
- เขตสังฆาวาส
- เขตคณะตำหนัก
- กุฏิสุวรรณทัต

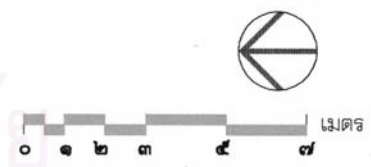
องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

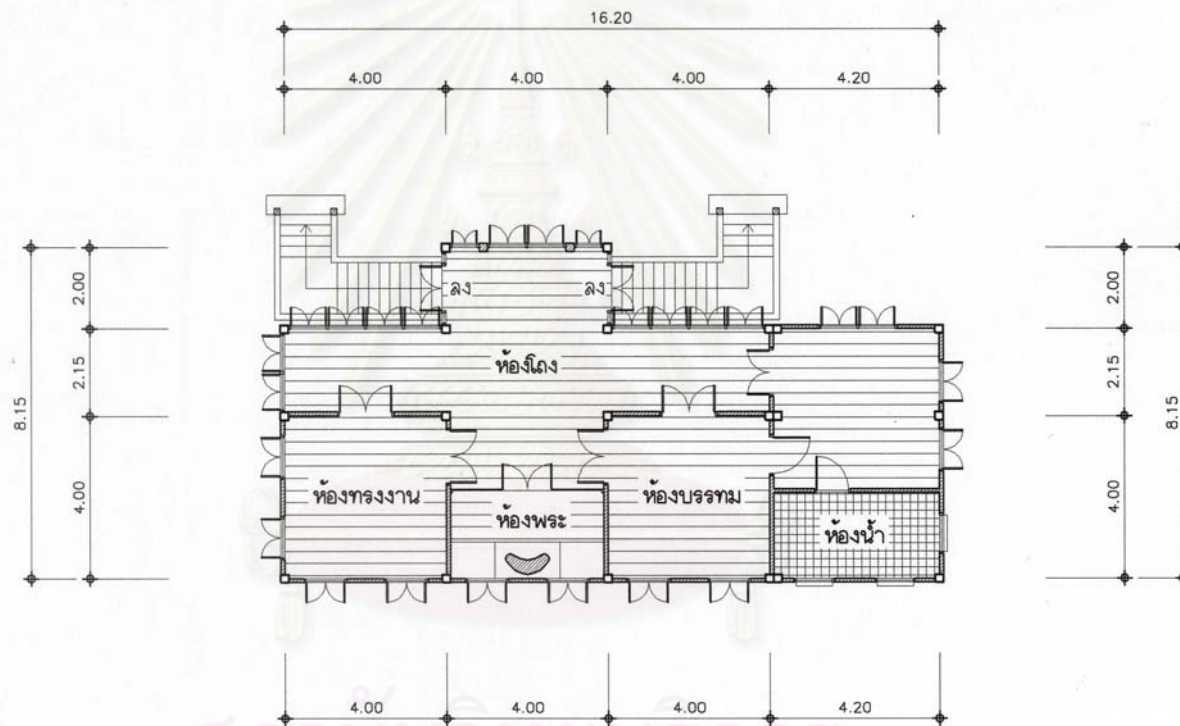
๑. พระวิหาร	๕. หมู่กุฏิคณะหน้า
๒. พระเจดีย์	๖. หมู่กุฏิคณะกลาง
๓. พระอุโบสถ	๗. หมู่กุฏิคณะท้าย
๔. คณะนอก	๘. หมู่กุฏิคณะตำหนัก

สถาบันนวัตกรรมการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

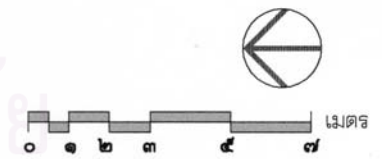
แผนผังที่ ๓๓-๓๘: ผังพื้นชั้นที่ ๑ กุฏิสุวรรณทัศน์
วัดมกุฏกษัตริยาราม

สถาปนิกวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วัดมกุฏกษัตริยาราม

แผนผังที่ ๓-๓๙: ชั้นที่ ๒ กุฏิสุวรรณทัต
วัดมกุฏกษัตริยาราม

ภาพที่ ๓-๖๕ :
รูปด้านหน้ากุฏิสุวรรณทัต

บริการ
วิทยาลัย

ภาพที่ ๓-๖๖ :
รูปด้านหลังกุฏิสุวรรณทัต

ภาพที่ ๓-๖๗ : สวนด้านหน้ากุฏิสุวรรณทัต

ภาพที่ ๓-๖๘ : ตึกศิริม เดิมใช้เป็นสำนักงานเลขาธิการสมเด็จพระสังฆราช
ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามกุฏิสุวรรณทัต

๓.๓.๑๕ กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร : วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ)

๒) ประวัติการสร้าง

กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษรนั้น เดิมเป็นกุฏิที่ใช้พำนักของพระราชอาคันตุกะผู้เป็นอธิบดีสงฆ์ของวัดพระเชตุพนฯ มาโดยตลอด สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ พร้อมกับการสร้างตำหนักวาสุกรี โดยแต่เดิมมีลักษณะเป็นกุฏิไม้ขนาด ๕ ห้อง มีเฉลียงรอบ และกุฏิหลังนี้ก็เคยได้ใช้เป็นที่ประทับของกรมพระราชวังบวรไชยชาญ เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระเชตุพนฯ นี้ด้วย^{๓๔}

และเมื่อสมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น) ทรงเป็นอธิบดีสงฆ์ของวัด ก็ทรงได้ย้ายมาประทับยังกุฏิสมเด็จพระเจริญอักษรหลังนี้ด้วยจนตลอดพระชนมายุของพระองค์ ซึ่งในขณะนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอาคารชั้นเดียวแต่ยกฐานสูง จนถึงในสมัยพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ อธิบดีสงฆ์องค์ถัดมาก็ได้มีการปรับเปลี่ยนแก้ไขให้เป็นกุฏิสูง ๒ ชั้น จนกระทั่งปัจจุบันทางวัดได้รื้อลงทั้งหมด แล้วจะซ่อมแซมให้มีลักษณะเหมือนเมื่อแรกสร้าง เพื่อใช้เป็นพิพิธภัณฑสถานของวัดต่อไป

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษรนี้ตั้งอยู่ภายใน คณะ น.๑๖ ของวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นคณะเดียวกันกับตำหนักวาสุกรี ซึ่งภายในเขตคณะจะประกอบไปด้วยอาคารเสนาสนะต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ตำหนักวาสุกรี ใช้เป็นท้องพระโรงสำหรับประชุมมหาเถรสมาคม
- หอประชุมสงฆ์ ใช้เป็นที่เสด็จออกรับแขก ตั้งอยู่ด้านหน้ากุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร
- หอสวดมนต์ ใช้เป็นสำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของกุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร

นอกจากนี้ยังมีเสนาสนะอื่นๆ อีก ได้แก่ หอระฆัง หอไตร ศาลแกงจิ้น พระปรารค์ และกุฏิสงฆ์จำนวน ๕ หลัง

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผังพื้น

เป็นอาคารสูง ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๓ ห้อง ยาว ๔ ห้อง โดยชั้นล่างเป็นห้องโถงอเนกประสงค์ มีห้องน้ำ และบันไดอยู่ภายในสำหรับขึ้นชั้นบนได้ ส่วนด้านนอกตำหนักทางทิศตะวันตกเฉียงใต้จะมีบันไดสำหรับขึ้นชั้นสองได้เช่นกันซึ่งมักจะใช้เป็นทางเข้าหลัก ส่วนภายในชั้นบนจะแบ่งเป็นโถงรับแขกส่วนพระองค์ มีห้องบรรทมและห้องสรงอยู่ทางด้านทิศเหนือของตำหนัก

^{๓๔} พระครูปลัดสัมพิพัฒน์พรหมจริยาจารย์ (บุญ), ประวัติวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๔.

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นตำหนักรูปแบบเรือนไทยประยุกต์ มีหลังคาจั่วชั้นเดียว ๒ ชั้น บันลุ่มเป็นปูนเรียบ มีทางหงส์ที่ปลายทั้งสองข้าง หน้าบันก่ออิฐฉาบปูนปั้นเป็นลายลูกฟักกระดานดุน บริเวณชายคาของหลังคาตบล่างจะมีคันทวย ค.ส.ล. รูปหงส์รับอยู่เป็นช่วงๆ ตามแนวเสา

ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสี ยกเก็จเป็นเป็นแนวเสาโดยรอบ บานประตูหน้าต่างเป็นบานวิทโก้ไม้ลูกฟักกระจก มีช่องแสงกระจกติดตายอยู่ด้านบนของทุกบาน

ฐานอาคารเป็นฐานเขียงทรายล้าง ยกสูงประมาณ ๐.๓๐ เมตร

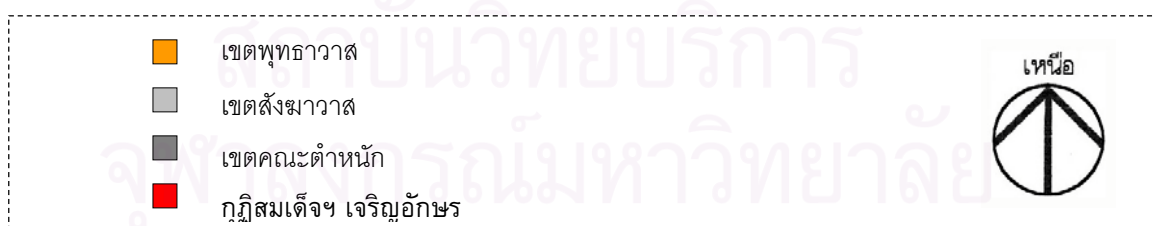
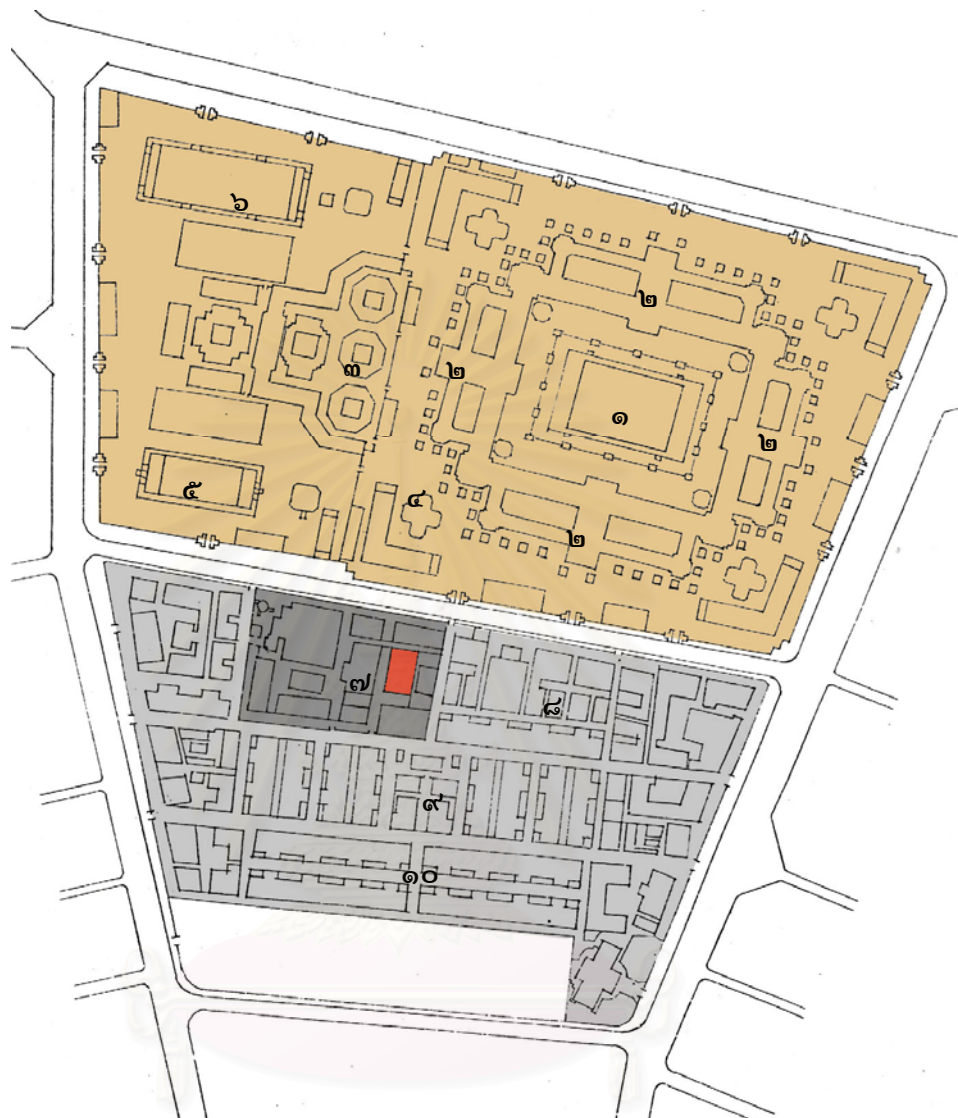
๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

เป็นโครงสร้างแบบเสาและคาน ใช้คอนกรีตเสริมเหล็กเป็นวัสดุรับแรง มีผนังเป็นก่ออิฐฉาบปูน พื้นชั้นล่างปูหินแกรนิต ส่วนชั้นบนปูไม้บนคานและตงไม้ หลังคามุงกระเบื้องดินเผา

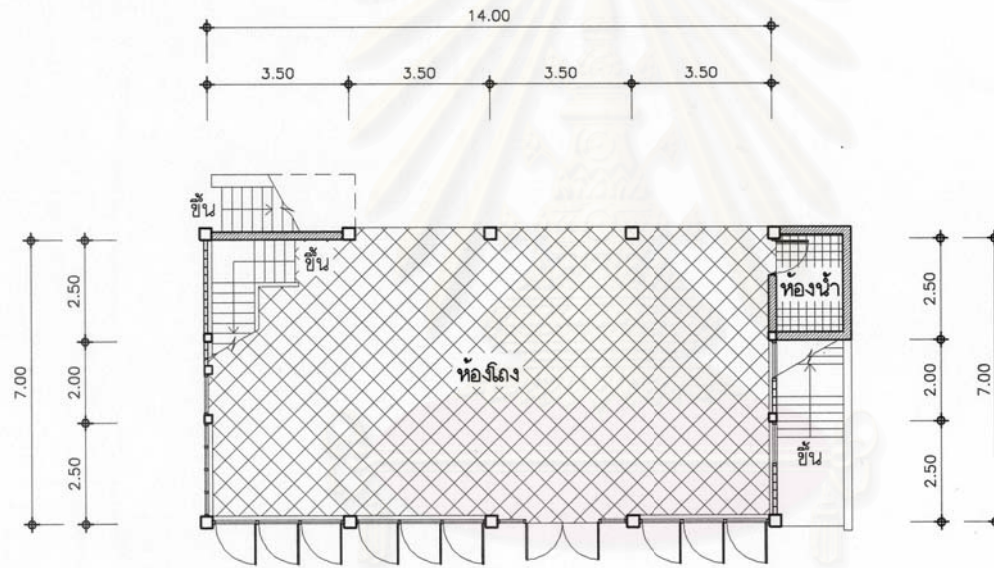
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังที่ ๓-๔๐ : แผนผังบริเวณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (แสดงกุฏิสมเด็จฯ เจริญอักษร)

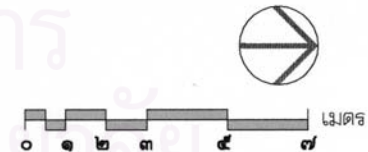

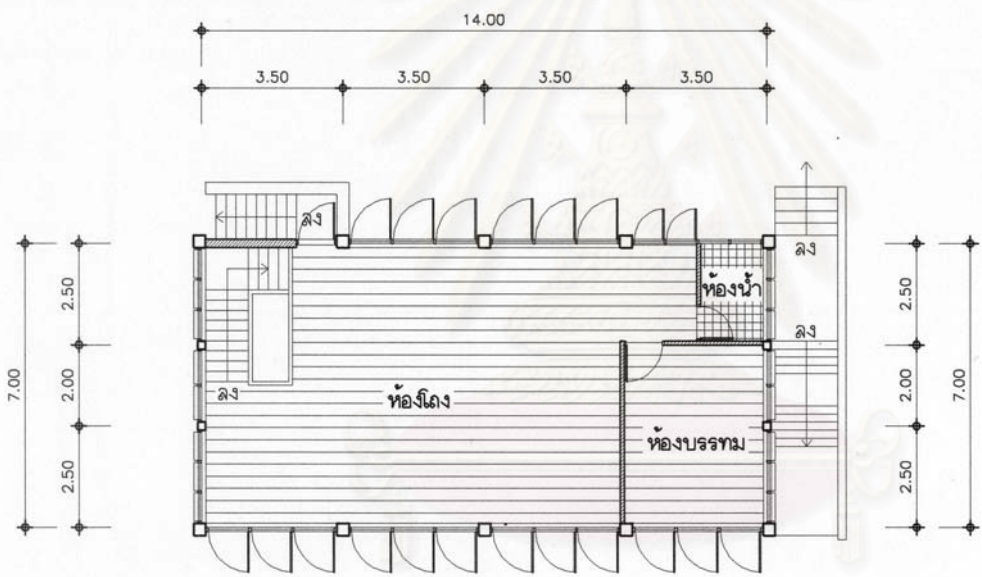
องค์ประกอบสำคัญของพระอาราม

๑. พระอุโบสถ	๖. วิหารพระพุทธไสยาสน์
๒. พระวิหาร	๗. หมู่กุฏิคณะ น.๑๖
๓. พระเจดีย์	๘. หมู่กุฏิคณะเหนือ
๔. พระมณฑป	๙. หมู่กุฏิคณะกลาง
๕. ศาลาการเปรียญ	๑๐. หมู่กุฏิคณะใต้

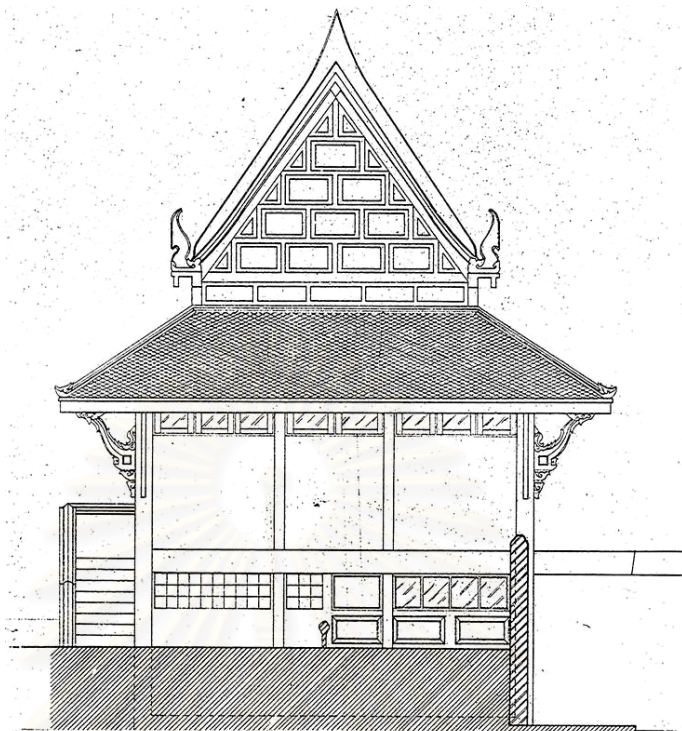
๓-๕๑ : แผนผังชั้นที่ ๑ กุฏิหลวงเด็ๆ เจริญอักษร
 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

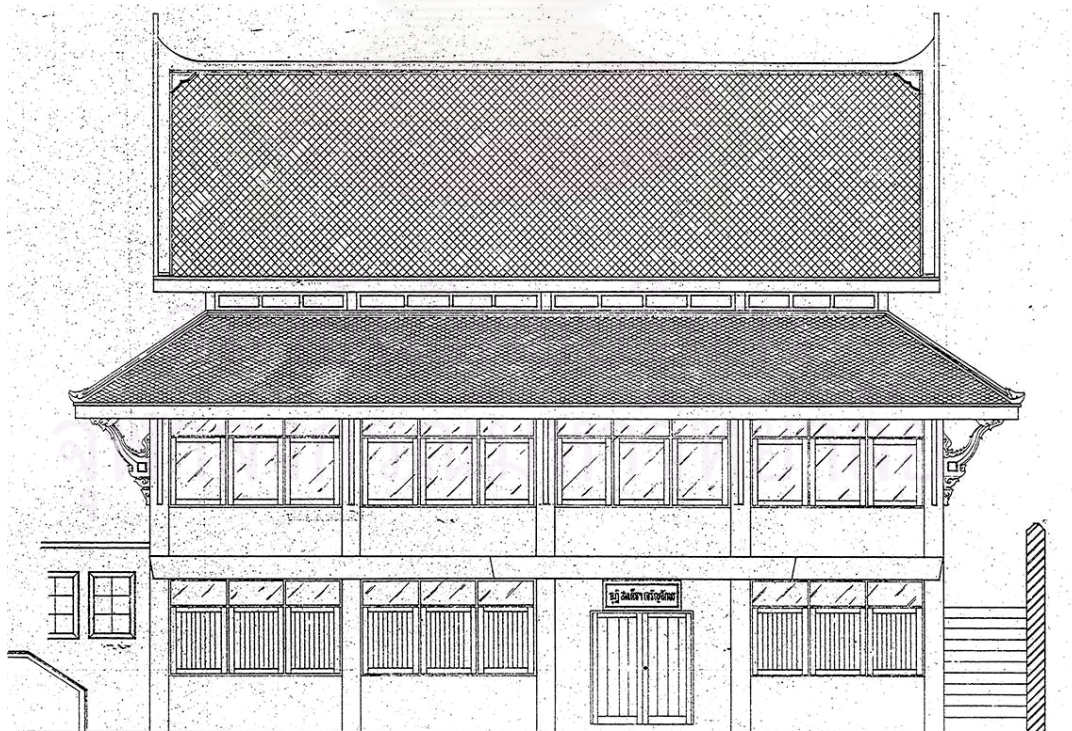

แผนผังที่ ๓-๔๒: ชั้นที่ ๒ กุฏิสมเด็จพระญาณสังวร
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

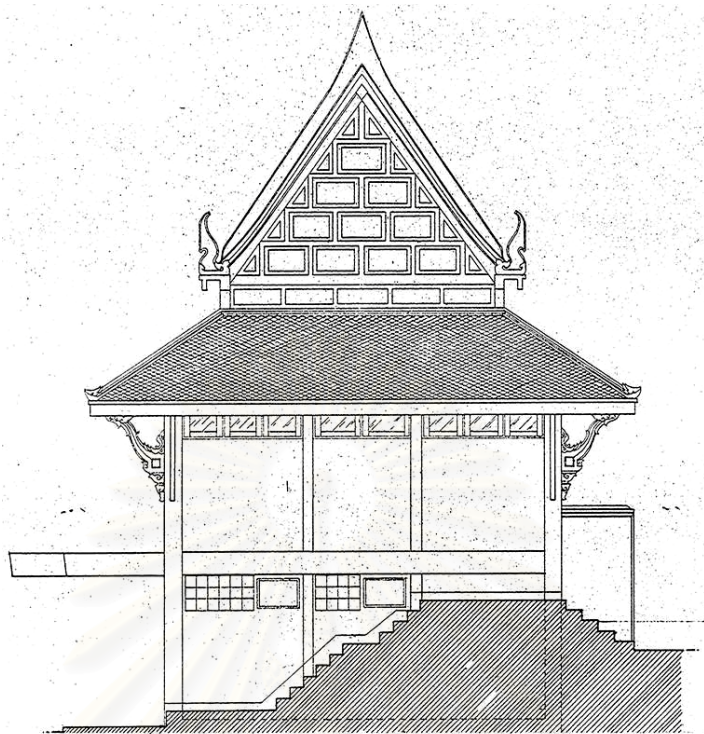

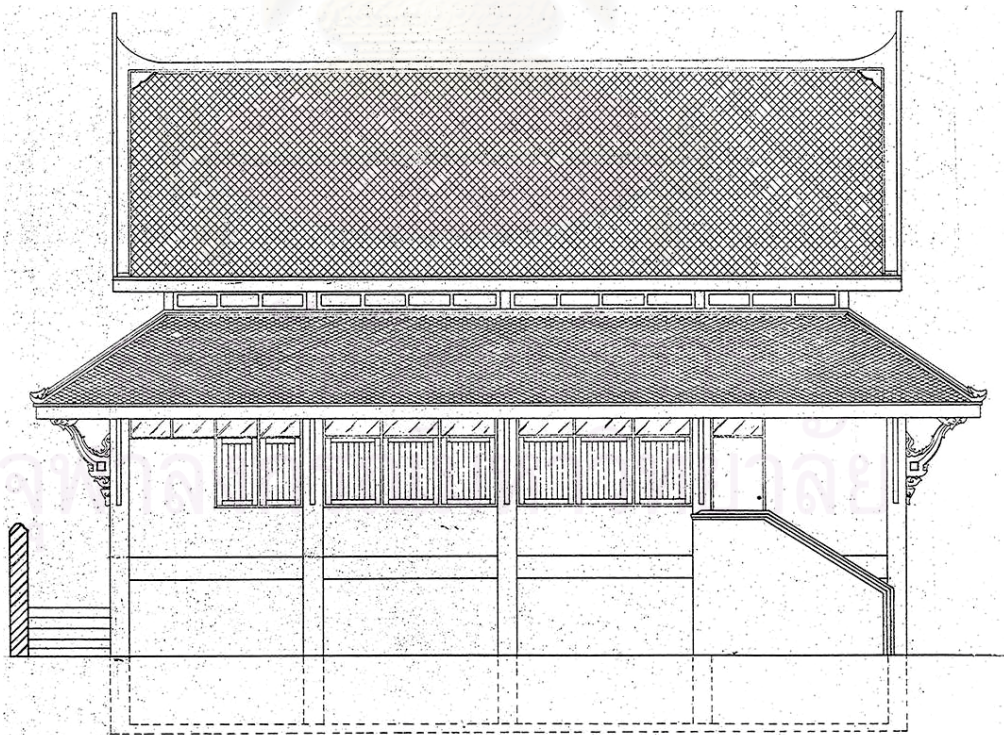
ภาพลายเส้นที่ ๓-๒๓ : รูปด้านข้าง กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
(ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

ภาพลายเส้นที่ ๓-๒๔ : รูปด้านหน้า กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
(ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

ภาพลายเส้นที่ ๓-๒๕ : รูปด้านข้าง กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
(ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

ภาพลายเส้นที่ ๓-๒๖ : รูปด้านหลัง กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
(ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

๓.๓.๑๖ ตำแหน่งคอยท่าปราโมช : วัดบวรนิเวศวิหาร

๑) ความสำคัญ

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๒) ประวัติการสร้าง

ตึกคอยท่าปราโมช สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ ภายในเขตคณะเหลืองรังษี โดยหม่อมเจ้าหญิงคอยท่าปราโมช ทรงอุทิศทุนทรัพย์ในการก่อสร้าง มีลักษณะเป็นกุฎีตึก ๓ ชั้น (๓ ชั้นเฉพาะมุขหน้านอกนั้นเป็น ๒ ชั้น) พร้อมกับได้สร้างกับปียุกฎีกอีก ๑ หลังและรั้วรอบ ซึ่งในวันฉลองกุฎีได้ทรงเชิญเสด็จพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวัณณ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ามาบรรทมเป็นปฐมเป็นเวลา ๑ คืนด้วย^{๓๔}

ตึกคอยท่าปราโมชหลังนี้ก็ได้ใช้เป็นที่พำนักของเจ้าคณะเหลืองรังษีมาตลอด จนกระทั่งสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ทรงได้ย้ายมาประทับแล้ว จึงได้มีการบูรณะปรับปรุงขึ้นใหม่พร้อมกับยกฐานะขึ้นเป็นตำแหน่งคอยท่าปราโมชดังในปัจจุบัน

๓) ตำแหน่งที่ตั้ง

ตำแหน่งคอยท่าปราโมชตั้งอยู่ภายในคณะเหลืองรังษีด้านทิศตะวันตกติดคลองภายในวัด ซึ่งภายในเขตคณะเหลืองรังษีนั้นจะประกอบไปด้วยอาคารเสนาสนะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- ตึกเหมไกรฤกษ์ เป็นอาคารสูง ๒ ชั้น ใช้เป็นสำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช ตั้งอยู่ด้านหน้าของตำแหน่งคอยท่าปราโมชติดทางเข้าคณะเหลืองรังษี
- ตึกपालิต เป็นอาคารสูง ๒ ชั้น ใช้เป็นอาคารที่ประชุมและติดต่องานต่างๆที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระสังฆราช ตั้งอยู่ด้านหน้าฝั่งตรงข้ามตึกเหมไกรฤกษ์
- เรือนทรงไทย เป็นเรือนไม้สูงชั้นเดียว ตั้งอยู่ด้านหลังตำแหน่งคอยท่าปราโมช ซึ่งสมเด็จพระญาณสังวรทรงให้สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยของโยมมารดาของพระองค์ท่าน
- กุฎีสงฆ์ภายในคณะ เป็นเรือนไทยสูง ๒ ชั้น ตั้งวางเรียงคูชานติดต่อกับกุฎีคณะแดง รังษีและกุฎีคณะเขียวรังษี

การเข้าถึงตำแหน่งสามารถใช้ทางรถยนต์ โดยจะใช้ประตูทางด้านตึกมกุษยนาควิทยาทานซึ่งมีถนนต่อมาถึงเขตคณะคณะเหลืองรังษีได้โดยตรง

๔) ลักษณะทางสถาปัตยกรรม

๔.๑) ผนัง

เป็นอาคารสูง ๒ ชั้น ขนาดกว้าง ๓ ห้อง ยาว ๗ ห้อง (ห้องด้านทิศใต้สร้างต่อเติมในภายหลัง) มีมุขยื่นด้านหน้าอีก ๑ ห้อง โดยชั้นล่างแบ่งเป็นห้องโถงสำหรับเสด็จออกรับแขกทั่วไป และมีห้องรับแขก

^{๓๔} ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร สมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงครองวัด, หน้า ๔๓.

สำคัญอยู่ในส่วนที่เป็นมุขโดยกันผนังแยกเป็นสัดส่วนชัดเจน มีห้องเสวยอยู่ทางด้านทิศใต้ของตำหนักติดกับห้องบรรทมที่อยู่ในส่วนต่อเติม มีห้องทรง และลิฟท์โดยสารที่ศิษยานุศิษย์สร้างถวายเพื่อสะดวกในการเสด็จขึ้นลงภายในตำหนัก

ส่วนชั้นบนจะมีบันไดสำหรับใช้เป็นทางขึ้นตั้งอยู่ภายนอกตำหนักทั้งสองข้างติดกับมุขด้านหน้า ภายในชั้นบนจะเป็นห้องโถงโล่งสำหรับใช้เป็นห้องพระและเป็นที่พักพระพุทธรูปต่างๆ ที่ทรงเก็บสะสมไว้อยู่เป็นจำนวนมาก และทางด้านทิศใต้ของตำหนักจะมีห้องนอน และห้องน้ำซึ่งสมเด็จพระญาณสังวร ทรงเคยใช้ประทับอยู่ก่อนที่จะย้ายลงมาประทับที่ชั้นล่างตลอดจนถึงในปัจจุบัน

บริเวณด้านหน้าตำหนักซึ่งเดิมเป็นที่โล่งนั้น ในช่วงหลังสมเด็จพระญาณสังวรทรงมักจะเป็นที่เสด็จออกรับแขกโดยตลอดแทนภายในตำหนัก เนื่องจากทรงปรารถนาว่าภายในตำหนักนั้นคับแคบไม่สะดวก แต่ภายนอกนั้นโล่งและร่มรื่นสบายกว่า ดังนั้นจึงได้มีผู้อุทิศถวายสร้างเป็นพระเบียงพื้นปูไม้สักขนาดใหญ่เพื่อให้ทรงใช้ได้อย่างสะดวกสบายยิ่งขึ้น

๔.๒) รูปทรงอาคาร

เป็นตำหนักรูปแบบอิทธิพลตะวันตก โดยมีหลังคาเป็นดาดฟ้าพื้นคอนกรีตเสริมเหล็ก ยื่นชายคาออกมาใช้กันฝนสาดยุโดยรอบโดยมีค้ำยัน ค.ส.ล. รองรับอยู่เป็นช่วงๆ ตามแนวเสา และเฉพาะส่วนมุขหน้าจะยกเป็นหอนีหลังคาเป็นรูปจั่วโค้งประทุน มีช่อฟ้า ใบระกา รูปหอยจับหลัก และหางหงส์ ประดับหน้าบันเป็นปูนปั้นรูปจักรอันเป็นสัญลักษณ์ของพระบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพซึ่งหม่อมเจ้าหญิงคยองท้าวปราโมชทรงสร้างอุทิศให้

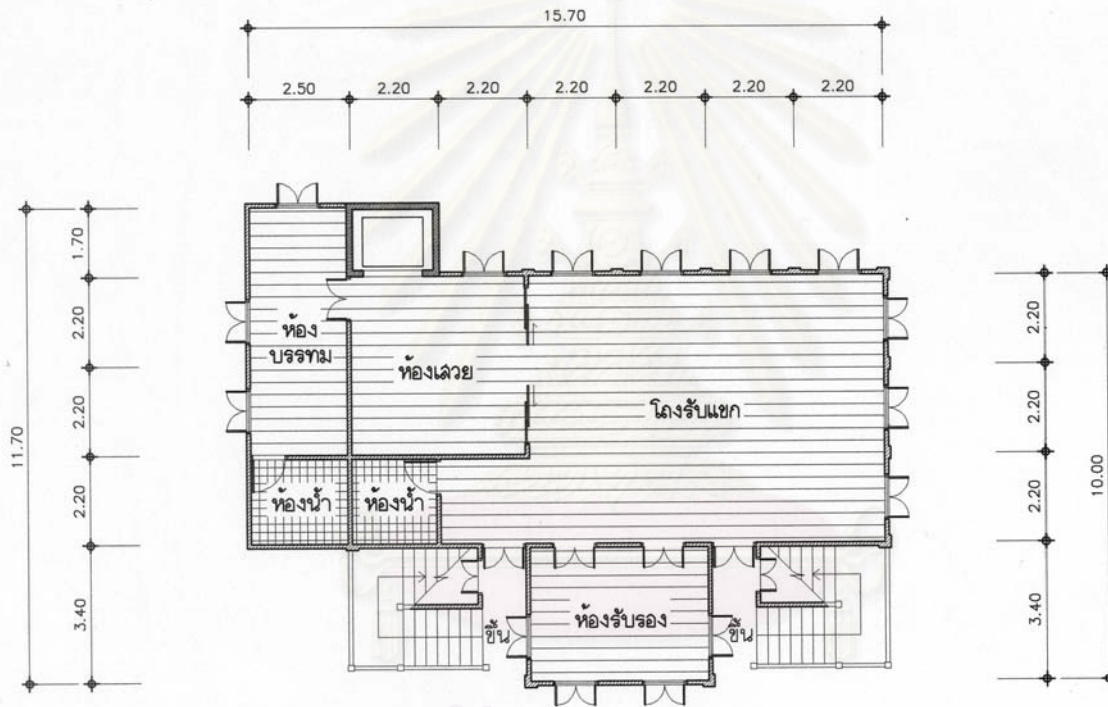
ตัวเรือนเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบทาสี ยกเก็จเป็นแนวเสา มีบัวปูนชั้นคาดแบ่งชั้นบนและชั้นล่าง ประตูหน้าต่างเป็นบานลูกฟักไม้ มีช่องแสงอยู่เหนือบานทุกบาน

ฐานอาคารเป็นฐานเขียงผิวทรายล้าง ยกสูงประมาณ ๑.๐๐ เมตร

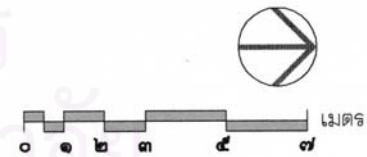
๔.๓) โครงสร้างและวัสดุอาคาร

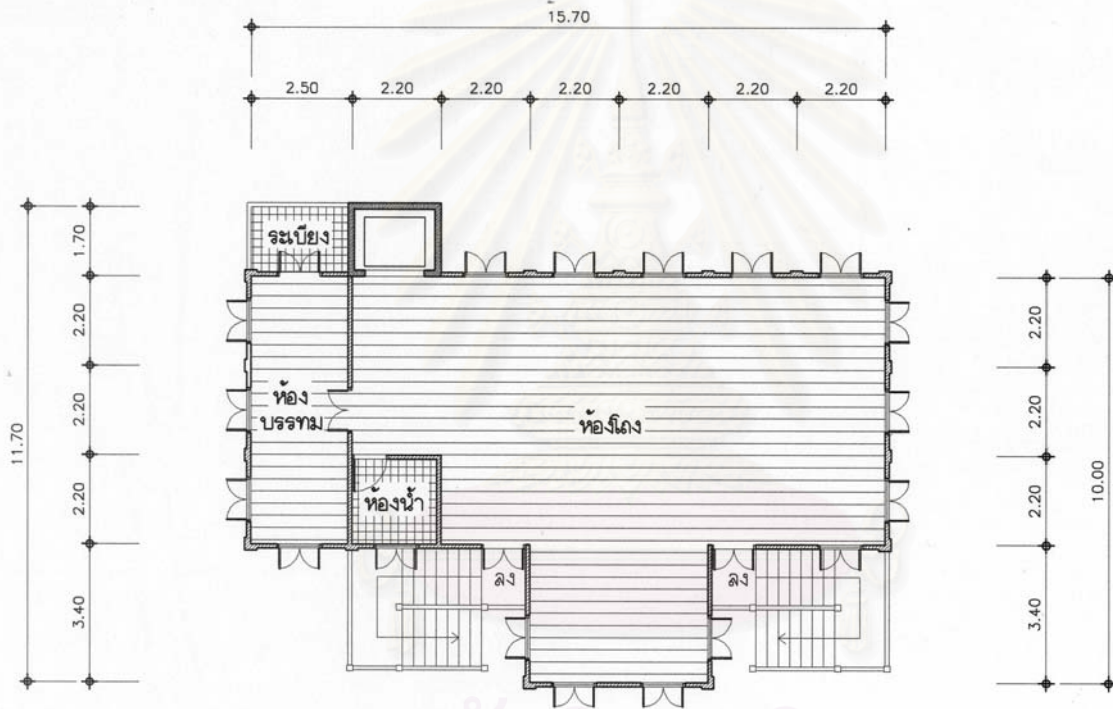
เป็นโครงสร้างแบบเสาและคาน ใช้คอนกรีตเสริมเหล็กเป็นวัสดุรับแรง มีผนังเป็นก่ออิฐฉาบปูน พื้นปูไม้บนตงและคานไม้ หลังคาเทคอนกรีตบนคาน ค.ส.ล. ทั้งพื้น

สถาบันนวัตกรรมการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

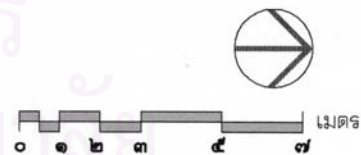

แผนผังที่ ๓-๔๔: ผังพื้นที่ชั้นที่ ๑ คำนวณคอกยท่าปราโมช
วัดบวรนิเวศวิหาร

แผนผังที่ ๓-๔๕ : ชั้นที่ ๒ ตำนกคอยท่าปาริเมช
วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๓-๖๙ : รูปด้านหน้าของตำหนักคอยท่าปราโมช

ภาพที่ ๓-๗๐ : รูปด้านข้างของตำหนักคอยท่าปราโมช

มหาวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๔

การวิเคราะห์ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช

๔.๑ มูลเหตุแห่งความเป็นมา

๔.๑.๑ พระอารามที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช

จากการศึกษาข้อมูลทางประวัติความเป็นมาของสมเด็จพระสังฆราชตั้งแต่อดีตมาจนถึงในปัจจุบันพบว่า ตั้งแต่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นองค์สมเด็จพระสังฆราชจะต้องสถิตอยู่ ณ วัดมหาธาตุทุกพระองค์ เนื่องจากถือว่าวัดมหาธาตุเป็น วัดหลักของเมือง ที่จะต้องสร้างหรือสถาปนาให้ขึ้นมาควบคู่กับการสร้างเมืองนั้นๆ ดังจะเห็นได้จากหัวเมืองที่สำคัญๆ ก็จะมีวัดมหาธาตุอยู่ทุกแห่ง เช่น วัดพระศรีมหาธาตุ จ.พิษณุโลก วัดมหาธาตุ จ.ลพบุรี เป็นต้น ประกอบทั้งวัดมหาธาตุนั้นยังเป็นวัดที่มีเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุอันถือเป็นสิ่งสำคัญสูงสุดทางพุทธศาสนาด้วย ดังนั้นจะเห็นได้ว่าวัดมหาธาตุถือเป็นวัดที่มีความสำคัญสูงสุดของราชธานี เปรียบได้ดังมีพระบรมมหาราชวังเป็นสถานที่สำคัญสูงสุดของฝ่ายฆราวาส แล้ววัดมหาธาตุก็เป็นพระอารามที่สำคัญสูงสุดของฝ่ายคณะสงฆ์เช่นเดียวกัน ดังนั้นเมื่อพระสงฆ์รูปใดได้รับการสถาปนาให้เป็นสมเด็จพระสังฆราชอันเป็นประมุขแห่งสงฆ์แล้ว จึงต้องย้ายมาสถิตยังวัดมหาธาตุทุกรูปไปจนเป็นคตินิยมมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ ๔-๑ : พระอารามที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชในอดีต

ในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระสังฆราชเกือบทุกองค์* จะสถิตอยู่ ณ วัดมหาธาตุซึ่งเป็นไปตามคตินิยมที่มีแต่โบราณมา จนกระทั่งถึงปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงพระอารามที่สถิตไปยังวัดต่างๆ ที่ทรงประทับอยู่แต่เดิมแทน ซึ่งพอที่จะวิเคราะห์สาเหตุของความเปลี่ยนแปลงนี้ได้เป็นหัวข้อใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้

๑) ในช่วงนั้นมีการบูรณะซ่อมแซมวัดมหาธาตุครั้งใหญ่รวมไปถึงกุฏิสงฆ์ต่างๆ ภายในวัดด้วย ทำให้พระสงฆ์ภายในวัดต้องย้ายไปพำนักยังวัดอื่นๆ แทบทั้งหมด ดังนั้นจึงไม่สามารถที่จะย้ายสมเด็จพระสังฆราชมาสถิตยังวัดในขณะนั้นได้ และเมื่อบูรณะวัดแล้วเสร็จก็เลยไม่ได้ทำการย้ายองค์สมเด็จพระสังฆราชกลับมาสถิตอีกเลย

๒) การแบ่งแยกระหว่างวัดวังหลวงและวัดวังหน้า โดยเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงตั้งราชธานีขึ้นใหม่นั้นพระองค์ทรงแบ่งเขตการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ โดยกำหนดให้เขตด้านทิศใต้ของพระบรมมหาราชวังเป็นวัดที่วังหลวงบูรณะ ส่วนเขตด้านทิศเหนือก็ให้ทางวังหน้าเป็นผู้ดูแล ซึ่งวัดมหาธาตุนั้นตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระบรมมหาราชวังติดกับพระราชวังบวรสถานมงคลจึงถือเป็นวัดของวังหน้า ดังนั้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงได้สถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งสถิตอยู่ ณ วัดพระเชตุพนฯ อันเป็นวัดสำคัญของวังหลวงขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้วนั้น จึงทำให้เกิดความลำบากใจที่จะย้ายไปสถิตยังวัดมหาธาตุดังเช่นแต่ก่อน

๓) การกำเนิดของคณะธรรมยุติกนิกาย ทำให้เกิดการแบ่งแยกระหว่างสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย และฝ่ายมหานิกายขึ้น ซึ่งในบางครั้งก็มีความรุนแรงถึงขั้นไม่สามารถร่วมกันทำสังฆกรรมระหว่างสงฆ์ทั้งสองนิกายได้ ดังนั้นเมื่อมีการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชที่เป็นฝ่ายธรรมยุติกนิกายขึ้น จึงไม่ย้ายไปประทับยังวัดมหาธาตุอันเป็นวัดของฝ่ายมหานิกาย

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* เฉพาะสมเด็จพระสังฆราช(ศรี) องค์ที่ ๑ ที่สถิตอยู่วัดระฆังโฆสิตาราม เนื่องจากในช่วงนั้นยังไม่มี การสถาปนาวัดมหาธาตุขึ้น จึงต้องสถิตยังวัดเดิมที่เคยประทับอยู่แต่เดิมก่อน

ตารางที่ ๒ : แสดงพระอารามที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช

ยุคสมัย	ตำแหน่ง		คณะ / ฝ่าย	พระอารามที่ประทับ
สุโขทัย ๑)กรุงสุโขทัย ๒)หัวเมืองใหญ่	พระสังฆราชา		คามวาสี / ขวา	วัดมหาธาตุ
	พระสังฆราชา		อรัญวาสี / ซ้าย	วัดไตรภูมิป่าแก้ว
	พระสังฆราชา		-	-
อยุธยา	สมเด็จพระอริยวงศาส์สังฆราชาธิบดี สมเด็จพระวันรัต		คามวาสี / ซ้าย(เหนือ) อรัญวาสี / ขวา(ใต้)	วัดมหาธาตุ วัดใหญ่ชัยมงคล(วัดป่าแก้ว)
ธนบุรี	สมเด็จพระสังฆราช		-	วัดระฆังโฆสิตาราม
รัตนโกสินทร์				
รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓	องค์ที่ ๑	สมเด็จพระอริยวงศญาณ	มหานิกาย	วัดระฆังโฆสิตาราม
	องค์ที่ ๒ - ๕	สมเด็จพระอริยวงศญาณ	มหานิกาย	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
	องค์ที่ ๖	สมเด็จพระอริยวงศญาณ	มหานิกาย	วัดราชบูรณะ
รัชกาลที่ ๔	องค์ที่ ๗	สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ	มหานิกาย	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
.....▶ ตั้งคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๔				
รัชกาลที่ ๕	องค์ที่ ๘	สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ	ธรรมยุติกนิกาย	วัดบวรนิเวศวิหาร
	องค์ที่ ๙	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ	ธรรมยุติกนิกาย	วัดราชประดิษฐ์
.....▶ พ.ร.บ.ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (๒๔๔๕)				
รัชกาลที่ ๖ - รัชกาลที่ ๘	องค์ที่ ๑๐	สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ	ธรรมยุติกนิกาย	วัดบวรนิเวศวิหาร
	องค์ที่ ๑๑	สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ	ธรรมยุติกนิกาย	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
.....▶ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔				
	องค์ที่ ๑๒	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ	มหานิกาย	วัดสุทัศนเทพวราราม
	องค์ที่ ๑๓	สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ	ธรรมยุติกนิกาย	วัดบวรนิเวศวิหาร
รัชกาลที่ ๙	องค์ที่ ๑๔	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ	มหานิกาย	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
.....▶ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕				
	องค์ที่ ๑๕	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ	มหานิกาย	วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร
	องค์ที่ ๑๖	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ	ธรรมยุติกนิกาย	วัดมกุฏกษัตริยาราม
	องค์ที่ ๑๗	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ	มหานิกาย	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
	องค์ที่ ๑๘	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ	ธรรมยุติกนิกาย	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
	องค์ที่ ๑๙	สมเด็จพระญาณสังวรฯ	ธรรมยุติกนิกาย	วัดบวรนิเวศวิหาร

๔.๑.๒ การสร้างตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

จากการศึกษาพบว่าสมเด็จพระสังฆราชแต่ละองค์นั้นจะมีตำหนักสำหรับประทับเฉพาะของแต่ละองค์ไป หรือหากประทับอยู่ในตำหนักหลังเดียวกันก็จะแยกชั้นประทับ หรือแยกห้องประทับไม่ให้ซ้ำกับสมเด็จพระสังฆราชองค์เดิมที่เคยประทับอยู่ เนื่องจากพระสงฆ์นั้นมีคติยึดหลัก “ไม่นอนทับที่” ของพระสงฆ์รูปอื่น โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่เป็นพระอุปัชฌาย์หรือพระสงฆ์ที่เป็นเจ้านายชั้นสูงก็จะให้ความเคารพเป็นอย่างยิ่ง ตัวอย่างเช่น ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่วัดมหาธาตุอันใช้เป็นที่พักของสมเด็จพระสังฆราชตามราชประเพณีนั้น เมื่อมีการย้ายสมเด็จพระสังฆราชองค์ใหม่มาสถิตก็จะไม่ประทับในตำหนักหลังเดิมของสมเด็จพระสังฆราชองค์ก่อน ดังปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพตอนหนึ่ง ความว่า

“สมเด็จพระสังฆราชก่อน* น้อยอยู่ตำหนักฝากระดานหาได้ไปอยู่ตำหนักตึกไม้ จึงสันนิษฐานว่า ตำหนักตึกนั้นเห็นจะสร้างในรัชกาลที่ ๖ ถวายเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช (ศุข ญาณสังวร ** ซึ่งเป็นพระอาจารย์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย”^๑

ดังนั้นจึงพบว่าเมื่อสมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์ลง ตำหนักที่ใช้ประทับก็จะว่างลงไม่มีพระสงฆ์รูปใดขึ้นไปใช้พำนักต่อไปอีก เช่น ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา), ตำหนักจันทร์ และตำหนักบุญจบเบญจมา เป็นต้น หรือไม่ก็ยกให้เป็นปูชนียสถานของวัดเพื่อใช้เป็นพิพิธภัณฑ์สำหรับเก็บสิ่งของสำคัญของวัด และสิ่งของต่างๆ ของสมเด็จพระสังฆราชแทน เช่น ตำหนักवासูกรี ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ) เป็นต้น

ส่วนที่มาของการสร้างตำหนักสมเด็จพระสังฆราชนั้น จากการศึกษาข้อมูลประวัติความเป็นมาพบว่ามามีที่มาอยู่ ๒ ลักษณะใหญ่ๆ คือ

๑) สร้างถวาย

เป็นการสร้างกุฏิขึ้นใหม่เพื่อถวายเป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ผู้ทรงสมณศักดิ์ชั้นสูง โดยผู้สร้างมักจะเป็นพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงต่างๆ ซึ่งวิธีการสร้างถวายที่สำรวจพบสามารถสรุปออกได้เป็น ๓ แบบ คือ

๑.๑) สร้างถวายเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชโดยตรง พบที่ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์เพียงวัดเดียว เนื่องจากวัดมหาธาตุฯ นี้ถือเป็นพระอารามที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชตามโบราณราชประเพณีที่ปฏิบัติสืบกันมา ดังนั้นรูปแบบและลักษณะทางสถาปัตยกรรมของตำหนักนี้จึงมีความคล้ายคลึงกับตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในสมัยกรุงศรีอยุธยาด้วย

* สมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๕

** สมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๕

^๑ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ (พระนคร:โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๑), หน้า ๗.

๑.๒) สร้างถวายเป็นที่พำนักของอธิบดีสงฆ์หรือพระราชคณะของวัด ได้แก่ กุฏิของเจ้าอาวาส หรือกุฏิพระราชคณะภายในวัดที่สร้างมาพร้อมกับการสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัด แล้วพระสงฆ์ที่พำนักอยู่นั้นได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช จึงได้เรียกกุฏิเหล่านี้เป็นตำหนักสมเด็จพระสังฆราช แทน ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมของตำหนักเหล่านี้จะมีความใหญ่โตและงดงามกว่ากุฏิสงฆ์ทั่วไป ตัวอย่างเช่น ตำหนักवासกรี ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ) ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) เป็นต้น

๑.๓) สร้างถวายเพื่อเป็นการอุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษ กุฏิเหล่านี้มักเป็นการสร้างเพิ่มเติมขึ้นมาในวัดภายหลัง และผู้สร้างไม่เจาะจงว่าจะถวายพระสงฆ์สมณศักดิ์ใด จึงทำให้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมจึงมีลักษณะที่เรียบง่าย ไม่ใหญ่โตเหมือนตำหนักสมเด็จพระสังฆราชอื่นๆ และเมื่อพระสงฆ์ที่พำนักอยู่ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชก็จะมีการปรับปรุงต่อเติมอาคารให้มีการใช้สอย และรูปแบบที่เหมาะสมต่อฐานานุศักดิ์ของพระองค์ด้วย ตัวอย่างที่พบ ได้แก่ ตำหนักบุญจบเบญจมา ตำหนักคอยท่าปราโมช และกุฏิสุวรรณหัตต์ เป็นต้น

๒) รื้อถวาย

เป็นการรื้อย้ายพระที่นั่งหรือตำหนักของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ที่ตั้งอยู่ภายในพระบรมมหาราชวังมาปลูกถวายเป็นกุฏิของเจ้าอาวาสวัด และเมื่อพระสงฆ์รูปนั้นได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชก็ยังคงใช้เป็นที่พักประทับสืบทอดเรื่อยมา ซึ่งตำหนักเหล่านี้มักมีรูปแบบการตกแต่งที่สวยงามกว่ากุฏิสงฆ์โดยทั่วไป ตัวอย่างที่พบ ได้แก่ ตำหนักทอง พระที่นั่งสัตตลาภิรมย์ และพระที่นั่งทรงผนวช

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ ๓ : แสดงที่มาของการสร้างตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

ที่มา	นามตำหนัก	ประวัติโดยสังเขป	
สร้างถวาย	๑.๑) เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชโดยตรง	- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	- สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๓๖ โดยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เพื่อใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชตั้งแต่องค์ที่ ๒ - ๔
	๑.๒) เป็นที่พำนักของอธิบดีสงฆ์หรือพระราชอาคัน	- ตำหนักवासกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	- สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อใช้เป็นที่ประทับของกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน
		- ตำหนักเดิม วัดบวรนิเวศวิหาร	- สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นท้องพระโรงของพระปิ่นหย่า แต่ได้เปลี่ยนมาเป็นที่พำนักของเจ้าอาวาสวัดในภายหลังแทน
		- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(สา) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม	- สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๐๗ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อใช้เป็นที่พำนักของเจ้าอาวาสวัด
		- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(แพ) วัดสุทัศนเทพวราราม	- สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อใช้เป็นที่พำนักของพระราชอาคันของวัด
		- กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	- สร้างขึ้นเป็นกุฏิพระราชอาคันของวัด และภายหลังจึงได้ใช้เป็นกุฏิเจ้าอาวาสของวัดมาตลอด
	๑.๓) เป็นการอุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษ	- ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร	- สร้างเพื่ออุทิศแด่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทราสรัทวาร กรมขุนพิจิตรเจษฎ์จันทร์ โดยใช้เป็นที่พำนักของเจ้าอาวาสวัด
		- ตำหนักบัญชาเบญจมา วัดบวรนิเวศวิหาร	- สร้างเพื่ออุทิศแด่พระเจ้าที่นั่งนางเธอ พระองค์เจ้าบัญชาเบญจมา โดยใช้เป็นที่พำนักของพระราชอาคันของวัด
		- กุฏิสุวรรณทัด วัดมกุฏกษัตริยาราม	- สร้างเพื่อใช้เป็นที่บรรจ้อัฐิของพระยาปวรราชรังสรรค์ (โชติ สุวรรณทัด)
		- ตำหนักค้อยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร	- สร้างเพื่ออุทิศแด่พระบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ โดยมีหม่อมเจ้าหญิงค้อยท่าปราโมชทรงอุทิศทุนทรัพย์ในการก่อสร้าง
รื้อถวาย	- ตำหนักทอง วัดระฆังโฆสิตาราม	- รื้อตำหนักประทับของสมเด็จพระเจ้าตากสินในพระราชวังเดิมมาสร้างเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช(ศรี) แต่ถูกไฟไหม้สมัยรัชกาลที่ ๓	
	- พระที่นั่งสี่ตลาภิรมย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	- รื้อพระที่นั่งเย็นในบริเวณตำหนักสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี มาสร้างเป็นกุฏิเจ้าอาวาส	
	- พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	- รื้อพระที่นั่งประทับของรัชกาลที่ ๕ ขณะทรงผนวชภายในสวนขวาบริเวณพระพุทธรัดนสถาน มาสร้างเป็นกุฏิเจ้าอาวาส	

๔.๑.๓ นามตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

เนื่องจากชื่อเรียกนามตำหนักสมเด็จพระสังฆราชนั้นมีหลากหลายมาก ซึ่งแต่ละชื่อก็มีที่มาที่แตกต่างกัน ดังนั้นเมื่อได้ทำการศึกษาจากประวัติความเป็นมาจึงพบว่านามของตำหนักแต่ละหลังนั้นมีที่มาที่สามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑) เรียกนามตามตำแหน่ง คือ การเรียกนามตำหนักเป็นนามตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชโดยตรง ได้แก่ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุฯ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(สา) วัดราชประดิษฐ์ และตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(แพ) วัดสุทัศน์ เป็นต้น

๒) เรียกนามตามผู้ประทับ คือ การเรียกนามตำหนักตามพระนามจริงของพระสงฆ์ที่พำนักอยู่เป็นรูปแรก ได้แก่ ตำหนักवासกรี และตำหนักอรุณ

๓) เรียกนามตามชื่อของผู้ที่อุทิศสร้าง คือ การเรียกนามตำหนักเพื่อให้เป็นเกียรติและบุญกุศลแก่ผู้ที่อุทิศทุนทรัพย์ในการสร้างกุฏิหรือตำหนักนั้นๆ ถวายเป็นที่ประทับ ซึ่งพบว่ามีจำนวนมากที่สุด ตัวอย่างเช่น ตำหนักจันทร์ ตำหนักคอยท่าปราโมช กุฏิสุวรรณทัต เป็นต้น

๔) เรียกนามตามชื่อเดิมของพระที่นั้ง ได้แก่ ตำหนักหรือพระที่นั้งซึ่งรื้อย้ายมาถวายเป็นที่กุฏิสงฆ์ของวัด ก็จะเรียกตามนามเดิมของพระที่นั้งนั้นๆ ไป ได้แก่ ตำหนักทอง พระที่นั้งสีตลาภิรมย์ และพระที่นั้งทรงผนวช

ซึ่งนามของตำหนักเหล่านี้ หากเป็นกุฏิที่ไม่ได้สร้างถวายแก่สมเด็จพระสังฆราชหรือเจ้านายชั้นสูงที่ทรงผนวชใช้ประทับโดยตรงก็มักจะยังไม่เรียกเป็นตำหนัก แต่จะมาเปลี่ยนนามหลังจากที่สมเด็จพระสังฆราชทรงใช้ประทับแล้ว โดยการเปลี่ยนคำนำหน้าจากคำว่า “กุฏิ” เป็น “ตำหนัก” แทน เช่น กุฏิคอยท่าปราโมชเป็นตำหนักคอยท่าปราโมช เป็นต้น

๔.๒ ลักษณะผังบริเวณ

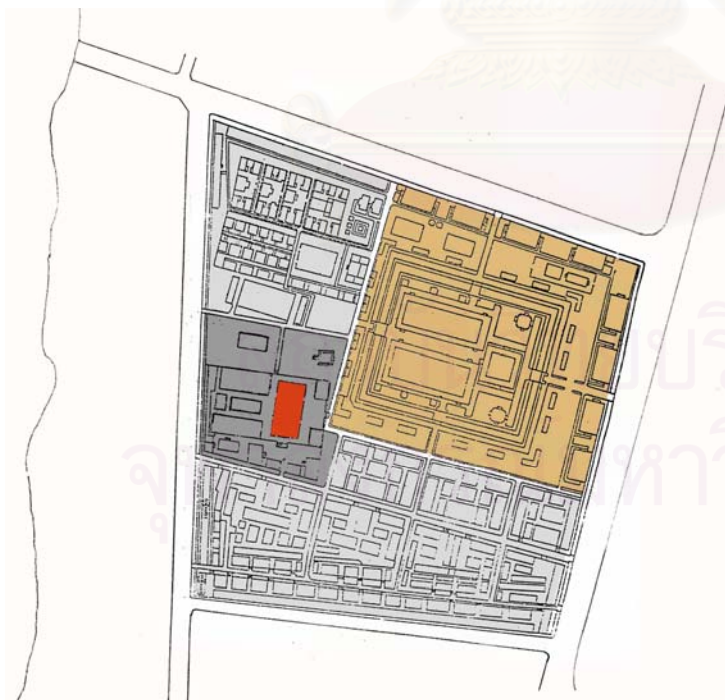
๔.๒.๑ การจัดแผนผังเขตสังฆาวาส

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชจะตั้งอยู่ภายในเขตสังฆาวาสของวัด มีลักษณะเป็นหมู่กุฏิและเสนาสนะหลายหลังอยู่รวมกันภายในเขตกำแพงล้อมรอบ เรียกว่าเป็น “คณะ” ซึ่งจากการศึกษาการจัดแผนผังของวัดที่เป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชนั้น พบว่ามีข้อที่นำมาใช้ในการเลือกตำแหน่งที่ตั้งของคณะตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ด้วยกัน ๓ ประการ คือ

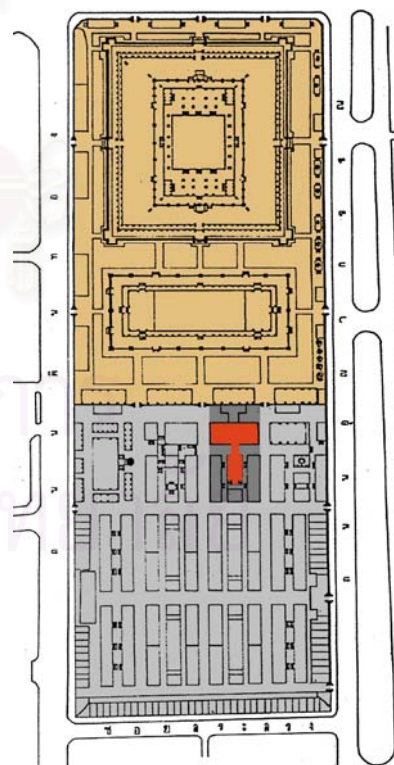
๑) การเข้าถึง

คณะตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนั้น โดยทั่วไปจะต้องตั้งให้อยู่ในตำแหน่งที่สามารถเข้าถึงได้สะดวกที่สุด ทั้งจากเขตพุทธาวาส จากภายในเขตสังฆาวาส และจากภายนอกวัด ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๑) เขตพุทธาวาส พบว่าคณะตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช มักจะตั้งอยู่ติดหรือใกล้กับเขตพุทธาวาสมากกว่ากุฏิสงฆ์คณะอื่นๆ โดยเฉพาะจะใกล้กับพระอุโบสถมากที่สุดด้วย สันนิษฐานว่าคงเนื่องมาจากกิจวัตรขององค์สมเด็จพระสังฆราชที่ยังทรงต้องปฏิบัติตามกิจของสงฆ์ทั่วไป คือ การลงอุโบสถเป็นประจำทุกวัน และการประกอบศาสนพิธีต่างๆ ที่มักจัดที่พระอุโบสถ ซึ่งก็จำเป็นที่พระองค์ต้องทรงมาเป็นประธานสงฆ์ด้วย จึงมักตั้งให้เข้าถึงได้ง่ายและสะดวกกว่ากุฏิสงฆ์อื่นๆ

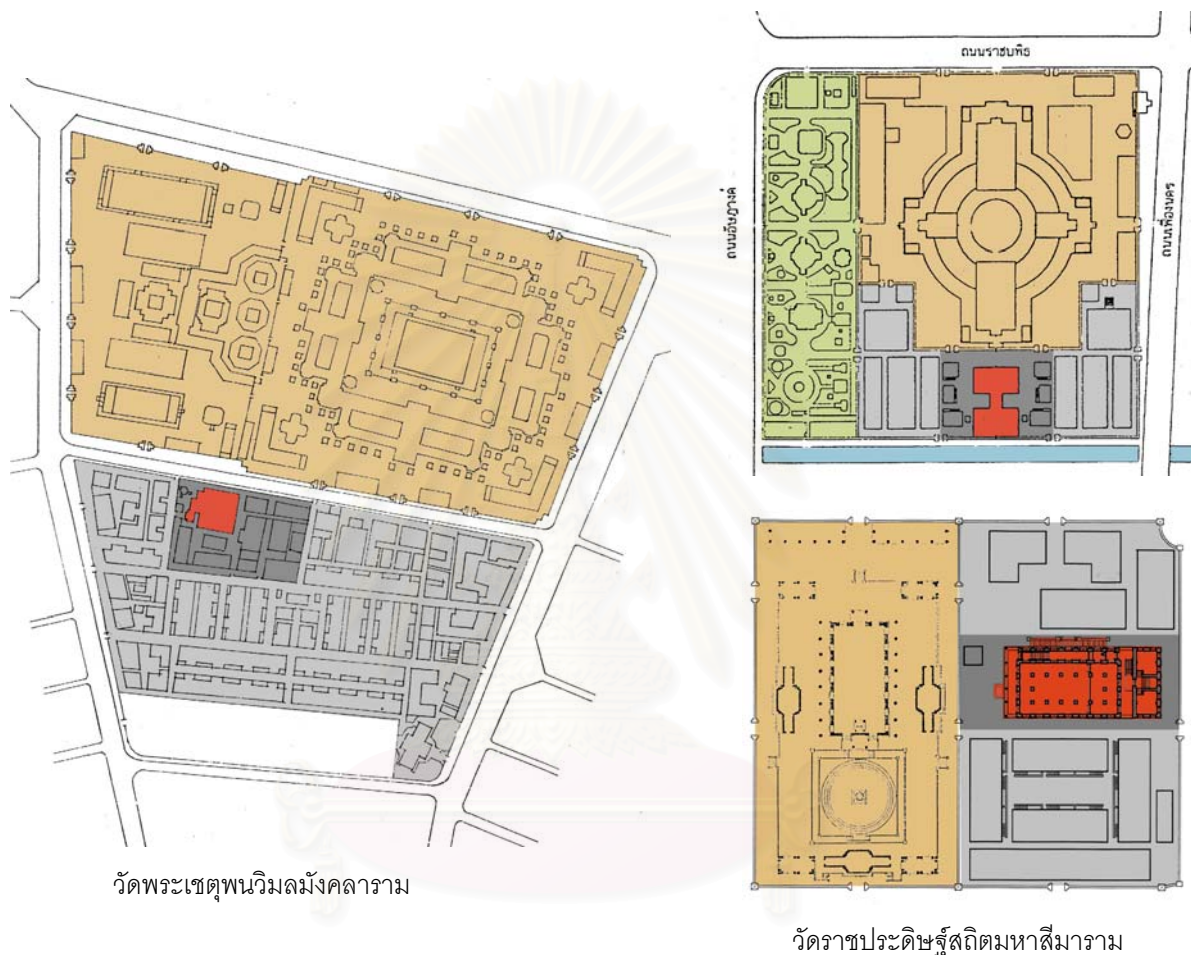
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

วัดสุทัศนเทพวราราม

แผนผังที่ ๔-๑ : แสดงการเข้าถึงของคณะตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชจากเขตพุทธาวาส

๑.๒) เขตสังฆาวาส เนื่องจากสมเด็จพระสังฆราชนั้นจะมีตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสของวัดนั้นๆ ซึ่งทำให้ทรงต้องมีหน้าที่ในการปกครองดูแลพระสงฆ์ภายในวัดด้วย ดังนั้นจึงพบว่าคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชส่วนมากมักตั้งอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางหรือด้านหน้าของเขตสังฆาวาส โดยมีถนนหรือทางเดินล้อมรอบคณะที่สามารถเชื่อมต่อไปยังกุฏิสงฆ์อื่นๆ ภายในวัดได้ทั้งหมด เพื่อที่จะให้สามารถควบคุมดูแลพระสงฆ์ได้อย่างทั่วถึง

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดราชประดิษฐ์สถิติมหาสิมาราม

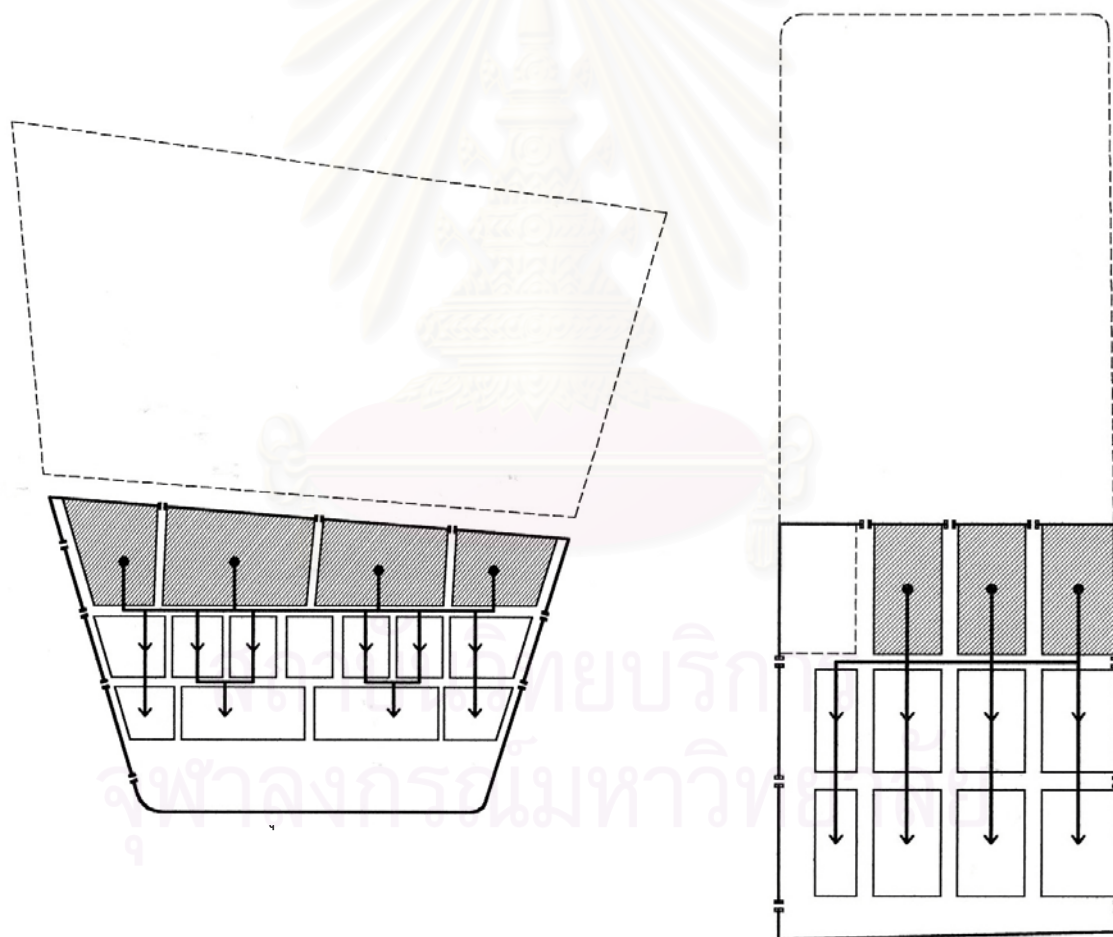
แผนผังที่ ๔-๒ : แสดงการเข้าถึงของคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชจากเขตสังฆาวาส

๑.๓) ภายนอก พบว่าคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชมักตั้งอยู่ใกล้กับทางสัญจรหลักของวัด ทั้งจากทางน้ำ ได้แก่ แม่น้ำ ลำคลอง และทางบก ได้แก่ ถนนทั้งภายในและภายนอกวัด ทั้งนี้เนื่องจากหน้าที่ของสมเด็จพระสังฆราชนั้นในแต่ละวันจะมีศาสนิกจมากทั้งที่จะต้องเสด็จออกไปเป็นประธานพิธีในงานต่างๆ หรือต้องคอยรับแขกที่มาเข้าเฝ้าก็มีเป็นจำนวนมาก ดังนั้นจึงมักตั้งให้อยู่ในตำแหน่งที่สามารถเข้าออกได้สะดวกมากที่สุด และในช่วงหลังมักจะมีการจัดที่จอดรถอยู่ใกล้ด้วย

๒) การปกครองภายในวัด

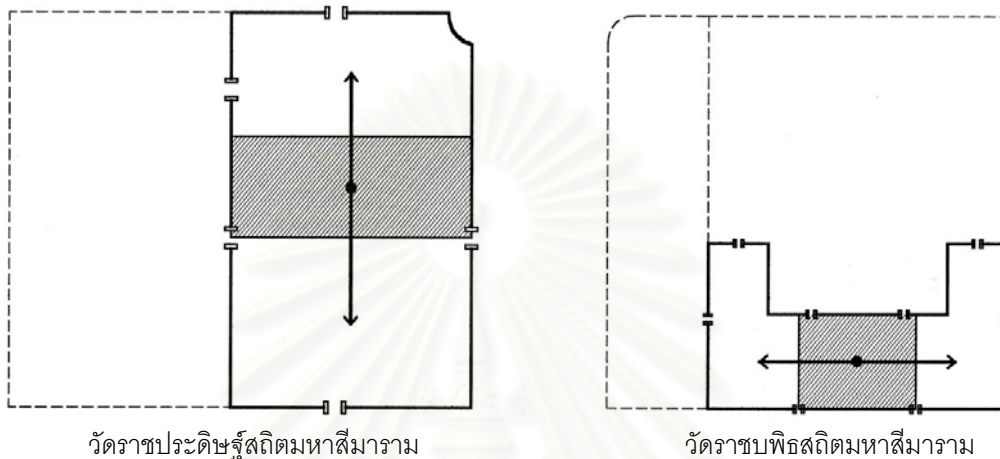
จากการศึกษาพบว่าการจัดแผนผังในเขตสังฆาวาส มีความสอดคล้องกับรูปแบบการปกครองของพระสงฆ์ภายในวัดด้วย ซึ่งสามารถแบ่งออกได้ตามขนาดของวัดเป็น ๒ แบบ คือ

๒.๑) วัดขนาดใหญ่ วัดที่สร้างขึ้นในช่วงต้นของสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนมากจะมีขนาดใหญ่ และมีพระสงฆ์อยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นการจัดระเบียบการปกครองภายในวัดโดยทั่วไป จึงมักจะแยกคณะสงฆ์ออกเป็นหมวดและแต่ละหมวดก็จะมีพระราชคณะเป็นผู้ดูแล โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองสูงสุด ซึ่งรูปแบบการปกครองลักษณะนี้ก็ได้สะท้อนออกมาในการวางผังบริเวณด้วย โดยตำแหน่งคณะของเจ้าอาวาสหรือคณะตำแหน่งสมเด็จพะสังฆราช และคณะของพระราชคณะจะตั้งอยู่ส่วนด้านหน้าของเขตสังฆาวาสติดกับเขตพุทธาวาส และมีคณะกุฎิสงฆ์อื่นๆ เรียงต่อลงมาเป็นลำดับในลักษณะการวางแบบตาราง (GRID) โดยมีแนวถนนหรือทางเดินเป็นเส้นแบ่งอาณาเขตของแต่ละคณะให้แยกจากกัน ตัวอย่างที่พบ ได้แก่ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และวัดสุทัศนเทพวราราม

แผนผังที่ ๔-๓ : แสดงการจัดแผนผังเขตสังฆาวาสตามการปกครองภายในวัดขนาดใหญ่

๒.๒) วัดขนาดเล็ก วัดเหล่านี้จะมีพระสงฆ์อยู่จำนวนน้อย จึงทำให้รูปแบบการปกครองภายในวัดเป็นไปอย่างเรียบง่าย โดยมีการแบ่งคณะสงฆ์ภายในวัดไม่เกิน ๓-๕ คณะเท่านั้น ดังนั้นการวางตำแหน่งของคณะเจ้าอาวาสหรือคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช จึงมักจะตั้งอยู่กึ่งกลางของเขตสังฆาวาสและใกล้กับพระอุโบสถมากที่สุด ตัวอย่างที่พบ ได้แก่ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม และ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

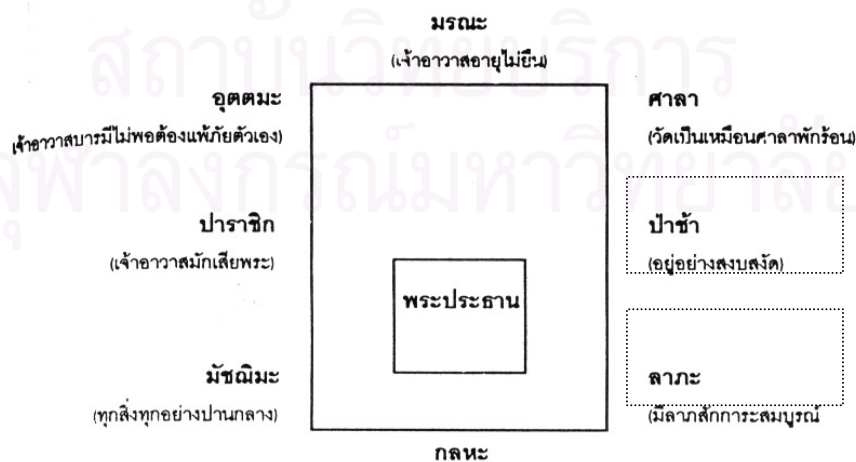
วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

แผนผังที่ ๔-๔ : แสดงจัดแผนผังเขตสังฆาวาสตามการปกครองภายในวัดขนาดเล็ก

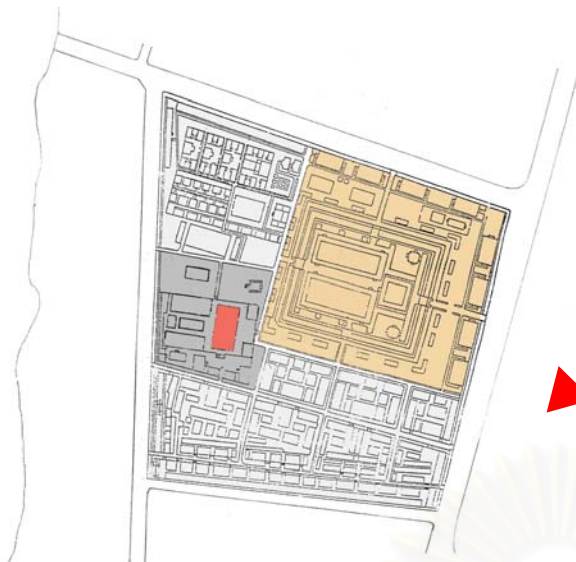
๓) การกำหนดทิศมงคล

การเลือกที่ตั้งของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชพบว่ามี การนำเอาคติความเชื่อเรื่องทิศทางอันเป็นมงคลสำหรับปลูกสร้างกุฏิเจ้าอาวาสมาประกอบใช้ในการจัดผังบริเวณด้วย โดยเมื่อพิจารณาจากแผนผังแล้วพบว่าตำแหน่งของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชจะตั้งอยู่ทางทิศขวามือของพระประธานเป็นส่วนมาก เพราะตามความเชื่อจะถือว่าเป็นทิศมงคลต่อการสร้างกุฏิเจ้าอาวาส โดยเฉพาะทิศขวาล่างที่เป็น “**ทิศลาภะ**” คือ ทิศที่เจ้าอาวาสจะมีลาภสักการะอุดมสมบูรณ์ และ “**ทิศป่าช้า**” คือ ทิศที่เจ้าอาวาสจะอยู่อย่างสงบสำนึกนั้นจะเป็นทิศที่นิยมตั้งตำหนักสมเด็จพระสังฆราชมากที่สุด

แผนผังที่ ๔-๕ : แผนผังการจัดกุฏิเจ้าอาวาสตามคติความเชื่อ

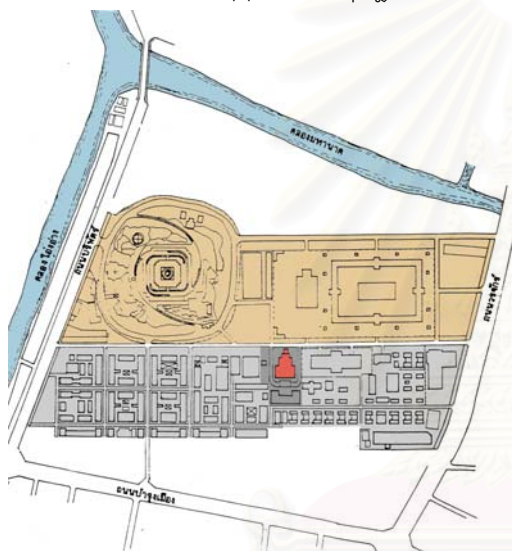
ที่มา : ประชา แสงสายัณห์. “กุฏิที่อริฐฐือปุน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๒๑.

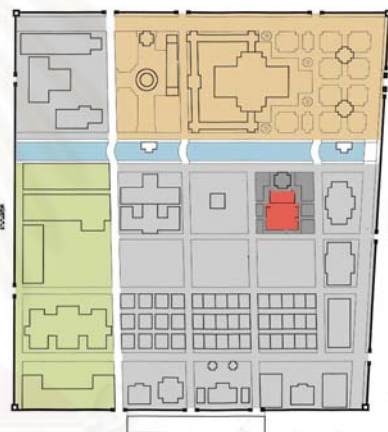
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

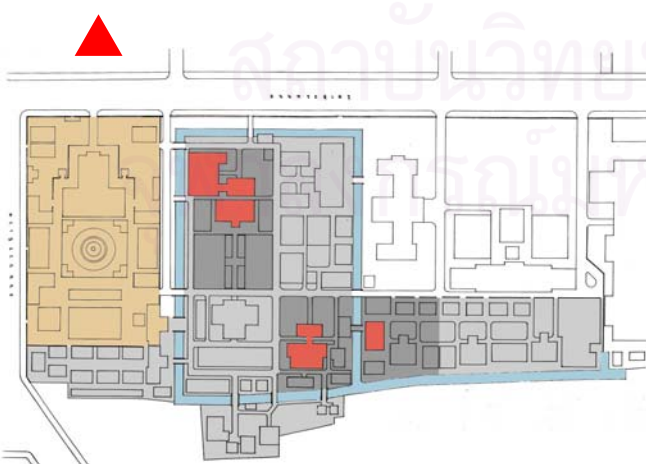
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

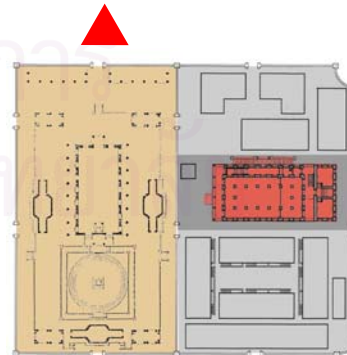
วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

วัดบวรนิเวศวิหาร

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

▶ สัญลักษณ์แสดงทิศทางการ
หันหน้าของพระประธาน

แผนผังที่ ๔-๖ : แผนผังตำแหน่งคณะตำหนักที่สัมพันธ์กับทิศทางการหันหน้าของพระประธาน

๔.๒.๒ การจัดฝังคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

คณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ถือได้ว่าเป็นคณะสงฆ์ที่มีความสำคัญสูงสุดภายในวัด ดังนั้นรูปแบบการจัดฝังจึงมีลักษณะเฉพาะตัวเป็นพิเศษกว่าคณะกุฎิสงฆ์อื่นๆ ซึ่งสามารถสรุปออกมาได้ ดังนี้

๑) การกำหนดขอบเขตของคณะ

คือการแสดงขอบเขตพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและเสนาสนะต่างๆ ที่อยู่ในคณะเดียวกัน ซึ่งพบว่ามีารแสดงแนวเขตออกเป็น ๒ ลักษณะคือ

๑.๑) ล้อมรอบด้วยกำแพงหรือรั้ว เป็นวิธีที่พบได้มากที่สุด เนื่องจากสามารถกำหนดขอบเขตของคณะได้อย่างชัดเจน โดยการใช้รั้วล้อมรอบทุกด้านของคณะหรือใช้รั้วเป็นตัวกั้นเชื่อมกับอาคารเสนาสนะต่างๆ ที่วางเรียงล้อมรอบภายในคณะ โดยมีซุ้มประตูเป็นทางสำหรับเข้าออกของพระสงฆ์ ซึ่งการกำหนดขอบเขตด้วยวิธีนี้จะช่วยให้สร้างความเป็นส่วนตัวให้เกิดขึ้นกับพื้นที่ภายในคณะ ก่อให้เกิดความสงบเงียบต่อการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ด้วย ตัวอย่างที่พบ เช่น คณะตำหนัก วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, คณะ ๖ วัดสุทัศนเทพวราราม, คณะตำหนัก วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น

ภาพที่ ๔-๒ : การกำหนดขอบเขตด้วยรั้วของคณะตำหนัก
วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๔-๓ : การกำหนดขอบเขตด้วยกำแพงของคณะ ๖
วัดสุทัศนเทพวราราม

๑.๒) ล้อมรอบด้วยที่ว่าง เป็นการกำหนดขอบเขตโดยการใช้ลานโล่ง สวน หรือทางเดินเท้าเป็นอาณาเขตอยู่โดยรอบของคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช เนื่องจากคณะตำหนักเหล่านี้จะมีอาคารเสนาสนะที่อยู่ภายในเป็นจำนวนน้อย และตัวตำหนักประทับเองก็จะตั้งอยู่ในตำแหน่งที่มีความเป็นส่วนตัวไม่ถูกรบกวนอยู่แล้ว ดังนั้นจึงมักจะไม่สร้างรั้วเพื่อกั้นพื้นที่โดยรอบอีก ตัวอย่างที่พบ เช่น คณะกลาง วัดราชประดิษฐ์สถิติมหาสิมาราม, คณะนอกคณะท้าย วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

วัดมกุฏกษัตริยาราม

ภาพที่ ๔-๔ : การกำหนดขอบเขตด้วยที่ว่าง

๒) องค์ประกอบอาคารภายในคณะ

เนื่องด้วยตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนั้นเป็นประมุขแห่งสงฆ์ ดังนั้นภารกิจและหน้าที่ที่ทรงต้องปฏิบัติจึงมีมากกว่าพระสงฆ์โดยทั่วไป ดังนั้นภายในขอบเขตของหมู่กุฏิที่พระองค์ทรงประทับอยู่นั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมียาคารและเสนาสนะต่างๆ เพิ่มมากขึ้นกว่าหมู่กุฏิอื่น เพื่อสำหรับรองรับกิจกรรมต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น ประกอบทั้งอาคารบางหลังที่สร้างขึ้นยังเป็นสิ่งที่ช่วยบ่งบอกถึงนัยแห่งฐานานุศักดิ์ที่มีความสำคัญกว่าพระสงฆ์ทั่วไปด้วย ซึ่งจากการศึกษาพบว่า มีอาคารที่สำคัญๆ ดังต่อไปนี้

๒.๑) ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช หมายถึง อาคารที่ใช้สำหรับประทับบรรทมของสมเด็จพระสังฆราช โดยจะสร้างถวายให้แก่สมเด็จพระสังฆราชเฉพาะแต่ละพระองค์ไปหรือหากบางตำหนักต้องใช้เป็นที่ประทับร่วมกันก็มักจะแยกห้อง หรือแยกชั้นประทับไม่ให้ซ้ำที่กับสมเด็จพระสังฆราชองค์เดิมที่เคยประทับอยู่

ตำแหน่งที่ตั้งโดยทั่วไปจะอยู่ในบริเวณที่มีความเป็นส่วนตัว ไม่สามารถเข้าถึงได้โดยตรง และจะมีเจ้าหน้าที่ดูแลความปลอดภัยอยู่ตลอดเวลา

๒.๒) หอประชุมสงฆ์ หมายถึง อาคารที่ใช้สำหรับเป็นที่ประชุมสงฆ์และเสด็จออกรับแขกของสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งถือว่าเป็นอาคารที่มีความสำคัญแต่ไม่จำเป็นต้องสร้างถวายเฉพาะพระองค์ เนื่องจากอาคารนี้มีลักษณะเป็นอาคารกึ่งสาธารณะ ซึ่งถ้าวัดใดเคยมีอยู่แล้วและมีสมเด็จพระสังฆราชสถิตอยู่ต่อมา ก็มักจะใช้หอประชุมสงฆ์เดิมเป็นที่ประชุมร่วมได้ด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น ส่วนการเสด็จออกรับแขกโดยมากหากหอประชุมสงฆ์อยู่ไกลไม่สะดวกก็

มักจะใช้ตำหนักที่ประทับเป็นที่เสด็จออกรับแขกแทน หรือหากเป็นแขกที่มีความสำคัญสูง ก็มักจะใช้ที่พระอุโบสถ หรือพระวิหารแทนก็ได้

และในช่วงหลัง เมื่อได้มีการตั้งมหาเถรสมาคมขึ้นเพื่อช่วยในการบริหารปกครองคณะสงฆ์ร่วมกับสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ทำให้หอประชุมสงฆ์นี้ได้ถูกใช้เป็นที่ประชุมของมหาเถรสมาคมด้วย ซึ่งจากการศึกษาพบว่า หากสมเด็จพระสังฆราชที่ถูกสถาปนาเป็นพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายแล้วก็จะใช้ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นที่ประชุมของมหาเถรสมาคมทุกพระองค์ แต่หากเป็นพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายก็จะสร้างหรือจัดหาอาคารเฉพาะขึ้นภายในวัดที่สถิตอยู่เพื่อใช้เป็นที่ประชุมมหาเถรสมาคมแทน เช่น สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) * ก็ใช้ตำหนักสมเด็จพระ ในวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร หรือสมเด็จพระสังฆราช (ปุณ ปุณฺณสิริ) ** จะใช้ตำหนักवासुกรี ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น

ตำแหน่งที่ตั้งโดยทั่วไปมักจะอยู่บริเวณด้านหน้าของคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช เป็นอาคารประธานของคณะ สามารถเข้าถึงได้สะดวกทั้งจากภายในและภายนอกคณะ และมีการตกแต่งอาคารให้มีความสวยงามกว่าอาคารหลังอื่นๆ

๒.๓) **กุฎิพระสงฆ์** หมายถึง อาคารที่ใช้เป็นที่พำนักของพระสงฆ์ ซึ่งภายในคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชมักจะมีกุฎิพระสงฆ์อยู่หลายหลัง และในแต่ละหลังก็ยังสามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้อีก ๓ ประเภท คือ

ก. **กุฎิพระครูฐานานุกรม** หมายถึง กุฎิที่พำนักของพระสงฆ์ผู้ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากสมเด็จพระสังฆราชให้ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยรับสนองงานในหน้าที่ต่างๆ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบันทรงได้รับแต่งตั้งให้มีพระครูฐานานุกรมได้ ๑๕ รูป ในตำแหน่งต่างๆ เช่น พระราชาคณะปลัดขวา พระราชาคณะปลัดซ้าย พระครูวินัยธร พระครูธรรมธร เป็นต้น

ซึ่งแต่เดิมพระครูฐานานุกรมนี้ มักจะเป็นพระสงฆ์ที่อยู่ภายในวัดเดียวกันกับสมเด็จพระสังฆราช เพื่อที่จะสามารถปฏิบัติศาสนกิจสนองพระองค์ได้สะดวก จึงพบว่ามีการสร้างกุฎิขึ้นภายในคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชด้วยแต่ในปัจจุบันตำแหน่งพระครูฐานานุกรมมักจะแต่งตั้งให้กับพระสงฆ์ที่อยู่ตามวัดอื่นๆ มากกว่า เพื่อที่จะสามารถกระจายการดูแลปกครองออกไปได้อย่างทั่วถึง จึงทำให้พบว่าภายในคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในสมัยหลังๆ จึงไม่มีกุฎิพระฐานานุกรมอยู่ด้วยนั่นเอง

ข. **กุฎิพระอุปัฏฐาก** หมายถึง กุฎิที่พำนักของพระสงฆ์ผู้ซึ่งทำหน้าที่ปฏิบัติดูแลสมเด็จพระสังฆราชเป็นการส่วนพระองค์ หรือในบางครั้งก็จะเรียกว่า เป็น “พระอนุจร” ก็ได้ ซึ่งพระอุปัฏฐากนี้จะเป็นผู้คอยติดตามองค์สมเด็จพระสังฆราชอย่างใกล้ชิดทั้งขณะที่ประทับอยู่ภายในตำหนักเอง หรือเสด็จออกปฏิบัติศาสนกิจยังสถานที่ต่างๆ ด้วย โดยทั่วไปจะมีพระอุปัฏฐากประมาณ ๑-๒ รูปเท่านั้น

สำหรับกุฎิของพระอุปัฏฐาก มักจะตั้งอยู่ใกล้ชิดกับตำหนักสมเด็จพระสังฆราชมากที่สุด และบางครั้งก็อาจจะอยู่ภายในตำหนักด้วยเลยก็ได้ ส่วนรูปแบบของกุฎิก็จะลักษณะเช่นเดียวกับกุฎิของพระสงฆ์ทั่วไป

* สมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๑๕ สถิต ณ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

** สมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ ๑๗ สถิต ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ค. กุฎิพระลู่กวัด หมายถึง กุฎิที่พำนักของพระสงฆ์ทั่วไปที่อยู่ภายในคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช โดยจะมีจำนวนมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับจำนวนพระสงฆ์ภายในคณะนั้นๆ กุฎิเหล่านี้ส่วนมากจะตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ห่างจากตำหนักสมเด็จพระสังฆราชพอสมควร เพื่อที่จะได้ไม่รบกวนขณะที่พระองค์ประทับอยู่จนเกินไป ส่วนรูปแบบอาคารก็มีทั้งเป็นกุฎิเรือนเดี่ยวและกุฎิเรือนแถว

๒.๔) สำนักงานเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช หมายถึง อาคารที่ใช้สำหรับติดต่อประสานงานระหว่างสมเด็จพระสังฆราชกับบุคคลภายนอกที่ต้องการมาพบหรือเชิญเสด็จพระองค์ไปปฏิบัติศาสนกิจต่างๆ รวมทั้งใช้เป็นที่พักปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆ ที่รับสนองงานในสมเด็จพระสังฆราชด้วย ซึ่งอาคารนี้พบว่าเริ่มมีมาในสมัยหลัง โดยจะใช้กุฎิหรืออาคารหลังใดหลังหนึ่งภายในคณะมาจัดเป็นสำนักงานเลขานุการฯ ซึ่งมักจะเป็นอาคารที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้กับทางเข้าด้านหน้าของคณะมากที่สุด เพื่อที่จะสามารถต้อนรับแขกที่มาเข้าเฝ้าได้อย่างสะดวก

ตึกศิริสม วัดมกุฏกษัตริยาราม

ตึกเหมไกรฤกษ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๔-๕ : อาคารที่เป็นใช้สำนักงานเลขานุการสมเด็จพระสังฆราชภายในวัดต่างๆ

๒.๕) หอไตรหรือหอพระไตรปิฎก หมายถึง อาคารที่ใช้เก็บหนังสือและใบลานที่ได้จารพระธรรมคัมภีร์ทางศาสนา สำหรับพระภิกษุสงฆ์ได้ใช้ศึกษาเล่าเรียน พบว่ามีการสร้างอยู่ทั่วไปตามหมู่กุฎิของพระราชอาคันตุกะหรือเจ้าอาวาส ซึ่งก็รวมทั้งในคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชด้วย แต่เนื่องจากในสมัยตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ ลงมาได้มีการพิมพ์หนังสือแทนการเขียนด้วยใบลานแล้ว จึงทำให้การเก็บรักษาหนังสือพระธรรมตามสถานที่ต่างๆ จึงทำได้สะดวกขึ้น ดังนั้นการสร้างหอไตรจึงเป็นที่นิยมน้อยลง หากจะมีสร้างก็เป็นเพียงเพื่อส่งเสริมองค์ประกอบภายในหมู่กุฎิให้มีความสำคัญและแสดงถึงฐานะนุสาคัดที่มีมากกว่ากุฎิของพระทั่วไปเท่านั้น

หอไตรโดยทั่วไปมักจะตั้งอยู่ด้านหน้าและมีรูปแบบเป็นทรงไทยประเพณี ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ เนื่องจากเป็นอาคารที่ใช้เก็บพระธรรมคำสั่งสอนซึ่งถือว่าเป็นเจดีย์สถานแบบหนึ่ง จึงมีการตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงาม

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๔-๖ : หอพระไตรปิฎกภายในคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๒.๖) หอรระฆัง หอกลอง หมายถึง สิ่งปลูกสร้างที่มีเพื่อใช้แขวนระฆังหรือกลองสำหรับตีเป็นสัญญาณบอกเวลาแก่พระภิกษุสงฆ์ภายในวัดให้มาประกอบสมณกิจโดยพร้อมเพรียงกัน เช่น สัญญาณระฆังในเวลาเช้าและเย็น เพื่อเรียกมาลงทำวัตรสวดมนต์ ณ พระอุโบสถ หรือสัญญาณกลองเวลาเพลเพื่อบอกเวลาฉันเพลแก่พระสงฆ์ให้มาพร้อมกันที่หोजัน เป็นต้น โดยทั่วไปมักจะตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสหรือในตำแหน่งที่พระสงฆ์ภายในวัดจะได้ยินเสียงชัดเจนทั่วถึงกัน ดังนั้นจึงพบว่ามีการสร้างขึ้นในคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชบางแห่งเท่านั้น รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งในคณะก็มักจะให้อยู่ห่างจากตัวตำหนักสมเด็จพระสังฆราชด้วยคงเพราะไม่ต้องการให้มีเสียงที่รบกวนมากจนเกินไป

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

ภาพที่ ๔-๗ : หอรระฆังภายในคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

และนอกจากนี้ยังพบว่ามีอาคารเสนาสนะอื่นๆ ขึ้นภายในเขตของคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชอีกหลายหลัง เช่น หอสวดมนต์ หอพระ หอกัมมัฏฐาน ศาลา สระน้ำ เขามอ และสวนต่างๆ เป็นต้น ซึ่งอาคารเหล่านี้มักสร้างขึ้นตามลักษณะและความจำเป็นของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละองค์ไปขึ้นอยู่กับพระจริยวัตรที่ปฏิบัติเป็นการส่วนพระองค์ที่มีแตกต่างกันด้วย

ตารางที่ ๔ : แสดงองค์ประกอบอาคารภายในคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

ลำดับ	นามตำหนัก	ตำหนัก ประทับ	หอประชุม สงฆ์	กุฏิ พระสงฆ์	สำนักงาน เลขานุการ	หอไตร	หอรบ	หอ สวดมนต์	หอพระ	เขมอ หรือสวน	ศาลา	อื่น ๆ
1	ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์	●	●	●	-	●	-	●	●	●	-	สระน้ำ
2	ตำหนักวาสุกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	●	●	●	-	●	●	●	-	-	-	สถาปัตยกรรม
3	ตำหนักเดิม วัดบวรนิเวศวิหาร	●	-	●	-	-	●	-	-	●	●	พระปั้นหย่า
4	ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม	●	●	●	-	-	●	-	-	-	-	-
5	ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร	●	●	●	-	-	●	-	-	●	●	พระปั้นหย่า
6	พระที่นั่งสัตตลาภิรมย์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	●	●	●	●	-	-	-	●	●	●	-
7	ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ) วัดสุทัศน์เทพวราราม	●	●	●	●	-	-	-	●	-	-	หอแก้วมัญฐาน
8	ตำหนักบุญจบเบญจมา วัดบวรนิเวศวิหาร	●	●	●	-	-	-	●	-	●	●	-
9	พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	●	●	●	-	-	●	●	-	●	●	-
10	กุฏิสุวรรณทัต วัดมกุฏกษัตริยาราม	●	-	-	●	-	-	-	-	●	-	-
11	กุฏิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	●	●	●	-	●	●	●	-	-	-	สถาปัตยกรรม
12	ตำหนักคอยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร	●	-	●	●	-	-	-	-	●	-	-

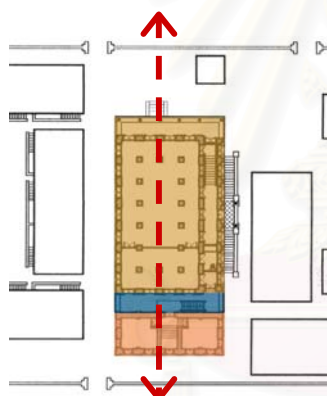
๓) รูปแบบการจัดวางผังของคณะ

จากการสำรวจแผนผังของคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชทั้งหมด พบว่าสามารถแบ่งแยก
รูปแบบการวางผังได้เป็น ๒ แบบ ใหญ่ๆ คือ

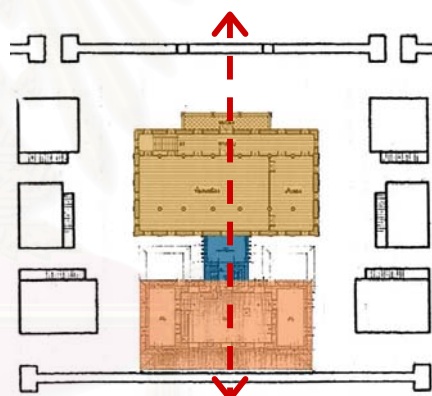
๓.๑) ผังแบบแนวแกน หมายถึง รูปแบบการจัดวางอาคารโดยยึดตามแนวแกนในลักษณะ
สมมาตร (SYMMETRY) เป็นหลัก ซึ่งคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีการวางผังแบบนี้สามารถ
แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

ก. แกนเดี่ยว คือ ผังที่จัดวางอาคารตามแนวแกนหลักเพียงแกนเดียว โดยจะวาง
หอประชุมสงฆ์ตั้งเป็นอาคารประธาน หันด้านยาวออกด้านหน้า และวางตำหนักประทับเรียงต่อมาทาง
ด้านหลังโดยมีทางเดินเชื่อมต่อกันได้ทั้งสองอาคาร ซึ่งการวางผังแบบนี้พบมากที่สุดถึง ๕ ตำหนัก ได้แก่

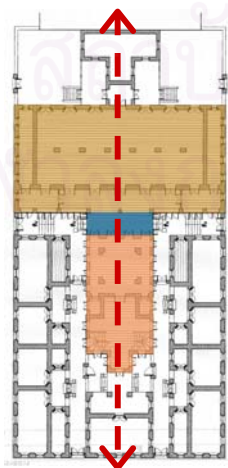
- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา)	วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม
- ตำหนักจันทร์	วัดบวรนิเวศวิหาร
- พระที่นั่งสีตลาภิรมย์	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ)	วัดสุทัศนเทพวราราม
- ตำหนักบัญชาเบญจมา	วัดบวรนิเวศวิหาร

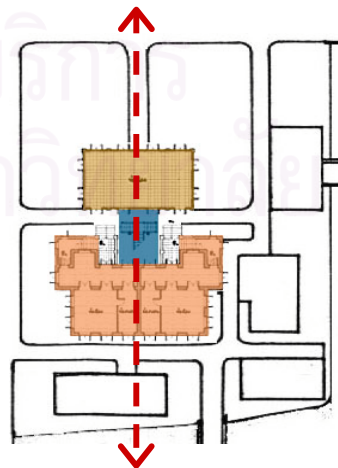
วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

วัดสุทัศนเทพวราราม

วัดบวรนิเวศวิหาร

- หอประชุมสงฆ์
- ทางเชื่อม
- ตำหนักประทับ

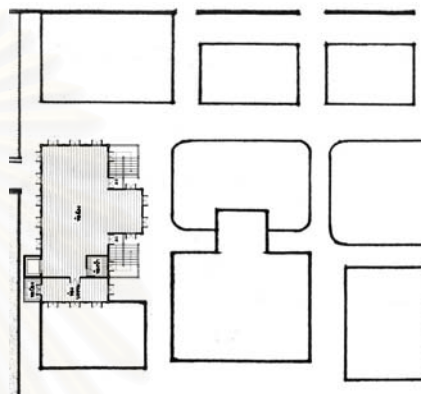
แผนผังที่ ๔-๗ : การจัดวางผังแบบแกนเดี่ยวของคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๓.๒) ผังแบบกลุ่ม หมายถึง รูปแบบการจัดวางอาคารล้อมรอบภายในพื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยม โดยมีชานกลางเป็นตัวเชื่อมอาคารทั้งหมด มักจะเน้นตำแหน่งประทับให้มีความสำคัญที่สุดในด้านของ ตำแหน่ง ขนาด และการตกแต่งประดับประดา เนื่องจากภายในขอบเขตของคณะ โดยทั่วไปจะไม่มี หอประชุมสงฆ์ แต่จะใช้หอสวดมนต์หรือหอนั้นแทน ตัวอย่างที่พบ ได้แก่

- พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
- กุฏิสุวรรณทัต วัดมกุฏกษัตริยาราม
- ตำหนักค้อยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร

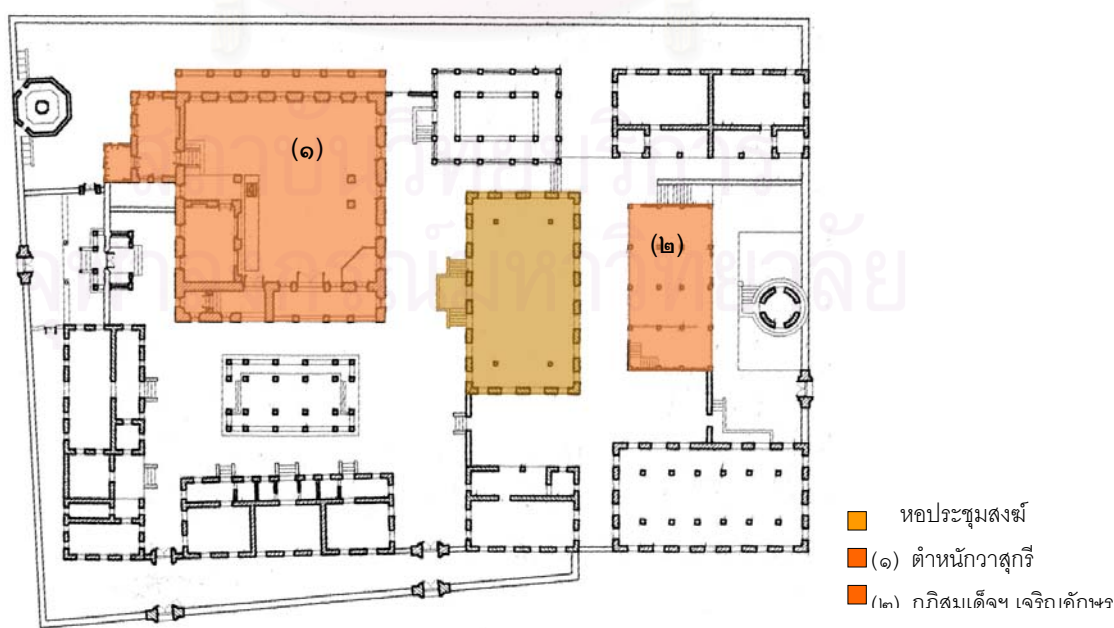
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

วัดบวรนิเวศวิหาร

แผนผังที่ ๔-๙ : การจัดวางผังแบบกลุ่มของคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

ส่วนตำหนักวาสุกรีและกุฏิสมเด็จพระเจริญอักษรกุฎีที่ตั้งอยู่ภายในคณะ น.๑๖ ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนั้นพบว่าจะมีหอประชุมสงฆ์อยู่ในเขตคณะเช่นกัน เพียงแต่จะใช้เป็นที่สำหรับประชุมของพระสงฆ์ภายในวัดเท่านั้น

แผนผังที่ ๔-๑๐ : การจัดวางผังแบบกลุ่มของคณะน.๑๖ ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

และเมื่อได้ศึกษาเปรียบเทียบการวางผังของคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราชแต่ละหมู่ พบว่าต่างก็มีลักษณะร่วมกันอยู่หลายประการที่พอจะสรุปออกมาได้ดังนี้

- ๑) การวางผังของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช มักจะจัดให้อยู่ในรูปของสี่เหลี่ยมเป็นส่วนใหญ่ เพื่อให้ง่ายต่อการรับรู้ขอบเขตพื้นที่ภายในคณะ
- ๒) ตำหนักประทับมักจะวางตามตะวัน คือ การวางอาคารด้านยาวตามแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก ซึ่งสอดคล้องกับคติความเชื่อในการปลูกเรือนที่ห้ามมิให้ปลูกเรือนขวางตะวันอีกด้วย และการวางอาคารในลักษณะนี้ก็จะช่วยให้อาคารได้รับแดดน้อยลง เนื่องจากหันด้านสกัดไปทางทิศตะวันออก-ตะวันตก รวมทั้งยังช่วยให้อาคารรับลมจากทางทิศใต้ได้อย่างเต็มที่อีกด้วย
- ๓) ตำหนักประทับมักจะไม่สามารถเข้าถึงได้โดยตรงจากทางเข้าหลัก โดยจะมีการสร้างกำแพงรั้ว หรืออาคารขวางกั้น เพื่อเป็นการรักษาความปลอดภัยและสร้างความเป็นส่วนตัวให้แก่องค์สมเด็จพระสังฆราช
- ๔) มีการแบ่งแยกพื้นที่ภายในหมู่กุฏิระหว่างเขตของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่ทรงประทับ และทรงงาน กับเขตกุฏิพระสงฆ์ภิกษุวัดที่อยู่ภายในคณะออกจากกันอย่างชัดเจน เพื่อสร้างความเป็นส่วนตัวให้กับเขตตำหนักประทับ
- ๕) หอประชุมสงฆ์(ถ้ามี) มักจะตั้งเป็นอาคารประธาน โดยจะหันด้านยาวออกไปยังด้านหน้าซึ่งเป็นทางเข้าหลักของหมู่กุฏิ เพื่อเป็นการเน้นมุมมองจากภายนอกให้เห็นได้อย่างเด่นชัด
- ๖) หอประชุมสงฆ์มักมีขนาดใหญ่ และมีการประดับตกแต่งอาคารมากกว่าตำหนักที่ประทับ เนื่องจากต้องใช้เป็นอาคารสำหรับต้อนรับคนเป็นจำนวนมาก รวมทั้งยังเป็นนัยสำคัญอันแสดงถึงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของสมเด็จพระสังฆราชด้วย
- ๗) บริเวณด้านหน้าของคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช จะมีการสร้างอาคารประกอบเพื่อแสดงถึงนัยสำคัญของฐานานุศักดิ์ เช่น หอไตร หอระฆัง หรือหอกลอง เป็นต้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๔.๓ ลักษณะผังพื้น

๔.๓.๑ องค์ประกอบของผังพื้น

จากการศึกษาพบว่าตำหนักสมเด็จพระสังฆราชจะมีการจัดองค์ประกอบต่าง ๆ ภายในผังพื้นที่ซับซ้อนกว่ากุฏิพระสงฆ์ทั่วไป เนื่องจากทรงมีพระจริยวัตรที่ต้องปฏิบัติมากกว่า รวมทั้งในตำหนักบางหลังผู้สร้างตั้งใจถวายให้แก่สมเด็จพระสังฆราชรูปนั้นโดยตรง จึงทำให้องค์ประกอบในแต่ละตำหนักมีความแตกต่างกันไปตามวัตรปฏิบัติของแต่ละพระองค์ด้วย ซึ่งเมื่อได้รวบรวมข้อมูลของตำหนักทุกหลังแล้วพอที่จะสรุปลักษณะองค์ประกอบต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

๑) ห้องบรรทม	๔) ห้องสรอง (วัจจุฎฐิ)
๒) ห้องโถง	๕) ห้องพระอุปัฏฐาก
๓) ห้องทรงงาน	๖) ห้องอื่นๆ

๑) ห้องบรรทม

หมายถึง ห้องสำหรับจำวัดหรือห้องนอนของสมเด็จพระสังฆราช ถือว่าเป็นห้องที่มีความสำคัญมากที่สุดของตำหนักที่ประทับ ดังนั้นการออกแบบจัดวางภายในตำหนักจึงต้องมีการคำนึงถึงความเหมาะสมในด้านต่างๆ ทั้งการใช้งาน คติความเชื่อ พระวินัยบัญญัติ ฯลฯ ซึ่งสามารถสรุปออกมาได้ดังนี้

๑.๑) ตำแหน่งที่ตั้ง การเลือกที่ตั้งของห้องบรรทมภายในตำหนักสมเด็จพระสังฆราช พบว่าส่วนมากจะมีการจัดวางให้อยู่ในตำแหน่งที่คล้ายกัน คือ

- ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ไม่มีคนเดินพลุกพล่านและอยู่ลับตาคนพอสมควร โดยทั่วไปจึงพบว่ามักจะจัดห้องให้ตั้งอยู่ทางด้านท้ายของตำหนัก และจะยกพื้นห้องให้มีระดับที่สูงกว่าสายตาคน หรือถ้าเป็นตำหนักหลายชั้นก็จะจัดให้อยู่ชั้นบนสุดของตำหนัก เนื่องจากถือว่าเป็นห้องพักผ่อนส่วนพระองค์ ซึ่งต้องการความมิดชิดและเป็นระเบียบเรียบร้อยเหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม
- มักจะตั้งห้องอยู่ทางทิศใต้ เพื่อให้ได้รับลมตามธรรมชาติอย่างเต็มที่ และมักจะไม่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก เพราะจะเป็นด้านที่รับแดดตอนเย็นมากจะทำให้ห้องร้อน ไม่สบายต่อการประทับบรรทม
- ตั้งอยู่ติดกับห้องโถง เนื่องจากเป็นห้องที่ทรงจะต้องใช้อยู่ร่วมกับห้องบรรทมเป็นประจำ โดยใช้เป็นทั้งที่รับแขกส่วนพระองค์ ที่ทรงงาน และที่พักผ่อนด้วย ดังนั้นจึงต้องตั้งให้อยู่ในตำแหน่งที่สะดวกต่อการใช้งาน และในตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่สร้างในช่วงหลังก็พบว่า จะสร้างห้องสรองให้อยู่ติดกับห้องบรรทมด้วย เพื่อให้สะดวกต่อการปฏิบัติกิจส่วนพระองค์

๑.๒) ขนาด จากการศึกษาเปรียบเทียบขนาดของห้องบรรทมภายในตำหนักประทับแต่ละหลัง แล้วพบว่าจะมีขนาดเฉลี่ยประมาณ ๑๐ - ๑๕ ตร.ม. ซึ่งถือว่ามิขนาดเล็กลงมากเมื่อเทียบกับฐานานุศักดิ์ขององค์สมเด็จพระสังฆราช ทั้งนี้น่าจะมีสาเหตุมาจากข้อปฏิบัติในพระวินัยบัญญัติที่กำหนดขนาดของกุฏิพระสงฆ์ไว้ว่า

“ ภิกษุสร้างกุฏิที่ต้องก่อและโอบด้วยปูนหรือดิน ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของจำเพาะเป็นที่อยู่ของตน ต้องทำให้ได้ประมาณ โดยยาวเพียง ๑๒ คืบพระสุคต โดยกว้างเพียง ๗ คืบ วัดในร่วมใน และต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้ก่อน ถ้าไม่ให้สงฆ์แสดงที่ให้ก็ดี ทำให้เกินประมาณก็ดี ต้องสังฆาทิเสส”^๓

โดยขนาดความยาว ๑๒ คืบพระสุคตและกว้าง ๗ คืบพระสุคตนั้น มีขนาดประมาณ ๔.๐๘ x ๒.๓๘ ม. หรือมีพื้นที่ประมาณ ๙.๗๑ ตร.ม.* ซึ่งก็ถือว่าใกล้เคียงกับขนาดห้องบรรทมของสมเด็จพระสังฆราชที่ทำการศึกษาดังนั้นจะเห็นได้ว่าถึงแม้ตำหนักฯ จะเป็นอาคารที่สร้างถวายโดยพระราชาสามารถที่จะทำให้มีขนาดใหญ่โตเท่าไรก็ได้ แต่เฉพาะห้องบรรทมเท่านั้นที่จะยังคงรักษาให้มีขนาดเล็กเพื่อให้สอดคล้องกับพระวินัยบัญญัติด้วยนั่นเอง

แต่ในบางตำหนักพบว่าห้องบรรทมจะมีขนาดใหญ่กว่าตำหนักหลังอื่นๆ (เกินกว่า ๒๕ ตร.ม.) ทั้งนี้เนื่องจากตำหนักฯ เหล่านี้ใช้เป็นตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชที่ทรงเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงทั้งสิ้น ดังนั้นในการกำหนดขนาดของห้องจึงมีการพิจารณาถึงฐานานุศักดิ์ของพระองค์ที่มีมากกว่าสมเด็จพระสังฆราชที่เป็นสามัญชนด้วย

๑.๓) ทิศหัวนอน ถือเป็นสิ่งสำคัญต่อการจัดวางตำแหน่งของเตียงบรรทมภายในห้องเป็นอย่างมาก ซึ่งจากการศึกษาสามารถอธิบายวิธีการหันหัวนอนในทิศต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

- หันหัวนอนไปทางทิศที่ตั้งของพุทธรูปหรือพระประธานของวัด โดยถือว่าเป็นทิศที่ประทับของพระพุทธเจ้า ดังนั้นการหันหัวนอนไปทางทิศนั้นจึงเป็นการให้ความเคารพต่อพระศาสดาและถึงแม้บางครั้งจะไม่สามารถหันหัวนอนไปได้ ก็จะไม่หันหันนอนไปทางทิศนั้นอย่างเด็ดขาด
- หันหัวนอนไปตามทิศมงคล มาจากคติความเชื่อที่กำหนดให้ทิศตะวันออกและทิศเหนือเป็นทิศมงคล จึงนิยมที่จะหันหัวนอนไปตามทิศเหล่านั้น ส่วนทิศตะวันตกถือว่าเป็นทิศ

^๓ สมเด็จพระ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท (พระนคร : โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพอุดม, ๒๔๗๗), หน้า ๓.

* ขนาดคืบพระสุคตนี้ได้มีผู้อธิบายเป็นหน่วยเมตรไว้หลายขนาดด้วยกัน เช่น โชติ กล้วยานมิตร และพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ไว้เท่ากันคือประมาณ ๒๕ ซม. ส่วนฤทัย จงใจรักได้ให้ไว้ว่ามีขนาดประมาณ ๓๓ ซม. และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงให้ไว้ว่ามีขนาดประมาณ ๓๔ ซม. ดังนั้นในการศึกษานี้จึงได้ใช้ขนาดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นเกณฑ์ เพราะถือว่ามีความน่าเชื่อถือมากที่สุด

ตารางที่ ๕ : แสดงขนาดห้องบรรทมของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

ลำดับ	นามตำหนัก	นามผู้ประทับ	ขนาด (ม.)		พื้นที่ (ตร.ม.)
			กว้าง	ยาว	
1	ตำหนักवासกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส	4.30	6.50	27.95
2	ตำหนักเติม วัดบวรนิเวศวิหาร	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์	4.50	7.00	31.50
3	ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา)	1.50	3.40	5.10
4	ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส	5.50	5.30	29.15
5	พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ ๑ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ์	2.60	5.50	14.30
6	ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ) วัดสุทัศนเทพวราราม	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ)	2.50	4.00	10.00
7	ตำหนักบัญชาเบญจมา วัดบวรนิเวศวิหาร	สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์	2.20	5.00	11.00
8	พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภโณ)	3.60	4.00	14.40
9	กุฎิสวรรณทัต วัดมกุฏกษัตริยาราม	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี)	4.00	4.00	16.00
10	กุฎิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ)	3.50	4.50	15.75
11	พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ ๒ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน)	2.50	4.80	12.00
12	ตำหนักค้อยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร	สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก	2.40	6.00	14.40

ของคนตาย และทิศใต้ก็ถือว่าเป็นทางไปสู่ยมโลก^๔ แต่ในบางแห่งเช่นที่ อินเดียหรือใน สมัยสุโขทัยจะเรียกทิศใต้ว่าเป็นทิศหัวนอนและทิศเหนือเป็นทิศตีนนอนได้ด้วยเช่นกัน

- **หันหัวนอนตามรูปร่างของห้อง** โดยพิจารณาจากขนาดและรูปร่างของห้อง ตำแหน่งของ ประตู หน้าต่าง เพื่อที่จะสามารถวางเตียงบรรทมได้โดยไม่เกะกะขวางทาง แต่ก็จะต้อง ตามทิศที่กำหนดข้างต้นเป็นหลักในการพิจารณาประกอบด้วย
- **หันหัวนอนไม่ให้อยู่ในทิศทางเดิน** เนื่องจากถือว่าหัวเป็นสิ่งสำคัญไม่ควรให้ใครมาเดิน กล้ากลายอยู่เหนือหัว ดังนั้นจึงพบว่าการวางตำแหน่งเตียงบรรทมจึงมักจะหันไปในทาง ทิศที่ไม่เป็นทางเดินทั้งภายในตำหนักเองและภายนอกตำหนักด้วย
- **ไม่นอนตามความยาวของห้อง** เพราะถือว่าเป็นการนอนขวางชื่อคนนอนจะโดนผีอำ บ่อยๆ ซึ่งเป็นความเชื่อในการนับถือผีที่มีมาแต่โบราณ^๕ พบว่ามีเฉพาะบางตำหนักเท่านั้นที่หันหัวในลักษณะนี้ คงเนื่องจากคติในเรื่องนี้ไม่เป็นที่เชื่อถือมากนักต่อการนอนของ พระสงฆ์

๑.๔) **ฝากระดานห้อง** หมายถึง ฝาหรือผนังที่ใช้กันพื้นที่สำหรับเป็นห้องบรรทม จากการศึกษาค้นคว้าพบว่าการกระทำกันอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

- ฝาก่ออิฐหรือปูนโดยรอบ
- ฝาไม้สูงประมาณครึ่งหนึ่งหรือ ๓/๔ ของความสูงห้อง
- ฝาเป็นตู้เก็บของ

ซึ่งสอดคล้องกับในพุทธธานุญาติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติให้สามารถกันห้องภายในกุฏิหรือวิหารด้วย “ผ้าม่านหรือฝากิ่งหนึ่ง” ได้ จึงพบว่าฝาที่ใช้กันห้องบรรทมหรือห้องจำวัดของพระสงฆ์โดยส่วนใหญ่มักใช้เป็นฝาไม้หรือตู้เก็บของที่มีความสูงพอประมาณไม่ปิดทึบจนถึงฝาเพดานเสมอ

ฝาไม้สูงประมาณครึ่งห้อง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช(สา) (สา)

ฝาเป็นตู้เก็บของ พระกุฏิในพระที่นั่งทรงผนวช

ภาพที่ ๔-๔ : ลักษณะฝากันห้องบรรทมภายในตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

^๔ เสถียร โกเศศ, ปลุกเรือน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สยาม, ๒๕๓๙), หน้า ๓-๔.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

๑.๕) เตียงบรรทม หรือเตียงนอนของสมเด็จพระสังฆราช พบว่าส่วนมากจะมีลักษณะเป็นเตียงไม้ ยกสูงประมาณ ๒๐-๒๕ ซม. ตั้งเสาไม้ขึ้นตามมุมเตียงทั้งสี่มุม ด้านบนสุดปิดด้วยไม้หรือผ้าคลุมรอบเตียงทั้งหมด มีการตกแต่งด้วยการแกะสลักและปิดทองอย่างสวยงาม แต่ในบางตำหนักก็พบว่ามียุทธลักษณะที่เรียบง่าย เช่น เตียงบรรทมของสมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม จะใช้เป็นแคร่ไม้ไผ่ยกพื้นและมีแผ่นไม้ปิดคลุมอยู่ด้านบนเท่านั้น

ซึ่งลักษณะของเตียงบรรทมนี้จะเห็นได้ว่าต่างก็ถูกสร้างให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับพระวินัยบัญญัติด้วยเช่นเดียวกัน โดยมีแสดงไว้ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ดังต่อไปนี้

“๘. ภิษุหนึ่งทับก็ดี นอนทับก็ดี บนเตียงก็ดี อันมีทำไม่ได้
ตรึงแน่น ซึ่งเขาวางไว้บนร่างร้านที่เขาเก็บของในกุฎีต้องปาจิตตีย์”^๖

“๕. ภิษุทำเตียงหรือตั้ง พิงทำให้มีเท้าเพียง ๘ นิ้วพระสุคต
(ประมาณ ๒๒.๗๒ ซม.) เว้นไว้แต่แม่แคร่ ถ้าทำให้เกินกำหนดนี้
ต้องปาจิตตีย์ ต้องตัดให้ได้ประมาณเสียก่อน จึงแสดงอาบัติตก”^๗

“๖. ภิษุทำเตียงหรือตั้งหุ้มหนุน ต้องปาจิตตีย์ ต้องรื้อ
เสียก่อนจึงแสดงอาบัติตก”^๘

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ตำหนักวาสุกรี
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๔-๙ : ลักษณะเตียงบรรทมภายในตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

^๖ สมเด็จพระสังฆราช กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, หน้า ๑๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

๓) ห้องทรงงาน

เป็นห้องสำหรับทำงาน อ่านหนังสือ เขียนหนังสือของสมเด็จพระสังฆราช โดยทั่วไปมักจะใช้พื้นที่ภายในห้องโถงเป็นที่ทรงงาน จะมีเพียงบางตำหนักเท่านั้นที่จะกันเป็นห้องสำหรับทรงงาน โดยเฉพาะ เช่น

- ตำหนักवासกรี	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- พระที่นั่งสีตลาภิรมย์	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
- ภูมิสุวรรณทัต	วัดมกุฏกษัตริยาราม

๔) ห้องสรง หรือ วัจจุกุฏิ

เป็นห้องที่ใช้อาบน้ำและขับถ่าย มักตั้งอยู่ติดกับห้องบรรทม และอยู่ในตำแหน่งที่มิดชิดลับตาคนมากที่สุด พบว่ามีการสร้างหรือต่อเติมขึ้นให้กับตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชเฉพาะในช่วงหลัง เนื่องจากแต่เดิมห้องสรงน้ำและวัจจุกุฏิมักจะสร้างแยกห่างจากกุฏิพอสมควร เพราะยังไม่มีระบบสุขาภิบาลที่ดีเท่าในปัจจุบัน

๕) ห้องพระอุปัฏฐาก

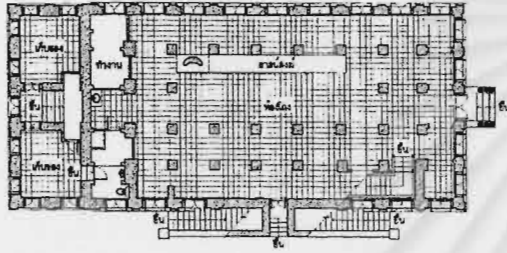
เป็นห้องพำนักของพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่ดูแลรับใช้อยู่ใกล้ชิดกับองค์สมเด็จพระสังฆราช โดยทั่วไปจะมีอยู่ ๑-๒ รูป ลักษณะห้องส่วนใหญ่จะเป็นห้องขนาดเล็กตั้งอยู่ที่ปลายระเบียงหรือมุมของตำหนักฯ และถ้าตำหนักฯ มีหลายชั้นก็มักจะตั้งอยู่ในชั้นล่างของห้องประทับโดยจะมีทางเดินที่เชื่อมเข้าถึงห้องประทับได้โดยตรง และในบางตำหนักอาจจะจัดห้องนี้ให้เป็นที่พำนักของพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เป็นเลขานุการของสมเด็จพระสังฆราชด้วย แต่มักจะเป็นห้องที่มีขนาดใหญ่กว่าห้องพระอุปัฏฐากทั่วไป เช่น ตำหนักบุญจบเบญจมา เป็นต้น

๖) ห้องอื่นๆ

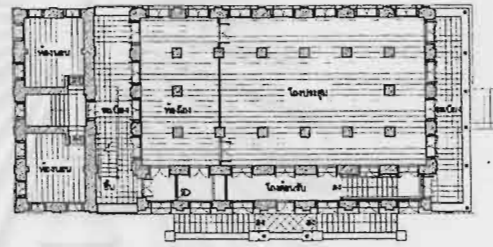
ได้แก่ ห้องต่างๆ ที่สร้างเพิ่มเติมขึ้นตามพระประสงค์ของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละองค์ หรือตามความจำเป็นในการใช้งานของแต่ละตำหนักฯ เช่น ห้องพระ ห้องเสวย ห้องเก็บของ ระเบียง ห้องเตรียมอาหาร เป็นต้น

ตารางที่ ๖ : แสดงผังพื้นตำหนักสมเด็จพระสังฆราชแบบมีหอประชุมสงฆ์

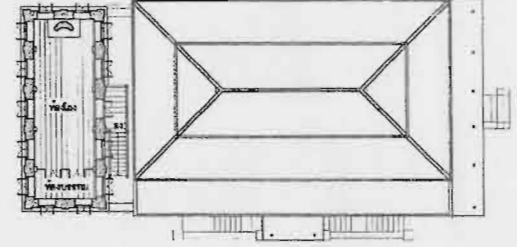
ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา)
วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

ผังพื้นที่ ๑

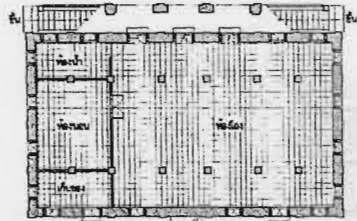
ผังพื้นที่ ๒

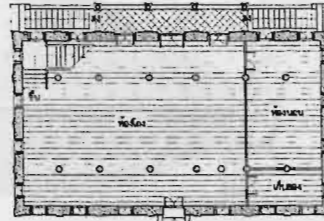
ผังพื้นที่ ๓

พระที่นั่งสถิตลาภิรมย์
และตำหนักอรุณ

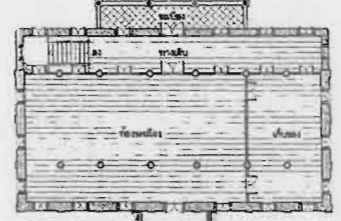
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

ผังพื้นที่ ๑

ผังพื้นที่ ๒

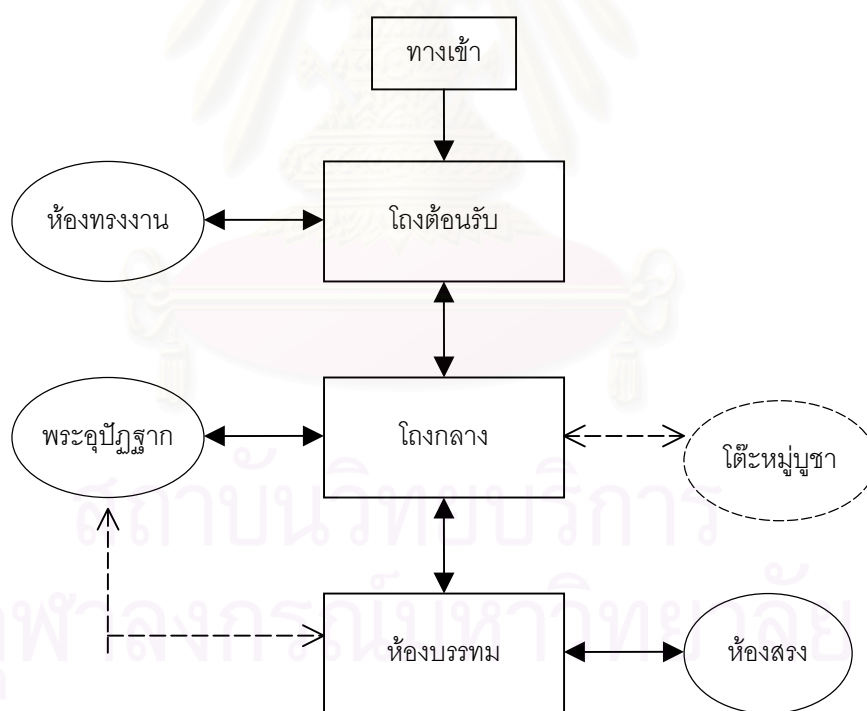
ผังพื้นที่ ๓

ผังพื้นรูปแบบนี้จะแยกการใช้งานออกเป็น ๒ ส่วนอย่างชัดเจน คือ ส่วนงานในสมเด็จพระสังฆราช เช่น การเสด็จออกรับแขก การปฏิบัติศาสนากิจต่างๆ ที่ต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอก ก็จะจัดให้กระทำอยู่ในส่วนของหอประชุมสงฆ์ทั้งหมด และส่วนงานในพระจริยวัตรส่วนพระองค์ก็จะทรงปฏิบัติอยู่ภายในตำหนักที่ประทับ โดยมีทางเดินหรือโถงต้อนรับเป็นจุดเชื่อมต่ออาคารทั้งสองหลัง ซึ่งจะทำให้สามารถสร้างความเป็นส่วนตัวให้กับตำหนักที่ประทับได้เป็นอย่างดี รวมทั้งยังเป็นการแบ่งพื้นที่ป้องกันไม่ให้เข้าถึงองค์สมเด็จพระสังฆราชได้โดยตรง เพื่อเป็นการสร้างความปลอดภัยได้อีกด้วย

๒) ผังแบบไม่มีหอประชุมสงฆ์

คือ ผังพื้นที่จัดให้มีเฉพาะตำหนักประทับอยู่เพียงหลังเดียว หรือมีหอประชุมสงฆ์แต่ก็อยู่ในตำแหน่งที่ห่างออกไปจากตำหนักประทับพอสมควร ตัวอย่างตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่พบ ได้แก่

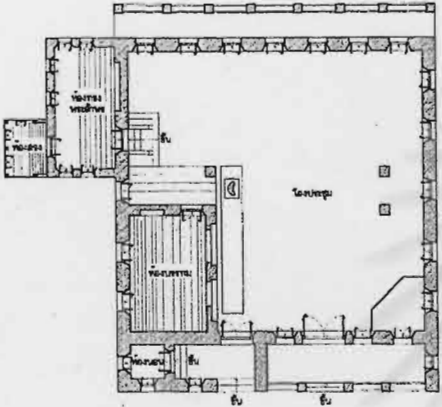
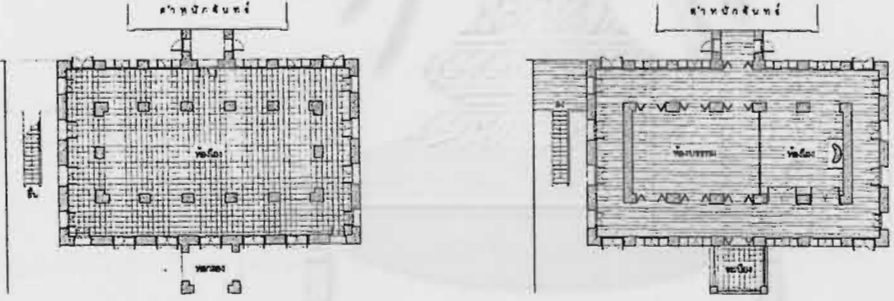
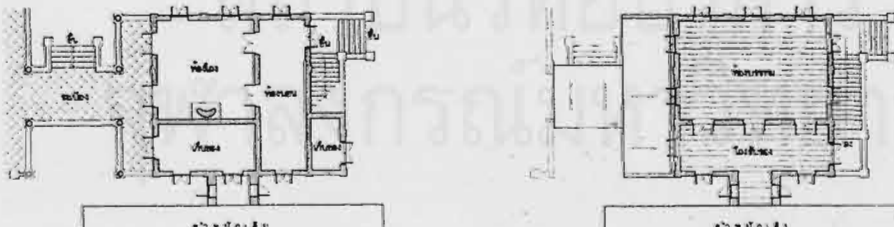
- ตำหนักवासกรี	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- ตำหนักจันทร์	วัดบวรนิเวศวิหาร
- กุฏิสุวรรณทัต	วัดมกุฏกษัตริยาราม
- ตำหนักคอยท่าปราโมช	วัดบวรนิเวศวิหาร

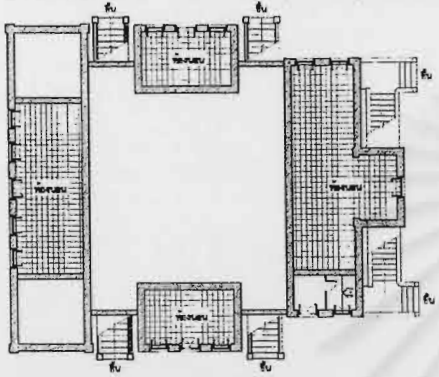
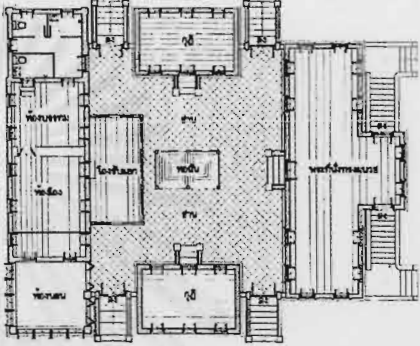
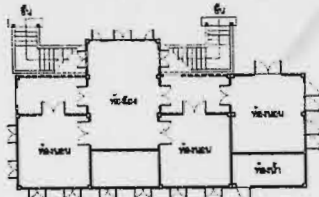
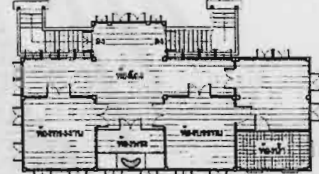
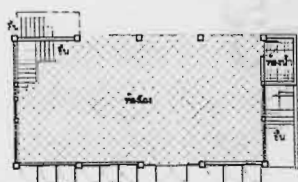
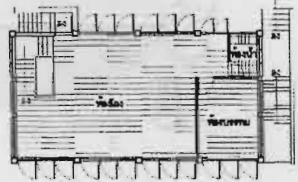
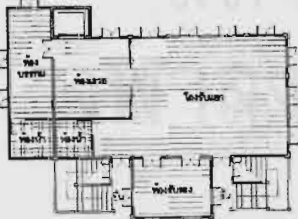
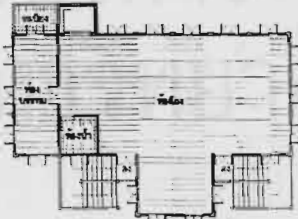
แผนผังที่ ๔-๑๒ : แสดงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบภายในตำหนักแบบไม่มีหอประชุมสงฆ์

ผังพื้นรูปแบบนี้จะเป็นการใช้งานร่วมกันทั้งส่วนงานในสมเด็จพระสังฆราชและงานในพระจริยวัตรส่วนพระองค์ โดยจะจัดสรรพื้นที่ทั้งภายในและภายนอกโดยรอบตำหนักให้พอเพียงต่อการต้อนรับคนเป็นจำนวนมากที่จะมาเข้าเฝ้า และถ้าเป็นศาสนกิจที่สำคัญมากๆ ก็มักจะไปใช้ที่พระอุโบสถแทน ซึ่งจะเห็นได้ว่าตัวตำหนักประทับจะไม่มีความเป็นส่วนตัวมากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับการจัดผังพื้นแบบแรก

ตารางที่ ๗ : แสดงผังพื้นตำหนักสมเด็จพระสังฆราชแบบไม่มีหอประทุมสงฆ์

<p>ตำหนักวาสุกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๑</p>
<p>ตำหนักเดิม วัดบวรนิเวศวิหาร</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๑</p> <p>ผังพื้นที่ ๒</p>
<p>ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๑</p> <p>ผังพื้นที่ ๒</p>

ตารางที่ ๗ (ต่อ) : แสดงผังพื้นตึกสำนักสมเด็จพระสังฆราชแบบไม่มีหอประชุมสงฆ์

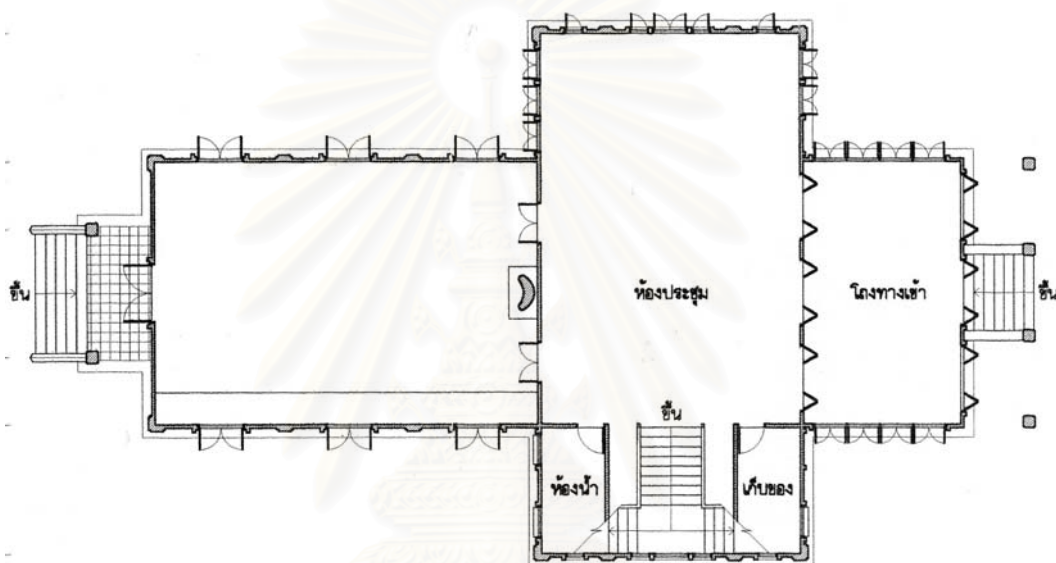
<p>พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๑</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๒</p>
<p>กุฎิสุวรรณกัณฑ์ วัดมกุฏกษัตริยาราม</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๑</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๒</p>
<p>กุฎิสมเด็จพระเจริญอักษร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๑</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๒</p>
<p>ตำหนักค้อยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๑</p>	 <p>ผังพื้นที่ ๒</p>

๓) ผังแบบผสม

เป็นผังพื้นที่รวมเอาผังแบบโถงโล่งและผังแบบมีระเบียบเข้าด้วยกัน โดยการจัดให้ส่วนโถงประชุมหลักอยู่ส่วนหน้าสามารถเข้าถึงได้โดยตรง สำหรับใช้เป็นที่ประชุมมหาเถรสมาคมและเสด็จออกรับแขก มีลักษณะเป็นห้องโถงโล่ง เพดานสูง กั้นผนังส่วนท้ายเป็นฝาสูงเพื่อใช้เป็นฉากหลัง ภายในเป็นห้องโถงประชุมขนาดเล็กกว่า ใช้เป็นที่ประชุมของเจ้าคณะภาคต่างๆ และพระสงฆ์ภายในวัด โดยมีชั้นบนเป็นชั้นลอยใช้เป็นที่สำหรับพักผ่อนของสมเด็จพระสังฆราชและเก็บอุปกรณ์ต่างๆ ด้วย ตัวอย่างที่พบมีเพียงหลังเดียวคือ

- ตำหนักสมเด็จพระเจ็ญ

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

แผนผังที่ ๔-๑๕ : ผังพื้นที่หอประชุมสงฆ์ แบบผสม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๔.๔ ลักษณะรูปแบบอาคาร

เนื่องจากตำหนักสมเด็จพระสังฆราชจัดเป็นอาคารที่พักอาศัยประเภทเรือนเจ้านายหรือเรือนของผู้มีฐานันดรศักดิ์ชนิดหนึ่ง ดังนั้นจะเห็นได้ว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของตำหนักจึงมีลักษณะที่หลากหลายอันเปลี่ยนแปลงไปตามพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ในยุคสมัยนั้นๆ ซึ่งสามารถที่จะแบ่งแยกออกเป็นประเภทต่างๆ เพื่อทำการศึกษาได้แบ่งเป็น ๕ ประเภท คือ

๔.๔.๑ รูปแบบไทยประเพณี

๑) ลักษณะอาคาร

โดยทั่วไปจะเป็นตำหนักสูงชั้นเดียว ก่ออิฐถือปูน มีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกใต้ถุนสูง ผนังลัมสอบ และหลังคาเป็นจั่วทรงสูง ซึ่งเมื่อพิจารณาจะเห็นได้ว่ามีความคล้ายคลึงกับเรือนทรงไทยประเภทเครื่องสับอยู่เป็นอันมาก จะแตกต่างกันก็เพียงแต่วัสดุก่อสร้างที่เป็นไม้ก็ถูกเปลี่ยนมาเป็นอิฐและปูนแทน เพื่อให้มีความคงทนแข็งแรง ไม่ต้องซ่อมแซมบูรณะกันบ่อยๆ ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ในสาส์นสมเด็จพระเจดีย์ตอนหนึ่งว่า

“...อันรูปทรงเรือนคนอยู่ในเมืองไทยนี้ ชั้นเดิมไทยไม่มีใครอยู่ที่คิด ขอบอยู่แต่เรือนไม้ และเรือนไม้นั้นได้คิดแก้ไขกันมาจนถึงแบบเรือนฝากระดาน อย่างเช่น ปลุกกันทั่วไปในพื้นที่เมือง เห็นว่าอยู่ได้เหมาะดีถึงที่สุดแล้ว ตั้งแต่นั้นมาก็ทำเรือนแบบเดียวกันไม่คิดเปลี่ยนแปลงผนังให้เป็นอย่างอื่น แม้จนถึงสมัยเปลี่ยนเรือนไม้เป็นตึก ด้วยประสงค์จะให้ถาวร เช่น เปลี่ยนตำหนักในพระราชวังเมื่อรัชกาลที่ ๓ ก็ดี เปลี่ยนกุฏิพระในวัดหลวงเป็นตึกก็ดีก็สร้างอย่างรูปเรือนไม้แบบเดิมนั่นเอง จะว่าเปลี่ยนแบบเรือนหาได้ไม่ เพราะแผนผังอย่างนั้นเหมาะแก่การอยู่กิน”^๙

จากการศึกษาตัวอย่าง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณีนี้พบว่าสามารถจำแนกประเภทของลักษณะเรือนออกได้เป็น ๒ แบบ คือ

๑.๑) เรือนเดี่ยว เป็นตำหนักที่มีหลังคาเป็นทรงจั่วตอนเดียวคลุมตลอดทั้งอาคาร โดยมีการแบ่งผนังหลังคาออกเป็นดับหลังคา เป็นช้อนหลังคา หรือมีหลังคากันสาครอบ เพื่อเป็นการย่อขนาดหลังคาให้ดูเล็กลง ตัวอย่างตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่พบได้แก่

- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
- พระที่นั่งทรงผนวช	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

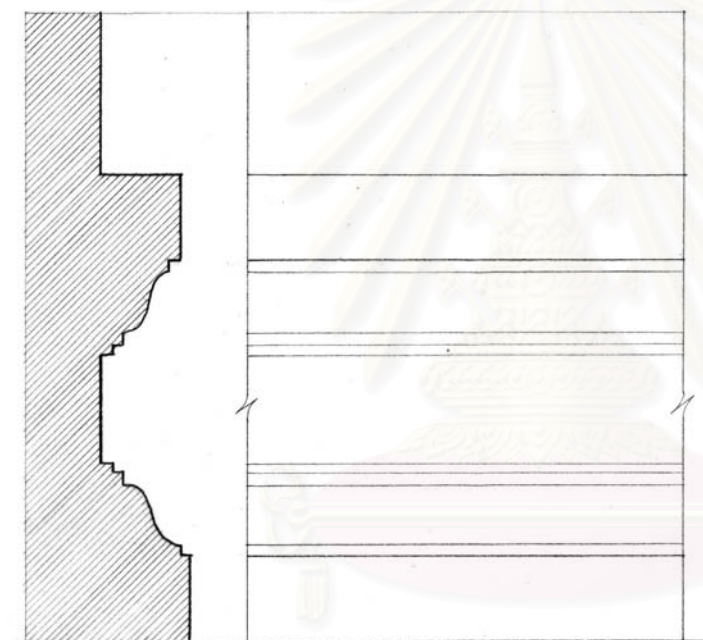
^๙ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจดีย์ เล่ม ๒๖ (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๕๐.

ตำแหน่งพระองค์เจ้าवासกรี ดังนั้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงสร้างกฎภูถวายให้เป็นที่ประทับในคราวเดียวกันกับการบูรณะวัดพระเชตุพนฯ นั้น จึงได้สร้างให้มีลักษณะเป็นเรือนแฝดเพื่อบ่งบอกถึงฐานานุศักดิ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปรมาณูชิตชิโนรสด้วยนั่นเอง

๒) องค์ประกอบอาคาร

แบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ คือ ฐานอาคาร เรือนอาคาร และยอดอาคาร โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑) ฐานอาคาร * เป็นฐานปัทม์ ยกสูง โดยมีบัวคว่ำอยู่ระดับพื้นดินและมีบัวหงายอยู่ในระดับพื้นห้องด้านบน และบริเวณท้องไม้จะมีความกว้างมาก เพื่อเจาะช่องประตูหรือหน้าต่างสำหรับเป็นช่องเปิดของชั้นใต้ถุน ซึ่งมักจะใช้เป็นที่พักของหรือห้องพักของศิษย์วัด

แสดงรูปตัดและรูปด้านของฐานอาคาร

ฐานอาคารของพระที่นั่งทรงผนวช

ภาพลายเส้นที่ ๔-๓ : ฐานอาคารของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณี

การนำเอาฐานปัทม์มาใช้เป็นองค์ประกอบตกแต่งส่วนฐานอาคาร สันนิษฐานว่าคงจะเป็นการบ่งบอกถึงฐานานุศักดิ์ของอาคารอย่างหนึ่ง เนื่องจากฐานอาคารของกฎภูพระสงฆ์โดยทั่วไปมักจะไม่มีการตกแต่งใดๆ หรือหากมีก็จะเป็นเพียงฐานบัวคว่ำในระดับพื้นดินเท่านั้น ดังนั้นการนำเอาฐานปัทม์ซึ่งมีการตกแต่งที่มากกว่ามาใช้เป็นองค์ประกอบจึงแสดงถึงว่าเป็นอาคารที่มีฐานานุศักดิ์สูงกว่า แต่ก็พบว่าในทุกตำหนักจะไม่มีการใช้เป็นฐานสิงห์หรือฐานบัวลูกแก้วมาตกแต่งฐานอาคารเลย คงเป็นเพราะฐานเหล่านั้นถือเป็นองค์ประกอบที่มีฐานานุศักดิ์สูง ดังนั้นการใช้เป็นองค์ประกอบตกแต่งจึงพบแต่เพียงในพระที่นั่งหรือวังของพระมหากษัตริย์ และอาคารในเขตพุทธาวาส เช่น โบสถ์หรือวิหารต่างๆ เท่านั้น

* ฐานอาคาร คือ ส่วนของอาคารนับตั้งแต่ระดับพื้นดินขึ้นไปจนถึงระดับพื้นห้อง

กุฏิสงฆ์คณะ ๒ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

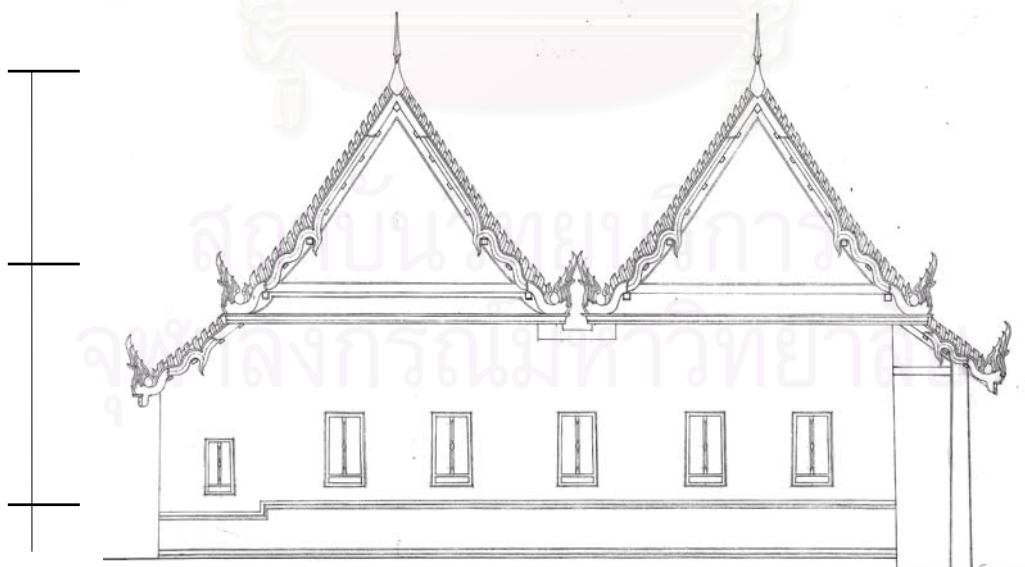

พระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพที่ ๔-๑๒ : ลักษณะฐานอาคารของกุฏิสงฆ์ทั่วไป และอาคารในเขตพุทธาวาส

๒.๒) เรือนอาคาร* แบ่งองค์ประกอบที่ทำการศึกษากันเป็น ๒ ส่วน ได้แก่

ก. ผนัง เป็นผนังฉาบปูนเรียบ ทาสีขาว มีลักษณะลึบสอดเข้าหาส่วนยอดของอาคาร ซึ่งผนังของอาคารในส่วนนี้จะเห็นได้ถึงความสูงมาก คงเป็นเพราะต้องการให้มีสัดส่วนที่รับกันกับหลังคาทรงจั่วที่มีความสูงมากเช่นเดียวกัน

ภาพลายเส้นที่ ๔-๔ : รูปด้านของตำหนักวาสุกรี แสดงสัดส่วนของเรือนและหลังคาที่สัมพันธ์กัน

* เรือนอาคาร คือ ส่วนของอาคารนับตั้งแต่ระดับพื้นห้องขึ้นไปจนถึงระดับยอดบนสุดของผนัง

ข. ประตู หน้าต่าง จะเจาะเป็นช่องเปิดอยู่ระหว่างช่วงเสา มีลักษณะเป็นช่องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทรงสูง ล้มสอบเล็กน้อย บริเวณกรอบโดยรอบของช่องเปิดจะพบว่าไม่มีการทำเป็นซุ้มประตูหรือซุ้มหน้าต่างเลย จะมีก็เพียงแต่ทำเป็นลอกบัวปูนเท่านั้น คงเป็นเพราะไม่ต้องการให้อาคารมีฐานานุศักดิ์เทียบเท่ากับอาคารในเขตพุทธาวาสด้วยนั่นเอง

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

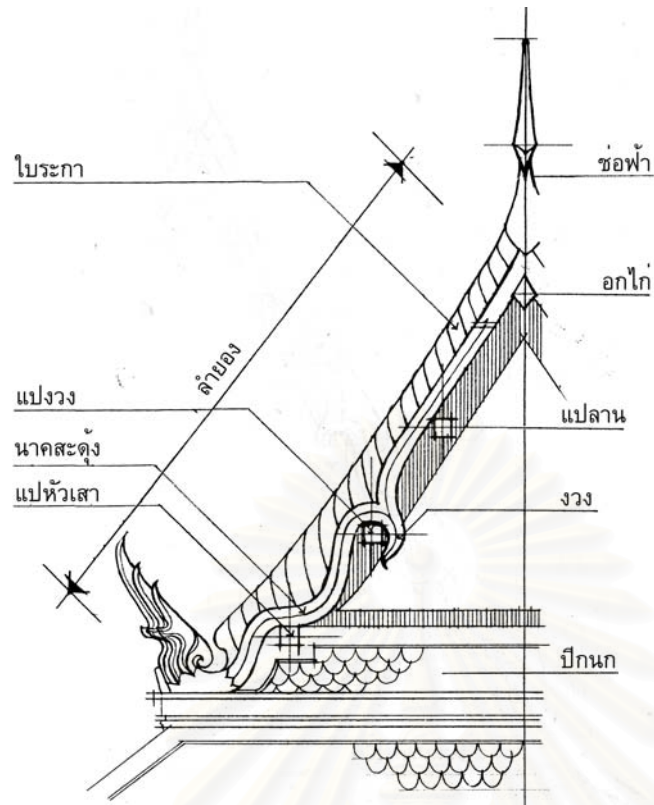
พระที่นั่งทรงผนวช
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพที่ ๔-๑๓ : ลักษณะช่องเปิดประตูหน้าต่างของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณี

๒.๓) ยอดอาคาร * เป็นหลังคาจั่วทรงสูงผืนเตี้ยคลุมตลอดอาคาร ไม่นิยมมีชั้นหลังคา เพราะถือตามธรรมเนียมโบราณว่าการซ้อนชั้นนั้นใช้เฉพาะกับตำหนักของเจ้านายตั้งแต่ชั้นเจ้าฟ้าขึ้นไปเท่านั้น^{๑๑} ดังนั้นจึงใช้การซ้อนทับหลังคาแทนเพื่อช่วยลดขนาดของผืนหลังคาลง ส่วนบริเวณหน้าจั่วจะประดับเครื่องลำยอง ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ ลงรักปิดทองทั้งหมด ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบที่ใช้เฉพาะกับอาคารที่มีฐานานุศักดิ์สูงเท่านั้น เช่น พระที่นั่ง พระตำหนัก หรืออาคารในเขตพุทธาวาส เป็นต้น โดยในกุฎิพระสงฆ์ทั่วไปพบว่าจะตกแต่งหน้าจั่วด้วยปูนปั้นเป็นปูนหลบหลังคาหรือปั้นลมอย่างง่ายๆ เท่านั้น แต่ในกุฎิพระที่มีสมณศักดิ์สูงๆ บางหลังจะพบว่ามีการใช้เครื่องลำยองมาตกแต่งด้วยเช่นกัน แต่ก็จะไม่มีการลงรักปิดทองเหมือนในตำหนักสมเด็จพระสังฆราชเลย ตัวอย่างเช่น กุฎิพระตำหนัก วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร เป็นต้น

* ยอดอาคาร คือ ส่วนของอาคารนับตั้งแต่ระดับยอดบนสุดของผนังขึ้นไปจนถึงระดับยอดบนสุดของหลังคา

^{๑๑} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๖ เรื่องตำนานวังเก่า (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖), หน้า ๓๕.

(ที่มา : สมใจ นิ่มเล็ก, เครื่องบนและงานประดับของสถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๕๗.)

ภาพลายเส้นที่ ๔-๕ : องค์ประกอบต่างๆ ของหลังคาตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณี

กุฎิพระสงฆ์ทั่วไป

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

กุฎิพระตำหนัก

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

พระที่นั่งทรงผนวช

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพที่ ๔-๑๔ : เปรียบเทียบลักษณะเครื่องปิดเครื่องมุงของกุฎิในแต่ละประเภท

สำหรับส่วนหน้าบ้านพบว่า มักจะไม่ทำการตกแต่งใดๆ แต่จะปล่อยให้เรียบเกลี้ยง เหมือนกุฎิพระสงฆ์อื่นๆ ยกเว้นในตำหนักบางหลังที่จะมีการปั้นปูนประดับกระจกสี แต่ลวดลายที่ใช้ก็จะเป็นสัญลักษณ์แสดงตำแหน่งของสมเด็จพระสังฆราชเท่านั้น

วัสดุมุงหลังคาจะใช้กระเบื้องดินเผาปลายมนเป็นหลัก โดยมีการใช้กระเบื้องดินเผาเคลือบสีมามุงสลักร่วมด้วย เช่น พระที่นั่งทรงผนวช เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นอาคารที่มีความสำคัญกว่ากุฎิพระสงฆ์โดยทั่วไป

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

พระกฐินใหญ่พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ตำหนักवासูกกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๔-๑๕ : ลักษณะหน้าบ้านต่างๆ ของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบทรงไทยประเพณี

ตำหนักเดิม
วัดบวรนิเวศวิหาร

ตำหนักอรุณ
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

ภาพที่ ๔-๑๗ : ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบเลียนอย่างตะวันตก

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

ภาพที่ ๔-๑๘ : ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบเลียนอย่างตะวันตก แบบมีหลังคาปั้นหย่า

๔.๔.๔ รูปแบบตะวันตก

เป็นตำหนักที่สร้างขึ้นโดยได้รับอิทธิพลของสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาอย่างเต็มที่ ทำให้รูปแบบของอาคารนั้นแตกต่างจากเดิมไปอย่างชัดเจนทั้งรูปทรงและการตกแต่งต่างๆ ประกอบกับการรับเอาวัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้างใหม่ๆ เข้ามาก็มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบอาคารไปอีกด้วย ซึ่งจากการศึกษารูปแบบของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในกลุ่มนี้พบว่าสามารถจำแนกออกได้เป็น ๒ กลุ่มตามช่วงเวลา คือ

๑) ช่วงต้น

เป็นตำหนักที่สร้างขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๖ อันเป็นเวลาประเทศได้มีการติดต่อกับสัมพันธกับชาติตะวันตกเป็นอย่างมาก จึงทำให้รูปแบบของอาคารมีความเป็นตะวันตกอย่างชัดเจน ซึ่งลักษณะทั่วไปจะเป็นตำหนักก่ออิฐถือปูนสูง ๒ ชั้น ยกฐานเป็นใต้ถุน เจาะช่องระบายอากาศโดยรอบ ตกแต่งฐานด้วยบัวแบบตะวันตกลักษณะเป็นฐานปัทม์ ตัวเรือนเป็นผนังฉาบปูนทาสี และยกเก็จเป็นแนวเสา นิยมเจาะช่องปูนฉาบเป็นแนวยาวตามผนังและเสา บริเวณช่องประตูหน้าต่างจะปั้นปูนเป็นซุ้มอยู่โดยรอบ ส่วนตัวบานจะเป็นบานเปิดคู่ไม่มีลูกฟักเป็นบานกระทุ้งเกล็ดระบายอากาศ และมีช่องแสงหรือช่องระบายอากาศอยู่ด้านบนของทุกบานด้วย ยอดอาคารมีหลังคาเป็นทรงปั้นหย่าประดับเชิงชายด้วยไม้ฉลุแบบขนมปังขิงอยู่โดยรอบ ซึ่งตัวอย่างตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่พบ ได้แก่

- ตำหนักจันทร์	วัดบวรนิเวศวิหาร
- ตำหนักเพชร	วัดบวรนิเวศวิหาร
- ตำหนักบัญญัติเบญจมา	วัดบวรนิเวศวิหาร

ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร

ตำหนักบัญญัติเบญจมา วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๔-๑๙ : ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบตะวันตกในช่วงต้น

๒) ช่วงปลาย

เป็นตำหนักที่สร้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๗ ลงมา อันเป็นช่วงที่ประเทศได้รับเอาวัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้างใหม่ๆ เข้ามา โดยเฉพาะคอนกรีตเสริมเหล็กซึ่งมีผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมในช่วงเวลาหลังนี้มาก ประกอบกับอาคารในช่วงนี้ได้รับการออกแบบโดยสถาปนิกชาวไทยที่กลับมาจากการศึกษาในประเทศยุโรป จึงทำให้รูปแบบอาคารได้ถูกปรับเปลี่ยนให้มีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและการอยู่อาศัยของคนไทยมากขึ้น แต่ก็ยังคงเค้าโครงของสถาปัตยกรรมตะวันตกอยู่

ลักษณะโดยทั่วไปจะเป็นตำหนักสูง ๒ ชั้น โครงสร้างเป็นเสาและคานคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังเป็นก่ออิฐฉาบปูนทาสี ซึ่งทำให้มีความหนาของผนังน้อยลงจากเดิมมาก ฐานอาคารเป็นฐานเขียงยกสูงเพียงเล็กน้อย ตัวเรือนเป็นผนังเรียบมียกเก็จเป็นแนวเสาบ้างบางตำหนัก ประตูหน้าต่างเป็นบานเปิดคู่ไม้ ลูกฟักมีทั้งเป็นเกล็ดระบายอากาศและลูกฟักไม้กระดานดุน มีช่องแสงอยู่ด้านบนของบาน และหลังคามีทั้งเป็นหลังคาปั้นหย้าและหลังคาคอนกรีตเสริมเหล็กพื้นเรียบ (FLAT SLAB) โดยยื่นชายคาออกมารอบอาคารเพื่อกันแดดกันฝน ตัวอย่างตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่พบ ได้แก่

- กุฏิสุวรรณทัต	วัดมกุฏกษัตริยาราม
- ตำหนักคอยท่าปราโมช	วัดบวรนิเวศวิหาร
- ตึกพัทธพิมลพรรณ	วัดบวรนิเวศวิหาร

จะเห็นได้ว่าตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่สร้างขึ้นในช่วงปลายจะมีรูปแบบที่เรียบง่ายกว่าในช่วงต้นเป็นอย่างมาก ซึ่งน่าจะมีสาเหตุมาจากตำหนักที่สร้างในช่วงต้นนั้นจะเป็นตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชที่เป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งสิ้น ดังนั้นการประดับตกแต่งอาคารจึงมีการทำให้สมพระเกียรติมากกว่าตำหนักที่เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชที่มาจากสามัญชนในช่วงปลายนั่นเอง

กุฏิสุวรรณทัต วัดมกุฏกษัตริยาราม

ตำหนักคอยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๔-๒๐ : ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบตะวันตกในช่วงปลาย

๔.๔.๕ รูปแบบไทยประยุกต์

เป็นตึกที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๙ โดยเป็นการนำเอารูปแบบของอาคารแบบไทยประเพณีมาปรับเปลี่ยนให้มีรูปแบบที่เรียบง่ายขึ้น พร้อมทั้งได้นำเอาวัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้างสมัยใหม่มาประกอบกัน ทำให้เกิดเป็นรูปแบบอาคารขึ้นใหม่ที่เมื่อมองดูจากภายนอกจะยังคงมีความรู้สึกถึงความเป็นสถาปัตยกรรมไทยอยู่ ซึ่งลักษณะอาคารโดยทั่วไปจะเป็นตึกสูง ๒ ชั้น มีฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ ตัวเรือนเป็นผนังเรียบ ยกเก็จเป็นแนวเสา ประตุนหน้าต่างเป็นบานเปิดลูกฟักกระจก เพื่อให้ได้รับแสงสว่างจากภายนอกได้เต็มที่ ส่วนยอดอาคารมีหลังคาเป็นจั่วทรงสูง บริเวณเครื่องปิดเครื่องมุงเป็นรอยระกาหรือปั้นลมคอนกรีต และหน้าบันตกแต่งด้วยปูนปั้นเป็นลวดลายต่างๆ เช่น ลายจั่วพรหมพักตร์หรือลายพุ่มข้าวบิณฑ์หน้าสิงห์ เป็นต้น ตัวอย่างตึกสมเด็จเจ้าพระยาสังฆราชที่พบ ได้แก่

- กุฏิสมเด็จพระญาณสังวร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- ตึกสำนักสมเด็จเจ้าพระยาสังฆราช วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

ตึกสำนักสมเด็จเจ้าพระยาสังฆราช วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

ภาพที่ ๔-๒๑ : ตึกสำนักสมเด็จเจ้าพระยาสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประยุกต์

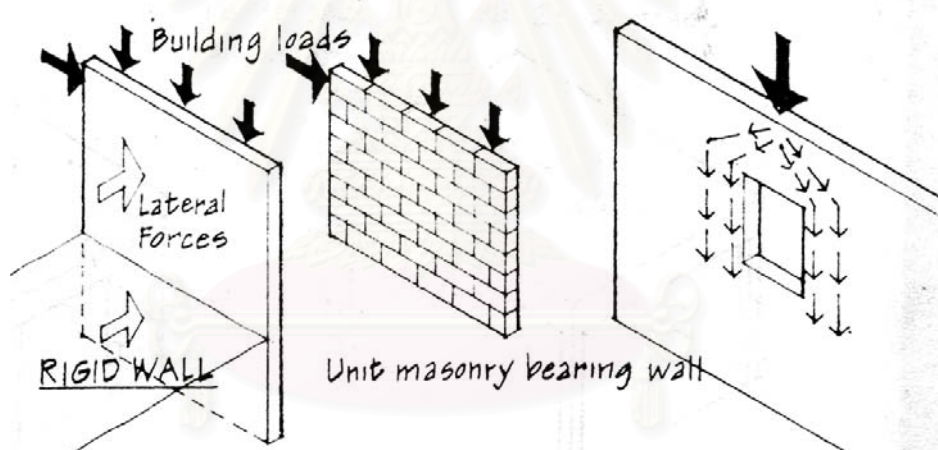
๔.๕ ลักษณะโครงสร้างอาคาร

๔.๕.๑ โครงสร้างหลัก

หมายถึง ระบบการก่อสร้างโดยองค์รวมของอาคาร อันเกิดจากการนำเอาวัสดุก่อสร้างต่างๆ มาประกอบกันขึ้นเป็นโครงอาคาร ด้วยวิธีการก่อสร้างอย่างเป็นระบบ ซึ่งจากการศึกษาตัวอย่างของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช พบว่าระบบโครงสร้างที่นำมาใช้จะสอดคล้องไปกับวัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้าง ในช่วงเวลานั้นเป็นหลักซึ่งสามารถสรุปออกมาได้เป็น ๒ ระบบ คือ

๑) ระบบผนังรับน้ำหนัก (WALL BEARING SYSTEM)

เป็นระบบโครงสร้างที่ใช้อิฐเป็นวัสดุรับแรง โดยนำมาก่อเรียงซ้อนกันและใช้ปูนสอเป็นตัวประสานอิฐแต่ละก้อนแล้วจึงใช้ปูนหมักหรือปูนดำเป็นวัสดุฉาบปิดผิวอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งโครงสร้างส่วนนี้จะทำหน้าที่รับน้ำหนักที่ถ่ายเทลงมาจากโครงสร้างหลังคาและโครงสร้างพื้นโดยตรงในลักษณะที่เฉื่อยแรง ออกไปยังอิฐทุกก้อนที่ก่อเรียงกันเป็นผนังอยู่ ดังนั้นจึงพบว่าอาคารที่ใช้โครงสร้างระบบนี้จะมีผนังที่หนามากคือประมาณ ๔๐-๕๐ เซนติเมตร และจะไม่สามารถเจาะช่องเปิดได้กว้างมากนักด้วย

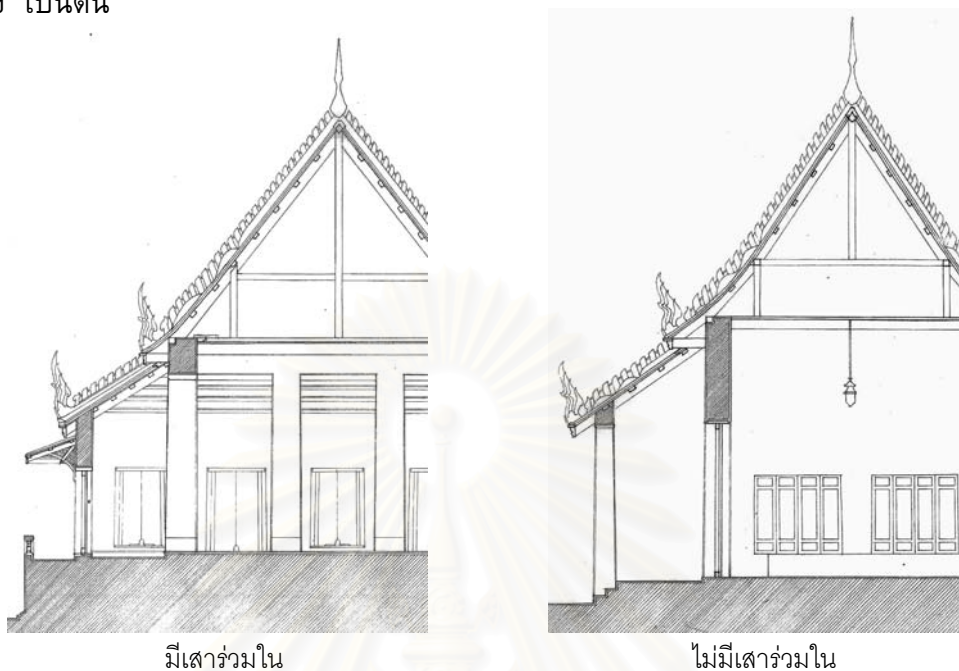
ภาพลายเส้นที่ ๔-๖ : ลักษณะโครงสร้างระบบผนังรับน้ำหนัก

(ที่มา : Francis D.K. Ching, *Building Construction Illustrated 2nd Edition*, p. 2.13.)

และเนื่องจากโครงสร้างหลังคาและโครงสร้างพื้นของตำหนักส่วนมากยังคงใช้ไม้เป็นหลัก จึงพบว่าภายในผนังรับน้ำหนักมักจะมีการใช้เสาไม้เสริมอยู่ภายใน เพื่อทำหน้าที่ยึดเชื่อมต่อกับโครงสร้างไม้ต่างๆ ให้เกิดความแข็งแรงมากยิ่งขึ้น

ระบบผนังรับน้ำหนักนี้พบว่ามักจะใช้กับตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีช่วงกว้างไม่เกิน ๔-๕ เมตร เนื่องจากความสามารถในการพาช่วงกว้างของโครงสร้างไม้นั้นยังมีขีดจำกัดอยู่ ดังนั้นจึงพบว่าในอาคารที่ต้องการความกว้างมากๆ อันได้แก่หอประชุมสงฆ์ต่างๆ นั้นจึงมักจะมีการสร้างเสาร่วมในขึ้นภายใน ซึ่งจะมีลักษณะเป็นเสาก่ออิฐถือปูนหรือเสาไม้กลมวางเสริมเป็นแนวรอบอยู่ภายในห้อง ซึ่งตามแนวเสาร่วมในนี้ก็จะเป็นที่มีการลดดับหลังคาด้วย ตัวอย่างอาคารที่พบเช่น ตำหนักสมเด็จพระ

พระสังฆราช วัดมหาธาตุฯ, ตำหนักอรุณ วัดราชบพิศฯ, ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ฯ เป็นต้น

มีเสาร่วมใน

ไม่มีเสาร่วมใน

ภาพลายเส้นที่ ๔-๗ : เปรียบเทียบลักษณะหลังคาของอาคารที่มีเสาร่วมใน และไม่มีเสาร่วมใน

ภาพที่ ๔-๒๒ : ลักษณะอาคารที่มีเสาร่วมใน ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุฯ

โครงสร้างระบบผนังรับน้ำหนักนั้นแต่เดิมจะใช้กับพระอุโบสถ พระวิหาร หรือพระที่นั่งองค์สำคัญๆ เท่านั้น ส่วนอาคารบ้านพักอาศัยต่างๆ ก็จะใช้เป็นระบบเสาและคานที่ทำจากไม้ทั้งหมด เนื่องจากเป็นโครงสร้างที่ทำให้สะดวกรวดเร็วและเหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศมากกว่าการก่ออิฐถือปูน ดังมีปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ตอนหนึ่งความว่า

“... ในกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อก่อนสมัยรัชกาลที่ ๓ นอกจากพระราชมณฑลเศียรแล้ว ยังอยู่เรือนไม้ทั้งนั้น เช่น ตำหนักรักษาในพระราชวังหลวงก็ดี วังเจ้าและบ้านขุนนางก็ดี แมื่อกฎิพระ เช่น วัดมหาธาตุ และ วัดพระเชตุพนก็ดี ล้วนเป็นเรือนไม้แบบเรือนไทยทั้งนั้น...”^{๑๔}

แต่เนื่องจากไม้นั้นเป็นวัสดุที่เสื่อมสภาพได้รวดเร็วและง่ายกว่าอิฐทำให้ต้องมีการบูรณะซ่อมแซมอยู่เป็นประจำ ดังนั้นเมื่อถึงในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระองค์จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ทำการปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ โดยเฉพาะกฎิพระสงฆ์ที่เดิมเป็นเรือนไม้อยู่นั้น ทรงให้รื้อลงและสร้างใหม่เป็นกฎิก่ออิฐถือปูนทั้งหมด จึงพบว่าตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่ทำการศึกษานั้นล้วนแต่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทั้งหมด เพราะต่างก็ถูกสร้างหรือบูรณะขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ลงมาทุกหลัง

๒) ระบบเสาและคาน (POST & LINTEL SYSTEM)

เป็นระบบโครงสร้างที่ใช้กับบ้านพักอาศัยแบบเรือนไทยมาตั้งแต่อดีตแล้ว โดยจะใช้ไม้เป็นวัสดุหลักของโครงสร้าง แต่เนื่องจากไม้นั้นผุพังได้ง่ายดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงทำให้มีการใช้อิฐเข้ามาเป็นวัสดุก่อสร้างแทนพร้อมกับการใช้โครงสร้างระบบผนังรับน้ำหนักด้วย แต่ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ วัสดุก่อสร้างประเภทเฟอร์โรคอนกรีต (คอนกรีตเสริมเหล็ก) ได้เริ่มเข้ามาสู่เมืองไทย^{๑๕} ทำให้เริ่มมีการกลับมาใช้โครงสร้างระบบเสาและคานอีกครั้ง เนื่องจากคอนกรีตเสริมเหล็กนี้มีความสามารถในการพาดช่วงกว้างได้มากและเป็นวัสดุที่ทนทาน ซึ่งตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กในช่วงแรกๆ นั้น จะพบว่ายังคงสร้างเป็นอาคารที่มีคานช่วงสั้นๆ และก่อผนังหนาเพื่อรับคานโครงสร้างอยู่ เช่น ตำหนักอรุณ เป็นต้น เพราะความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างลักษณะนี้ยังมีไม่มากนัก จนกระทั่งถึงในสมัยรัชกาลที่ ๖ จึงพบว่ามีการใช้โครงสร้างระบบนี้ได้เต็มที่ คือสามารถใช้กับอาคารที่มีช่วงกว้างมากๆ ได้ เช่น ตำหนักเพชร และตึกพัทธรพิมลพรรณ เป็นต้น ซึ่งตำหนักเหล่านี้จะมีลักษณะสำคัญคือ จะมีผนังที่บางประมาณ ๑๐-๒๐ เซนติเมตร และมีช่องเปิดที่มีขนาดใหญ่ เนื่องจากโครงสร้างที่ทำหน้าที่รับน้ำหนักจากหลังคาและพื้นนั้นเป็นเสาและคานแทนผนังแบบเดิม จึงทำให้ผนังก่ออิฐจึงทำหน้าที่เป็นเพียงส่วนปิดผิวของอาคารเท่านั้น ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีความหนาขนาดเดิม ซึ่งมีผลทำให้การก่อสร้างทำได้สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น

^{๑๔} สมเด็จพระยามังคลายราชานุภาพ, ศาสน์สมเด็จพระ เล่ม ๒๒, หน้า ๗๑.

^{๑๕} ผู้สดี ทิพทัส และมานพ พงศทัต, บ้านในกรุงเทพฯ รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ ๒๐๐ ปี (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕) (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า ๑๗๔.

๓) โครงหลังคาแบบปั้นหย่า

เป็นโครงสร้างที่ทำด้วยไม้ประกอบด้วยอะเสที่วางบนยอดผนังวงโค้งอยู่โดยรอบอาคาร และซื่อที่วางพาดตามความกว้างของห้องเพื่อรับดั่งที่ตั้งบนกึ่งกลางของซื่อที่ใช้รับอกไก่ โดยมีจันทันวางพาดระหว่างอกไก่อยยาวตลอดจนถึงอะเส และส่วนด้านสกัดของอาคารจะมีตะเฆ่สันวางจากปลายอกไก่ที่ถูกรันให้เข้าไปอยู่ด้านในของอาคารพาดทะแยงลงมาที่มุมของอาคารทั้งสองข้าง แล้วจึงฝากจันทันพรางอยู่ระหว่างตะเฆ่สัน โดยที่สันด้านบนของจันทันและตะเฆ่สันทุกตัวต้องอยู่ที่ระดับเดียวกันแล้วจึงพาดแปหรือระแนงอยู่ด้านบนอีกชั้นหนึ่ง

โครงหลังคาแบบนี้เริ่มเป็นที่นิยมสร้างหลังจากที่รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลต่อการก่อสร้างอาคาร โดยตัวอย่างตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่พบ เช่น

- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา)	วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม	
- ตำหนักจันทร	วัดบวรนิเวศวิหาร	
- ตำหนักบัญชาเบญจมา	วัดบวรนิเวศวิหาร	เป็นต้น

ตำหนักบัญชาเบญจมา วัดบวรนิเวศวิหาร

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์

ภาพที่ ๔-๒๓ : ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีโครงสร้างหลังคาแบบปั้นหย่า

๔) โครงหลังคาแบบพื้นเรียบ

เป็นโครงสร้างที่ทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กเทเป็นพื้นเรียบตลอดทั้งผืนหลังคา โดยมีการเทคานคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นอะเสร์รอบอาคารเพื่อทำหน้าที่รับน้ำหนักของพื้นหลังคาแล้วถ่ายลงสู่เสาและฐานรากด้านล่าง ซึ่งหลังคาชนิดนี้นั้นมีข้อดีคือสามารถขึ้นไปใช้งานบนหลังคาได้ แต่ก็มีข้อเสียคือทำให้ห้องที่อยู่ด้านบนติดผืนหลังคาจะร้อนมาก เพราะรับแดดโดยตรง

โครงหลังคาแบบนี้เริ่มมีการสร้างตั้งแต่ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๗ เป็นต้นมา^{๑๘} ดังนั้นจึงพบว่า
 ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่ใช้โครงหลังคาชนิดนี้จึงเป็นตำหนักที่มีโครงสร้างเป็นระบบเสาและคาน
 ทั้งหมด โดยมีตัวอย่างที่พบ ได้แก่

- ตึกพัทธพิมลพรรณ	วัดบวรนิเวศวิหาร
- ตำหนักคอยท่าปราโมช	วัดบวรนิเวศวิหาร

ตึกพัทธพิมลพรรณ วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๔-๒๔ : ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีโครงสร้างหลังคาแบบพื้นเรียบ

^{๑๘} ผุสดี ทิพทัส และมานพ พงศทัต, บ้านในกรุงเทพฯ, หน้า ๓๕๑.

๔.๖ องค์ประกอบตกแต่งทางสถาปัตยกรรม

เป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงการนำมาใช้ซึ่งองค์ประกอบต่างๆ ของอาคารที่แสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญแห่งฐานานุศักดิ์ของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีการตกแต่งอันวิจิตรงดงามกว่ากฎพระสงฆ์ทั่วไปพร้อมทั้งยังแฝงไว้ด้วยคติและความหมายต่างๆ ด้วย ซึ่งสามารถแยกองค์ประกอบที่ทำการศึกษาดังกล่าวออกได้เป็น ๖ ส่วน ได้แก่

๑) ฐานอาคาร	๔) บานประตู หน้าต่าง
๒) เสา	๕) หน้าบัน
๓) ชุ่มประตู หน้าต่าง	๖) ฝ้าเพดาน

๔.๖.๑ ฐานอาคาร

ในตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีชั้นเดียว พบว่าฐานอาคารจะยกสูงมากเพื่อใช้เป็นห้องเก็บของหรือที่พักของศิษย์วัด ส่วนในตำหนักที่มีความสูงตั้งแต่ ๒ ชั้นขึ้นไป มักจะทำเป็นฐานเดี่ยวๆ ลักษณะเป็นได้ถุนเพื่อใช้ระบายอากาศเท่านั้น คงเพื่อให้มีความสูงสัมพันธ์กับสัดส่วนของอาคารในแต่ละชนิดนั่นเอง

ฐานอาคารที่ใช้ส่วนมากจะเป็นฐานปัทม์ โดยมีบัวคว่ำอยู่ระดับพื้นดินและมีบัวหวายอยู่ในระดับพื้นห้องด้านบน และบริเวณท้องไม้จะเจาะเป็นช่องเปิดสำหรับเป็นประตูหรือหน้าต่างระบายอากาศด้วย

พระที่นั่งทรงผนวช

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ตำหนักจันทร

วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๔-๒๕ : ฐานอาคารของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๔.๖.๒ เส้า

เส้าที่พบอยู่บริเวณภายนอกตำหนักสมเด็จพระสังฆราช โดยมากจะทำเป็นเส้าเก็ยยื่นออกมาจากแนวผนังเท่านั้น เนื่องจากตำหนักส่วนมากจะไม่มีระเบียงหรือเฉลียงรอบดั่งนั้นจึงมักไม่ทำเป็นเส้าลอยออกมา ส่วนในตำหนักที่มีระเบียงอยู่ด้านหน้า เช่น ตำหนักवासูกรี ก็จะมีการก่อเส้าขึ้นเพื่อรับหลังคา โดยลักษณะของเส้าจะมีหน้าตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยม ปลายเส้าจะเรียวเล็กน้อย เพื่อให้รับกับผนังที่สอบของอาคาร และตัวเส้าก็จะไม่มีการตกแต่งใดๆ โดยจะเป็นผิวฉาบปูนเรียบทาสีเท่านั้น

ตำหนักอรุณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

ตำหนักवासูกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๔-๒๖ : ลักษณะเส้าภายนอกของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

สำหรับเส้าภายในตำหนักพบว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับเส้าภายนอก คือเป็นเส้าสี่เหลี่ยมสอบ ปลายและไม่มีการตกแต่งใดๆ จะมีบ้างก็ตรงส่วนทับหลังซึ่งเป็นไม้ที่มีการลงรักปิดทอง เช่น ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุฯ เป็นต้น

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ภาพที่ ๔-๒๗ : ลักษณะเส้าภายในของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

แต่เฉพาะในตำหนักวาสุกรีพบว่าเสาศาภายในจะตกแต่งด้วยการเขียนสีเป็นลายโคมดอกพุดตาลตลอดทั้งเสา ซึ่งเป็นการตกแต่งเพิ่มเติมในสมัยหลังเมื่อสมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ทรงได้ใช้เป็นหอประชุมสงฆ์สำหรับประชุมมหาเถรสมาคมแล้ว โดยแต่เดิมคงเป็นเพียงเสาดาบปูนทาสีเรียบ ๆ เท่านั้น

ตำหนักวาสุกรี
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๔-๒๘ : การตกแต่งเสาศาภายในของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

จะเห็นได้ว่าการตกแต่งเสานั้นยังมีอีกหลายรูปแบบ เช่น เป็นแบบหัวเสาโรมัน เช่น ตำหนักอรุณ หรือเป็นเสาสี่เหลี่ยมย่อมุม ประดับบัวหัวเสาและบัวฐานเสาที่ตำหนักเพชร เป็นต้น ซึ่งในการตกแต่งแต่ละแบบก็จะเน้นให้มีความกลมกลืนไปกับรูปแบบของตำหนักนั้นๆ แต่ข้อสังเกตก็คือจะมีตกแต่งเฉพาะในหอประชุมสงฆ์เท่านั้น ส่วนตำหนักประทับมักจะไม่มีการตกแต่งเสาหรือหากมีเสาก็จะเป็นเพียงเสาเรียบๆ ไม่มีการตกแต่งใดๆ คงเนื่องจากหอประชุมสงฆ์นั้นเป็นเหมือนอาคารกึ่งสาธารณะที่ใช้เป็นห้องประชุมและเสด็จออกต้อนรับแขก จึงต้องมีการตกแต่งที่มีรายละเอียดมากกว่าตำหนักที่ใช้ประทับอันมีความเป็นส่วนตัว และเน้นความเรียบง่ายที่เหมาะสมกับสมณเพศด้วย

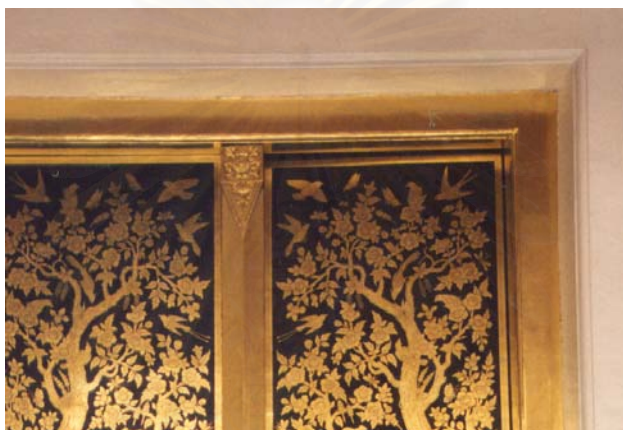

ตำหนักอรุณ
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

ภาพที่ ๔-๒๙ : การตกแต่งหัวเสาแบบอื่นๆ ของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๔.๖.๓ ชุ้มประตู หน้าต่าง

ในตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณีนั้น พบว่าจะไม่มีการทำชุ้มประตู หน้าต่างเลย จะพบก็เพียงแต่การทำลอกบัวปูนตรงขอบช่องเปิดเท่านั้น สันนิษฐานว่าคงไม่ต้องการให้มีการตกแต่งที่เทียบเท่ากับพระอุโบสถ พระวิหาร อันเป็นอาคารในเขตพุทธาวาสที่มักจะทำชุ้มประตูหน้าต่างเป็นชุ้มบันแถลงหรือชุ้มทรงมณฑปต่างๆ นั่นเอง ส่วนในหมู่พระที่นั่งทรงผนวชที่มีการทำชุ้มประตูหน้าต่างนั้นก็เนื่องจากกุฎีหลังนั้นเคยใช้เป็นที่ประทับของรัชกาลที่ ๕ ขณะทรงผนวชอยู่ ดังนั้นจึงสามารถที่จะตกแต่งได้อย่างเต็มที่ ส่วนกุฎีหลังอื่นๆ ในหมู่พระที่นั่งก็จะพบว่าไม่มีการทำชุ้มประตูหน้าต่าง เช่นเดียวกัน

ตำหนักवासกรี

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๔-๓๐ : การตกแต่งชุ้มประตูหน้าต่างด้วยการทำลอกบัวปูนอยู่โดยรอบช่องเปิด

ส่วนในตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบอื่นๆ จะพบว่ามีการทำชุ้มประตู หน้าต่าง อยู่ในหลายตำหนัก เช่น ตำหนักจันทร์ ตำหนักเพชร กุฎีสวรรณทัต เป็นต้น โดยรูปแบบของชุ้มก็จะมีลักษณะเป็นปูนปั้นรูปเรขาคณิตที่เรียบง่าย ตกแต่งด้วยลวดลายดอกไม้แบบฝรั่ง แต่ก็จะมีรูปแบบที่แตกต่างกับชุ้มประตู หน้าต่างของอาคารในเขตพุทธาวาสด้วยเสมอ

ตำหนักจันทร์

วัดบวรนิเวศวิหาร

ตำหนักเพชร

วัดบวรนิเวศวิหาร

กุฎีสวรรณทัต

วัดมกุฏกษัตริยาราม

ภาพที่ ๔-๓๑ : การตกแต่งชุ้มประตูหน้าต่างในรูปแบบต่างๆ ของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๔.๖.๔ บานประตู หน้าต่าง

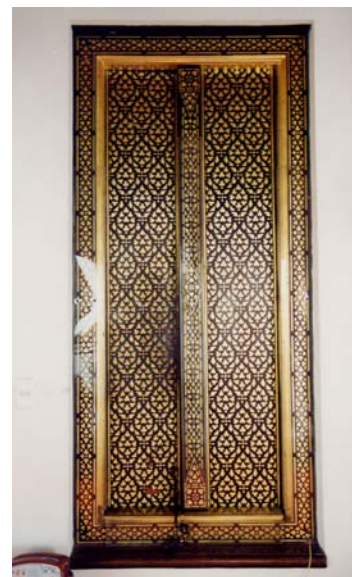
ในตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณีนั้นพบว่าจะใช้การตกแต่งบานประตูและบานหน้าต่างเพื่อแสดงถึงนัยแห่งฐานานุศักดิ์ของอาคารอย่างชัดเจน โดยที่ตัวบานของทุกตำหนักจะมีการลงรักปิดทองเป็นลวดลายดอกไม้ร่วง ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือลายไม้มงคลต่างๆ และที่บริเวณหมอกเลาก็จะมีการแกะสลักเป็นลายดอกพุดตานด้วย ซึ่งการตกแต่งเหล่านี้กุฏิพระสงฆ์โดยทั่วไปจะไม่มีการทำเลยโดยจะทำเป็นเพียงบานไม้ทาสีเรียบเท่านั้น

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ตำหนักवासูกกรี
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

พระที่นั่งทรงผนวช
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพที่ ๔-๓๒ : การตกแต่งบานประตู หน้าต่างของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณี

และบริเวณกรอบเขตหน้าพบว่าจะมีการทำเป็นหย่องหน้าต่างอยู่ในทุกตำหนักด้วย ซึ่งการใช้หย่องหน้าต่างนี้จะพบแต่เฉพาะในกุฏิพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์สูงตั้งแต่ชั้นพระราชอาคันตุกะขึ้นไปเท่านั้น^{๑๙} โดยใช้ความละเอียดของลวดลายที่ตกแต่งอยู่ภายในเป็นเครื่องบ่งบอกถึงลำดับของฐานานุศักดิ์ของกุฏินั้นด้วย ซึ่งในตำหนักสมเด็จพระสังฆราชพบว่าจะมีการตกแต่งลวดลายที่มีความละเอียดซับซ้อนมากที่สุด โดยลายที่ใช้ก็จะเป็นลายดอกพุดตาน พร้อมทั้งมีการลงรักปิดทองเป็นลวดลายอยู่ที่บริเวณกรอบเขตหน้าโดยรอบอีกด้วย

^{๑๙} ประชา แสงสายัณห์, “กุฏิก่ออิฐถือปูน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๕๐.

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ตำหนักवासูกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ ๔-๓๓ : การตกแต่งหย่องหน้าต่างของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

มีข้อสังเกตในการนำลวดลายมาใช้ประดับตกแต่งตำหนักสมเด็จพระสังฆราชว่ามักจะใช้ลวดลาย
 ธรรมชาติมาตกแต่ง เช่น ลายดอกไม้ ใบไม้หรือไม้มงคลต่างๆ โดยจะไม่มีการใช้ลวดลายในพุทธประวัติ
 หรือที่สิ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าเลย เพราะถือว่าลายเหล่านั้นจะใช้แต่เฉพาะอาคารที่เป็นสัญลักษณ์
 แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร หรือหอพระไตรปิฎก เป็นต้น

ส่วนตำหนักที่มีรูปแบบอื่นๆ พบว่าจะใช้เป็นบานเปิดไม้ลูกฟักเป็นบานกระทุ้งเกล็ดระบาย
 อากาศเท่านั้น ไม่มีการตกแต่งใดๆ เป็นพิเศษ ส่วนบานประตูหน้าต่างภายในก็อาจจะเป็นบานไม้
 แกะสลักลวดลาย เช่น พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ หรือตำหนักเดิม เป็นต้น

๔.๖.๕ หน้าบัน

หน้าบันถือเป็นองค์ประกอบหลักที่มีความสำคัญและเป็นจุดเด่นของอาคารโดยเฉพาะในงานสถาปัตยกรรมไทยที่มักจะได้รับตกแต่งให้มีความวิจิตรงดงาม ซึ่งจากการศึกษาพบว่าตำหนักสมเด็จพระสังฆราชนั้นจะใช้การตกแต่งหน้าบันเป็นเครื่องแสดงถึงนัยสำคัญทางฐานานุศักดิ์ของอาคารด้วย โดยสามารถจำแนกหมวดหมู่ที่ใช้ในการประดับหน้าบันออกเป็นแบบต่างๆ ได้ดังนี้

๑) แบบหน้าบันเรียบ

เป็นหน้าบันที่ไม่มีการตกแต่งใดๆ เลยจะเป็นเพียงผนังก่ออิฐถือปูนเรียบทาสีเท่านั้น ซึ่งเป็นลักษณะหน้าบันที่พบได้ในกุฏิพระสงฆ์ทั่วไป แต่พบว่าเฉพาะในตำหนักสมเด็จพระสังฆราชจะมีการบ่งบอกฐานานุศักดิ์ของอาคารโดยใช้การตกแต่งส่วนเครื่องปิดเครื่องมุงแทน เช่น การใช้เครื่องสายองหรือการปั้นปูนหลบลหลังคาที่มีลวดลายซับซ้อน เป็นต้น ตัวอย่างที่พบได้แก่

- ตำหนักवासูกรี	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- ตำหนักเดิม	วัดบวรนิเวศวิหาร
- ตำหนักอรุณ	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ)	วัดสุทัศนเทพวราราม

ตำหนักवासูกรี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ตำหนักเดิม วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๔-๓๔ : ลักษณะหน้าบันแบบเรียบของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๒) แบบลายสัญลักษณ์ของสมเด็จพระสังฆราช

เป็นการนำเอาสัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับองค์สมเด็จพระสังฆราชมาใช้ เช่น ตราตำแหน่งพระสังฆราช หรือตาลปัตรพัดยศของสมเด็จพระสังฆราช เป็นต้น ซึ่งลวดลายที่นำมาใช้จะเห็นได้ว่าเป็นลักษณะที่เป็นกลางคือไม่เจาะจงว่าเป็นของสมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่งองค์ใดโดยเฉพาะ เนื่องจากต้องการที่จะแสดงให้เห็นว่าเป็นตำหนักที่ใช้สำหรับสถิตของสมเด็จพระสังฆราชเท่านั้น ตัวอย่างที่พบได้แก่

- ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
- พระที่นั่งทรงผนวช	วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

หน้าบันตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ตราตำแหน่งพระสังฆราช

ภาพที่ ๔-๓๕ : ลักษณะหน้าบันที่นำตราตำแหน่งพระสังฆราชมาประดับตกแต่ง

พระที่นั่งทรงผนวช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ตาลปัตรพัดยศของสมเด็จพระสังฆราช

ภาพที่ ๔-๓๖ : ลักษณะหน้าบันที่นำตาลปัตรพัดยศของสมเด็จพระสังฆราชมาประดับตกแต่ง

๓) แบบลายสัญลักษณ์ของผู้สร้าง

เป็นการนำเอาตราสัญลักษณ์ของบุคคลที่เป็นผู้สร้างตำหนักถวายสมเด็จพระสังฆราชมาประดับตกแต่ง เช่น รูปวชิราวุธ ซึ่งเป็นพระราชลัญจกรของรัชกาลที่ ๖ ในตำหนักเพชร หรือตรากงจักร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ในตำหนักคอยท่าปราโมช เป็นต้น โดยการประดับหน้าบันลักษณะนี้ก็ถือเป็นการอุทิศส่วนกุศลของการสร้างกุฏิให้แก่ผู้สร้างด้วย ซึ่งจะพบว่ากุฏิพระสงฆ์โดยทั่วไปที่มีผู้สร้างถวายก็มักจะทำการตกแต่งหน้าบันในลักษณะนี้เช่นเดียวกัน ตัวอย่างที่พบได้แก่

- ตำหนักเพชร	วัดบวรนิเวศวิหาร
- ตึกพัทธกรพิมลพรรณ	วัดบวรนิเวศวิหาร
- ตำหนักคอยท่าปราโมช	วัดบวรนิเวศวิหาร
- กุฏิสุวรรณทนต์	วัดมกุฏกษัตริยาราม

ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร

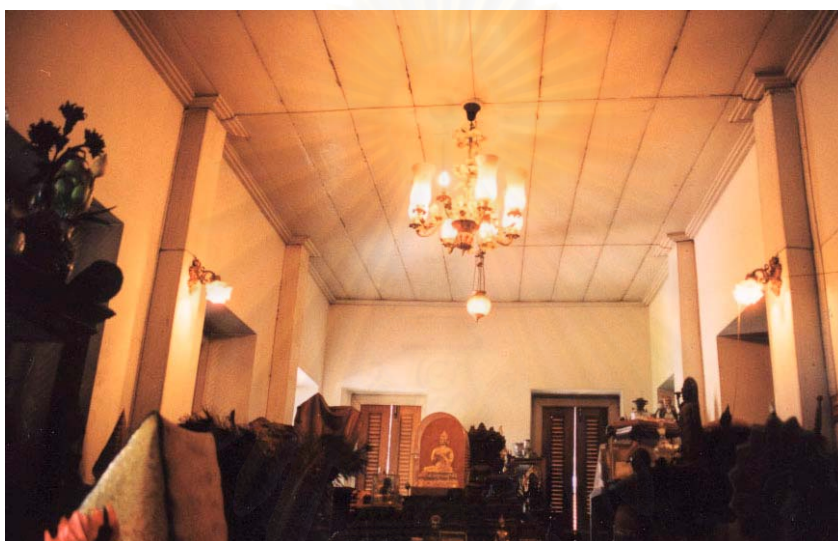

ตำหนักคอยท่าปราโมช วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๔-๓๗ : ลักษณะหน้าบันแบบลายสัญลักษณ์ของผู้สร้างตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๔.๖.๖ ฝ้าเพดาน

ตำหนักที่ประทับส่วนมากจะใช้ฝ้าเพดานเป็นไม้ตีขีด ทาสี โดยไม่มีการประดับตกแต่งใดๆ เลย แต่ในหอประชุมสงฆ์พบว่าจะมีการตกแต่งที่มากกว่า เช่น การใช้บัวไม้ ฝ้าไม้ประดับ ในตำหนักอรุณและตำหนักเพชร หรือการลงรักปิดทองบนพื้นแดงเป็นลายดาวเพดาน ในตำหนักสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาธาตุฯ และตำหนักवासुกรี เป็นต้น ส่วนในตำหนักประทับบางหลังที่มีการลงรักปิดทองบนฝ้าเพดาน ก็จะใช้พื้นสีอื่นที่ไม่ใช่พื้นสีแดงแทน เช่น พระกุฏิ ในหมู่พระที่นั่งทรงผนวชที่ใช้พื้นฝ้าเป็นสีเขียว ก็เพื่อเป็นการให้ความสำคัญกับตัวหอประชุมสงฆ์มากกว่าตัวตำหนักประทับนั่นเอง

ตำหนักสมเด็จพระ
สังฆราช (สา)
วัดราชประดิษฐ์สถิต
มหาสีมาราม

ภาพที่ ๔-๓๙ : ฝ้าเพดานของตำหนักประทับโดยทั่วไปจะมีลักษณะที่เรียบง่าย

ตำหนักอรุณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร

ภาพที่ ๔-๔๐ : ฝ้าเพดานของหอประชุมสงฆ์ที่ประดับตกแต่งด้วยบัวไม้ ฝ้าไม้

ตำหนักสมเด็จพระ
สังฆราช
วัดมหาธาตุยุวราช
รังสฤษฎ์

ตำหนักवासูกรี
วัดพระเชตุพนวิมลมัง
คลาราม

ภาพที่ ๔-๔๑ : ผ้าแพดานของหอประชุมสงฆ์ที่ประดับตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง

พระที่นั่งทรงผนวช
วัดเบญจมบพิตรดุสิต
วนาราม

ภาพที่ ๔-๔๒ : ผ้าแพดานของตำหนักประทับที่ลงรักปิดทองบนพื้นเขียว

และในวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๙๘ ทางคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ได้กำหนดให้เป็นวันรัฐพิธีก่อฤกษ์พุทธมณฑลขึ้น โดยได้กราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงก่อฤกษ์พุทธมณฑล ณ ตำแหน่งที่กำหนดให้เป็นฐานของพระพุทธรูปพระประธานพุทธมณฑลด้วย

ภาพที่ ๕-๑ : พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา
ภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช ทรงวาง
ศิลาฤกษ์ พุทธมณฑล
(ที่มา : คณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล,
พุทธมณฑล, หน้า ๑๒๑)

การสร้างพุทธมณฑลนั้นได้จัดทำกันเรื่อยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ จนกระทั่งแล้วเสร็จสมบูรณ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ใช้เวลาก่อสร้างรวมแล้วทั้งสิ้น ๓๐ ปี ซึ่งในปัจจุบันพุทธมณฑลได้ถูกจัดให้เป็นหน่วยงานหนึ่งของสำนักงานพระพุทธศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ โดยมีวัตถุประสงค์หลักในการทำงานอยู่ ๘ ประการ ได้แก่^๓

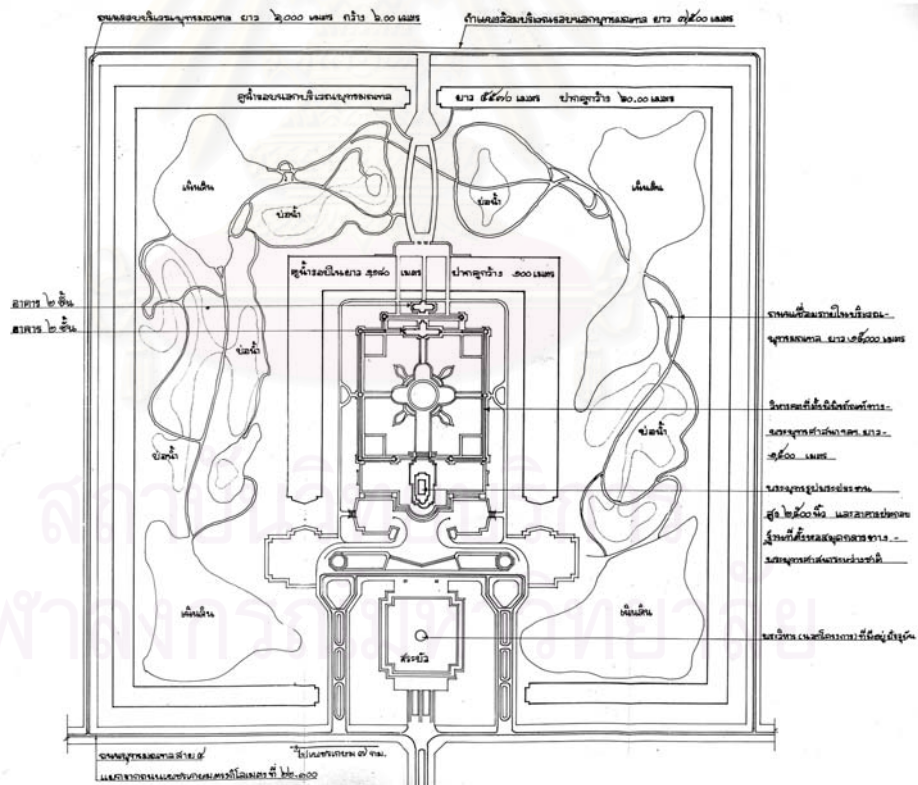
๑. เพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษา ค้นคว้า ด้านพระพุทธศาสนา
๒. เพื่อเป็นพุทธบูชาและเป็นพุทธานุสรณีสถาน ในวโรกาสที่พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติไทย เจริญรุ่งเรืองมาจนครบ ๒,๕๐๐ ปี ในปี พ.ศ.๒๕๐๐
๓. เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนชาวพุทธ
๔. เพื่อเป็นที่สงบร่มรื่นสำหรับพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนทั่วไป
๕. เพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษาและวิปัสสนากรรมฐาน
๖. เพื่อเป็นสำนักงานกลางการบริหารของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทย
๗. เพื่อเป็นศูนย์กลางการเผยแพร่พระพุทธศาสนา
๘. เพื่อเป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางด้านธรรมของพุทธศาสนิกชน

^๓ สำนักงานพุทธมณฑล กรมการศาสนา, วันวิสาขบูชา ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๕ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕), หน้า ๔๐.

๕.๒ แนวความคิดในการวางผังพุทธมณฑล

การวางผังพุทธมณฑลในช่วงแรกนั้นมีพื้นที่นอกหลวงบูรกรรมโกวิท อธิบดีกรมโยธาเทศบาล (ปัจจุบันคือกรมโยธาธิการ) ในขณะนั้น เป็นประธานในการจัดวางผัง โดยได้ทำการออกแบบวางผังบนที่ดินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซึ่งพื้นที่ ๒,๕๐๐ ไร่ ให้ด้านหน้าติดถนนใหญ่ มีกำแพงล้อมบริเวณรอบนอกทั้งสี่ด้าน ยาว ๗,๕๐๐ เมตร ภายในกำแพงมีถนนรอบบริเวณทั้งสี่ด้าน ยาว ๖,๐๐๐ เมตร กว้าง ๖ เมตร ถัดถนนเข้าไปเป็นคูน้ำล้อมรอบบริเวณทั้งสี่ด้านเช่นกัน ยาว ๕,๕๗๐ เมตร ปากคูกว้าง ๖๐ เมตร พื้นที่ภายในมีเนินดินใหญ่ทั้งสี่มุมพื้นที่พร้อมด้วยบ่อน้ำ สระน้ำ และถนนลาดเลาะเชื่อมถึงกันตลอด

ด้านหน้าพุทธมณฑลมีทางเข้าออก ๒ ทาง ระหว่างทางเข้าออกทั้งสองมีสระรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ปลูกบัว (ต่อมาได้มีการสร้างวิหารซึ่งเป็นอาคารนอกโครงการลงกลางพื้นที่ซึ่งกำหนดเป็นสระบัวนี้) ถัดสระบัวเข้าไปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปพระประธานพุทธมณฑล สูง ๒,๕๐๐ นิ้ว อาคารประกอบฐานพระพุทธรูปเป็นที่ตั้งของหอสมุดกลางทางพระพุทธศาสนาระหว่างชาติ หลังพระพุทธรูปเป็นระเบียงวงรอบสี่ด้านสำหรับเป็นที่ตั้งพิพิธภัณฑ์ทางพระพุทธศาสนา ปริมณฑลอันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปพระประธานและระเบียงนั้นล้อมรอบด้วยคูน้ำรอบในสามด้านเว้นด้านหน้า คูน้ำยาวรวม ๑,๑๕๐ เมตร ปากคูกว้าง ๑๐๐ เมตร^๕

แผนผังที่ ๕-๑ : แผนผังพุทธมณฑลเดิม

(ที่มา : พุทธมณฑลและหอสมุดกลางเพื่อการศึกษาและค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาระหว่างชาติและพุทธอุทยาน, หน้า ๙)

^๕ คณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล, พุทธมณฑล เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช, หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

ภายในวงกลมเป็นสถานที่จำลองสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ให้สอดคล้องกับทิศทางตามแผนที่ในพุทธประวัติ คือ สถานที่จำลองที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนาและปรินิพพาน ตามลำดับ และมีทางเท้าขนาดกว้าง ๖ เมตร เชื่อมระหว่างถนนภายในพุทธมณฑลด้านหน้า ๒ ข้างไปบรรจบกับทางเท้าวงกลมชั้นนอก พร้อมทั้งวางผังทางเท้าจำลอง คู ลำธารน้ำ ตั้งชื่อเปรียบเป็นแม่น้ำในพุทธประวัติ ฝ่ายน้ำตกตกแต่งเนินดิน วางหิน ประดับใหญ่-เล็ก กรวด ไม้ให้แลดูคล้ายธรรมชาติ ปลูกต้นไม้พุทธประวัติ ๑๙ ชนิด ด้านหน้าปลูกต้นลั่นทมซึ่งถือเป็นประเพณีนิยมของชาวไทย เพื่อความร่มรื่นและสวยงาม นอกจากนี้บริเวณระหว่างด้านหน้าองค์พระพุทธรูปพระประธานพุทธมณฑลและวิหารเดิม ได้วางผังเป็นสระน้ำขนาดใหญ่ เพื่อส่งเสริมองค์พระพุทธรูปพระประธานพุทธมณฑลให้มีทัศนียภาพเด่น มีเงาสะท้อนสวยงาม และเพื่อใช้ประโยชน์จัดแสดงเนื่องในงานพิธีตามขนบประเพณีวัฒนธรรมไทย

๒) ส่วนสังฆาวาส อยู่ทางด้านทิศใต้ของพื้นที่ด้านหน้าองค์พระพุทธรูปพระประธานพุทธมณฑล กำหนดให้เป็นพื้นที่สำหรับการก่อสร้างอาคารตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ที่พักสงฆ์อาคันตุกะ หอฉัน ทำเทียบเรือ อาคารประชาสัมพันธ์ฝ่ายสงฆ์ ฯลฯ บริเวณโดยรอบอาคารตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและที่พักสงฆ์อาคันตุกะ วางผังปลูกต้นไม้ เศรษฐกิจ พืชผล ไม้พุ่มเงา ไม้ดอกนานาพรรณ พร้อมทั้งขุดขยายสระน้ำ ปลูกพืชชายน้ำ พืชน้ำ เพื่อให้เกิดความร่มรื่น สวยงาม และเขียวสงบ

๓) ส่วนฆราวาส อยู่ทางด้านทิศเหนือของพื้นที่ด้านหน้าองค์พระพุทธรูปพระประธานพุทธมณฑล กำหนดให้เป็นพื้นที่สำหรับการก่อสร้างอาคารประชาสัมพันธ์ฝ่ายฆราวาสที่ทำการฝ่ายพุทธมณฑล โรงอาหาร ทำเทียบเรือ หอประชุมกิจการทางพระพุทธศาสนา หอสมุดกลางทางพระพุทธศาสนา พิพิธภัณฑ์ทางพระพุทธศาสนา หอกลอง ฯลฯ เพื่ออำนวยความสะดวกด้านการประชาสัมพันธ์ การศึกษาค้นคว้าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

๔) ส่วนที่พักอาศัย กำหนดพื้นที่ด้านทิศตะวันตก บริเวณรอบนอกด้านหลังให้เป็นที่พักก่อสร้างบ้านพักอาศัยของข้าราชการฝ่ายพุทธมณฑล และเรือนแถวที่พักคนงานโรงเก็บปุ๋ย เรือนเพาะชำ

๕) ส่วนสาธารณูปโภค และส่วนรักษาความปลอดภัย ส่วนสาธารณูปโภคกำหนดให้มีบ่อบาดาล ๒ บ่อ พร้อมโรงสูบน้ำ หอถังขนาดจุน้ำ ๓๐๐ ลูกบาศก์เมตร ระบบการประปา น้ำใช้ น้ำรดต้นไม้ ระบบไฟฟ้าแรงสูงพาดสายและแรงต่ำฝังสายใต้ดิน เพื่อไม่ให้แลดูรุงรัง โรงสูบน้ำควบคุมระบบระบายน้ำ และระดับน้ำ การบำบัดน้ำเสีย ส้วมสาธารณะ ศาลาพักร้อน สะพานข้ามลำธาร คูน้ำ และเนื่องจากพื้นที่ของพุทธมณฑลเป็นพื้นที่กว้างมีการก่อสร้างอาคารใหญ่หลายหลัง และปลูกต้นไม้เป็นจำนวนมาก ปริมาณน้ำใช้ของหอถังที่สร้างไว้จำนวน ๑ ถัง และบ่อบาดาลจำนวน ๒ บ่อ นั้นไม่เพียงพอ ต่อมาคณะกรรมการเฉพาะกิจเร่งรัดการจัดสร้างพุทธมณฑล จึงมีมติเห็นชอบให้ก่อสร้างหอถังน้ำเพิ่มเติมอีกจำนวน ๑ ถัง และบ่อบาดาลเพิ่มเติมอีกจำนวน ๒ บ่อ สำหรับส่วนรักษาความปลอดภัย ได้มีการกำหนดจุดก่อสร้างสถานีปฐมพยาบาล บิโอมยามไว้หลายจุดตามความจำเป็น

๖) ส่วนพุทธอุทยาน จัดเป็นสถานที่ซึ่งสามารถแวะชมได้ทั้งทางบกและทางน้ำ เพื่อการพักผ่อนแสวงหาความสงบ ร่มรื่น โดยยึดหลักคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาไว้ คือ ธรรมชาติ คือ ธรรมชาติ ความสะอาด คือ ศีล ความสงบ คือ สมภาณี และความสว่าง คือ ปัญญา ซึ่งสามารถสัมผัสได้ทั้ง กาย วาจา และใจ ทั้งนี้ได้กำหนดให้มีสวนมฤคทายวัน สวนเวฬุวัน สวนอัมพวัน ลำธารน้ำ ปลูกต้นไม้ต่าง ๆ บาง

จุดจะตกแต่งเนินดิน ปลูกต้นไม้ไทยขนาดใหญ่ ลาดกรวดใหญ่เล็กคละกันตามความเหมาะสม ปลูกไม้ดอกและไม้ในวรรณคดีไทย ตลอดจนกระทั่งพืชवानสมุนไพรของไทย สำหรับประโยชน์ทางการศึกษาค้นคว้าทางพฤกษศาสตร์และเภสัชศาสตร์

๗) ส่วนการจราจรและจอดยานพาหนะ กำหนดให้มีการทำถนนลาดยางด้านทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนือ รวม ๓ สาย ยาวประมาณ ๖ กิโลเมตร ผิวจราจรจราจรกว้าง ๖ เมตร ไหล่ถนนสองข้างกว้างข้างละ ๒ เมตร ต่อเชื่อมกับถนนพุทธมณฑลสาย ๔ สองข้างไหล่ทางปลูกต้นไม้พุ่มขนาดใหญ่ เช่น ต้นราชพฤกษ์ ต้นหางนกยูง เป็นระยะๆ ให้แลดูสวยงาม มีถนนทางเข้าพุทธมณฑลแยกเป็น ๒ ทาง เป็นฝ่ายสังฆาวาส และฝ่ายฆราวาส มีลานจอดรถยนต์ส่วนบุคคลให้ฝ่ายละประมาณ ๕๐๐ คัน และริมคูน้ำด้านหน้าพุทธมณฑลติดกับถนนพุทธมณฑลสาย ๔ จัดเป็นลานจอดรถยนต์ที่คนจรได้ข้างละประมาณ ๕๐ คัน

๕.๓ พุทธสถานและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในพุทธมณฑล

ภายในพุทธมณฑลมีการวางผังและแบ่งพื้นที่ออกเป็น ๔ ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่

- ๑) ส่วนพุทธาวาส
- ๒) ส่วนสังฆาวาส
- ๓) ส่วนฆราวาส
- ๔) ส่วนพุทธอุทยาน

ซึ่งในพื้นที่แต่ละส่วนจะมีพุทธสถานและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่สำคัญอันมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ส่วนพุทธาวาส

คือ พื้นที่บริเวณกึ่งกลางของพุทธมณฑล ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างสำคัญได้แก่

- ๑.๑) พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ ตั้งอยู่ตรงจุดกึ่งกลางของ

พุทธมณฑลออกแบบโดยศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางลีลาปั้นหล่อด้วยโลหะสำริด องค์พระสูง ๒,๕๐๐ กระเปียด (๑๕,๗๘๕ เมตร) เป็นพระพุทธรูปที่มีพระเกตุมาลาเป็นเปลวสูงเหนือพระเศียร ทรงห่มจีวรเฉวียงบ่าพาดสังฆาฏิอยู่ในท่าอย่างพระบาท และมีบัวรองพระบาท^๖

ภาพที่ ๕-๒ : พระศรีศากยะทศพลญาณ
ประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์

^๖ คณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล, พุทธมณฑล เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช, หน้า ๒๖๗-๒๖๘.

๑.๒) วิหารพุทธมณฑล เป็นพุทธสถานสำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ตั้งอยู่ด้านหน้าหรือด้านตะวันออกของพระศรีศากยะทศพลญาณประธานพุทธมณฑลสุทรรศน์ โดยมีนายจิตร บัวบุศย์ (ประกิต บัวบุศย์) เป็นผู้ออกแบบและควบคุมงานศิลปกรรม และมีนายสนิท ดิษฐพันธ์ ผู้อำนวยการกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากรเป็นผู้ปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมลวดลายให้สวยงามและสมบูรณ์แบบยิ่งขึ้นกว่าเดิม การก่อสร้างปรับปรุงแล้วเสร็จในปีพุทธศักราช ๒๕๑๘

ภาพที่ ๕-๓ : วิหารพุทธมณฑล

วิหารพุทธมณฑล เป็นอาคารในบริเวณส่วนพุทธาวาส มีขนาดกว้าง ๑๔ เมตร ยาว ๒๙.๔๐ เมตร สูง ๑๖.๕๐ เมตร สร้างตามแบบวิหารของวัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร ใช้โครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังวิหารทำเป็น ๒ ชั้น เพื่อให้ประตูหน้าต่างเลื่อนเข้าภายในกำแพงได้ ผนังวิหารและผนังภายในตั้งแต่ขอบหน้าต่างลงมาจรดพื้นปูด้วยกระเบื้องหินอ่อนจากสระบุรี หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว ลวดลายภายนอกเป็นประติมากรรมรูปพระพุทธรูป ๘ องค์ และพระโพธิสัตว์ ๒ องค์ ลักษณะเป็นภาพนูนสูง ทำด้วยคอนกรีตผิวเรียบลงรักปิดทอง ลวดลายภายในโดยเฉพาะที่ซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปประธานลงรักปิดทองเช่นเดียวกับวัดราชาธิวาส มีกำแพงแก้วโดยรอบทั้งสี่ด้าน พื้นลานระหว่างวิหารกับกำแพงแก้ว ปูด้วยศิลาแลง พระพุทธรูปประธานภายในวิหารเป็นพระพุทธรูปจำลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ปางลีลาสูง ๒,๕๐๐ มิลลิเมตร^๗

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๘-๓๑๐.

๑.๓) มหาวิหารประดิษฐานพระไตรปิฎกหินอ่อน ลักษณะอาคารเป็นสถาปัตยกรรมไทย รูปทรงจตุรมุขทั้ง ๔ ทิศ ใช้พื้นที่ก่อสร้างบริเวณเกาะหลังองค์พระประธานพุทธมณฑลในเนื้อที่ ๙ ไร่ มีพระเจดีย์ ๙ ยอด เป็นที่ประดิษฐานจารึกพระไตรปิฎกหินอ่อน ขนาด ๑.๑๐ x ๒.๐๐ เมตร จำนวน ๑,๔๑๘ แผ่น มีภาพวาดพุทธประวัติอยู่ด้านบนโดยรอบ เริ่มสร้างในปี พ.ศ.๒๕๓๒ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ โดยมีวัดปากน้ำและสมาคมศิษย์หลวงพ่อดำปากน้ำ ภาชีเจริญ บริจาคเงินในการจัดสร้างทั้งหมด เพื่อเฉลิมพระเกียรติและถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ^๕

ภาพที่ ๕-๔ : มหาวิหารประดิษฐานพระไตรปิฎกหินอ่อน

๒) ส่วนสังฆาวาส

คือ พื้นที่บริเวณทิศใต้ของพุทธมณฑล ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างสำคัญได้แก่

๒.๑) ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชและรับรอง พระอาคันตุกะของสมเด็จพระสังฆราชเมื่อเสด็จพุทธมณฑล ตั้งอยู่ในหมู่อาคารด้านใต้ ในบริเวณสังฆาวาส โดยมีนายเมธี คันธโร เป็นสถาปนิกผู้ออกแบบ เริ่มก่อสร้างในปีพุทธศักราช ๒๕๒๓ แล้วเสร็จในปีพุทธศักราช ๒๕๒๔

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชมีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ หันหน้าไปทางทิศเหนือประกอบด้วยกลุ่มอาคารสองชั้นจำนวน ๔ หลัง ใต้ถุนสูง เชื่อมติดต่อกันด้วยชานกลาง บันไดทางขึ้นด้านหน้าสร้างเป็นศาลาโถงทรงไทยจตุรมุข สำหรับเป็นที่พักจอดรถรับส่ง ฐานรากและโครงสร้างโดยทั่วไปเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคาทรงจั่ว มีหลังคาปีกนกคลุมโดยรอบ มุงด้วยกระเบื้องดินเผา

^๕ สำนักงานพุทธมณฑล กรมการศาสนา, วันวิสาขบูชา ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๕, หน้า ๔๘.

เคลือบสีน้ำเงินแบบหางมน หน้าจั่วตกแต่งประดับด้วยปั้นลมรูปราวระกา หางหงส์หล่อปูนทรายเสริมเหล็ก พื้นหน้าจั่วก่ออิฐฉาบปูนทำลวดบัวเป็นลายลูกฟักกระดานดุน

ภาพที่ ๕-๕ : ตำนานสมเด็จพระสังฆราช

อาคารชั้นล่าง หลังหน้าประกอบด้วยห้องโถงอเนกประสงค์ ห้องพักพระสงฆ์ผู้ติดตามสมเด็จพระสังฆราช ๓ ห้อง ห้องจัดเตรียมอาหาร และห้องสุขา ส่วนอาคารหลังกลางซ้าย – ขวา และอาคารหลังใน ปล่อยเป็นพื้นที่โล่ง

อาคารชั้นบน หลังหน้าประกอบด้วยห้องโถง และห้องรับแขก อาคารหลังกลางด้านซ้ายและด้านขวาเป็นห้องพักของพระสงฆ์ผู้ติดตาม และพระสงฆ์อาคันตุกะ หลังละ ๒ ห้อง อาคารหลังในเป็นห้องบรรทมของสมเด็จพระสังฆราช ห้องทรงงาน และห้องพระชานกลางระหว่างอาคารทั้งสี่หลัง สร้างศาลาโถงยกพื้นสูงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกมุมไม้แปดสำหรับเป็นที่เสวย^๕

๒.๒) ที่พักสงฆ์อาคันตุกะ ก่อสร้างอยู่ในหมู่อาคารด้านเหนือในบริเวณสังฆาวาส ในชั้นแรกสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักของพระสงฆ์ผู้ทรงสมณศักดิ์ของไทยและของต่างประเทศและพระสงฆ์ผู้ติดตามที่มาปฏิบัติกิจในพุทธมณฑล ต่อมาได้เพิ่มประโยชน์ใช้สอยขึ้นโดยใช้เป็นสถานที่แสดงพระธรรมเทศนาที่ประชุมอบรมด้านศาสนาด้วย

ที่พักสงฆ์อาคันตุกะ มีลักษณะเป็นกลุ่มอาคารแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์สองชั้นหันหน้าไปทางทิศใต้ ฐานรากและโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคาทรงจั่วมีหลังคาปีกนกคลุม

^๕ คณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล, พุทธมณฑล เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช, หน้า ๓๑๒-๓๑๓.

โดยรอบ มุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีน้ำเงินแบบหางม่นหน้าจั่วตักแต่งประดับด้วยปั้นลมรูปวระกะกา
หางหงส์ หล่อด้วยปูนทรายเสริมเหล็กพื้นหน้าจั่วก่ออิฐฉาบปูนทำลวดบัวเป็นลายลูกฟักกระดานดุน

ภาพที่ ๕-๖ : ที่พักสงฆ์อาคันตุกะ

อาคารชั้นล่าง อาคารส่วนหน้าเป็นใต้ถุนโล่ง ใช้เป็นลานอเนกประสงค์ อาคารส่วนหลัง ประกอบด้วยห้องโถงอเนกประสงค์ ห้องพักผู้ติดตาม ห้องอาหาร ห้องพักเจ้าหน้าที่ ห้องจัดเตรียมอาหาร ห้องสุขา บันไดทางขึ้นอาคารด้านหน้าทั้งสองข้างมีศาลาโถงทรงไทยสร้างเชื่อมต่อกับตัวอาคาร ใช้เป็นที่พักรถจอดรับส่ง

อาคารชั้นบน อาคารส่วนหน้าประกอบด้วย ห้องรับแขก ห้องพักเดี่ยว ๓ ห้อง ห้องฉัน อาคารส่วนหลังประกอบด้วยห้องโถงอเนกประสงค์ ห้องพักรวม ห้องสุขา มีระเบียงรอบทางด้านหน้า (ด้านใต้) ด้านตะวันออกและด้านตะวันตก^{๑๑}

๓) ส่วนฆราวาส

คือ พื้นที่บริเวณทิศเหนือของพุทธมณฑล ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างสำคัญได้แก่

๓.๑) หอประชุมและสำนักงานพุทธมณฑล สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการประชุมทางพุทธศาสนา และเป็นสถานที่ศึกษาหาความรู้ของภิกษุสามเณร ตลอดจนประชาชนและนักเรียนนักศึกษา โดยเริ่มก่อสร้างในปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ แล้วเสร็จในปีพุทธศักราช ๒๕๒๙

หอประชุมตั้งอยู่ในหมู่อาคารทางทิศเหนือในพื้นที่ส่วนฆราวาส เป็นอาคารแบบสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ หันหน้าไปทางทิศใต้ เป็นอาคารสองชั้น หลายระดับ

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

ภาพที่ ๕-๗ : หอประชุมและสำนักงานพุทธมณฑล

ชั้นล่างของหอประชุม ประกอบด้วยห้องประชุมใหญ่จุคนได้ ๑,๒๕๐ ที่นั่ง เวทีห้องฉายภาพยนตร์ ภาพนิ่ง และห้องควบคุมแสงเสียง ห้องทำงานเจ้าหน้าที่วิทยากร ห้องพักรับรอง ห้องน้ำ ห้องส้วม สำหรับฆราวาสและพระสงฆ์ ห้องเก็บของ ห้องพักรับรอง ตลอดจนห้องใต้ดินสำหรับติดตั้งเครื่องปรับอากาศ เครื่องสูบน้ำ ถังพักน้ำ พื้นที่สำหรับสร้างฉากเก็บของและแต่งตัว

ชั้นบนของหอประชุม ประกอบด้วยห้องประชุมเล็ก ๒๐๐ ที่นั่ง จำนวน ๒ ห้อง เวที ห้องแสง เสียง ห้องติดตั้งเครื่องปรับอากาศ ที่ประทับ ห้องประทับพักผ่อนพระราชอิริยาบถ ห้องทรงพระสำราญ ห้องล่าม นักข่าว ห้องโถง ห้องทำงานเจ้าหน้าที่ ห้องน้ำ ห้องส้วม สำหรับฆราวาส ห้องเก็บของ ห้องเก็บโสตทัศนูปกรณ์ ใต้หลังคามีสถิตกักเก็บน้ำ^{๑๑}

๓.๒) พิพิธภัณฑ์ทางพระพุทธศาสนา ลักษณะเป็นอาคารทรงไทยรูปกลมวงแหวน ด้านล่างเป็นบริเวณจัดแสดง ส่วนชั้นบนเป็นที่เก็บของ และมีชั้นลอยสำหรับเจ้าหน้าที่ทำงาน ผืนวงแหวนด้านนอกไม่มีหน้าต่าง เพื่อสะดวกในการรักษาความปลอดภัยในการจัดแสดงไม่ประดังช่อฟ้าใบระกา เสาเรียงรายโดยรอบมี ๖ มุข แต่ละมุขเข้าออกได้ อาคารแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ

- ๑) ส่วนการแสดงโบราณวัตถุต่าง ๆ แต่ละแผนกผู้ชมเดินได้ตลอดถึงกัน
- ๒) ส่วนจัดนิทรรศการ การบรรยาย
- ๓) ส่วนบริการ ห้องน้ำ ห้องสุขา ฯลฯ

พื้นที่อาคารทั้งหมด ๑๓,๒๔๐ ตารางเมตร ตั้งอยู่บริเวณสวนธรรม เริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๔๑^{๑๒}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๖-๓๑๗.

^{๑๒} สำนักงานพุทธมณฑล กรมการศาสนา, วันวิสาขบูชา ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๕, หน้า ๔๖-๔๗.

ภาพที่ ๕-๘ : พิพิธภัณฑ์ทางพระพุทธศาสนา

๓.๓) หอสมุดแห่งพระพุทธศาสนา ลักษณะอาคารเป็นสถาปัตยกรรมไทย ๒ ชั้น มีห้องอ่านหนังสือจุคนได้ ๕๐๐ คน มีหนังสือประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ เล่ม สามารถเก็บหนังสือบนเพดานได้อีกประมาณ ๑,๐๐๐,๐๐๐ เล่ม โดยมีวัดปากน้ำและสมาคมศิษย์หลวงพ่อดปากน้ำ ภาชีเจริญ บริจาคเงินในการจัดสร้างทั้งหมด เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล แต่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ^{๑๓}

ภาพที่ ๕-๙ : หอสมุดแห่งพระพุทธศาสนา

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

๔) ส่วนพุทธอุทยาน

คือ สวนและอุทยานที่ปลูกต้นไม้ต่างๆ ซึ่งอยู่รายรอบในพุทธมณฑล ประกอบไปด้วย^{๑๔}

๔.๑) สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล สร้างอยู่รอบองค์พระประธานพุทธมณฑล กำหนดตามทิศในพุทธประวัติ โดยถือองค์พระพุทธรูปพระประธานพุทธมณฑลเป็นหลัก ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ตำบล ได้แก่

๔.๑.๑) ตำบลประสูติ มีพื้นที่ประมาณ ๕๐ ไร่ ตั้งอยู่บริเวณทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๕-๑๐ : สังเวชนียสถาน ตำบลประสูติ

ประดิษฐานหินสัญลักษณ์รูปดอกบัว ๗ ดอก หินสัญลักษณ์ ทั้ง ๗ ก้อน มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑.๕๐ เมตร สูง ๐.๘๐ เมตร แกะสลักเป็นรูปดอกบัวกำลังแย้มบาน ช่วงบนแกะสลักลายนูนรูปพระพุทธรูปท่ามกลางฝ่าพระบาทสลักชื่อแคว้นต่างๆ ๗ แคว้นที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมคำสั่งสอนรวม ๗ แคว้น ๆ ละ ๑ ดอก ดังนี้ (๑) กาสีโกศล (๒) มคธ-อังคะ (๓) สักกะ (๔) วัชชี (๕) มัลละ (๖) วังสะ (๗) กุรุ รอบนอกแกะสลักพระคาถา

๔.๑.๒) ตำบลตรัสรู้ มีพื้นที่ประมาณ ๕๐ ไร่ ตั้งอยู่บริเวณทางทิศตะวันออกเฉียงใต้

ภาพที่ ๕-๑๑ : สังเวชนียสถาน ตำบลตรัสรู้

ประดิษฐานหินสัญลักษณ์รูปโพธิบัลลังก์ เป็นรูปสามเหลี่ยมทรงรี แกะสลักจากหินแกรนิต จำนวน ๔ ก้อนรวมกัน ขนาดฐานช่วงล่างกว้าง ๒.๗๐ เมตร ช่วงบนกว้าง ๓.๐๒ เมตร เส้นรอบวงยาว ๑๐ เมตร ช่วงบนแกะสลักนูนเป็นลายบัวคว่ำและบัวหงายมีรัศมีล้อมรอบช่วงล่างซึ่งเป็นฐานปัทม์รองรับ ส่วนบนนั้นแกะสลักเป็นเส้นลวดทองไม้ ช่างแกะสลักได้แกะสลักหินให้ลวดลายเชื่อมต่อกันทั้ง ๔ ก้อน เข้าด้วยกัน ส่วนท้องไม้ของฐานปัทม์แกะสลักพระคาถา แล้วลงรักปิดทองคำเปลว

๔.๑.๓) ตำบลปฐมเทศนา มีพื้นที่ประมาณ ๕๐ ไร่ ตั้งอยู่บริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้

ประดิษฐานหินสัญลักษณ์รูปธรรมจักร และรูปแท่นที่นั่งของปัญจวัคคีย์ทั้งห้า หินสัญลักษณ์ธรรมจักรเมื่อสร้างแล้วเสร็จมีความสูงจากฐานถึงยอดรวม ๔.๕๖ เมตร วงธรรมจักรมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔.๗๖ เมตร หนา ๐.๘๘ เมตร ส่วนดุมธรรมจักรหนา ๐.๔๘ เมตร ธรรมจักรตั้งอยู่บนกลีบบัวหงาย บัวคว่ำ บนฐานบัวถลา ตัวธรรมจักรแกะสลักลายแบ่งออกเป็น ๓ ตอน วงภายในสุดเป็นลายกลีบบัว ๒ ชั้น ตัดมาเป็นซี่ก่า

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑-๕๕.

๓๒ ซึ่ง แกะสลักเป็นลายไทยวงนอกเป็นวงล้อธรรมจักร แกะสลักประกอบเป็นลายลูกฟักกำมปู มีลูกแก้วประกอบ ทั้งสองข้าง ขอบนอกสุดมีลักษณะเป็นลายกนก เปลวเพลิง

ส่วนแท่นประดิษฐานธรรมจักรนั้น ได้สร้างแท่นคอนกรีตเสริมเหล็ก ประกอบด้วย แผ่นหินแกะสลักนูนรูปบัวคว่ำ และหินสัญลักษณ์รูปแท่นที่หนึ่งของปัญจวัคคีย์ทั้งห้า ใช้หินแกรนิต ทั้ง ๕ ก้อน

ภาพที่ ๕-๑๒ : สังเวชนียสถาน ตำบลปฐมเทศนา

๔.๑.๔) ตำบลดปรินิพพาน มีพื้นที่ประมาณ ๕๐ ไร่ ตั้งอยู่บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประดิษฐานหินสัญลักษณ์รูปแท่นไสยาสน์ และรูปแท่นที่หนึ่งของพระอานนท์ แท่นไสยาสน์มีขนาดกว้าง ๑.๗๐ เมตร ยาว ๖.๓๐ เมตร สูง ๑.๔๐ เมตร ใช้หินแกรนิตจำนวน ๓ ก้อน แกะสลักลายเชื่อมต่อกัน ลักษณะเป็นฐานปัทม์ลายบัวคว่ำ บัวหงาย ประกอบหน้ากระดาน เส้นลวดทองไม้บนแท่นไสยาสน์สลักลายผ้าทิพย์คลุมแท่นทั้งชาย ๒ ด้าน ผ้าทิพย์ด้านบนนั้น แกะสลักลายนูนเป็นรูปดอกบัว ๓ ดอก เรียงกัน ด้านข้างแกะสลักเป็นดอกและใบสาละร่วง ซึ่งเปรียบเหมือนร่วงมาจากสวรรค์

ภาพที่ ๕-๑๓ : สังเวชนียสถาน
ตำบลดปรินิพพาน

๔.๒) สวนไม้ดอกไม้ประดับลายไทย (สวนเข็ม) มีเนื้อที่ทั้งหมด ๕๐ ไร่ ตั้งอยู่หน้าวิหารพุทธมณฑลใช้พันธุ์ต้นเข็มชนิดใบเล็ก(แคระ) ปลูกลงในกระบะลายไทย

๔.๓) สวนเวฬุวัน (สวนไผ่) มีเนื้อที่ทั้งหมด ๘๑ ไร่ ตั้งอยู่ทางมุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีต้นไผ่เกือบร้อยชนิด มีเนิน สระ และศาลาพักร้อน ซึ่งสามารถใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจในบรรยากาศอันเป็นกุศลได้อย่างดี และเป็นที่ตั้งของศาลาปฏิบัติกรรมฐานด้วย

๔.๔) สวนอัมพวัน (สวนมะม่วง) มีเนื้อที่ทั้งหมด ๑๐๐ ไร่ ตั้งอยู่ทางมุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ ปลูกมะม่วงพันธุ์ต่างๆ ประมาณเกือบร้อยชนิด

๔.๕) สวนไทร มีเนื้อที่ประมาณ ๕ ไร่ ตั้งอยู่ด้านหลังหมู่อาคารตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๔.๖) สวนธรรม (สวนกระถินณรงค์) มีเนื้อที่ ๔๙ ไร่ ตั้งอยู่ข้างโรงอาหาร ติดลานจอดรถทางมุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือใช้เป็นที่พักปฏิบัติธรรมหาความสงบทั้งกาย และทางใจ ปัจจุบันแบ่งเนื้อที่สร้างอาคารพิพิธภัณฑน์เป็นบางส่วน

๔.๗) สวนลัทธิจิวัน (สวนตาล) ตั้งอยู่บริเวณสังเวชนียสถานปรีนิพพาน ระหว่างทางเข้าไปสู่อองค์พระประธานพุทธมณฑล

๔.๘) สวนสมุนไพรร ปลูกในเนื้อที่ประมาณ ๓๑ ไร่ โดยสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย สาขาวิจัยอุตสาหกรรมเภสัช และผลิตภัณฑ์ธรรมชาติเป็นผู้จัดสร้างเพื่อรวบรวมสมุนไพรรพันธุ์ต่างๆ เพื่อการศึกษา วิจัยควบคู่กันไปกับพันธุ์สมุนไพรรอยู่ประมาณ ๒๑๑ ชนิด ขณะนี้ ได้จัดสร้างเป็นโครงการนาร่อง เพื่อให้วัดทั่วประเทศปลูกสมุนไพรรในวัด จัดตั้งมูลนิธิซึ่งสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ได้ประทานชื่อว่า “มูลนิธิสมุนไพรรภยโรค” ตั้งขึ้นที่พุทธมณฑลเป็นศูนย์กลาง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๖

รายละเอียดโครงการและผลงานการออกแบบ

๖.๑ รายละเอียดของโครงการ

๖.๑.๑ วัตถุประสงค์ของโครงการ

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในบทที่ผ่านมา ทำให้สามารถนำมา กำหนดเป็นแนวทางในการออกแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราชขึ้นใหม่ได้โดยที่มีวัตถุประสงค์ของ โครงการดังต่อไปนี้

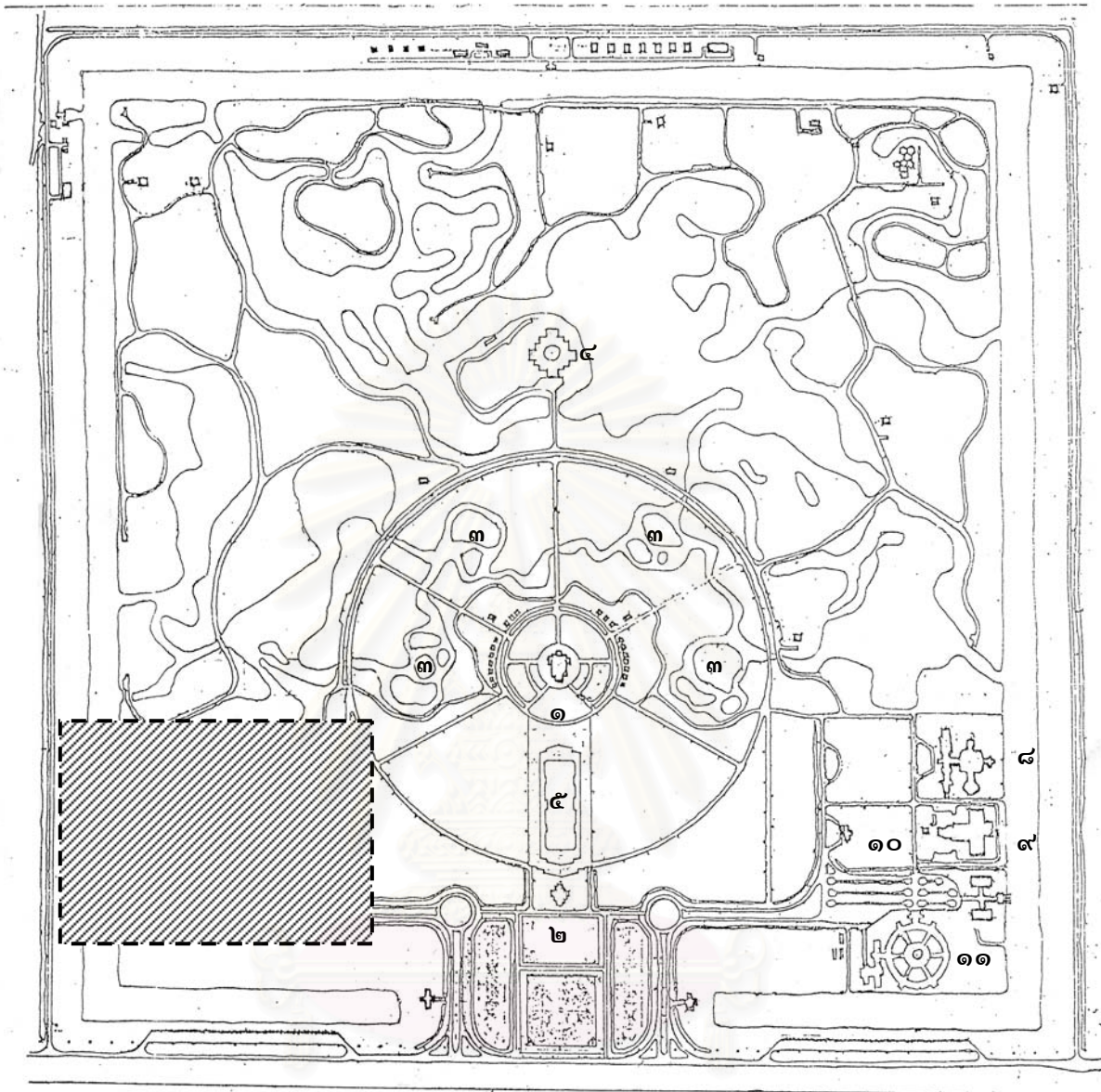
- ๑) เพื่อออกแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราชสำหรับทรงใช้ประทับชั่วคราว แต่ก็สามารถที่จะใช้ ประกอบศาสนกิจต่างๆ ได้เทียบเท่ากับตำหนักที่ทรงใช้ประทับเป็นประจำ
- ๒) เพื่อออกแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่สามารถจะทรงใช้เป็นที่ประทับได้ของสมเด็จพระสังฆราชทุกองค์ ไม่เฉพาะเจาะจงแต่องค์หนึ่งองค์ใดเท่านั้น
- ๓) เพื่อออกแบบอาคารสำหรับใช้ประชุมมหาเถรสมาคมที่เป็นส่วนกลาง รวมทั้งสำนักงานของ เจ้าหน้าที่ต่างๆ ที่ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องโดยตรงกับสมเด็จพระสังฆราชและมหาเถรสมาคม
- ๔) เพื่อออกแบบกุฏิและเสนาสนะต่างๆ ที่ใช้รองรับการมาพำนักของกรรมการมหาเถรสมาคม ทุกรูปได้ รวมทั้งรองรับพระสังฆราชาและพระอาคันตุกะจากต่างประเทศได้

๖.๑.๒ ที่ตั้งของโครงการ

๑) ที่ตั้ง ได้แก่ บริเวณเขตสังฆาวาสของพุทธมณฑล ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

๒) เหตุผลในการเลือกที่ตั้ง

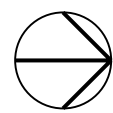
- เนื่องจากพุทธมณฑลถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ดังนั้นจึงถือเป็นสถานที่ที่สำคัญสูงสุดทางพุทธศาสนาเปรียบได้ดั่งวัดมหาธาตุในอดีต
- เนื่องจากพุทธมณฑลเป็นสถานที่ที่เป็นส่วนกลางไม่เฉพาะเจาะจงว่าเป็นของนิกายใด นิกายหนึ่ง จึงเหมาะสมที่สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์จะสามารถประทับได้อย่างสะดวก
- เนื่องจากพุทธมณฑลเคยมีตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและที่พักสงฆ์อาคันตุกะอยู่ แล้วแต่ออกแบบได้ไม่เหมาะสมกับการใช้งานทำให้ถูกปล่อยทิ้งร้างไป จึงควรที่จะได้รับการออกแบบขึ้น ใหม่ให้มีความเหมาะสมทั้งฐานานุศักดิ์และประโยชน์ใช้สอย
- เนื่องจากในปัจจุบันได้มีการย้ายสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติมาตั้งอยู่ภายใน เขตฆราวาสของพุทธมณฑล ดังนั้นจึงเป็นการสะดวกต่อการประสานงานระหว่างสำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติกับมหาเถรสมาคม

แผนผังที่ ๖-๑ : ผังบริเวณพุทธมณฑล แสดงพื้นที่โครงการออกแบบ
(ที่มา : ฝ่ายอาคารสถานที่ สำนักงานพุทธมณฑล)

แสดงพื้นที่ที่ทำการออกแบบ

องค์ประกอบภายในพุทธมณฑล

๑. องค์พระประธาน	๗. ที่พักรถยนต์
๒. วิหารพุทธมณฑล	๘. องค์พระประธาน
๓. ส้วมสาธารณะ ๔ ตำบล	๙. หอประชุมและสำนักงาน
๔. มหาวิหารประดิษฐานพระไตรปิฎก	๑๐. หอกลอง
๕. สระน้ำ	๑๑. พิพิธภัณฑ์ทางพระพุทธศาสนา
๖. ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช	

๖.๑.๓ องค์ประกอบของโครงการ

จากการกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการในข้างต้น ประกอบกับข้อมูลจากการศึกษาดำเนินการ สมเด็จพระสังฆราชในบทที่ผ่านมามีผลทำให้สามารถนำมาสรุปเป็นรายละเอียดของโครงการ เพื่อทำการ ออกแบบได้เป็นส่วนต่างๆ ดังนี้

๑) ส่วนตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของโครงการ โดยใช้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชและที่พักอาศัย ของผู้ติดตามต่างๆ อันประกอบไปด้วยส่วนสำคัญต่างๆ ได้แก่

๑.๑) ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช เป็นตำหนักที่ใช้ประทับของสมเด็จพระสังฆราชขณะ เสด็จมายังพุทธมณฑล ซึ่งสามารถใช้เป็นที่ประทับบรรทม, เสด็จออกมารับแขกที่มาเข้าเฝ้า, ทรงงาน และ ประกอบสมณกิจต่างๆ ได้

๑.๒) กุฏิพระอนูจร เป็นกุฏิสำหรับพระสงฆ์ที่ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช โดยทั่วไปจะมีอยู่ ๒ รูป

๑.๓) สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช เป็นสำนักงานสำหรับรับเรื่องเกี่ยวกับพระ ศาสนกิจที่คณะบุคคลต่างๆ มากราบทูลถวายต่อสมเด็จพระสังฆราช โดยมีเลขานุการสมเด็จพระ สังฆราชเป็นหัวหน้าและมีเจ้าหน้าที่ต่างๆ ทั้งพระสงฆ์และฆราวาสทำงานร่วมกัน

๑.๔) เรือนพักเจ้าหน้าที่ เป็นเรือนสำหรับพักของเจ้าหน้าที่ที่ติดตามสมเด็จพระสังฆราช ขณะเสด็จไปตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งจะประกอบไปด้วย แพทย์ พยาบาล และคนขับรถ เป็นต้น

๑.๕) องค์ประกอบอื่นๆ ได้แก่ อาคารที่สนองประโยชน์ใช้สอย เช่น เรือนครัว, เรือน ห้องน้ำของพระสงฆ์และฆราวาสที่มาเข้าเฝ้า, ส่วนรักษาความปลอดภัย และอาคารที่เสริมฐานานุศักดิ์ เช่น หอพระ หอไตร เป็นต้น

๒) ส่วนประชุมมหาเถรสมาคม

เป็นส่วนที่ใช้รองรับการประชุมของกรรมการมหาเถรสมาคม และการประชุมย่อยของ คณะกรรมการต่างๆ ของคณะสงฆ์ได้ด้วย ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนสำคัญต่างๆ ได้แก่

๒.๑) หอประชุมมหาเถรสมาคม เป็นอาคารสำหรับใช้ประชุมของกรรมการมหาเถร สมาคมซึ่งมีทั้งหมด ๒๑ รูป รวมทั้งมีเจ้าหน้าที่ของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติอีก ๕-๖ คน โดย ภายในหอประชุมจะมีการติดตั้งสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการประชุมต่างๆ เช่น ระบบติดต่อสื่อสาร ภายในทั้งภาพและเสียงระบบสไลด์-มัลติวิชั่น รวมทั้งสามารถทำการถ่ายทอดสดการประชุมไปยัง สถานีโทรทัศน์ต่างๆ ได้ เป็นต้น

๒.๒) ส่วนพักรับรอง เป็นที่สำหรับพักรับรองของกรรมการมหาเถรสมาคมก่อนจะเข้า ประชุมรวมทั้งยังใช้เป็นที่ฉันภัตตาหาร

๒.๓) ห้องประชุมย่อย เป็นห้องประชุมขนาดเล็กสำหรับประชุมของคณะกรรมการต่างๆ ที่มหาเถรสมาคมจัดตั้งขึ้น และใช้ประชุมของหน่วยงานอื่นๆ

๒.๔) ห้องແຂ່ງຂ່າວ สำหรับเป็นที่ແຂ่งຂ່າวเกี่ยวกับการประชุมมหาเถรสมาคมในแต่ละครั้ง โดยจะมีโต๊ะແຂ่งຂ່າว และที่นั่งของนักข่าวต่างๆ อยู่ในห้อง

๓) ส่วนสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม

เป็นสำนักงานของเจ้าหน้าที่สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคมอันมีหน้าที่ทำงานโดยตรงกับสมเด็จพระสังฆราชและมหาเถรสมาคม ซึ่งจะประกอบไปด้วยส่วนสำคัญต่างๆ ได้แก่

๓.๑) ห้องผู้เ้าำนวยการสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม เป็นห้องทำงานของผู้เ้าำนวยการสำนักฯ โดยภายในจะมีทั้งส่วนรับแขก, ส่วนเลขานุการและห้องน้ำอยู่ในห้อง

๓.๒) สำนักงาน เป็นห้องทำงานของเจ้าหน้าที่สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม โดยในปัจจุบันมีจำนวนเจ้าหน้าที่ทั้งหมดประมาณ ๖๐ คน แยกเป็นส่วนงานต่างๆ ๕ ส่วน ได้แก่

- ส่วนงานมหาเถรสมาคม
- ส่วนงานในสมเด็จพระสังฆราช
- ส่วนกิจการคณะสงฆ์
- ส่วนคุ้มครองพระศาสนา
- ส่วนศาสนวิเทศ

โดยในแต่ละส่วนงานก็จะมีผู้เ้าำนวยการส่วนอยู่ฝ่ายละ ๑ คน ซึ่งส่วนงานทั้ง ๕ ส่วนจะทำงานประสานร่วมกันอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการจัดภายในสำนักงานจึงมักจัดให้อยู่ในพื้นที่เดียวกันทั้งหมด เพื่อให้เดินทางติดต่อถึงกันได้สะดวกที่สุด

๓.๓) ห้องประชุม สำหรับใช้ประชุมของเจ้าหน้าที่ภายในสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม โดยสามารถจัดเป็นห้องประชุมกลุ่มย่อยของส่วนงานแต่ละส่วนได้

๓.๔) ห้องสมุด สำหรับใช้ค้นคว้าข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช และมหาเถรสมาคมซึ่งจะเปิดให้บุคคลภายนอกสามารถเข้ามาใช้งานได้

๔) ส่วนกุฎิพระสงฆ์

เป็นส่วนกุฎิและเสนาสนะต่างๆ ของกรรมกรมหาเถรสมาคมและพระสงฆ์อาคันตุกะต่างๆ ซึ่งจะประกอบไปด้วย ๓ ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่

๔.๑) กุฎิสมเด็จพระราชาคณะ เป็นส่วนที่พำนักของสมเด็จพระราชาคณะ ซึ่งในปัจจุบันจะมีอยู่ ๘ รูป และแต่ละรูปก็จะมีพระอนุจรติดตามอยู่ ๒ รูป

๔.๒) กุฎิพระราชาคณะ เป็นส่วนที่พำนักของพระราชาคณะซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ รูปและแต่ละรูปก็จะมีพระอนุจรติดตามอยู่ ๑-๒ รูป

๔.๓) กุฎิพระสงฆ์อาคันตุกะ เป็นส่วนที่พำนักของพระสงฆ์อาคันตุกะที่เป็นพระสังฆราชาจากประเทศต่างๆ โดยในโครงการได้เตรียมห้องพำนักไว้สำหรับพระสังฆราชา ๔ รูปและแต่ละรูปจะมีพระอนุจรและเจ้าหน้าที่ติดตามอีกจำนวนหนึ่ง

๕) ส่วนบริการ

เป็นส่วนที่ทำหน้าที่บริการรองรับโครงการทั้งหมด ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนต่างๆ ได้แก่

๕.๑) ร้านอาหาร เป็นที่รับประทานอาหารของพนักงานและเจ้าหน้าที่ต่างๆ รวมทั้งบุคคลภายนอกด้วย มีลักษณะเป็นห้องอาหารขนาดใหญ่จุคนได้ประมาณ ๑๐๐ คน มีพื้นที่ส่วนขายอาหาร ห้องครัว ห้องเตรียมอาหาร และห้องน้ำ

๕.๒) ห้องพนักงาน เป็นห้องสำหรับพนักงานฝ่ายอาคารสถานที่ พนักงานรักษาความปลอดภัย นักการและแม่บ้าน ซึ่งจะมีทั้ง LOCKER ห้องน้ำและห้องพักผ่อนของพนักงาน

๕.๓) ห้องเครื่องงานระบบ ประกอบไปด้วย ห้องเครื่องระบบไฟฟ้า ห้องเครื่องระบบสุขาภิบาล และห้องซักกรีดรวมของโครงการ

๖.๒ ผลงานการออกแบบ

๖.๒.๑ การวางผังบริเวณ

การวางผังบริเวณของโครงการได้ใช้แนวความคิดหลักในการจัดวางอยู่ ๒ ประการ ได้แก่

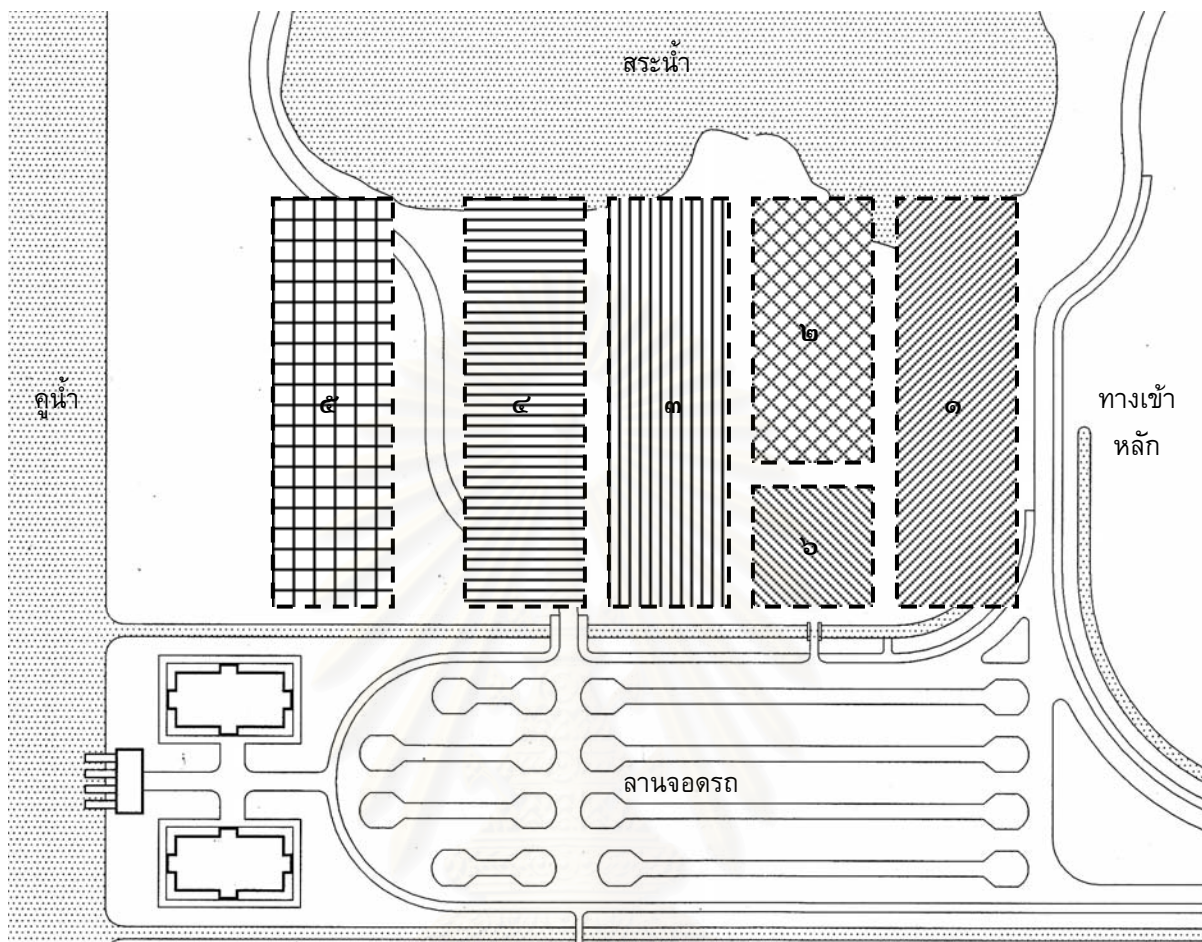
๑) ตามการใช้สอย

จากข้อมูลในการกำหนดองค์ประกอบของโครงการ เมื่อนำมาพิจารณาตามการใช้สอยในแต่ละส่วนทำให้สามารถกำหนดพื้นที่จัดวางอาคารเรียงลำดับตามความสำคัญในการเข้าถึงได้เป็น ๓ พื้นที่ใหญ่ๆ ได้แก่

๑.๑) พื้นที่ส่วนกลาง (PUBLIC AREA) คือ พื้นที่ส่วนใช้งานของบุคลากรและเจ้าหน้าที่ภายในโครงการ รวมทั้งบุคคลภายนอกที่สามารถเข้าถึงได้โดยตรงและมีการใช้งานอยู่เป็นประจำ อันได้แก่อาคาร ๒ ส่วน คือ ส่วนประชุมมหาเถรสมาคมและส่วนสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม ซึ่งพื้นที่ส่วนกลางนี้จะจัดให้อยู่ด้านหน้าสุดของโครงการสามารถเข้าถึงได้อย่างสะดวกทั้งภายในและภายนอกโครงการ โดยจัดให้ส่วนประชุมมหาเถรสมาคมอยู่ทางทิศตะวันตกใกล้กับสระน้ำเพื่อให้ได้รับสภาพแวดล้อมที่ดีที่สุด และส่วนสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคมจะจัดให้อยู่ทางทิศตะวันออกใกล้กับลานจอดรถเพื่อให้สะดวกต่อการมาติดต่อของบุคคลภายนอกและเจ้าหน้าที่โครงการที่สามารถจอดรถที่ลานแล้วเดินเข้าถึงส่วนสำนักงานได้โดยตรง (ดูแผนผังที่ ๖-๒)

๑.๒) พื้นที่ส่วนพักอาศัย (RESIDENCE AREA) คือ พื้นที่ส่วนตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและกุฎิต่างๆ ที่ต้องการความเป็นส่วนตัวและความสงบสัจเพื่อสะดวกต่อการประกอบสมณกิจต่างๆ ของพระสงฆ์ ดังนั้นจึงจัดวางให้พื้นที่ส่วนนี้อยู่ถัดเข้ามาทางด้านในของโครงการ โดยให้ส่วนตำหนักสมเด็จพระสังฆราชอยู่ด้านหน้าและมีกุฎิสมเด็จพระราชาคณะ กุฎิพระราชาคณะ และกุฎิพระอาคันตุกะ เรียงต่อกันตามลำดับสมณศักดิ์ (ดูแผนผังที่ ๖-๒)

๑.๓) พื้นที่ส่วนบริการ (SERVICE AREA) จัดให้อยู่ด้านในของโครงการ เพื่อให้ลับตาจากบุคคลภายนอก แต่ให้อยู่ใกล้กับส่วนสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม เพราะเป็นส่วนที่มีการใช้งานอย่างต่อเนื่องและเป็นประจำ (ดูแผนผังที่ ๖-๒)

แผนผังที่ ๖-๒ : ผังบริเวณแสดงแนวความคิดในการวางผังตามการใช้สอย

องค์ประกอบการวางผัง

๑. ส่วนประชุมมหาเถรสมาคม และส่วนสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม
๒. ตำนานสมเด็จพระสังฆราช
๓. กุฏิสมเด็จพระราชาคณะ
๔. กุฏิพระราชาคณะ
๕. กุฏิพระอาคันตุกะ
๖. ส่วนบริการ

๒) ตามต้นไม้ในพุทธประวัติ

เนื่องจากพื้นที่ออกแบบซึ่งเป็นเขตสังฆาวาสนั้นอยู่ห่างจากองค์พระประธานและวิหารของพุทธมณฑลมาก ดังนั้นผู้ออกแบบจึงได้นำเอาต้นไม้ในพุทธประวัติที่เกี่ยวข้องกับองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเฉพาะในตอนที่ทรงประทับอยู่ตามต้นไม้ต่าง ๆ มาใช้เป็นอุเทศิกะเจดีย์* เพื่อให้เป็นที่เคารพและระลึกถึงพระคุณของพระองค์ได้ตลอดเวลาอย่างใกล้ชิด โดยต้นไม้ที่นำมาใช้ได้แก่

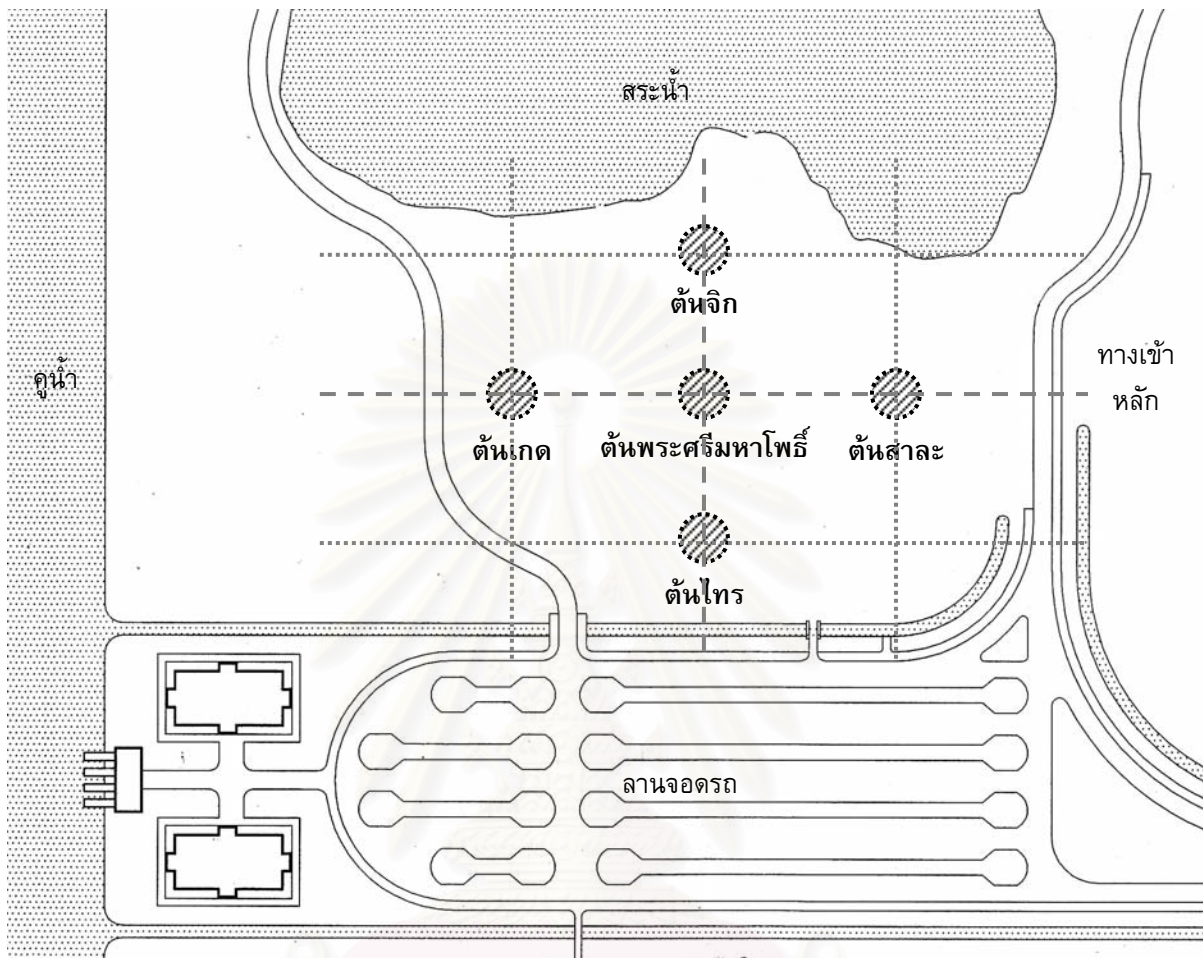
- ๑) ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้นไม้ที่ใช้ประทับขณะตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์แรก
- ๒) ต้นสาละ เป็นต้นไม้ที่ใช้ประทับขณะประสูติและปรินิพพาน
- ๓) ต้นไทรหรือต้นอชปาลนิโครธ เป็นต้นไม้ที่ใช้ประทับขณะเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ห้า
- ๔) ต้นจิกหรือต้นมุจลินท์ เป็นต้นไม้ที่ใช้ประทับขณะเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่หก
- ๕) ต้นเกตหรือต้นราชายตนะ เป็นต้นไม้ที่ใช้ประทับขณะเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่เจ็ด

ดังนั้นในการวางผังบริเวณจึงได้นำเอาต้นไม้ทั้ง ๕ ชนิดนี้มาใช้เป็นแนวความคิดหลักในการจัดวาง โดยจัดให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเป็นต้นไม้ที่สำคัญที่สุดวางอยู่กึ่งกลางของโครงการและต้นสาละซึ่งมีความสำคัญรองลงมาจัดให้อยู่ในเขตพื้นที่ส่วนตําหนักสมเด็จพระสังฆราช ส่วนต้นไทรและต้นเกตจะวางอยู่ในทิศตะวันออกและทิศใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ตามลำดับ ซึ่งเป็นการวางตามทิศที่มีปรากฏตามอรรถกถาพุทธประวัติพระวินัยในคัมภีร์พระไตรปิฎก^๑ ส่วนต้นจิกนั้นเป็นที่ที่พระยามุจลินท์นาคราชได้เลื้อยขึ้นมาขดตัวรอบพระพุทธรองค์แล้วแผ่พังพานเพื่อป้องกันไม่ให้ฝนนอกฤดูกาลต้องพระบวรกายของพระพุทธเจ้า ซึ่งจัดเป็นต้นไม้ที่เกี่ยวข้องกับน้ำจึงได้จัดวางให้อยู่ในทิศตะวันตกของต้นพระศรีมหาโพธิ์อันใกล้กับสระน้ำของโครงการ (ดูแผนผังที่ ๖-๓)

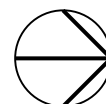
จากแนวความคิดหลักทั้ง ๒ ประการข้างต้น จึงได้นำมาจัดวางผังโครงการออกแบบโดยให้ทางเข้าหลักเป็นถนนที่ต่อเข้ามาจากถนนภายในพุทธมณฑลวิ่งตรงเข้าสู่ตําหนักสมเด็จพระสังฆราช ส่วนประมุขมหาเถรสมาคมและส่วนสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม โดยมีสระน้ำขนาดใหญ่วางอยู่กึ่งกลางเพื่อเน้นมุมมองให้กับตัวตําหนักสมเด็จพระสังฆราช และส่วนถัดมาจะเป็นที่ตั้งของต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งจะเป็นลานขนาดใหญ่มีทางเดินเชื่อมเข้าถึงได้ทั้ง ๔ ทิศ เพื่อให้พระสงฆ์และฆราวาสสามารถเข้าไปสักการบูชาได้อย่างสะดวก ส่วนทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของต้นพระศรีมหาโพธิ์จะเป็นส่วนกุฏิสมเด็จพระราชาคณะโดยจะมีอยู่ ๒ คณะ คณะละ ๔ หมู่กุฏิ ซึ่งบริเวณกึ่งกลางของแต่ละคณะจะเป็นที่ตั้งของต้นไทรและต้นจิกตามลำดับ ส่วนทางทิศใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์จะเป็นที่ตั้งของต้นเกตซึ่งจะเป็นจุดเชื่อมของกุฏิพระราชาคณะที่แบ่งออกเป็น ๒ คณะเช่นกัน โดยจะวางอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของต้นเกต ส่วนกุฏิพระอาคันตุกะจะวางอยู่ห่างออกไปทางทิศใต้ เพื่อให้มีความเป็นส่วนตัวและแยกการเข้าถึงออกจากส่วนอื่นๆ ของโครงการ (ดูแผนผังที่ ๖-๔)

* หมายถึง สิ่งที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศต่อพระพุทธองค์ เช่น พระพิมพ์ดินเผา พระพุทธรูปปลั่งก็เป็นต้น

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา-ลายพระหัตถ์ ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระนคร: ธนาคารกรุงศรีอยุธยา, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔๑-๑๔๗.

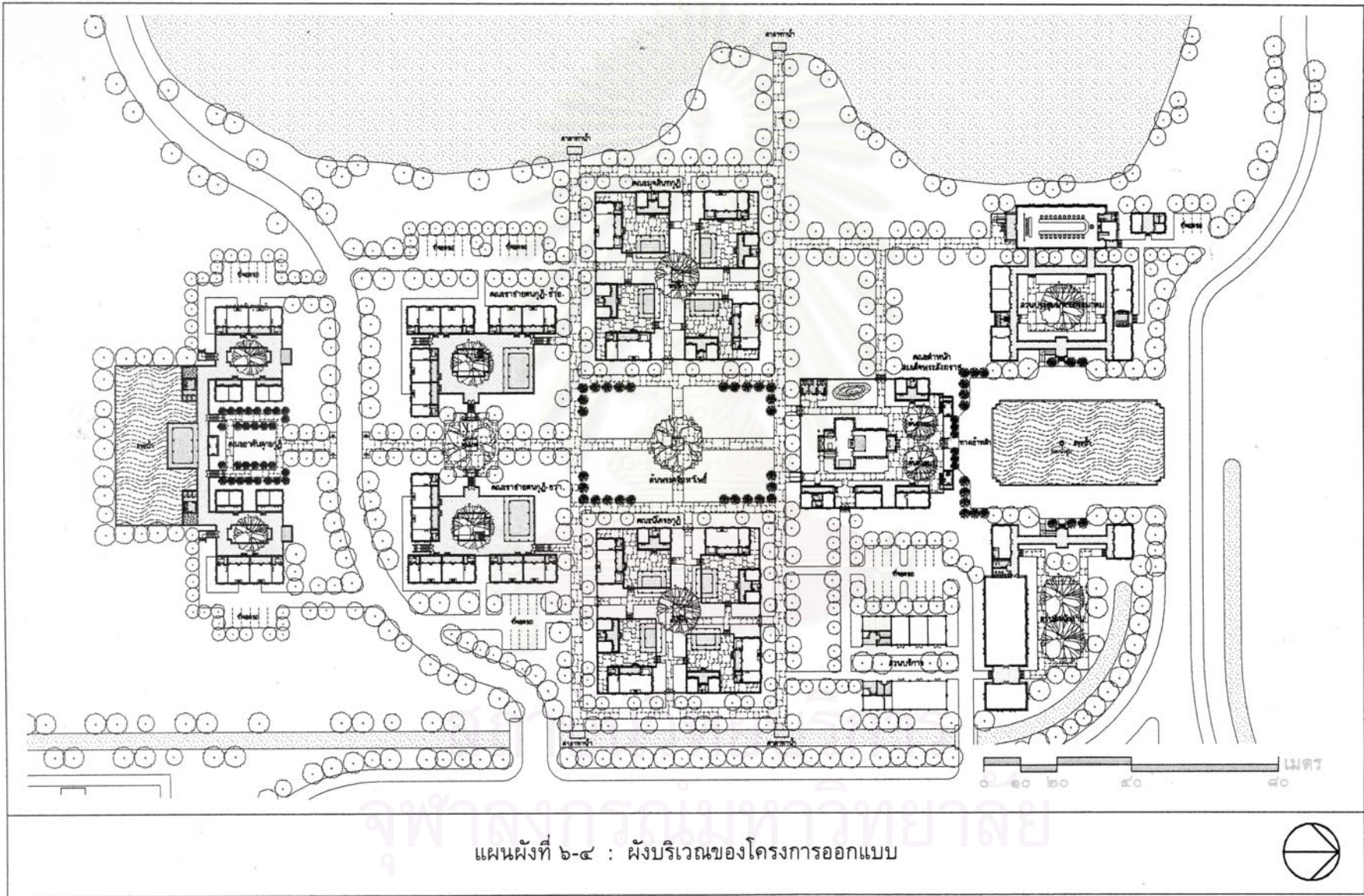

แผนผังที่ ๖-๓ : ผังบริเวณแสดงแนวความคิดในการวางผังตามต้นไม้ในพุทธประวัติ

รายการสัญลักษณ์

- ต้นไม้ในพุทธประวัติ
- แกนหลัก
- แกนรอง

แผนผังที่ ๖-๔ : ผังบริเวณของโครงการออกแบบ

๖.๒.๒ การจัดผังพื้น

แบ่งการออกแบบเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) ผังพื้นกลุ่มอาคาร (คณะ)

โดยทั่วไปจะออกแบบให้เป็นอาคารชั้นเดียวยกฐานสูง และแยกอาคารออกเป็นหลังๆ วางเชื่อมอยู่บนชานหรือลานที่ยกพื้นสูงกว่าระดับดิน โดยส่วนที่เป็นอาคารสาธารณะจะสามารถเข้าถึงได้โดยตรงจากทางเข้าหลัก แต่อาคารที่เป็นส่วนพักอาศัยจะมีการใช้กำแพงกันล้อมรอบ มีซุ้มประตูเป็นทางเข้าออก ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงได้โดยตรง เพื่อสร้างมีความเป็นส่วนตัวและความปลอดภัยแก่พระสงฆ์ที่อยู่ในคณะนั้นๆ

ส่วนกุฏิพระราชาคณะและกุฏิพระอาคันตุกะจะเป็นอาคาร ๒ ชั้น โดยจัดให้พระที่มีสมณศักดิ์สูงพำนักอยู่ชั้นบน ส่วนชั้นล่างจะเป็นที่พำนักของพระอนุจรและฆราวาสที่เป็นเจ้าหน้าที่และผู้ติดตามต่างๆ

๒) ผังพื้นอาคาร

เนื่องจากภายในโครงการจะประกอบไปด้วยอาคารหลายหลัง ดังนั้นในการออกแบบจึงได้จัดให้มีผังพื้นของอาคารอยู่ทั้งหมด ๕ ประเภทใหญ่ๆ ตามลำดับความสำคัญ คือ

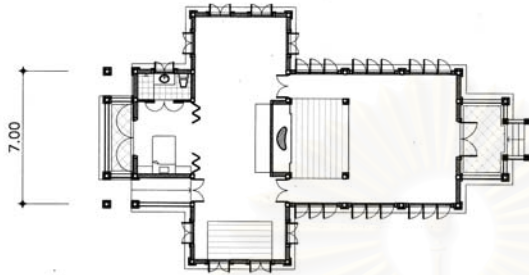
๒.๑) ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช มีผังพื้นเป็นรูปจตุรมุขหน้ายาว มีช่วงเสากว้าง ๗ เมตร ซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดเมื่อเทียบกับกุฏิพระสงฆ์หลังอื่นๆ โดยภายในจะแบ่งเป็นห้องประทับรับแขก อยู่ส่วนหน้ามีลักษณะเป็นห้องโถงขนาดใหญ่มีอาสนะยกสูงสำหรับเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช และด้านหลังจะมีซุ้มพระประธานสำหรับใช้สักการะบูชา ถัดมาเป็นห้องโถงโดยแบ่งเป็นห้องทรงงานและห้องเสวย มีโต๊ะหมู่บูชาอยู่กลางห้องและด้านหลังสุดของตำหนักจะเป็นห้องบรรทมซึ่งมีขนาดความกว้าง ๓.๐๐ x ๕.๐๐ เมตร อันเป็นขนาดที่สอดคล้องกับพระธรรมวินัยและข้อมูลจากการศึกษาในบทที่ผ่านมา (ดูแผนผังที่ ๖-๕)

๒.๒) กุฏิสมเด็จพระราชาคณะ มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๔ ห้อง มีระเบียบอยู่ด้านหน้า โดยมีช่วงเสากว้าง ๕ เมตร ภายในแบ่งเป็นห้องโถงตั้งโต๊ะหมู่บูชาสำหรับรับแขกและประกอบสมณกิจต่างๆ กันฝาไม้แบ่งเป็นห้องจำวัดขนาด ๓.๐๐ x ๕.๐๐ เมตรเช่นกัน มีห้องสรงและห้องเตรียมอาหารอยู่ภายในกุฏิ (ดูแผนผังที่ ๖-๕)

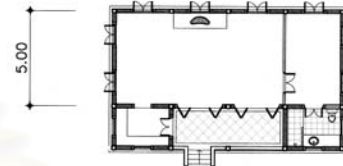
๒.๓) กุฏิพระราชาคณะและกุฏิพระอาคันตุกะ มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๖ ห้อง มีระเบียบอยู่ด้านหน้าและมีช่วงเสากว้าง ๕ เมตรเหมือนกุฏิสมเด็จพระราชาคณะ แต่แบ่งเป็นกุฏิสำหรับพระสงฆ์อยู่ ๒ รูปแยกกัน โดยภายในจะมีการจัดผังพื้นคล้ายกับกุฏิสมเด็จพระราชาคณะแต่จะมีขนาดห้องโถงที่เล็กกว่าและไม่มีห้องเตรียมอาหาร เพื่อเป็นการแสดงถึงสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ที่พำนักว่ามีสมณศักดิ์ที่น้อยกว่า (ดูแผนผังที่ ๖-๕)

๒.๔) กุฏิพระอนุจร มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๓ ห้อง มีระเบียบอยู่ด้านหน้า และมีช่วงเสากว้าง ๔ เมตร ภายในแบ่งเป็นห้องจำวัด ๒ ห้อง ไม่มีห้องโถง และมีห้องสรงสำหรับพระอนุจรใช้ร่วมกัน (ดูแผนผังที่ ๖-๕)

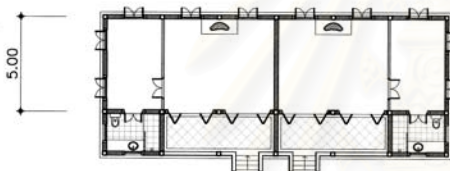
๒.๕) หอประชุมมหาเถรสมาคมและอาคารสำนักงาน เนื่องจากเป็นอาคารที่มีการใช้สอยของผู้ใช้เป็นจำนวนมาก ดังนั้นอาคารจึงมีขนาดใหญ่ที่สุด โดยมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๗ ห้อง มีช่วงเสากว้างถึง ๑๑ เมตร ภายในจัดเป็นห้องโถงโล่งเพื่อสะดวกในการจัดเฟอร์นิเจอร์ต่างๆ ให้เหมาะสม (ดูแผนผังที่ ๖-๕)

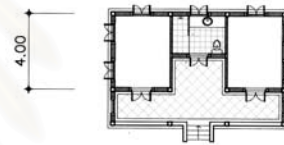
๒.๑) ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

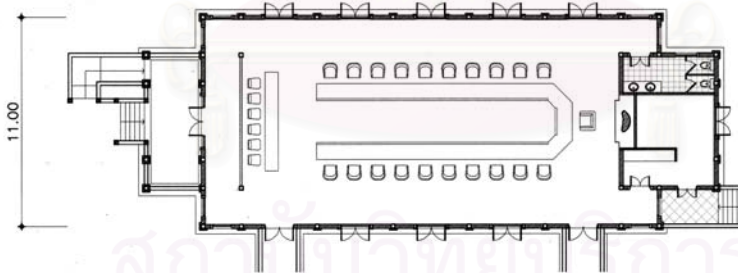
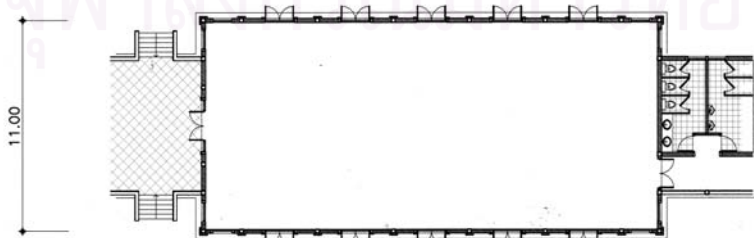
๒.๒) กุฎิสมเด็จพระราชาคณะ

๒.๓) กุฎิพระราชาคณะและกุฎิพระอาคันตุกะ

๒.๔) กุฎิพระอนุจร

๒.๕) หอประชุมมหาเถรสมาคม
และอาคารสำนักงาน

แผนผังที่ ๖-๕ : ผังพื้นของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชและอาคารต่างๆ ภายในโครงการ

๖.๒.๓ รูปแบบสถาปัตยกรรม

อาคารทั้งหมดภายในโครงการจะมีรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นแบบไทยประเพณีทั้งหมด โดยนำเอกลักษณ์ของอาคารพักอาศัยที่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนมาใช้เป็นหลัก ซึ่งในการออกแบบสามารถจัดแบ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมออกได้เป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑) ตำนกสมเด็จพะสังฆราช

จากการศึกษาในบทที่ ๔ เกี่ยวกับรูปแบบของตำหนักสมเด็จพะสังฆราชรูปแบบไทยประเพณี ทำให้สามารถนำข้อมูลมาสรุปเพื่อออกแบบได้ดังต่อไปนี้

๑.๑) ฐานอาคาร เป็นฐานปัทม์ยกสูงตั้งอยู่บนฐานเขียงโดยบริเวณท้องไม้จะเจาะเป็นช่องใส่กระเบื้องปูสำหรับระบายอากาศอยู่ในทุกๆ ช่วงเสา

๑.๒) เรือนอาคาร เป็นผนังก่ออิฐถือปูนฉาบเรียบ มีลักษณะลัมสบอบเข้าหาส่วนยอด ตามแนวเสาก่ออิฐเป็นผนังยกเก็จ ไม่มีหัวเสา บริเวณประตูหน้าต่าง ไม่มีซุ้มแต่จะทำเป็นบัวปูนปั้นลักษณะคล้ายกรอบเซ็ดหน้าโดยรอบแทน ส่วนบานประตูหน้าต่างจะเป็นบานกรอบไม่มีลูกฟักเป็นกระจกฟันทรายทำลวดลายดอกไม้ร่วง

๑.๓) ยอดอาคาร เป็นหลังคาจั่วทรงสูง ลักษณะเครื่องล้ายองประดับ ซ้อฟ้า ไบระกานาคสะดุ้ง หางหงส์ โดยส่วน मुखทางเข้ายื่นหลังคาออกมาเป็น मुखเด็จ ส่วนหลังคาต่ำล่างสุดจะยื่นเป็นกันสาดยาว ๑.๕๐ เมตรโดยรอบและมีคันทวยไม้รองรับอยู่ทุกๆ แนวเสา บริเวณหน้าบันเป็นก่ออิฐฉาบปูนประดับกระจกสี โดยที่หน้าบัน मुखด้านหน้าจะเป็นรูปสัญลักษณ์พระตราตำแหน่งสมเด็จพะสังฆราช ส่วนหน้าบัน मुखด้านข้างและด้านหลังจะเป็นรูปตาลปัตรพัดยศประจำตำแหน่งสมเด็จพะสังฆราช

๒) หอประชุมมหาเถรสมาคม

เนื่องจากเป็นอาคารที่มีความสำคัญรองมาจากตำหนักสมเด็จพะสังฆราช ดังนั้นการออกแบบจึงได้ใช้องค์ประกอบต่างๆ รองลงมา โดยอาคารจะมีส่วนฐานอาคารและเรือนอาคารลักษณะเดียวกันกับตำหนักสมเด็จพะสังฆราช แต่ส่วนยอดอาคารจะทำการเป็นหลังคาจั่วทรงสูงลักษณะราวระกาแทนซึ่งประดับด้วย ซ้อฟ้ามอญ(หรือซ้อฟ้าปั้นลม) ไบระกา รวย และหางหงส์เป็นปูนปั้นทั้งหมด ส่วนหน้าบันเป็นก่ออิฐฉาบปูนประดับลวดลายสัญลักษณ์ของมหาเถรสมาคมซึ่งทำด้วยปูนปั้นเช่นกัน

๓) กุฏิพระสงฆ์และเสนาสนะต่าง ๆ

จะมีฐานอาคารเป็นฐานปัทม์ยกสูง ยกเว้นกุฏิพระอรุณที่จะใช้เป็นฐานหน้ากระดานเท่านั้น ส่วนเรือนอาคารจะเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบ ไม่มีการยกเก็จเป็นแนวเสา เจาะช่องประตูหน้าต่างเรียบไม่มีซุ้มหรือบัวปูนปั้น และเฉพาะกุฏิพระสมณศักดิ์สูงบริเวณบานหน้าต่างจะมีช่องหน้าต่างด้วย ส่วนยอดอาคารจะเป็นหลังคาจั่วทรงสูง ไม่ซ้อนหลังคา แต่มีดับหลังคา ๒ ดับ โดยดับบนเป็นหลังคาจั่วและดับล่างเป็นหลังคากันสาด มีค้ำยันรองรับอยู่ทุกช่วงเสา บริเวณหน้าจั่วมีหลังคาปีกนกด้วย ส่วนเครื่องปิดเครื่องมุงใช้เป็นปั้นลมปูนปั้น หน้าบันก่ออิฐฉาบปูนเป็นแบบลูกฟักหน้าพรหมที่มีลูกฟักเป็นกระจกานดูนทั้งหมด

๖.๒.๔ โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

อาคารทั้งหมดภายในโครงการจะใช้โครงสร้างหลักเป็นระบบเสาและคาน (POST & LINTEL SYSTEM) และใช้วัสดุโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก เนื่องจากเป็นระบบโครงสร้างที่สามารถก่อสร้างได้อย่างสะดวกรวดเร็ว มีความแข็งแรงทนทาน และช่วยให้เพิ่มขนาดความกว้างของช่วงเสาได้มากกว่าระบบผนังรับน้ำหนักด้วย ซึ่งรายละเอียดของโครงสร้างในส่วนต่างๆ ของอาคารมีดังต่อไปนี้

๑) โครงสร้างฐานราก

ใช้ฐานรากเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยมีเสาเข็มคอนกรีตเสริมเหล็กอัดแรงเป็นส่วนช่วยถ่ายเทน้ำหนักของอาคารลงสู่พื้นดิน

๒) โครงสร้างพื้น

พื้นอาคารโดยทั่วไปจะใช้เป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กหล่อในที่ เนื่องจากเป็นระบบพื้นที่มีความแข็งแรงทนทานและมีความสามารถในการรับน้ำหนักได้เป็นอย่างดี รวมทั้งยังสามารถป้องกันความชื้นและการรั่วซึมได้ด้วย ส่วนอาคารที่สูง ๒ ชั้น คือ กุฏิพระราชอาคันตุกะและกุฏิพระอาคันตุกะจะใช้โครงสร้างของพื้นชั้นบนเป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กหล่อสำเร็จแทน เนื่องจากเป็นพื้นส่วนที่ไม่ถูกความชื้นมากเช่น พื้นชั้นล่างรวมทั้งยังสามารถติดตั้งได้สะดวกและรวดเร็ว

สำหรับพื้นทางเดิน ลาน ถนนต่างๆ ที่อยู่ในระดับดินจะใช้เป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กหล่อบนดินทั้งหมด

๓) โครงสร้างผนัง

ใช้เป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนทาสีทั้งหมด โดยจะใช้เป็นผนังก่ออิฐเต็มแผ่นเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากต้องการให้ผนังมีความหนาเพื่อช่วยลดการถ่ายเทความร้อนเข้าสู่อาคารและยังสามารถฝังท่องานระบบต่างๆ เข้าไปภายในได้

๔) โครงสร้างหลังคา

หลังคาอาคารส่วนใหญ่จะใช้โครงสร้างเป็นไม้ เนื่องจากอาคารจะมีช่วงกว้างของเสาไม่มากนัก (ระหว่าง ๒.๕๐-๕.๐๐ เมตร) โดยจะใช้ระบบโครงสร้างหลังคาแบบชอกกับจันทันเป็นหลัก ส่วนอาคารที่มีช่วงเสาที่กว้างมาก เช่น หอประชุมมหาเถรสมาคมและอาคารสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม(ช่วงกว้าง ๑๑.๐๐ เมตร) นั้นจะใช้โครงสร้างเหล็กแทน เนื่องจากเป็นโครงสร้างที่แข็งแรงและมีความสามารถในการพาดช่วงกว้างได้ดีกว่าไม้

ส่วนวัสดุผนังหลังคาจะใช้เป็นกระเบื้องดินเผาทั้งหมด และป้องกันการรั่วซึมของหลังคาโดยใช้แผ่นสแตนเลสพิบวางรองใต้กระเบื้องตามแนวระแนง

๖.๒.๕ องค์ประกอบตกแต่งทางสถาปัตยกรรม

สำหรับตำหนักสมเด็จพระสังฆราชได้ทำการออกแบบองค์ประกอบตกแต่งทางสถาปัตยกรรมอยู่ ๒ ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่

๑) หน้าบัน

เนื่องจากตำหนักสมเด็จพระสังฆราชเป็นอาคารทรงจตุรมุข คือมีหน้าบันอยู่ ๔ ด้าน ดังนั้นการออกแบบลายหน้าบันจึงทำแยกออกเป็น ๒ แบบ คือ

๑.๑) หน้าบันมุขทางเข้า ระดับลดตายด้วยการปิดทองประดับกระจกสี โดยวางลายประธานเป็นรูปพระตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช มีพื้นลายประกอบเป็นลายพฤกษชาติที่มีแม่แบบลายมาจากลดตายที่ระดับอยู่บนเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของสมเด็จพระสังฆราชมาประยุกต์ใช้

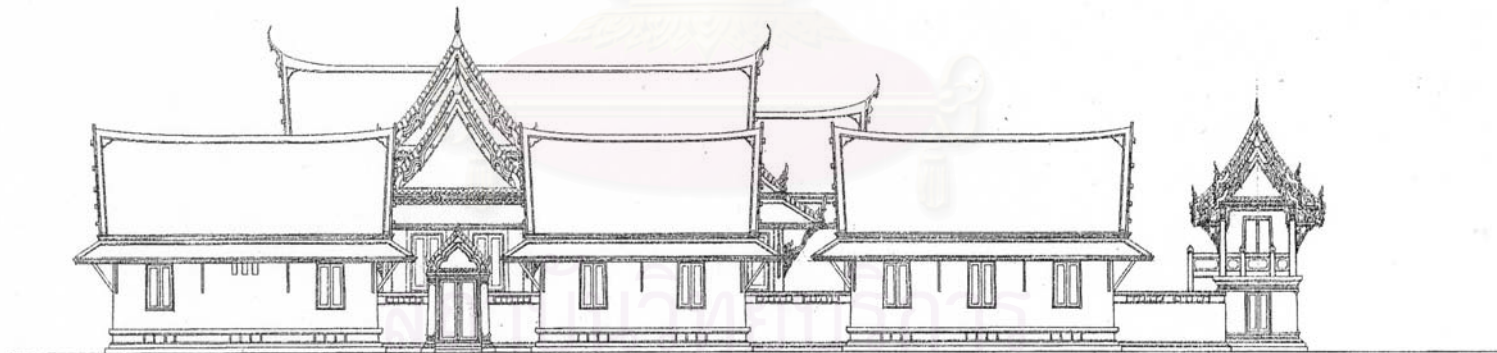
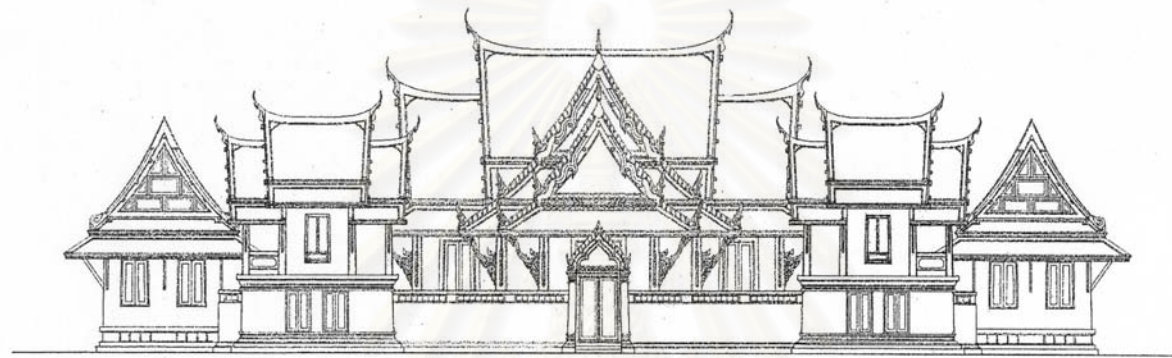
๑.๒) หน้าบันมุขด้านข้างและด้านหลัง ใช้ลดตายประดับตกแต่งเหมือนกันทั้งสามด้าน เพื่อต้องการเน้นความสำคัญเฉพาะส่วนมุขทางเข้าเป็นหลัก โดยประดับลดตายด้วยการปิดทองประดับกระจกสี โดยวางลายประธานเป็นรูปตาลปัตรพัดยศประจำตำแหน่งสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ และมีพื้นลายประกอบเป็นลายพฤกษชาติแบบพุ่มข้าวบิณฑ์ แม่ลายใบเทศเหมือนกับหน้าบันมุขทางเข้า

๒) ชุ่มพระประธาน

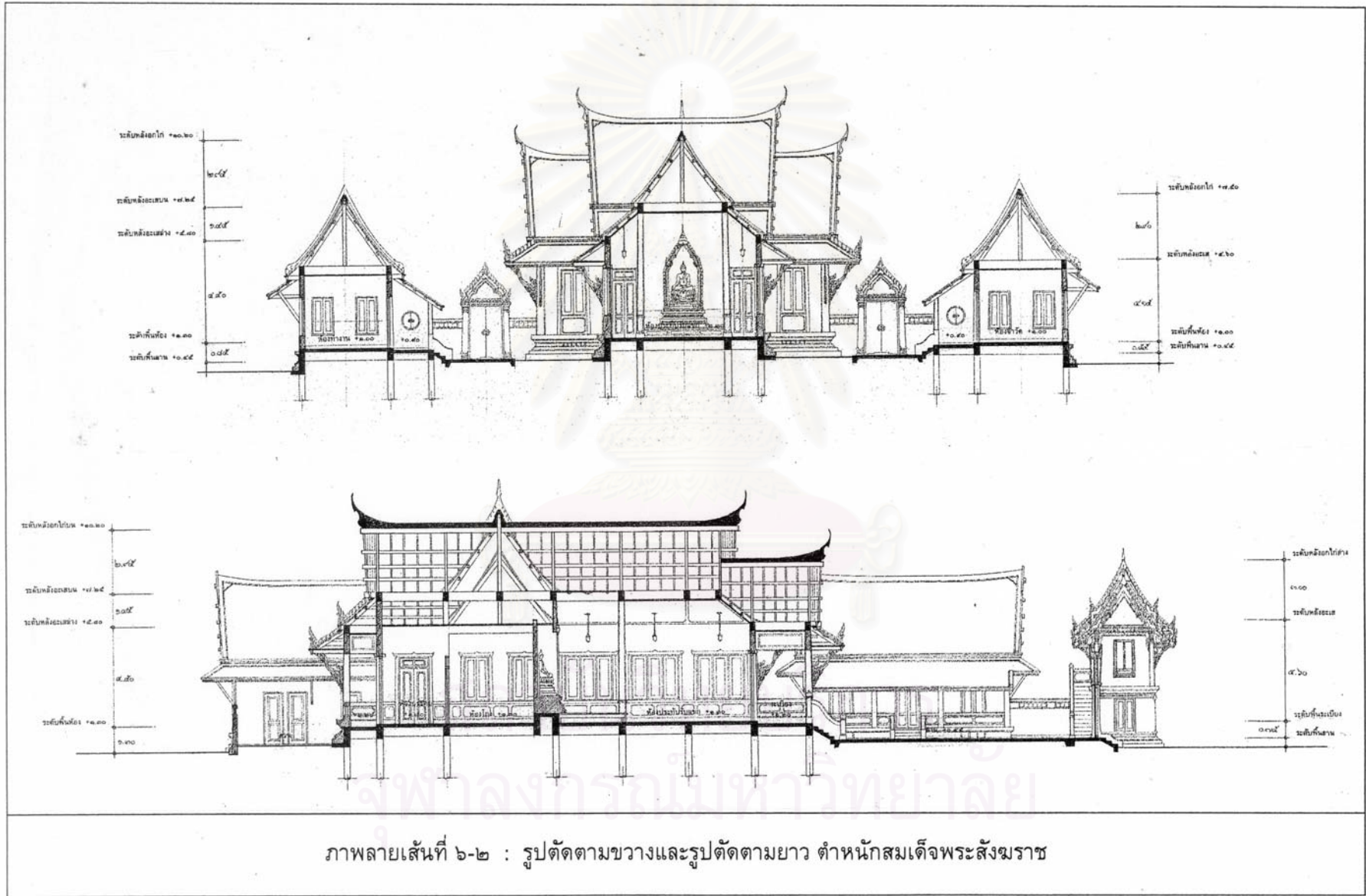
พระประธานภายในห้องประทับแชกของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระพุทธรูปปางประทานพรในพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิและพระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพล พระหัตถ์ขวาแบฝ่าพระหัตถ์ยื่นออกไปวางที่พระชานุ^๒ ประดิษฐานบนฐานกลีบบัว รัตนบัลลังก์ และชั้นฐานบัว เป็นปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี ซึ่งตั้งอยู่ภายในชุ่มเรือนแก้วฐานสิงห์ มีราวจอมเป็นรูปเศวตฉัตร ๓ ชั้นสีขาวอันเป็นสัญลักษณ์ประจำของสมเด็จพระสังฆราชด้วย และทั้งหมดประดับลายพฤกษชาติที่มีแม่แบบลายมาจากลดตายที่ระดับอยู่บนเครื่องประกอบสมณศักดิ์ของสมเด็จพระสังฆราชด้วยเช่นกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

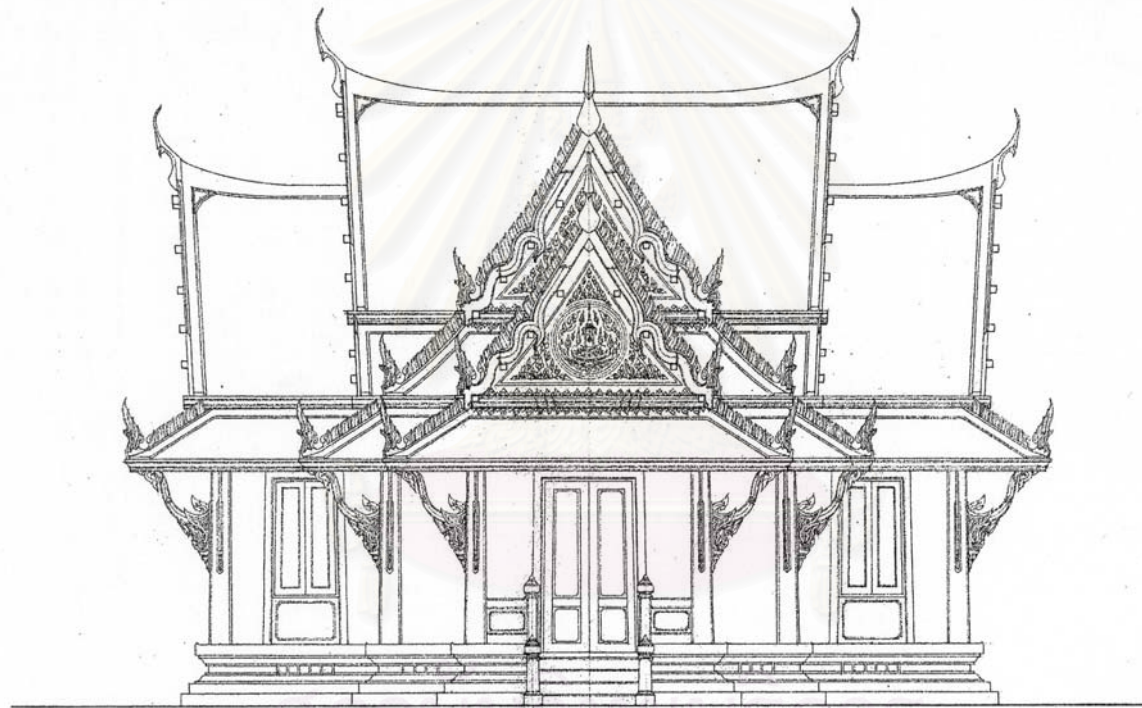
^๒ พระพิมพ์ธรรม ราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ (กรุงเทพฯ: โครงการมูลนิธิหอไตร, ๒๕๓๓), หน้า ๔๙.

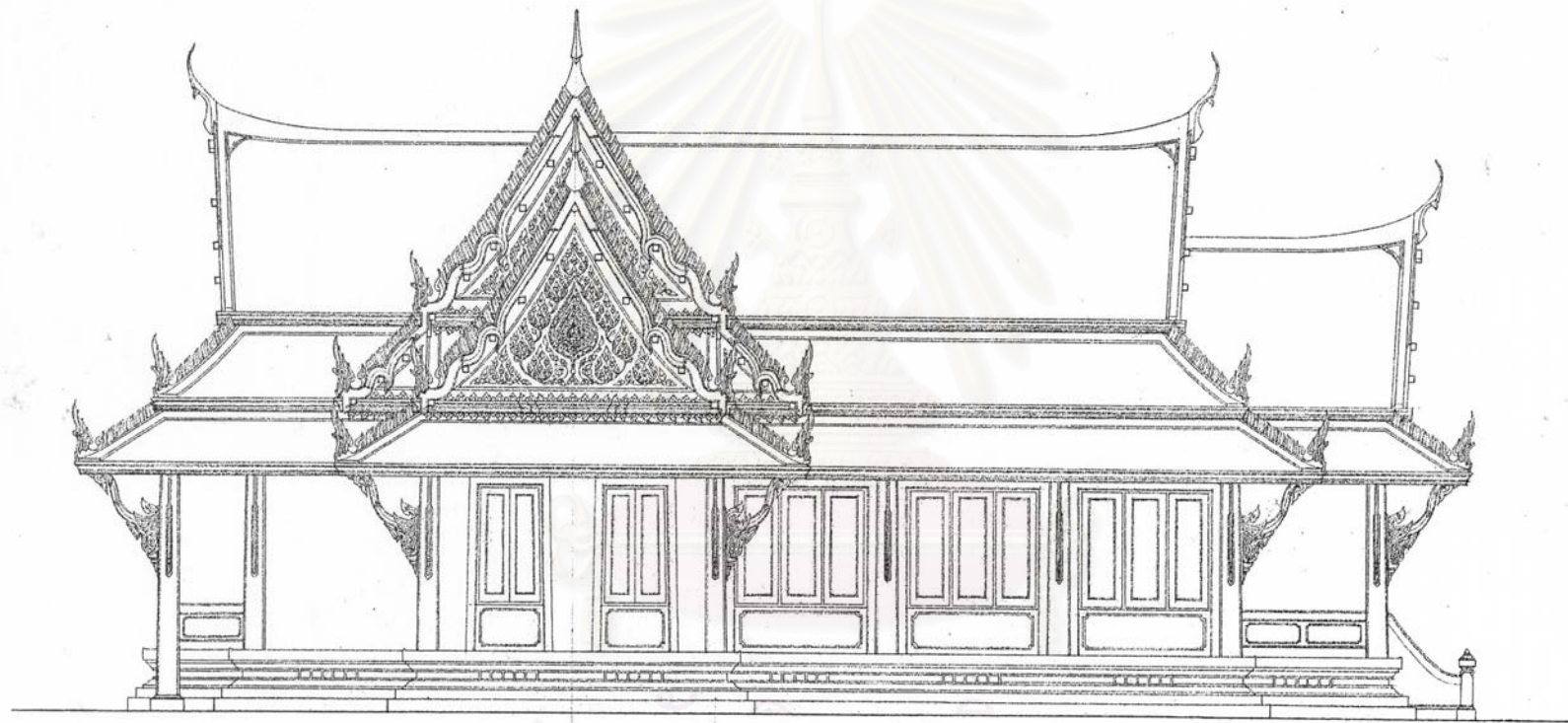
ภาพลายเส้นที่ ๖-๑ : รูปตั้งด้านหน้าและรูปตั้งด้านข้าง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

ภาพลายเส้นที่ ๖-๒ : รูปตัดตามขวางและรูปตัดตามยาว ตำนานสมเด็จพระสังฆราช

ภาพลายเส้นที่ ๖-๓ : รูปตั้งขยายด้านสกัด ตำนานสมเด็จพระสังฆราช

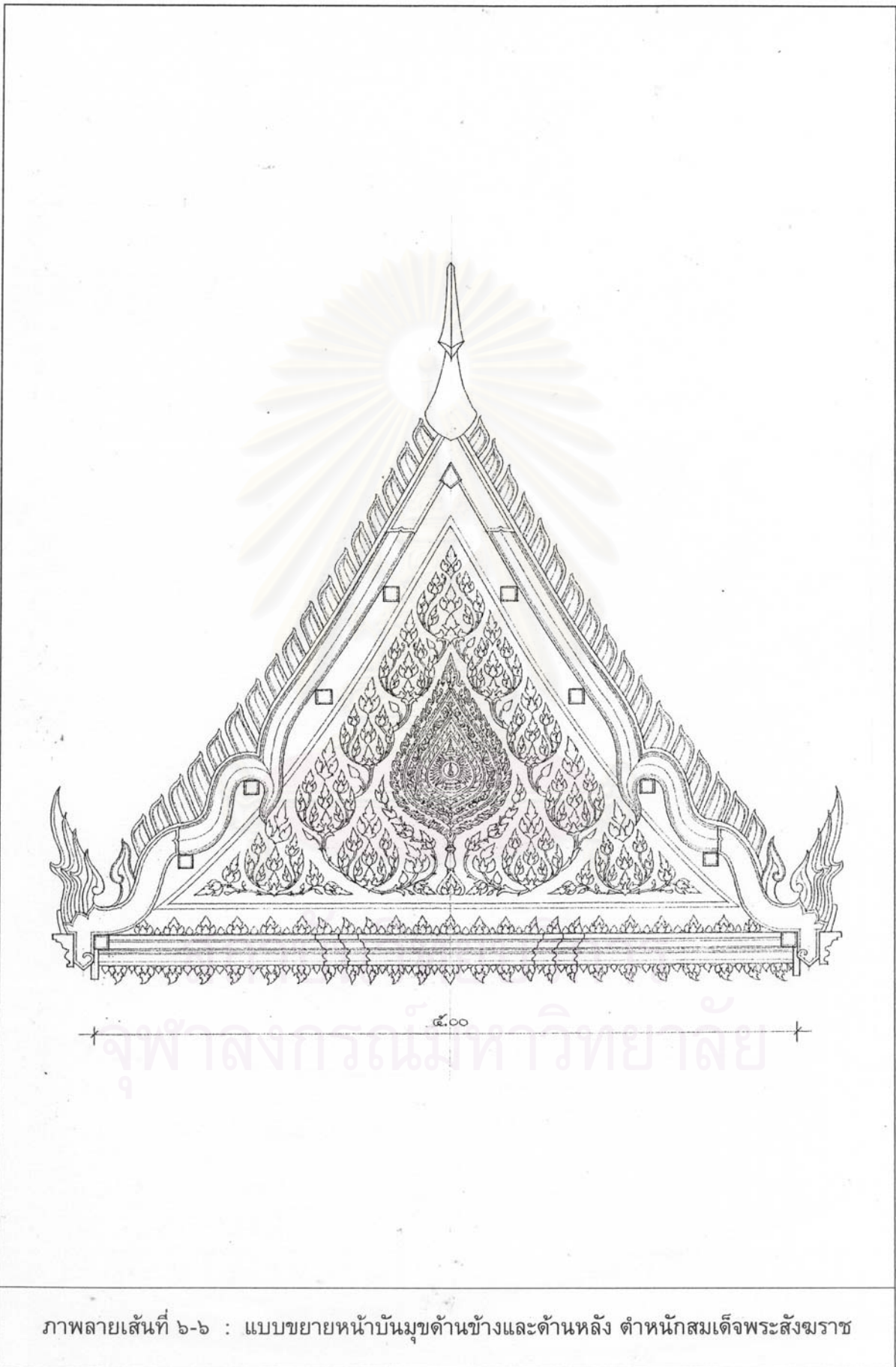
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพลายเส้นที่ ๖-๔ : รูปตั้งขยายด้านยาว ตำนานสมเด็จพระสังฆราช

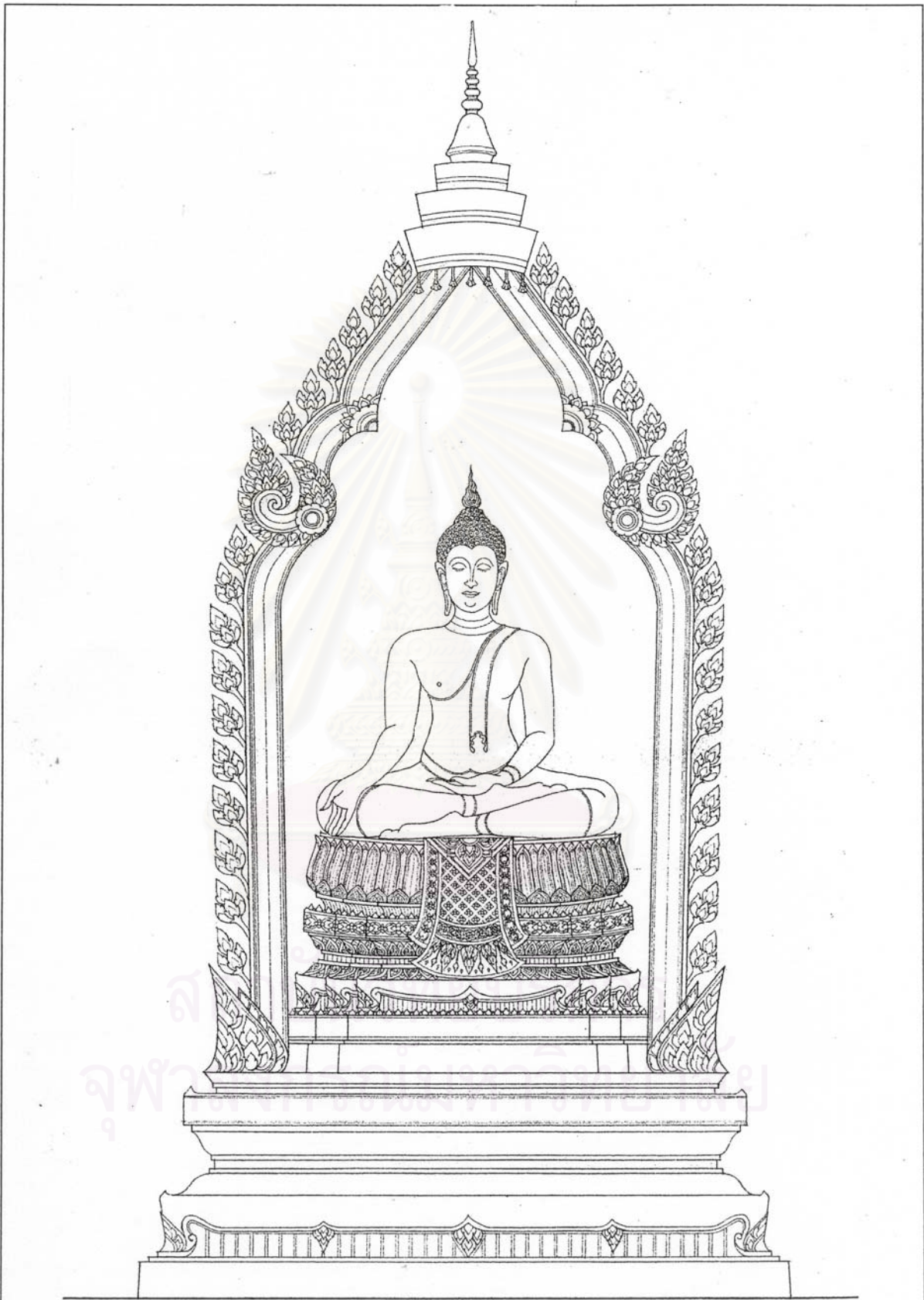

สถาบันมหาวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

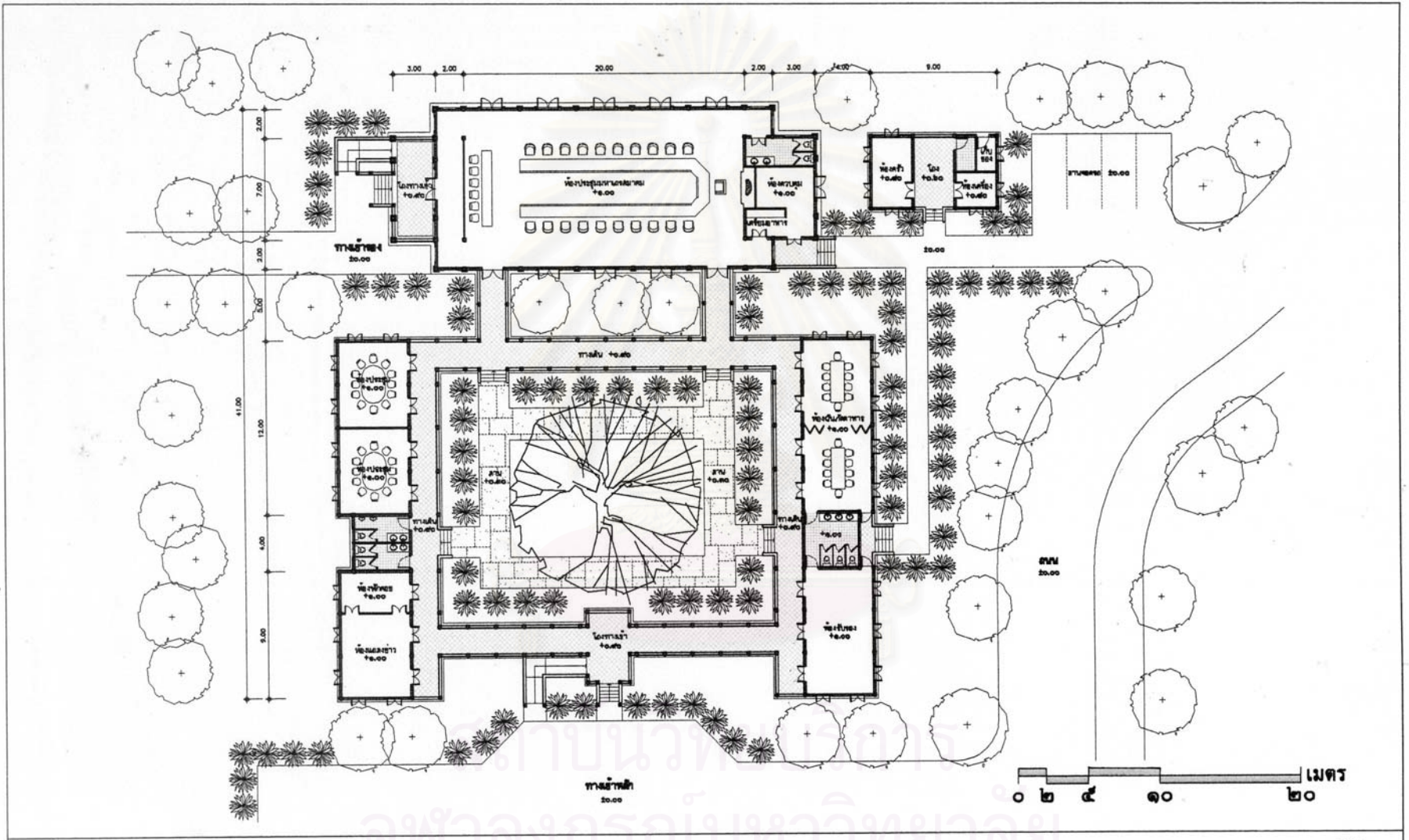
ภาพลายเส้นที่ ๖-๕ : แบบขยายหน้าบันมุขด้านหน้า ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

ภาพลายเส้นที่ ๖-๖ : แบบขยายหน้าบันมุขด้านข้างและด้านหลัง ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

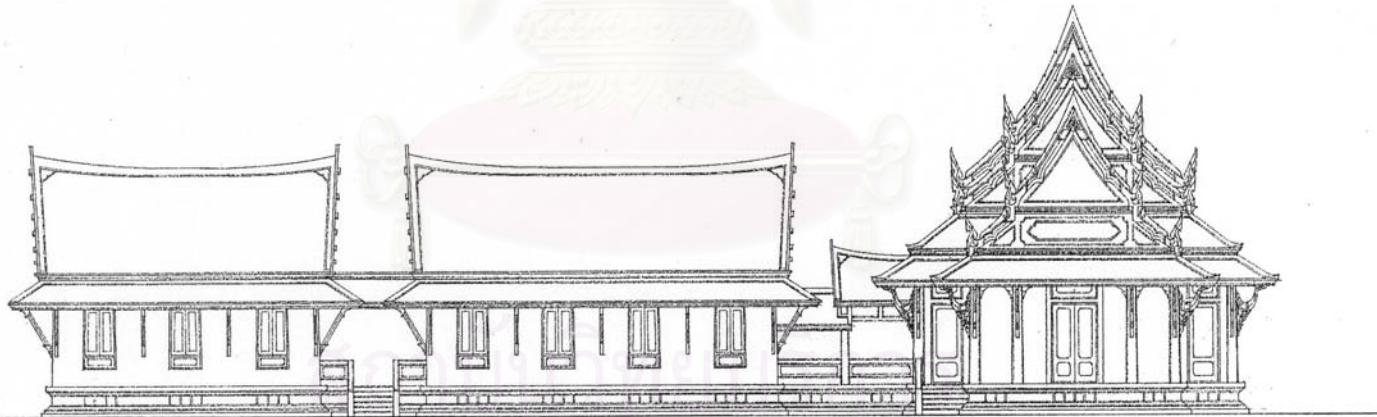
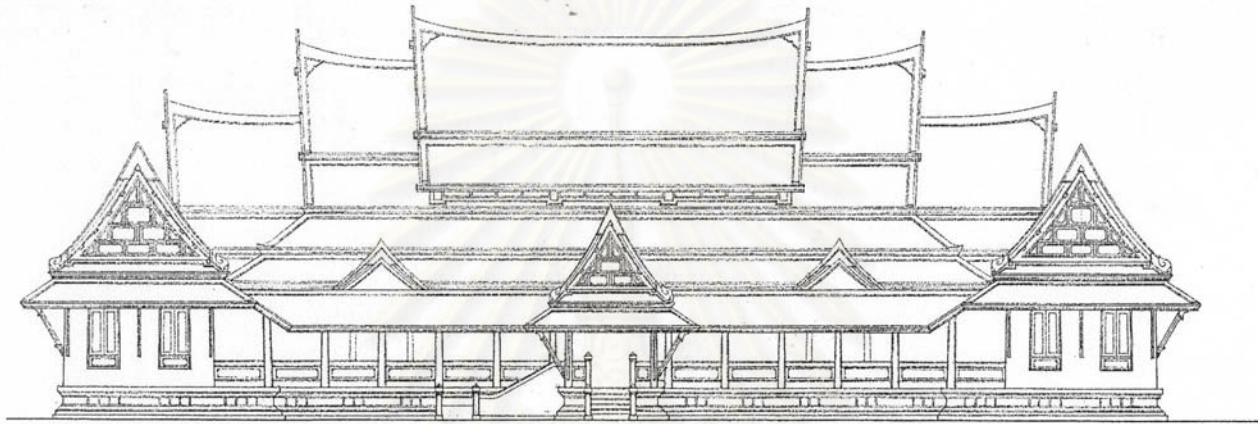

ภาพลายเส้นที่ ๖-๗ : แบบขยายชั้มพระประธานประดิษฐานภายในตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

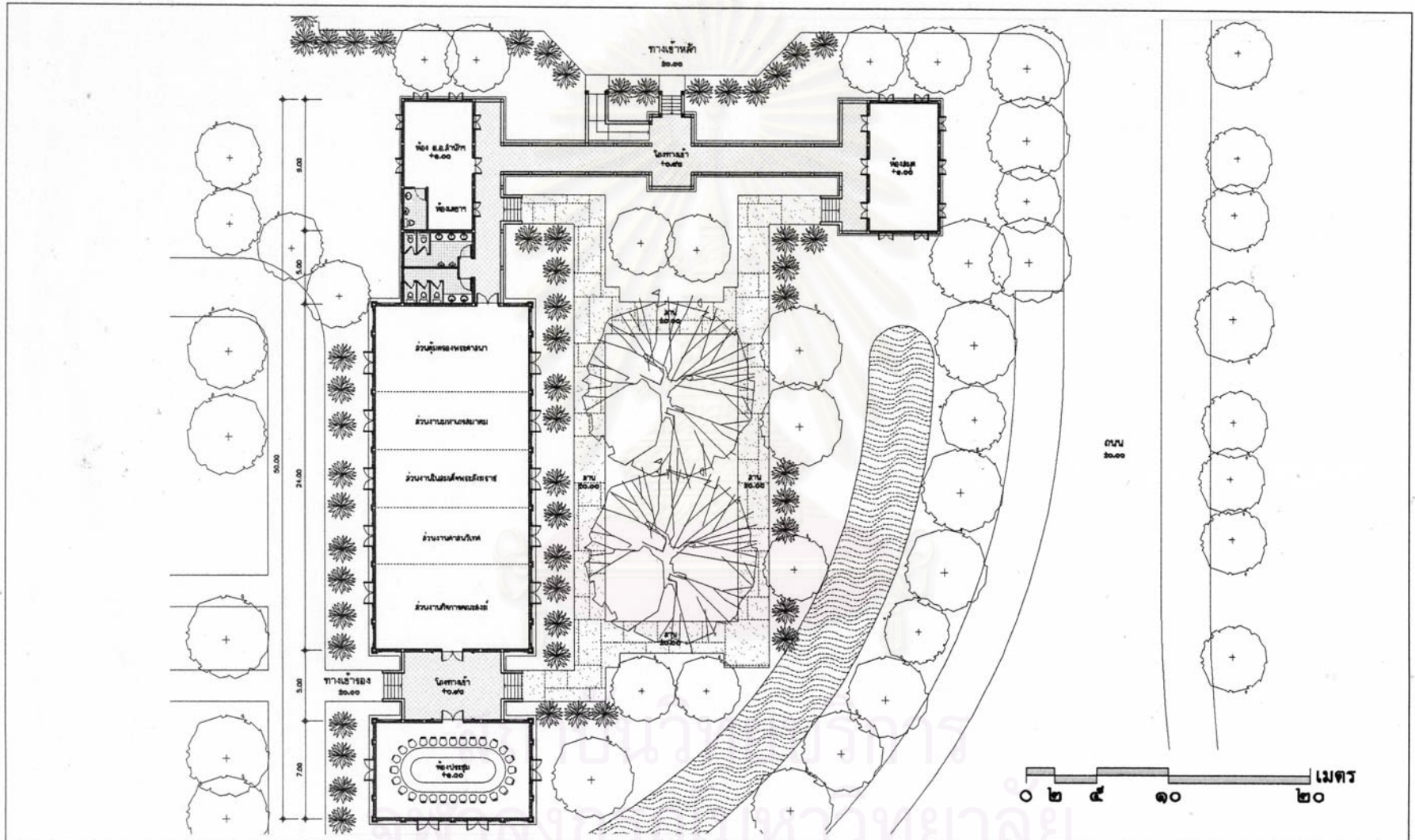

แผนผังที่ ๖-๗ : ผังพื้นชั้นล่าง ส่วนประชุมมหาเถรสมาคม

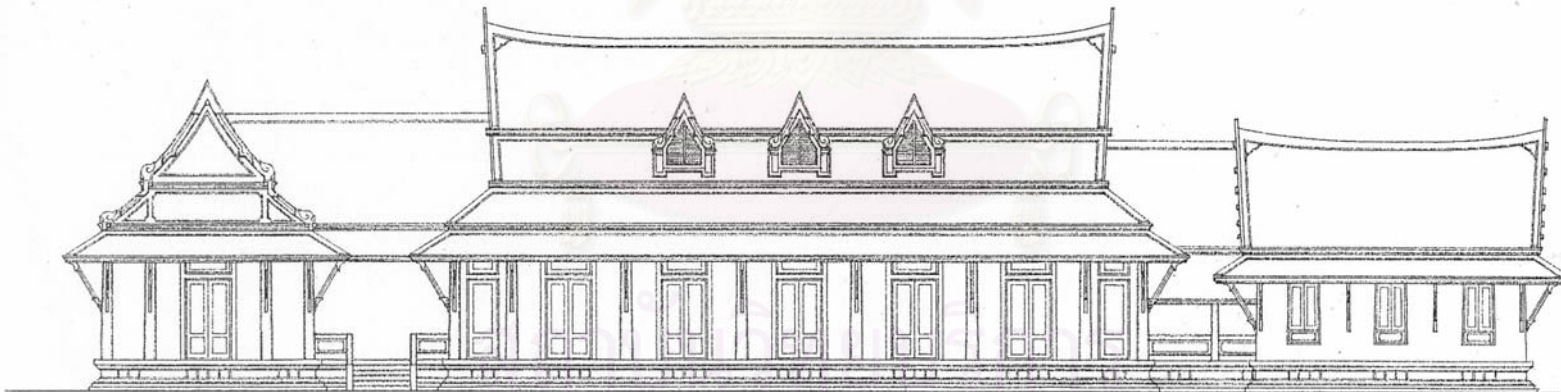
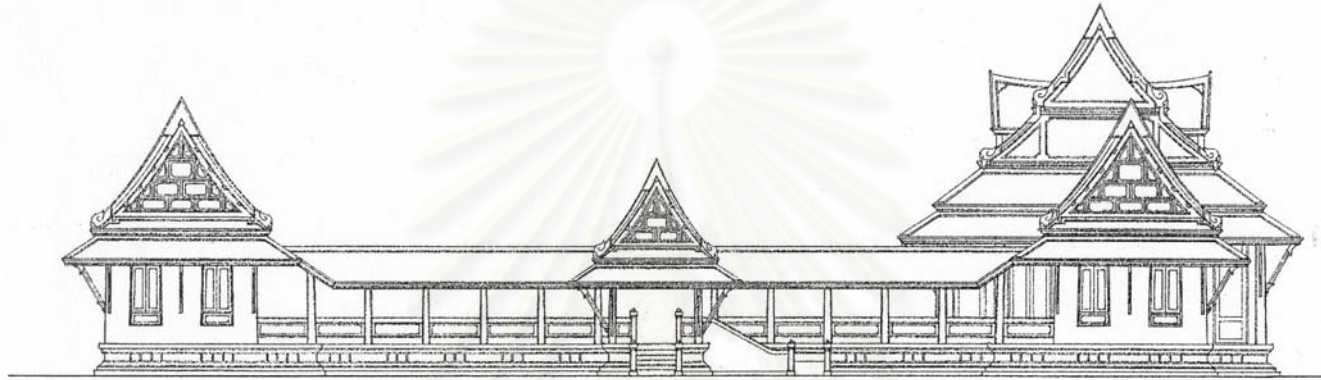

ภาพลายเส้นที่ ๖-๘ : รูปตั้งด้านหน้าและรูปตั้งด้านข้าง ส่วนประชุมมหาเถรสมาคม

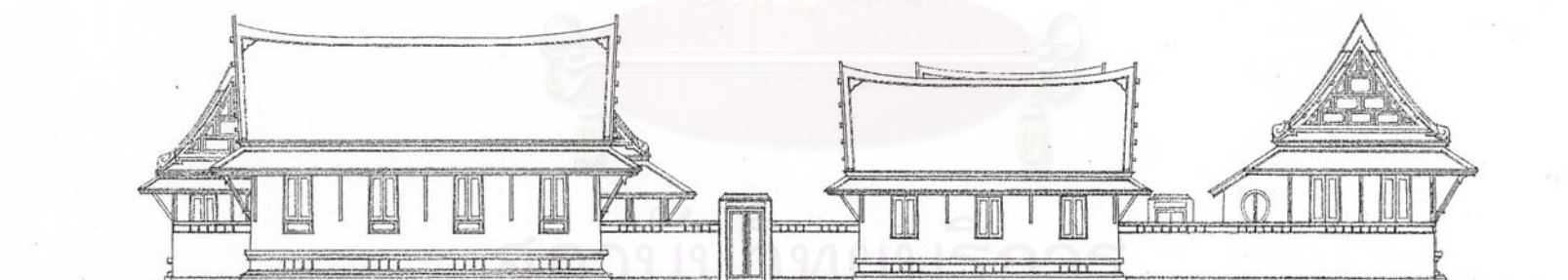
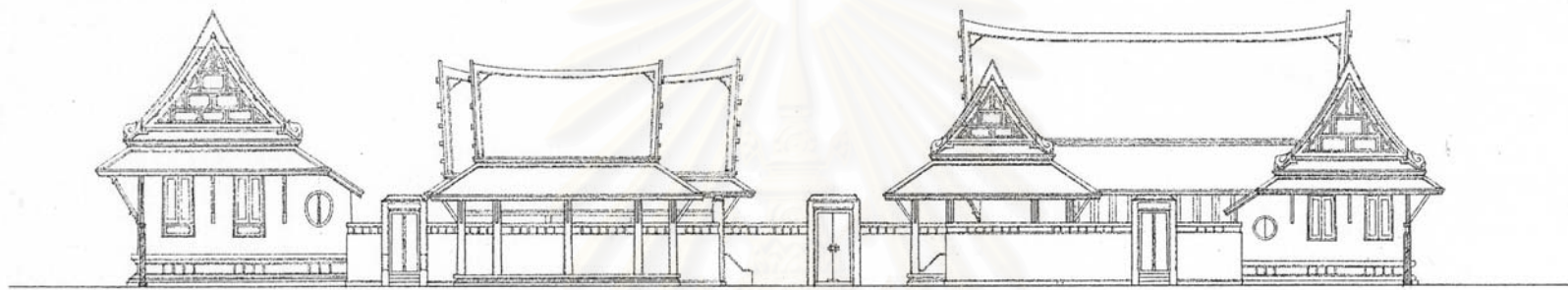

แผนผังที่ ๖-๘ : ผังพื้นที่ชั้นล่าง ส่วนสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม

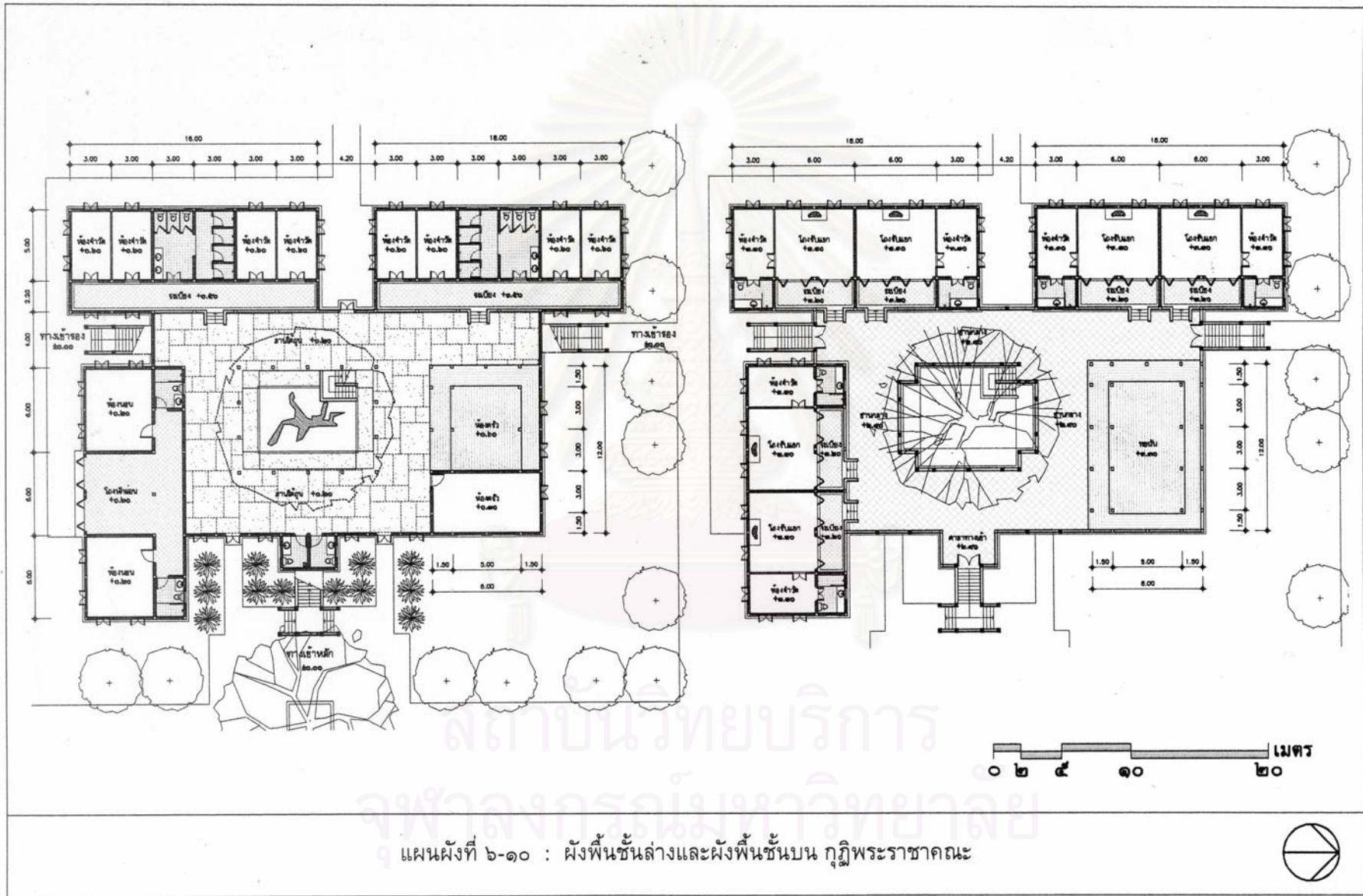

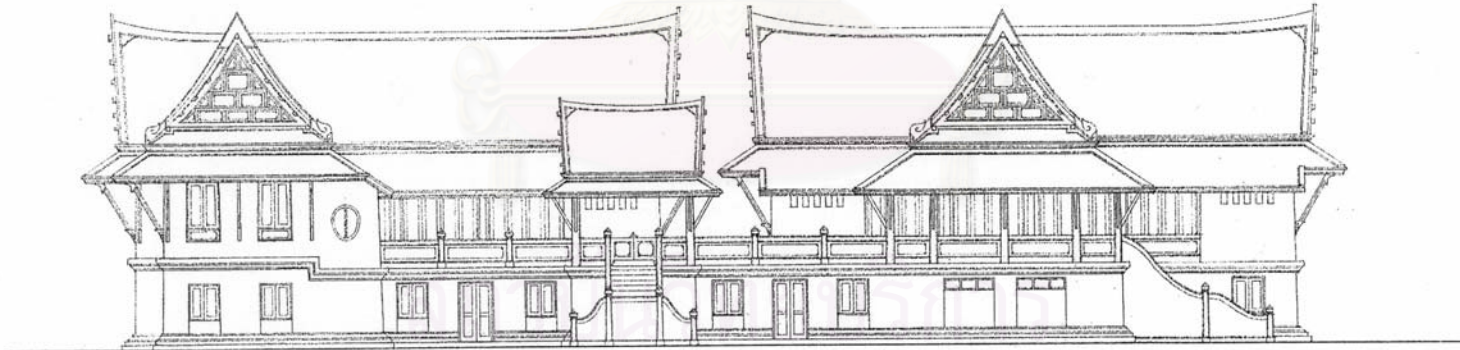
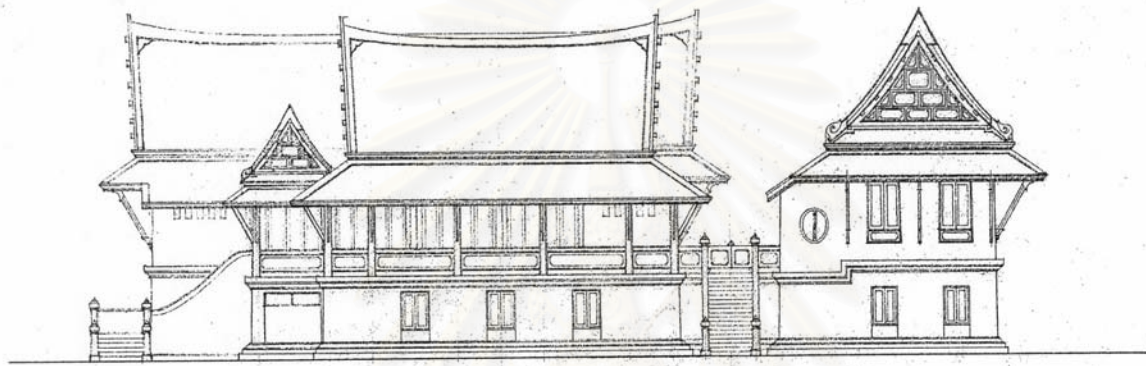

ภาพลายเส้นที่ ๖-๙ : รูปตั้งด้านหน้าและรูปตั้งด้านข้าง ส่วนสำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม

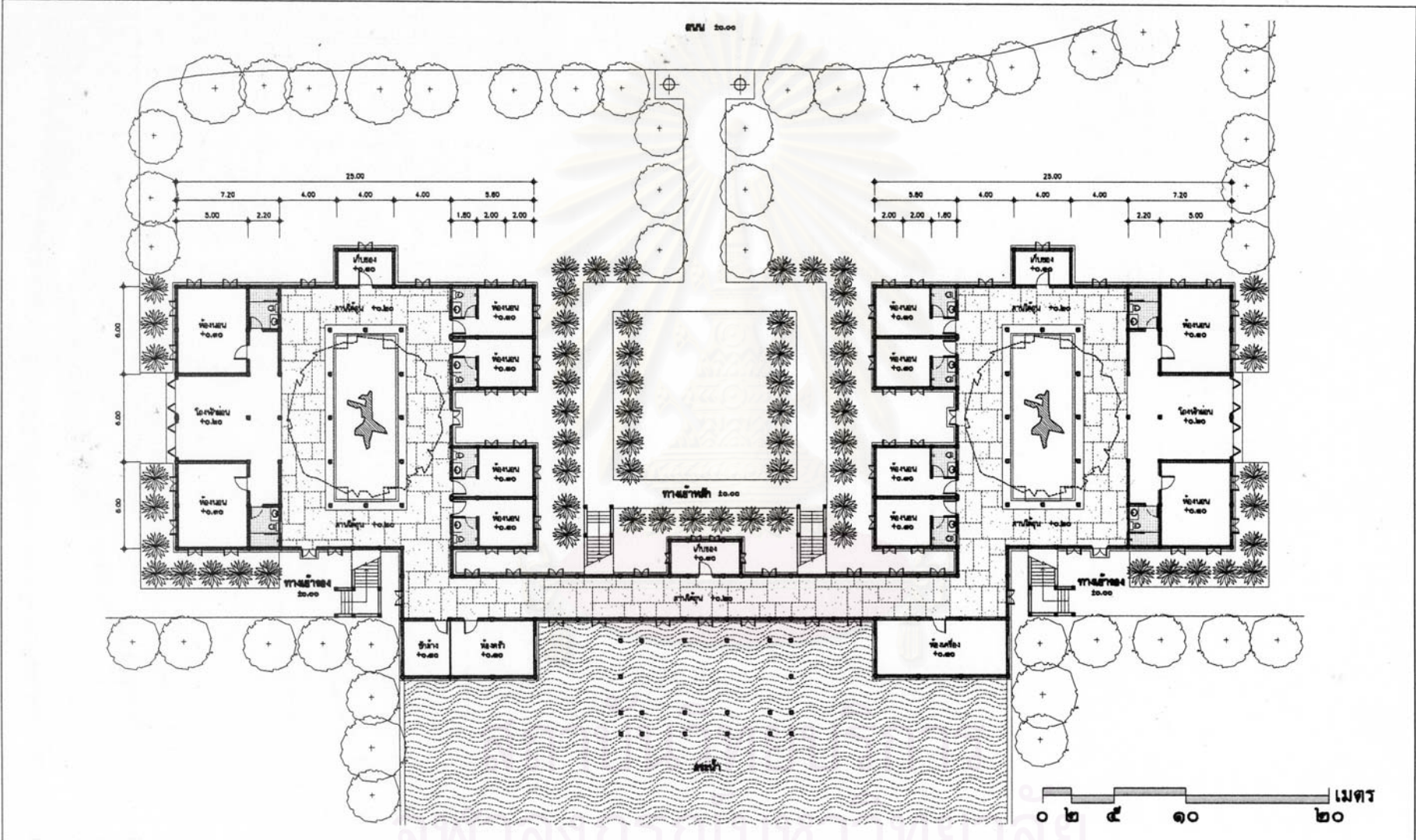

ภาพลายเส้นที่ ๖-๑๐ : รูปตั้งภายในและรูปตั้งภายนอก กุฏิสมเด็จพระราชาคณะ

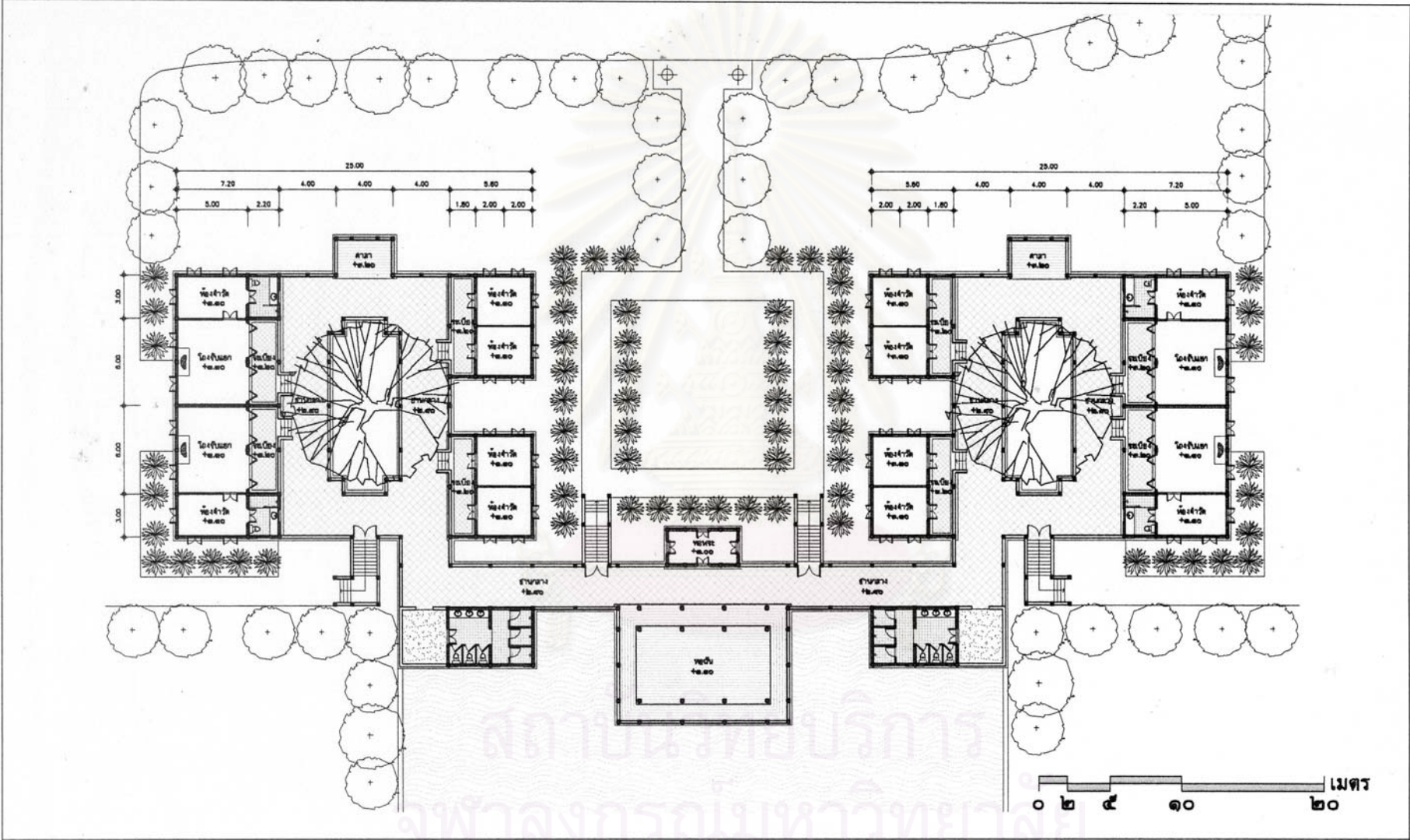

ภาพลายเส้นที่ ๖-๑๑ : รูปตั้งด้านหน้าและรูปตั้งด้านข้าง กุฏิพระราชาคณะ

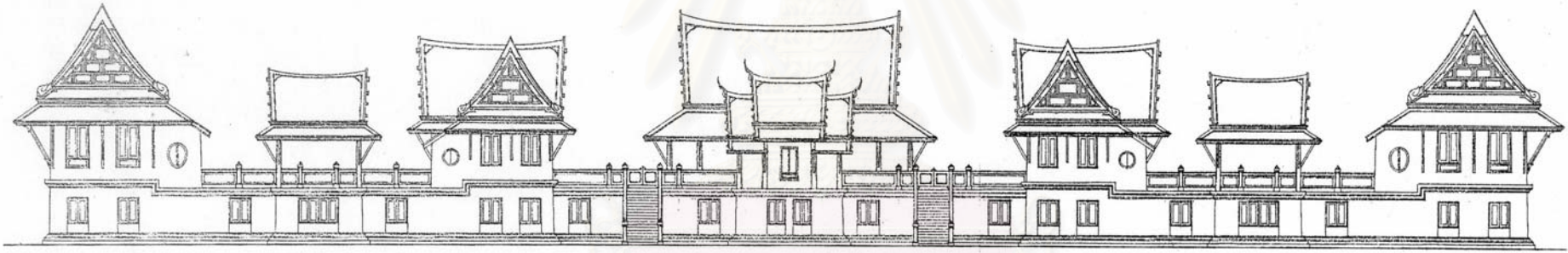
แผนผังที่ ๖-๑๑ : ผังพื้นที่ชั้นล่าง กุฏิพระอาคันตุกะ

แผนผังที่ ๖-๑๒ : ผังพื้นชั้นบน กุฏิพระอาคันตุกะ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ภาพลายเส้นที่ ๖-๑๒ : รูปตั้งด้านหน้า กุฎีอัครันตุงะ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพลายเส้นที่ ๖-๑๓ : ทศนียภาพภายนอกมองจากทางเข้าหลักของโครงการ

บทที่ ๗

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาศาการประเภทตำหนักสมเด็จพระสังฆราชนี้มีจุดประสงค์หลักเพื่อศึกษาถึงรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ถูกนำมาใช้เพื่อแสดงออกถึงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของอาคารที่มีสมณศักดิ์สูงกว่า กุฎิพระสงฆ์ทั่วไป พร้อมทั้งสืบค้นถึงที่มาและเหตุผลต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยใช้วิธีการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับองค์สมเด็จพระสังฆราชทั้งในด้านประวัติความเป็นมา พระจริยวัตร พระศาสนกิจ และผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ พร้อมทั้งทำการสำรวจจริงวัดตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่เลือกทำการศึกษาเพื่อนำมาสู่การวิเคราะห์เปรียบเทียบกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ พระธรรมวินัย และความรู้ทางสถาปัตยกรรมต่างๆ อันจะทำให้สามารถสรุปผลการศึกษาออกมาได้ แล้วจึงนำข้อมูลนั้นมาใช้เป็นแนวทางในการออกแบบต่อไป ซึ่งมีรายละเอียดโดยสรุปดังต่อไปนี้

พระอารามที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช

จากการศึกษาสรุปได้ว่าสมเด็จพระสังฆราชจะสถิตอยู่ในพระอารามที่สำคัญของเมืองหลวงเสมอ โดยเฉพาะในสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นจะต้องสถิตอยู่ ณ วัดมหาธาตุทุกพระองค์ ส่วนในสมัยหลังต่อมาพบว่าสมเด็จพระสังฆราชนั้นไม่จำเป็นต้องสถิตอยู่ในวัดมหาธาตุอีกต่อไป แต่ก็ยังสถิตอยู่เฉพาะในพระอารามหลวงที่มีความสำคัญเท่านั้น

ลักษณะผังบริเวณ

ตำแหน่งที่ตั้งของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในแต่ละหลังพบว่าจะตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ใกล้กับพระอุโบสถของวัดมากที่สุด เพื่อความสะดวกในการประกอบสมณกิจของสงฆ์ รวมทั้งยังตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลางหรือด้านหน้าของเขตสังฆาวาสเสมอ เพื่อที่จะสามารถควบคุมดูแลพระสงฆ์ภายในวัดได้อย่างทั่วถึง และจากการศึกษาเปรียบเทียบตำแหน่งการจัดวางของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในผังบริเวณของทุกพระอารามพบว่าตำหนักส่วนมากมักตั้งอยู่ทางทิศขวามือของพระประธาน ทั้งนี้คงเป็นเพราะความเชื่อถือในเรื่องทิศทางอันเป็นมงคลสำหรับปลูกการสร้างกุฏิเจ้าอาวาสด้วย

การจัดผังคณะตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชโดยมากจะตั้งอยู่ภายในคณะที่มีอาคารประกอบอยู่หลายหลัง อันประกอบไปด้วย ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช, หอประชุมสงฆ์, สำนักงานเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช และกุฎิพระสงฆ์ ส่วนอาคารประเภทหอไตร หอพระ หรือหอเขียนนั้นพบว่านอกจากจะสร้างขึ้นเพื่อใช้งานตามประโยชน์ใช้สอยของอาคารนั้นๆ แล้ว ยังเป็นอาคารที่ใช้ในการส่งเสริมสมณศักดิ์ของสมเด็จพระสังฆราชได้ด้วย

ส่วนรูปแบบการการจัดวางผังของคณะพบว่ามียู ๒ ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ การวางผังแบบเน้นแนวแกน ซึ่งส่วนมากจะเป็นคณะที่มีหอประชุมสงฆ์อยู่ภายใน ส่วนการวางผังแบบกลุ่มนั้นจะใช้กับคณะที่มีขนาดเล็กและมักไม่มีหอประชุมสงฆ์อยู่ภายในคณะ

ลักษณะผังพื้น

ผังพื้นของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชจะประกอบไปด้วย ห้องบรรทม, ห้องโถง, ห้องทรงงาน, ห้องพระอุปัฏฐาก, ห้องสงฆ์ และห้องอื่นๆ ตามความประสงค์ของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ โดยขนาดของห้องแต่ละห้องก็มีความแตกต่างกันไปตามความต้องการในการใช้สอย ยกเว้นห้องบรรทมที่จะมีขนาดประมาณ ๑๕ ตารางเมตรเสมอ ซึ่งเป็นขนาดที่สอดคล้องกับพระวินัยบัญญัติอันกำหนดขนาดของกุฏิพระสงฆ์ไว้ คือ ยาว ๑๕ คืบพระสุคต และกว้าง ๗ คืบพระสุคตวัดในรวมใน

สำหรับรูปแบบการจัดผังพื้นพบว่าจะให้ความสำคัญกับพื้นที่ที่ใช้เสด็จออกประทับรับแขกเป็นหลัก เนื่องจากพระศาสนกิจหลักของสมเด็จพระสังฆราชอย่างหนึ่งก็คือการเสด็จออกรับแขกที่เข้ามาเข้าเฝ้า ซึ่งมีเป็นจำนวนมากในแต่ละวัน ดังนั้นจึงพบว่าตำหนักส่วนมากจึงมักสร้างหอประชุมสงฆ์ที่เป็นอาคารโถงโถงขนาดใหญ่ไว้อยู่ด้านหน้าเพื่อใช้ต้อนรับแขกที่มารอเข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชเสมอ

รูปแบบสถาปัตยกรรม

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชจัดเป็นอาคารที่พักอาศัยประเภทหนึ่ง ดังนั้นจะเห็นได้ว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของตำหนักจึงมีลักษณะที่หลากหลายอันเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ซึ่งสามารถที่จะสรุปออกมาได้เป็น ๕ รูปแบบ คือ

- รูปแบบไทยประเพณี
- รูปแบบจีน
- รูปแบบเลียนอย่างตะวันตก
- รูปแบบตะวันตก
- รูปแบบไทยประยุกต์

ซึ่งในแต่ละรูปแบบก็จะมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างกันออกไป ส่วนในการศึกษาเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการออกแบบครั้งนี้จะเน้นตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่มีรูปแบบไทยประเพณีเป็นหลัก ซึ่งสามารถสรุปเป็นสาระสำคัญได้ดังนี้

- ๑) ลักษณะอาคาร โดยทั่วไปจะเป็นอาคารสูงชั้นเดียว ก่ออิฐถือปูน มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกใต้ถุนสูง ผนังลึบสอและหลังคาเป็นจั่วทรงสูง ซึ่งมีทั้งลักษณะเรือนเดี่ยวและเรือนแฝด
- ๒) ฐานอาคาร เป็นฐานปัทม์ ยกสูง บริเวณท้องไม้จะมีความกว้างมาก เพื่อเจาะช่องประตูหรือหน้าต่างสำหรับเป็นช่องเปิดของชั้นใต้ถุน ซึ่งจะแตกต่างจากฐานอาคารของกุฏิพระสงฆ์ทั่วไปที่จะไม่มีการตกแต่งใดๆ หรือหากมีก็จะเป็นเพียงฐานบัวคว่ำในระดับพื้นดินเท่านั้น
- ๓) ผนังอาคาร เป็นผนังฉาบปูนเรียบ ทาสีขาว มีลักษณะลึบสอเข้าหาส่วนยอดของอาคาร

- ๔) ซุ้มประตูหน้าต่าง เจาะเป็นช่องเปิดอยู่ระหว่างช่วงเสา มีลักษณะเป็นช่องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทรงสูง ล้มสอบเล็กน้อย บริเวณกรอบโดยรอบของช่องเปิดพบว่าไม่มีการทำเป็นซุ้มประตู หรือซุ้มหน้าต่างเลย จะเป็นเพียงแต่ทำลอบบัวปูนเท่านั้น
- ๕) บานประตูหน้าต่าง พบว่าจะตกแต่งด้วยการลงรักปิดทองเป็นลวดลายดอกไม้ร่วง ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือลายไม้มงคลต่างๆ บนตัวบาน และมีหย่องหน้าต่างที่แกะสลักลวดลายดอกไม้ พุดตานด้วย
- ๖) ยอดอาคาร เป็นหลังคาจั่วทรงสูงผืนเดียวคลุมตลอดอาคาร ไม่นิยมมีช่อ軒ชั้นหลังคาแต่จะมี ดับหลังคาหลายดับแทนเพื่อช่วยลดขนาดของผืนหลังคาลง ส่วนบริเวณหน้าจั่วจะประดับ เครื่องลำยอง ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ลงรักปิดทองทั้งหมด ซึ่งจะแตกต่างจากกุฏิพระสงฆ์ทั่วไปที่ตกแต่งหน้าจั่วด้วยปูนปั้นเป็นปูนหลอบหลังคาหรือเป็นปั้นลม
- ๗) หน้าบัน มักจะไม่ทำการตกแต่งใดๆ แต่จะปล่อยให้เรียบเกลี้ยง เหมือนกุฏิพระสงฆ์อื่นๆ ยกเว้นในตำแหน่งบางหลังที่จะมีการปั้นปูนประดับกระจกสีแต่ลวดลายที่ใช้ก็จะเป็น สัญลักษณ์แสดงตำแหน่งของสมเด็จพระสังฆราชเท่านั้น

ดังนั้นจึงสามารถกล่าวโดยสรุปได้ว่ารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของตำหนักสมเด็จพระสังฆราช จะมีการใช้องค์ประกอบต่างๆ ร่วมกันเพื่อแสดงออกให้เห็นถึงความสำคัญที่มีมากกว่ากุฏิพระสงฆ์ทั่วไป แต่ก็จะไม่ใช้องค์ประกอบเหล่านั้นให้มีลักษณะที่เทียบเท่ากับอาคารในเขตพุทธาวาสเลย รวมทั้งยังคำนึงถึงพระธรรมวินัยที่เป็นพุทธบัญญัติขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาใช้เป็นหลักในการออกแบบได้อย่างมีความเหมาะสมด้วย

ข้อเสนอแนะ

การศึกษารูปแบบของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการศึกษาเฉพาะแต่ ลักษณะของกุฏิประเภทหนึ่งเท่านั้น ซึ่งก็ใช้เพียงแต่การเก็บรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์และทาง กายภาพของตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่หลงเหลืออยู่มาทำการศึกษา รวมทั้งยังศึกษาเฉพาะตำหนักที่ สร้างขึ้นในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์เพียงสมัยเดียวด้วย ดังนั้นหากต้องการที่จะศึกษาเพิ่มเติมเพื่อให้เกิด ความรู้และความเข้าใจอย่างละเอียด ก็เสนอแนะว่าควรที่จะศึกษาเพิ่มเติมในเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมของกุฏิที่พระสงฆ์ในสมณศักดิ์อื่นๆ ใช้พำนัก เพื่อนำมา วิเคราะห์เปรียบเทียบถึงการใช้อองค์ประกอบต่างๆ ที่แสดงถึงฐานะศักดิ์ของอาคารให้ ชัดเจนมากยิ่งขึ้น
- ๒) ศึกษาตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่สร้างขึ้นในสมัยอื่นๆ เพิ่มเติม ทั้งในด้านของเอกสารทาง ประวัติศาสตร์ โบราณคดี รวมไปถึงการสำรวจตำหนักบางหลังที่ยังคงหลงเหลือข้อมูลให้ทำ การศึกษาได้ เพื่อให้ทราบถึงที่มาและพัฒนาการที่ถูกต้องมากยิ่งขึ้น
- ๓) ศึกษาพระจริยวัตรและพระศาสนกิจของสมเด็จพระสังฆราชให้ละเอียดมากยิ่งขึ้น เนื่องจาก ในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยไม่สามารถเข้าไปสัมภาษณ์องค์สมเด็จพระสังฆราชได้โดยตรง แต่ใช้ การสอบถามข้อมูลจากพระอนุจรส่วนพระองค์เท่านั้น จึงทำให้ข้อมูลอาจคลาดเคลื่อนได้บ้าง

รายการอ้างอิง

ไชแสง ศุขะวัฒน์. วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

คณะกรรมการจดหมายเหตุแห่งชาติ. จดหมายเหตุพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖.

คณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพุทธมณฑล. พุทธมณฑล เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช. กรุงเทพฯ: บริษัท วิคตอรีเฟาเวอร์พอยท์ จำกัด, ๒๕๓๑.

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔, สมุดไทยดำ เรื่องตำแหน่งพระสังฆราช”. หอสมุดแห่งชาติ.

จินตนา กระบวนแสง. เครื่องประกอบสมณศักดิ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๑.

โชติ กัลยาณมิตร. สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม, ๒๕๓๙.

ณัฐภัทร จันทวิช. ตาลปัตรพัตยศ: ศิลปบนศาสนวัตถุ. กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, ๒๕๓๙.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา. ตำนานคณะสงฆ์. พระนคร: วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๓.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๖ เรื่องตำนานวังเก่า. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๔๖๖.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา. ประวัติวัดมหาธาตุ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๑.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา. เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๓.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา. สาส์นสมเด็จพระเล่่ม ๒๒. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา. สาส์นสมเด็จพระเล่่ม ๒๖. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร สมัยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงครองวัด,ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๐๓.

ทัศนีย์ พิกุล, วิสันชนี โพธิสุนทร และวรางคณา เอี่ยมแก้ว. ตำหนักवासกรี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

แน่น้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. เรือนหลวง. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๑.

นางน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ. พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕). กรุงเทพฯ:

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ประชากรจักรจักร, พระยา. พงศาวดารโยนก. พระนคร: ชูสิน, ๒๔๙๘.

ประชา แสงสายัณห์. กฎีก่ออิฐถือปูน. วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ประชุมจารีวัดพระเชตุพน. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๔.

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ จารึกสุโขทัย. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๐.

ประพันธ์ ดรีนรงค์. สมณศักดิ์และราชทินนาม และสมเด็จพระสังฆราช. วารสารไทย ๕๔ (เมษายน-

มิถุนายน ๒๕๓๗): ๔-๘.

ประวัติวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม: ว่าด้วยการสถาปนา ก่อสร้างเพิ่มเติม ปฏิสังขรณ์ การพิเศษ และการ

เกี่ยวข้องกับต่างๆ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๓.

ประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๐.

ประวัติวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์. กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๓๓.

ประวัติวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๑.

ประวัติวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม. กรุงเทพฯ: กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๔๕.

ประวัติวัดสุทัศน์เทพวราราม. กรุงเทพฯ: กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๔๕.

ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๔.

ผุสดี ทิพทัส และมานพ พงศทัต. บ้านในกรุงเทพฯ รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ ๒๐๐ ปี (พ.ศ.

๒๓๒๕-๒๕๒๕). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์พรหมจริยาจารย์ (บุญ). ประวัติพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหา

จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชหัตถเลขา-ลายพระหัตถ์ ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระ

มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พระนคร: ธนาคารกรุงศรีอยุธยา, ๒๕๓๑.

พระพิมลธรรม ราชบัณฑิต (ชอบ อนุจารีมหาเถระ). ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ. กรุงเทพฯ: โครงการ

มูลนิธิหอไตร, ๒๕๓๓.

พระมหาอุทิศ อุทิศเมธี. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสมณศักดิ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕.

พระเมธีธรรมภรณ์(ประยูร ธรรมจิตโต). ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราช

วิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พระนคร: โรงพิมพ์ศิริพร, ๒๕๑๑.

พิฑูร มลิวัลย์. ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๒๗.

ไมเคิล ไรท์. ความเป็นมาของสถาบันพระมหาสามีสังฆราชในลังกาทวีป. ศิลปวัฒนธรรม ๗ (สิงหาคม

๒๕๒๙): ๑๒๒-๑๒๔.

เรียง อรรถวิบูลย์. ความรู้เรื่องพิธีกรรมนิยมสงฆ์ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๒.

เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: ชมรมตำราวิทยาในอุปถัมภ์หม่อมเจ้าพูนพิศมัย
ติศกุล, ๒๕๒๗.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. การคณะสงฆ์. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๑.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร. พระนคร: โสภณพิ
พรรฒนากร, ๒๕๖๕.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. นวกวาท. พระนคร: โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพอดม,
๒๕๗๗.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. ระเบียบบริหารคณะสงฆ์. พระนคร: โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๗๗.

วาทแห่งวาสน์และประวัติสำนักอรุณ. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

วิเชียร อากาศฤกษ์. ประวัติสมณศักดิ์และพัฒนศ. กรุงเทพฯ: เนชั่นเนล เอ็ดดิท, ๒๕๒๘.

ศาสนา, กรม. พุทธมณฑลรำลึก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๔.

ศาสนา, กรม. ปฏิทินศาสนา พุทธศักราช ๒๕๔๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕.

ศาสนา, กรม. ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร เล่ม ๑. พระนคร: กรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๕.

ศาสนา, กรม. วันวิสาขบูชา ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕.

สมใจ นิ่มเล็ก. เครื่องประดับและกระเบื้องกาบ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระ. เรื่องตั้งพระราชอาณาเขตผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑.
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระพุทธาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ). ประวัติวัดสระเกศวรมหาวิหาร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์,
๒๕๔๓.

เสถียร โกเศศ. ปลูกเรือน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๘.

แสวง อุดมศรี. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายศรัทธา เจริญรัตน์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๗ สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนเทพศิรินทร์ ในปีการศึกษา ๒๕๓๔ และสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา ๒๕๓๙ ในปัจจุบันสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา ๒๕๔๖

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย